

ISSN 0134-4536

Looming

6

1979

LOOMING

6

1979

**KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA**

KODUKUMA

Siin, selle avara aja sees,
just nagu hetk kaduv-väike,
pruunkorbuse kuuse alleel
paistab mu kodu väike.

Tumm, tumetõsine okaspuu
talivalge seest ringutab üles.
Temast kõrgemale kes iganes muu
tahab tõusta — pingutab üle.

All kodus, kojast kumaras
kohmerdab veel keegi —
teele kukkuvat aknakuma jaoks
hoiab elu sees leegi,

kuigi ju paistab täiskuu
nagu tinapann hääletus keemises...
Tulehoidja, su krõnksus sõrmeluud
kord alal hoitakse seemises!

NURGAKAMBREN

Viil vähekse mia elä emäihun:
pää rinna pääl ja jala kõnksun;
silmavärm viil täadmäd' kõrva krõnksun,
kuid käe jo rusikan ja vägeveste tõnksi —

siit pimmet päevä kätte püüden.
Las vaivlep esä viil miu süüden,
las viil miu valu emä oma olla...
Kops õhku täis, et kisä pästä valla:

kos mia ole? Kes? Mis jaoss? —
mia karjuss üle Arumõtsa raba.
Kuid suu miul kinni korgip tiss.
Ja sõs mia magusaste maga — maga...

LAHKUMISTE KOHTUMISED

Tuffavlik tundus see teeraastik,
sügislatvade kirev keerastik —
nagu oleks siit kunagi tulnud
õgusihti või niisama hulgu.

Väike jälg oli jäänud lehele,
ei see saand kuuluda mehele —
aga kas polnud seegi ükskõik . . .
Hõlmatuules tuli kaasa üks hõik

tükk teed, kuni viimaks väsis ära.
Mina aga ei mõistnud oma ruttu.
Nägin siis tühermaal valget mära,
läksin teda püüdma — haarasin uttu.

Ekslesin kaua vanuvas udus,
hakkasin minema huupi . . .
Leidsin end äkki tanumas, kodus,
eksinud ära hoopis.

KEVADHÄÄLITSUSI

See ei olnud lehmasuu —
see oli õnn, mis hõikas.
Puud olid lehtis, lehekuu
lõhnadega lõikas.

Kõndisin ma kodumaal,
ümber metsad mühamas —
nagu Doré piiblimaal:
pahapuhas pühamees.

Mu õnn see astus tasemalt,
kui sameti peal käis;
käis mu vastu vasemalt
just nagu tühi käis.

Noor, tumm kui õites kalm,
ta kõndis, lilled süles . . .
Siis tõusis tema kulm,
silm sildus maa pealt üles.

Ta ütles häbipõsiselt,
aga ütles ometi —
mõtles seda tõsiselt
või tegi sõnast kometi:

*puu läheb ladvast peenemaks,
inimene hingest.*

NIKOLAI BATURIN

MAA KÜLJEST LAHTI LANGESIME

Oli õhtu, oli ödu,
oli pühadene tunne —
nagu valgus, nagu kuma
ulatus see unne.

Nagu jumet lupjund palge
pani meile keegi . . .
Ärgates see rännak
koidus jätkus veelgi

just nagu ühest unenäost
teise üleminek.
Kui kahekesi kaldest alla
ülespidi minek.

Sellel põhja minemisel
ainult korraks longusime . . .
Nagu linnud liueldes
siis ülespoole langesime.

KULUPÕLETAJA

Maal . . . Varjud kasvavad ja udu tiheneb.
Mis täna ühes tood, pelk tuulevina?
Ma jälle sinu poole pööran nina
ja suitsu tundes sõormeis nagu kiheleb.

Seal põleb kuluhein ja vidu ligineb,
ees leegivoolmed, järel kirbe sina,
mis katab lagemaad kui õitsev lina —
ta kohal taevas punakoldseks kihineb.

Maa-taeva vahel seisan, silme peal vesi,
suu — pliiatsijoon, pilgus tige miil;
käes tungal, õhutan ma tulepesi,

mu ümber libliklevad hallid ehmed . . .
Mis läheb mulle korda võõras luhasiil?
Ma siit ei niida. Ei ole minul lehma.

SOOJUSETA

Maa sulgub. Kui surija sõõmud
suvevihmad kõik jäävad üle.
Saelaul on siis lauludest ülem.
Nokka tarduvad rökked ja rõõmud.

Ei päike ega lõkete lõõmud
ei küta seda külma üles.
Vappub inimlaps ema süles.
Kui tapu eel norguvad loomad,

kui sa usud, et u s k u ei ole.
Taevas tuskub ja kole
saab maa peale ilusaks . . .

Kuid äkki see nõnda ei tule,
enne teevad nad märjaks tule —
soe saab sõna sees vilusaks.

TAHASS!

Tahass olla, tulla,
tolmu üless püürätel
llu, kaja, kulla,
elu aig om üürike.

Tahass sõita tõllan.
Tahass naarda, üürate:
tahass olla võllan!
Aga ilma nüürite.

Tahass tahta, tungi,
koskil' vastu liibu.
Tahass tunnef funda,

kõvat õkva müüri,
katte kerget siibä.
Või üt' kõrget küüru.

LUITEUITED

Sa anna, pelk viiv,
mulle habras ranne —
saab näha, kuhu viib
meid välja see ränne . . .

Tumm, jäljeta liiv,
mere kajata kannel.
Tõuseb tõkatis tiib —
siin, kajakarannal?!

Üks vanker seal vaarangus
ja haljuse haarangus
punab leeteroos —

nagu kaarik ja kraav,
nagu ihu ja haav,
viiv, oleme koos.

NIKOLAI BATURIN

KOLME KATKU VAHEL IV

Esimesel silmapilgul paistis, et tuisk mühises kuskil teispool metsa ning et valges sõoris lumise kuusepadriku keskel oli täielik vaikus. Aga sedamaid nägi Balthasar ära, et kõrgemate kuuskede ladvad ümberringi õotsusid tuules ja hangeharjad siinsamas all suitsesid tasakesi lumepihu, nii et eile kaevatud madaluke haud suurte kalmetikivide vahel oli ääreni lund täis.

Sellal kui Jürgeni poisid külasse tagasi jooksid, sest labidad olid koju ununud, võttis Balthasar haa juurest pihutäie poolkülmunud liiva ja õnnistas seda ja puistas selle ümberringi hange laiali ja pühitses ümberkaudse maa kristlikuks magamajaks — võib olla, et teist korda, aga igaks juhuks ometi, sest ta ei mäletanud õieti, kas ta seda vanataadi matuste ajal oli teinud või mitte. Ja vaevalt seda vahepeal siin kellegi teise poolt tehtud oli — olgugi et siia oli aastatega Kurglalt ja Antlalt ja teistest ümberkaudseist küladest mitmeid matuseid signud. Mis oli niisama endastmõista asi nagu tänapäev matmine: kui iga ülemäärane liikumine suuremail teedel on seotud tarbetute ohtudega ja lähemad kirikud ja kiriklad, Harju-Jaani ja Jõelähtme omad, on aastaid varemeis, kirikuaiad huntide karjamaaks ja õpetajad, kes linnas, kes mullas, kes jumal-teab-kus...

Ja siis seisid nad kahekümnekesi kirstu ümber lumest tühjaks loobitud kollendava haa ääres ja Balthasar alustas:

«... Mis tean mina, inimeselaps, elust ja surmast...?»

Ta alustas nendesamadega sõnadega, millega oli kahekümne kolme aasta eest vanataadi matustel alustanud. Nendesamadega muidugi teadlikult. Muidugi iseenele — ja iseene kiusamiseks. Sest korraga tajus ta seal, ses häält peaaegu kuuldamatuks neelavas valges kuusikus oma sõnade lohutat samaksjäämist, aga ka nende ehmatavat teisenenust...

Veerandsaja aasta eest, kõledal porikuuhommikul Kurgla vana tare külmas suitsulõhnases kambris olid need sõnad väljendanud ta lapse-meelset, ta esmakordset, aga ka peaaegu hirmuvaba teadmatust surma ja elu mõistatuse ees. Ta mäletas: ta sõnade siiruses oli olnud peaaegu et kübeke uhkeldust selle teadmatusena. Ja samal ajal endastmõistetav lootus, et aja jooksul, aga iseenesest varsti — varsti saab ta kõik teada... Nüüd seisis ta sellesama asja ees jumal-ise-teab kui mitmendat (ta pigistas silmad peaaegu kinni ja vaatas paakil laugude vahelt hangede tasast suitsemist ja rehkendas kiiresti kõik harilikude aastate ja sõdade ja taudiaegade surmad kokku —), võib-olla kahe tuhandendat korda (imelik, ta polnud neid kordi seni vist veel kunagi kokku arvata katsunud) ja ta tundis: tema teadmatus oli niisama sügav kui veerandsaja aasta eest, aga selle sees ei olnud enam kübetki teadmatusuhkeldust ega ka kübetki teadasaamise lootust... Nagu oleks ta päratu pika tee läbi selle valge lume sumbanud, nii et põtkad on väsimusest valusad, ja nüüd on ta lahtise tumehalli mere äärde jõudnud, mille otsa ta ei tea, ja teda on kästud üle mere minna — nagu poleks käskijal aimugi, et tal pole ei purret, ei tiibu... Ja ta hakkab minema, ning ainus, mis tal on, on kübeke vankuvat, oh Issand kui vankuvat usku, et käskija ei taha teda — ja temaga koos neid inimesi siin — ometi mitte hukka saata, vaid siiski ainult proovida...

Siis oli tema teadmatus ja teadasaamiseind tiivustanud teda niimoodi kõnelema, et vähemalt mõnel, kes seda tookord kuulnud oli, pol-

nud see tänini ununud. Nüüd sidus teadmatus ja teadasaamisvõimatuse teadmine tal suu... Millegipärast just siin, selle valge lumesõõri keskel, selle kareda ja juba valgevöödiliseks muutuva kasti ees, neisse puistlesse ja ometigi ootel nägudesse vaadates... Ei mingit sõnade tähesajutundi. Olgugi et ta vaatas läbi kuuseokstelt pudenevate lumelemmete Epu külmast ja ootusest õhevasse näkku — või ehk just sellepärast ei suutnud ta öelda muid kui paljalt kõige harilikumaid sõnu:

...See tubli ja tõsine mees... Et Issand nuhtleks tema mõrtsukat... Ja hoiaks oma käe ta väetite laste peal sel meie sõgedal ajal... Ja annaks ta põrmule kerge magamise... selles mullas, mille sisse see tõsine mees on kallanud kahjaks kõik oma higi — Ja äkitselt tuli talle ülepääsmatu soov ütelda: — kahjaks mitte üksnes Sinule, Issand (kes Sa seda ju tead ja pead sellest aru saama), vaid kahjaks ka oma vana-dele jumalatele...

Aga nõnda ei sündinud ometi kristlikul matusel öelda! Nii et Balthasar jäi poolelt lauselt vait ja neelatas ja ütles tuhmilt *Aamen* ja viipas meestele, Märtenile, Päärnale ja külameestele, et nad kirstu hauda laseksid. Kui haud oli kinni aetud, laulis ta nende ees valjenesse tuisuvihinasse vana Lutheri laulu kadunud Susi Hansu sõnadega

Me peale, Issand, halasta

ja läks nendega koos külasse tagasi.

Ta ei jäänud nende kasinale peiesöömale, aga ta õnnistas seda ja laskis oma viinanusara nende seas ringi käia ja rüüpas ka ise sealt seest enne sadulasse tõusmist suutäie tuisu vastu ja maailmamure vastu, mis teda nii tumedal kujul seni harva oli kiusamas käinud.

Oieti ootas ta linnateel, et hundikari neile kallale tuleb, ja pigistas kasukapõues Hasse tulerauda. Hunte ei tulnud. Aga kui ta Märteni ja Päärnaga varahämaras Pühavaimu õue jõudis ja käärkambrisse astus, oli Kärt Smit Pleekmäe tagant juba seal.

Issand Jumal, Balthasar oli sõitnud linnast maale ja tulnud jälle linna tagasi. Ta oli ratsutanud oma nüüdsest, pärisest, lõplikust olemisest oma kunagisse olemisse — vägevast ja turvalisest linnast sinna madalale ja hädasse ning hange uppunud maale — ning tulnud sealt läbi Karjavärava rondeelitaguse ja kaitsekäigu ja süllapaksuste müüride siia oma pärisolemisse tagasi... Aga ta teise või pigem esimese ja ununemast tõrkuva olemise pärandus ootas teda siin juba ees!

Seesinane keskmist kasvu, tüüakas valgenäoline Sepa Kärt, oma aeglase oleku kohta siiski õige märksa halli pilguga mees, Raasikult pärit kaarman, majahüti ja talliubriku omanik Pleekmäelt ja koguduse järgi Balthasari hing, polnud tulnud muidugi mitte selleks, et toetada õiguse võidulepääsu — niipalju tundis Balthasar oma sikkusid küll, vaid esmajoones sellepärast, et ta kartis: muidu võib ta sattuda veel tüütumatesse sekeldustesse...

«... Õpetaja, minu ulu alla tuli eile õhtul üks talumees... üks Jürg, Ruunapoisiks kutsutud, Raasiku mõisast. Ega õpetaja ei tea? Ja rääkis, et tema pidi olema mingisuguste Kurgla meestega kokku sattunud ja need pidid olema talle kallale tulnud, nii et ta oli nende käest hullusti kere peale saanud — tema jutu järgi jumala ilma süüta... Ta näitas oma muhud ja vermed mulle sealsamas piiru valgel ette ja ma nägin, et tümitada oli ta saanud küll... Ja siis pidi ta olema ennast kaitsta püüdes ühte Kurgla meest kogemata kirvega haavanud —»

«Ja mis ta siis sinust tahtis?» küsis Balthasar.

«Et mina pidin hakkama talle rae käest turvet taotama. Et ta saaks kartmatult rae ette kohtusse tulla ja oma süütuse tõeks teha. Nähke» — Kärt ulatas Balthasarile pisikese paberilehe — «ta andis selle minu kätte, et ma sellega raehärra Roterti poole läheksin —»

Balthasar luges sedelilt varesejalgselt saksakeelset kirja:

Üliauväärt raehärra ja käskija! Aidake minu Raasiku talumeest Jürgi tema turbepalumises, sest tema on oma mõisasõbraliku meele pärast siinsete talupoegade vastaka intriigi ohver. Tänuga ja kõige sügavamas lugupidamises Teie ikka alandlik

Hans Lylpe, amtmann Raasikul.

«Jahaa...» Balthasar vaatas Kärdile otsa: «Ja mispärast sa siis Roterti asemel minu juurde tulid?»

«...Mina mõtlesin, et kuna seal Kurgla küla meestega tegemist on, siis on kõige parem, kui ma tulen ja räägin õpetajale ära...»

Tähendab, Issand oli ikkagi otsustanud, et tema, Balthasar, peab võtma selle koorma enese peale... Tunnistagem, ta oli lootnud, et tema maasugulastega juhtunud mõrtsukatöö lugu jääb koos nende enestega temast maha — sinna, neisse mutimullahunnikuisse teispool müüri ja metsa. Olgugi et ta küll oli omaenese suuga ja südamega palunud Issandalt mõrtsukale nuhtlust — aga nuhtlust, mis pidi tabama kurjategijat Issanda õiglasest käest ilma ometi Balthasari asjasse segamata. Ja nüüd oli tema palve põhiosa nii peaaegu et silmapilkselt kuulda võetud, aga tema *reservatio*'t polnud mitte miskiks arvatud... nii et talle ei antud vist isegi mahti käärkambrri puusohvale istuda — Kui nii, siis nii... Ta hüüdis:

«Kärt, ma tulen praegu selle mehe matustelt, keda tema kirvega löi! Saad aru: mitte turvet ei pea sina talle taotama, vaid igasuguse turbe äravõtmist! See tähendab vangiraudu ja timukamööka. Sest see oli selge mõrtsukatöö! Oota —»

Ta jättis kaarmani keset käärkambrit seisma, läks läbi suurtoa kööki ja käskis Elsbetil kahe kannu jao õlut lasta ning vaskpotiga roovi all igitsevasse tulle torgata ja neile tulisest peast kivikannudes käärkambrisse tuua. Ta tuli ise sinna nohisedes tagasi, aga ei võtnud istet ega pakkunud ka Kärdile pinki. Tähendab, Ruunapoiss oli siis praegu Kärdi katuse all? Ja arvatavasti tema tallis magamas?... Jaa-jaa, Önnistegijaid on maailma tallides paljalt üks magamas olnud, aga kurjategijaid kui palju... Ja Önnistegijast peame meie kinni hoidma, aga ka seda ühte kurjategijat ei tohi tema, Balthasar, pihust lasta — ei!

Elsbet tõi kuumad kannud käärkambrisse ja Balthasar lükkas teise Kärdile ette: «Joo! Tuline õlu annab silmapilk sähmaka verd juurde. Et sa araks ei lööks.»

Kui kumbki oli poole kannu ära joonud, püstijalu, nagu nad olid, ütles Balthasar:

«Me rüüpage õlle ära ja läheme otsekohe Raekotta. Holthusen on kindlasti veel seal. Ja Luhr niisama. Me palume Holthusenit, et ta võtaks Ruunapoisilt turbe ära. Ja Luhrilt, et ta saadaks silmapilk oma piiritsad sinu juurde teda vangi võtma.»

Balthasar nägi selgesti, kuidas kaarmani liikumatu sisemus tumma tõrkumist täis läks: ...Jumaluke, mispärast mina?! Mina ei tea sellest asjast mitte midagi. Ja ma ei tahagi sellest midagi teada. Ei turbest ega turbe äravõtmisest... Ja kas ei satu mina niimoodi ülepea narri olukorda? Kui ta on palunud mind teda aidata — aga mina aitan talle piiritsad kaela saata...?

Balthasar otsekui luges kaarmani mõtteid. Ta ütles õlut põhjani rüübates: «Ära kahtle! Sest ma ütlen sulle: see mees on alatu mõrtsukas.»

«Aga mulle ei ole see ju tõesti mitte teada, nii et mina —»

Balthasar ütles — ja löi sealjuures tühja õllekannu kolaki lauale: «Ma olen seda sulle nüüd kaks korda ütelnud. Ja ma arvan, mõrtsuka varjajaks ei taha sina ju hakata?!»

Kärt pomises: «Ei, jumal hoidku — seda küll mitte... Aga mis ma pean Raekojas rääkima...?»

«Mitte midagi. Mina räägin,» ütles Balthasar, «ja nüüd anna see Raasiku amtmanni sedel siia.»

Kärt ulatas paberitüki Balthasarile tagasi. Balthasar käristas selle neljaks, mudis tükid nutsakaks kokku ja viskas nurka: «Nõnda. Seda paberit ei ole enam olemas. Läki!»

Ta laskis Kärdil ees minna, et mees teel ei pääseks kõrvale põikama — mida ju küll polnudki öieti karta, sest säherdust õpetaja käsu vastu üleslöömist võis vaevalt ette kujutada. Aga pöidlaga teda selga torkama pidi Balthasar ometi, et ta rutemini edasi läheks, kui nad hangedesse tallatud rajakraavi pidi Saiakangist Raekoja platsile pöörasid.

Härra Holthusen oli tõesti veel Raekojas kohal. Kuuse-poiss juhatas

Balthasari ja pisut kahkleva pilgu järel ka Kärdi väikese raesaali taha pürjermeistri ametituppa ning härra Holthusen pakkus seal pastori-härrale ja tema tõttu ka Kär dile seina ääres nikerdatud puupingil istet ning istus ise nende kõrvale. Balthasar seletas asja pürjermeistrile lühidalt ära ja võttis selle kokku:

«Ergo palume meie, mina ja Kärt Smit, võtta seltsinaselt turve ära ja astuda kõik sammud, mis sellest järgnevad.»

Härra Holthusen ajas alumise huule rulli, mälus seda natuke aega ja ütles: «Mnjaa. Kui teie, härra pastor, olete seda meile niimoodi *sub fide pastoralis* teatavaks teinud, tuleb meil muidugi teha sellest järeldused.» Ta hõikas raekirjutaja ja teenri kohale. Esimesel käskis ta turberaamatu sissekandeks üles tuua, aga teisel kohtufoogt sedamaid enda juurde kutsuda.

Raehärradest nooremaid, kergejalgne rebasenäoline ja kohtufoogtik — vähemalt sünge ja kandilise Schröderi järel — isegi nagu sobimatu härra Hermann Luhr oli enne kohal, kui kirjutaja alt turberaamatuga päralt jõudiski. Pürjermeister rääkis asja kohtufoogtile paari sõnaga ära. Sellal kui kirjutaja pürjermeistri etteütlemisel sissekannet kirjutas, küsis härra Luhr:

«Aga mis siis kaarmani Smitil selles asjas ütelda on?»

Balthasar tahtis lausuda Kär di eest: «Noh, niipalju, et mees, kelle mõrtsukatööd mina kinnitan, on tema majas ulu all, nagu teil juba teada —» Aga Kärt vaatas volksti pürjermeistrile otsa ja siis maha ja seletas maha vahtides ludinal:

«Niipalju, auväärt isandad, et kui tema eile õhtul minu majasse tuli ja minu käest ulualust palus — kui Raasiku mees endiselt Raasiku mehelt, ma ei ole teda küll viisteist aastat näinud —, siis andsin mina talle kristlikus meeles öömaja. Aga sedamaid hakkas tema kõnelema oma tülist Kurgla talumeestega ja rääkis ka, et ühte oli ta kirvega löönud — ja ajas selle ümber nii palju segast juttu, et minul sigines tõsine kahtlus, et siin peab mõrtsukatööga tegemist olema. Jaa — Ja kui ma sellest õpetajahärrale rääkima läksin — oma hingerahu pärast —, tuligi välja, et mul oli jumala õigus olnud... Ja sellepärast taotan mina nüüd õpetajaga üheskoos sedasamast, et — kuna peab kaks taotajat olema —»

Balthasar kuulas kaarmani äkilist sõnakust kahepaikse imestusega — mõnuga ja, jumala eest, vastumeelsusega — ja pani ise oma vastumeelsust imeks ja püüdis kaarmani pilku silmadega kinni püüda, aga see ei andnud oma silmi ta pilgule kätte...

Siis oli sissekanne turberaamatus valmis ja pürjermeister luges selle ette:

Anno 1580 den 3 martij wardt dat geleide besperret Runapoiss Jurg wegen eines dotschlag, so he ahnn Kurla Jurgen im dorpe tho Korlakulla, da he holt gehouwen, begangen. Durch her Baltazar, pastor tho Hilligen Geist, vnd Gerdt Smit, karman in der Bleckmaien, erworben vnd den presidenten her Johan Holthusen vergonnet.

Balthasar ütles: «Korras. Aga üks parandus tuleks ette võtta. Seal seisab *dotschlag*. Aga see oli *mordt*. Ma kinnitan. Sest ma tean: mõrtsukas töötas enam kui kahekümne aasta eest — aga minu enese kuuldes! — sellelesamale mehele kätte maksta, kelle ta nüüd tappis!»

Pürjermeister ütles: «Teate, härra pastor — *mordt* või *dotschlag*, selle asja teeb kohus kindlaks. Ja mis puutub karistusse, siis selles ei ole ei *Carolina* ega Tallinna tava järgi olulist vahet. Iseäranis mitte niisuguse mehe jaoks nagu see, kellest jutt. Vend Luhr, kas mul on õigus?»

«On küll,» tunnistas härra Luhr, «meil on rahulik linn. Meil lüüakse mõlemal puhul kas pea mõõgaga maha või puuakse kurjategija üles. Meil ei ole ka mõrtsukate suhtes neljakskiskumist tarvitatud. Vähemalt harilikkude mõrtsukate suhtes mitte.» Ta hõikas raepiiritsate allohviteri sisse ja käskis sel kahe mehega Gerdt Smiti juhatusel Pleekmäele minna ja Ruunapoiss Jürg rae nimel kinni võtta ning linnalauta toimetada. Sepa Kärt lõi risti ette ja läks allohviteriga minema. Härra Luhr pööras oma terava õhukese nina ja uudishimulikud punased kulmud Balthasari poole ja küsis kuidagi ärritavaeglaselt:

«Aga muuseas, härra Balthasar, mispärast olete teie selle külameeste tapaloo nii õhinal enda ajada võtnud...?»

Balthasar oli juba lahkumiseks püsti tõusnud. Ta vaatas endast poole pead lühemale ja vist ka tüki nooremale isandale altkulmu otsa ja küsis eneselt, kui palju oli teise pärimises teadmatust mängivat nõoki ja kui palju ausat teadmatust... Ta ühmas lihtsalt:

«Kes seda siis ikka peaks ajama.»

«Nad pole ju teie koguduse hinged. Ei tapja ega tapetu?»

Balthasarile tuli meelde: jumala eest — ta polnud seda ei Holthuse-nile ega Luhrile öelnud... Nii et nüüd ütles ta peaaegu et iseenese ja nende peale käratades:

«Aga see, kes on tapetud, see külamees — see on ju minu lihane nõbu!»

«Ah näete, mismoodi — imestas härra Luhr, «tähendab, ei olegi siis ikka puhta pläma, mis nad teie kroonikaga ühenduses teie kohta räägivad ja kirjutavad...» Raehärra ja kohtufoogt vaatas Balthasarile teesklematu huviga otsa — ja Balthasar ütles käratuse torinaks vaibudes:

«Ma tean ainult üht-teist, mis nad räägivad või kirjutavad. Selle seas on palju paska. Aga nad ei eksi, kui nad kirjutavad, et ma olen matside verevend. See peaks meie auväärt rael ka üldiselt teada olema.»

«Noh, teate — üldiselt jaa,» ütles härra Luhr, «aga mind huvitas, kuidas teie ise sellesse suhtute. Sest siin linnas on palju inimesi, kes pole seda verd vähem kui teie, aga kes seda võib-olla alles siis üles tunnistaksid, kui meister Schanz hakkaks neile siin all keldris oma tangisid näitama...»

«Minuga Schanzil — selles asjas — seda vaeva ei oleks,» vastas Balthasar — kuidagi nõnda, et kui härra Luhr oleks viitsinud tema vastuse olemust uurima hakata, oleks ta pidanud möönma, et Balthasari vastus oli ühekorraga irvitav ja lootusetu ja pühalik... Aga härra Luhr ei uurinud seda vististi mitte, seda enam, et Balthasar lisas sealsamas:

«Muuseas, enne kui isand Schanz hakkab sellele Ruunapoisile oma tangisid külge ajama, tahaksin ma ajada temaga, tähendab Ruunapoisiga juttu.»

«Ma kuulan tema homme hommikul ilma tangideta üle,» ütles härra Luhr, «võib-olla tuleme meie ülepea ilma tangideta toime. Igatahes saab see siis selgeks. Nii et tulge kella kaheksa aegu hommikul fogteisse.»

Balthasar mõtles koduteel ja kirikla etikul saapaid lumest puhtamaks trampides ja üleval oma väikeses töötoas nurgast nurka käies: foogti-kohtu üsnagi kiire asjaajamine on ju üldiselt teada. Harva on juhtunud, et kaelakohtu alla kuulutatud kuriteokahtlased on pikemaks linna vangitorni hallitama jäetud. Iseasi muidugi niisugused kurjategijad, kelle süü selge ja kellel just vanglas hallitamise otsus käes. Nõnda et kahtlusealustega oli Tallinna alamkohus ajast aega õige vilkalt talitanud. Aga et seal nüüd, härra Luhri aegu nii äkitselt asju aetakse, see tekitas kuskil Balthasari meele põhjas isegi kerge kõheduse... Ja päris vabaks ei saanud ta kujutlus onupoja kollaka näo viirastumisest ka mitte hilja õhtul Elsbetti kallistades. Oma Kurglal-käigust rääkis ta naisele muidugimõista. Aga selle linna-ulatuvast järeloost ei kõnelnud ta ometi mitte. Ka hommikuse fogtei-käigu vaikus ta sedamööda maha. Aga unes tegeles ta sellega oma tüütuseks ja imestuseks seda enam. Unes kõndis ta mööda kraavitaolisi lumme tallatud radu Ruunapoisi kannul. Ja sealjuures oli ta justkui ainult osalt tema ise oma äia õmmeldud vasikanahkse voodriga kasukas, mille all tal oli ometi külm — sest osalt oli ta hoopis oma tapetud onupoeg hõredas takuses särgis, mille all ta nahk oli peaaegu et higine... Talle paistis, et ta ärkas mitu korda sellest unenäost pooliti üles, aga iga kord jätkus see ta uuesti suikudes ühte moodi: ikka kõndis ta Ruunapoisi järel läbi lume ja ootas, et see pööraks üle öla tagasi vaatama ja näitaks talle oma nägu, mida Balthasar üle kahekümne aasta sugugi ei osanud ette kujutada. Ent niimoodi Ruunapoisi järel sammudes kandis tema, Balthasar käes seda suurt, aga kergeks kuivanud puust ja mustaks värvitud risti, mis seisis muidu

käärkambri eeskojas seinä najal ja mida kanti pidulikumatel matustel surnurongi ees — Balthasar kandis seda käes Ruunapoisi järel ja vah-
tis kissis silmil tuisukeeriseid risti ümber ja loitsis päikest välja tulema,
et ta mõistaks risti niimoodi õhus hoida, et risti vari riivaks Ruuna-
poissi ja ometi mitte teda ennast...

Kui ta hommikul kella üheksa aegu Raekotta jõudis, ütles härra
Luhr: «Minge rääkige temaga, mis te tahtsite. Mina ajan temaga õhtu
eel ka veel juttu. Aga tänahommikuse järgi paistab, et me ei saa ilma
pöidlakruvideta edasi. Mees seletab, et külamehed olevat talle vana
vaenu pärast kohe hommikul kallale tulnud, kui ta mõisast sinna
külasse oli jõudnud. Aga õhtul, kui ta päeva läbi mõisale puid oli raiu-
nud, olevat seesinane Jürgen — teie nõbu, tähendab — tulnud ja haka-
nud teda jõuga metsast ära ajama, et see polevat üldsegi mitte mõisa,
vaid tema, Jürgeni mets, ja tagunud teda rusikatega näkku (ja ta on
näkku nuhelda saanud küll) — kuni ta olevat Jürgenit siis enesekait-
seks kirvega löönud.»

Härra Luhrilt saadud loalipaka peale tehti raekojataguse linnalauda
värav Balthasarile lahti ja juhatati ta rautatud uksega keldrikongi,
kuhu ülevalt võlvi alt kahe pihupesa suuruse akna trelli vahelt halli
hommikut sisse imbus.

Ruunapoiss istus paepõrandal, selg vastu müüri ja põlved lõua all
konksus. Vangivaht pani kongiukse Balthasari selja taga kinni ja Balt-
hasar vaatas Jürgeni mõrtsuka rõugearmilisse ja siniseks löödud silma-
alustega näkku.

«Jürg — ma küsin sult Jumala nimel: mispärast sa seda tegid?»

Balthasar nägi, kuidas põrandalistuja tõstis hallikasse habemetüü-
kasse kasvanud näo ja jõllitas teda tihmakate juuste alt pungis silmil
ja ehmatuses tõlli vajuvi lõuu. Aga sealsamas hakkas ta nagu kuidagi
silmanähtavalt kalestuma. Ta kohkunult vilavad silmad tõmbusid killi
ja suu vedas enda imelikust tõrksast pingutusest vildakile. Ta ütles
poolhirmukil, aga ülisügava põlgusega:

«...Tule aga tule... Ega ma sind ei karda... Mina olen nagunii
põrgu jaoks küps — nii et ega sa mind ei saa...»

Balthasar küsis uuesti: «Seleta mulle, mispärast sa seda tegid?»

Ruunapoiss ütles: «...Näe, missuguseks söönuks ja siledaks sa oled
selle ajaga läinud... Ja kasukas on sulle selga antud... Kas seal on
siis ka nii külm kui siin...?»

Balthasar tajus Ruunapoisi sõnades mingit vildakust, kuid ei haka-
nud selle üle juurdlema, vaid kordas veel tungivamalt:

«Ütle, miks sa seda tegid? Mille eest?!»

Ruunapoiss surus selja kõvemini vastu müüri ja tõmbas pea viltu,
nagu hoiduks ta võimaliku hoobi eest kõrvale. Aga sealjuures rebis ta
ülemise huule kõrgele ja näitas oma esihammaste tühje igemeid:

«Näe — selle eest, et ma eluaeg olen hammastest ilma olnud. Saad
aru! Ja kogu sinu ja su soo äraneetud uhkuse eest! Nagu oleksid kõik
teised teie kõrval tallukad, aga sina oleksid ise see — see teie härraks
karanud kaim!»

Balthasar taganes hirmusegases arusaamisjahmatuses ukseni. Ta tegi
parema käega vangi poole õhku ristimärgi — ta pomises: «Olgu Issand
sulle armuline!», ja koputas vasaku rusikaga oma selja taga vastu raud-
needilisi ukselaud. Vangivaht laskis ta kongist välja.

Ta astus kitsukese raekojataguse tänava rahulikku lumehelvetusse.
Varblastetosin lendas lumes auravate hobusepabulate kallalt vurinal
laiali. Raekojakeldrite uksepragudest hoovas juurviljakaupmeeste por-
gandimulla võõrastavalt värsket lõhna. Balthasar tõstis pilgu ja nägi
läbi Raekoja kalasoomuseliste aknaklaaside: seal sees puhastas Gregor
Kuuse *junior* kepi otsa seotud lapiga raesaali siitpoolt aknaid... Ja
kitsa tänava kummastki otsast möödus inimesi ning kostis elava linna
hääli. Ning ometi tundus igine ja igapäevane maailm kuidagi unenäoli-
sena — või pidi vastupidi just see unenägu olema, mis ta äsja vangii-
maja keldris oli kogunud, sest mõlemate asjade üheaegne tõesus ei
olnud ju lihtsalt võimalik...

Härra Luhril juurde ei hakanud Balthasar sisse astuma. Ei. Sest kõige-

pealt tahtis ta sellega, mis ta teada oli saanud, iseenese tarvis hakkama saada.

Tähendab, Balthasar oli — olgugi üpris ootamatul moel — kõik põhjani teada saanud... Ja tuli välja, et tal oli olnud enam kui õigus. Sest Ruunapoisi tegu oli kõige inirnliku ja kohtuliku mõõdupuu järgi mõrtsukatöö. Koguni uskumatult sünge mõrtsukatöö. Sest aastakümnete pikkuse, peaaegu ettekujutamatu vihavaenuhaudumise vili. Kusjuures viha polnud ju mitte ainult viha Jürgeni enese, vaid mingi meeletu ja mõõdutu vaen terve tema soo ja vere vastu, jah, nii pentsik kui see ka ei tundunud — kõige sügavamalt ehk koguni just Balthasari vastu... Nõnda et teatud vaatevinklist oleks võinud pidada Jürgenit vaat et Balthasari eest langenud ohvriks, mis oli iseenesest muidugi narr... Aga igatahes oli Balthasari poolt tõstetud mõrtsukatöö-süüdistus vaieldamatu!

Balthasar kõndis ringiga mööda Kannuvalajate ja Õdede ja Laia tänavat ning Suur-Gildi-käigu hangesid ja jääkonaraid koju. Suurtoa sisetrepil tuli Elsbet talle vastu, seisatas temast astme jao kõrgemal ja silmitses meest uurivalt:

«Balthasar, mis sul on?»

«Mis mul peab olema? Mitte midagi. Muuseas — Jürgeni mõrtsukas on linnas kinni võetud.»

Elsbet ütles: «Noh, Jumal tänatud. Niisugune kõriloikaja oleks võinud muidu veel mine tea mis korda saata.»

Balthasar võttis naise õlgadest kinni ja vaatas ta pikkadesse tumedatesse silmadesse. Ta ütles naeratades: «No-no-no-noh...», ja libistas pilgu mööda Elsbeti palmikute kumavat piirjoont ja kõrvanibusid ja kaela ning kitsukest valget kaelusekrooget õlapuhvideni — ja leidis äkitselt oma põidlad neisse puhvidesse haardumas ja vahtis neid pika silmapilgu kerges arusaamatuses, nagu poleks ta kindel, kas või kui võrd on need põidlad seal õieti tema enese omad...

Ta käskis Elsbetil tuua endale üles töötuppa kannuga kuuma õlut, ootas, kuni naine oli selle kohale toonud ja lahkunud, kummutas joogi ühe hooga põhjani ja vaatas pooleni jäätunud aknast välja.

Lumepilved, siit vaadata korruga tinatumedad ja veriseäärelised, olid vajumas Munkade tänava majaviilude taha ning läänepoolt vaskne ja pea kohalt rauakarva-kale pakasetaevas vajus linna kohal lahti nagu — nagu surija suu... Mis kuramuse võrdlus niisugune ka pidi olema —

Aga homme varahommikul lastakse Ruunapoisi kallal põidlakruvid käiku... Ja kuna Ruunapoiss oma tegu Luhri-härrale salgas, pole tortuur mitte ainult protsessuaalselt vajalik, vaid on ju ka — noh — inimlikult mõõdapääsmatu... Sest mis peab siis niisuguse paadunud mõrtsukaga tehtama?! Oma ohvri vilbusele (sest see teab nagunii tött!) — sellele tunnistab tema oma teo mõrtsukatöök, mis nõuab mõrtsuka poomist või koguni rattalesaatmist, aga kohtufoogtile valetab ta selle enesekaitseks kallalekipujate vastu, mida olgu *Carolina* või vanade Tallinna kohtutavade järgi üldse karistatavaks ei arvata.

Nõnda et homme hommikul seotakse ta küünarvarred rihmadega tooli külge ja põidlad pistetakse toolikäsipuu soontes liikuvaisse lõhestatud pakkudesse. Pakulõhedes on püsti havihammaste-pikkused teritatud raudnaelad — varematest kohusetäitmistest roostes... Ja siis hakkavad meister Schanzi sulased pakupooli koomale kruvima — k-r-i-u-k-s —, ja mõne hirmuliku südamelöögi järel uuesti — k-r-i-u-k-s —, ja naelad tungivad põialdesse ning küünte alla. Verd hakkab põrandale tilkuma. Ja pakud hakkavad pigistama põidlaliigeseid kuni pöörase, meeletu, hullukstegeva valuni...

Aga — Issand Jumal — kui teisiti ei saa...?!

Balthasar pani käed enese ette kirjutuspuldile ja silmitses neid: peaaegu et isa Siimoni omade mõõtu, kandilisi, adrakurgede jaoks loodud ja hanesule tarvis hoopis ülemäära suuri, ometi aastatega peenenenud, puhtaid, noaotsa abil valgeks kaabitud küünealustega, aga ikka veel ülemäära soonelisi ja raskeid käsi. Ja põidlaid — neid justkui raasuke häbematuid omaette-possse käelabade küljes, isepäiseid, kiivahoiduvaid omaette-possse, küüntega nagu roosakashallide nurgeliste näolaikudega,

mis võivad meenutada (ta pigistas silmad kissi ja vaatas oma pöidla-küüsi eemalt) mine-tea-kelle kandilist ja küünealuseheleda juuksepiir-dega nägu...

Balthasar kuulis — Madle, see kõhetu Jälgimäe tüdruk, kes neil mul-lust teenijaks majas, tuli trepist üles, koputas ja ütles:

«Proua palub lõunat võtma —»

«Jajaa. Ma tulen.»

Balthasar astus keset tuba, võttis pihuga lõuast kinni ja püüdis oma äsjast mõtet meelde tuletada. Ta nühhis pöidlaga habet, nii et lühike jäik karv ragises — ja seesinane mõte oli üsna siinsamas, aga ta ei saa-nud seda enam kätte.

Elsbet istus lastega juba lauas ja suitsukamaraga keedetud oaleeme lõhn tuli Balthasarile koos altkorra koldesoojaga poolele trepile vastu. Ta naeratas Elsbetile tänulikult (sest oaleemest ei pidanud Elsbet vastupidi Balthasarile suuremat lugu). Ta kõndis naise selja tagant läbi ja libistas pihu mööda minnes üle tüdrukute siledaks soetud peade ning pistis näpud väikese Balthasari punakasse juuksepahmakasse. Ja vaatas silmapilgu imestuses oma põialt poja juustepusast endale vastu vahti-vat. Ja kui ta oma tinataldriku oli leemest peaaegu juba tühjaks helpi-nud — ta kaapis viimaseid ubasid taldrikupõhjalt ja tõstis neid lusikaga suhu, siis kohtas ta äkitselt taas oma põialt — lausa oma silma all tina-lusika vart hoidmas —, ja tal käis sealjuures imelik valutu valu muna-dest läbi...

Nad olid lõuna vaevalt lõpetanud, kui Balthasar kutsuti Nunnavärava taha ammust aega põdenud Taevalille Matsi haigevoodi juurde. Ta haa-ras käärkambrist kirjutuspuldi sahtlist oma maakeelsete kirjakohtade kladekese, kuhu ta kõige tarvilikumaid (või kõige mõtlemapanevamaid) pühakirjapaiku oli oma hingede juures pruukimiseks doktor Lutheri järgi ümber pannud.

Balthasar sumpas Matsi kahvatu minia kannul Nunnaväravast välja ja valli ning müüri vahele tuisanud hangi pidi alevimajadeni, mis siin viimase paari aastaga seente kombel olid piiramise aegu mahakistute asemele signinud. Ühte säherdusse juhatas Matsi minia õpetaja sisse.

Balthasar astus üpris harilikku majaanrikusse. Ligane muldpõrand, ängistavhallidest tulejälgedega palgijuppidest saviga määritud seinad, põiese aknasilma kollakas hämarus, saapatokati, repetava riide ja umbuse lohutu lõhn. Kolde paistel kodakondsete tummad näod, mees-poolte puised-paesed sarnad ja naiste-lastepisut pehmemad põsed... Ja nurgas naril viimseni otsalõppenud peremees, mullust tõvevoodis kivitahujate kümnik, kelle kondises vanamehenäos karmus ikka veel tõrkus lahuja leplikusse lahustumast... Balthasar oli uduselt kuul-nud, et Taevalille majas valitsesid mingid rängad ja igised äia ja väi-meeste vahelised vaenud, ja need paistsid ka surivoodi ümber ja suri-voodilgi tunda olevat. Balthasar võttis haige aseme juures kolmjalal istet, pigistas ta külma ja pahkliku käe oma kätte ja palvetas temaga. Aga kui ta hakkas haigele sinna vanade palakate ja pulstunud õlesasi sisse trööstisõnu rääkima, tundus talle: millest muust pidi ta selles ihuga-tuntavalt jahedas ja hingega-tuntavalt kõledas toas kõnelema kui Issanda suurest armastusest, mis on lahujaile ja jääjaile ainsaks kind-laks toeks ja sauaks ja käsipuuks...? Kui aga neis enestes — nii lah-kujas kui jääjais — on armastuse ja andeksandmise pillikeel sees, et see saaks Issanda andeksandmisele vastu helahtada — Selle jutu juurde hakkas ta oma manuaalist sobivat kirjasõna otsima. Ta lehitses miski-pärast natuke närviliselt tillukest köidet ja leidis — ahaa — Pauluse kirjast Eevesuse rahvale neljanda peatüki kolmekümne esimese salmi ja luges selle neile ette, nii haigele ja andeksandmatu näoga vana-mehele, kes valmistus surema, kui selle tõrksalt tummadele omastele oma selja taga: *Kõik kibedus ja viha ja vaen olgu teist kaugel niisama kui kõik kurjus. Olge sõbralikud ja südamlikud isekeskis ja andke üks-teisele andeks, nagu Issand on teile andeks andnud Kristus ja Kristus... Siis leidis ta sealtamast veel üles sündsa koha esimesest Korintose kirjast ja luges ka selle neile ette: Sallige üksteist ja andke üksteisele andeks, kui mõnel teise vastu kaebust on, nagu Kristus on teile andeks and-*

nud... Ja-jaa, aga kuskil tema raamatus pidid leiduma ühed silmapilgu juurde veel sobivamad sõnad. Tal oli meeles: ta oli need hiljuti Jeesus Siiraku tarkusesõnade seast ümber pannud ja ühe lehekülje lõppu peene kirjaga ära mahutanud — Seal nad olidki. Ta sirutas raamatukese peene kirja pärast silmadest eemale ja luges valjusti toa kajatusse õhku: *Kes kätte maksab, sellele tahab Issand kätte maksta ja jätab talle ta patud alles* — («Ei, see polnud päriselt see —») *Sellepärast anna oma ligemisele andeks, mis ta sulle kurja on teinud, ja palveta; siis antakse ka sulle sinu patud andeks* («Ikka veel mitte päris see —»). *Vaata, inimene kannab inimese peale viha, aga ise tahab tema armu leida Issanda ees* («— nagu oleks see, või ikkagi mitte see, mida praegusel silmapilgul tarvis»)... Aga kui Balthasar seda niimoodi luges, raamat kaugelt väljasirutatud käes, pani ta äkitselt tähele, kuidas ta hoidis seda vaheldumisi kord ühe, kord teise käega, ega olnud kummagagi rahul, sest põidlad, kummalised, suured, võõrad ja ikkagi ta enese omad, tikkusid varjama lehe allserva kokkusurutud kirja... Ta luges: *Inimene ei halasta endataolise peale, aga tahab oma pattude pärast paluda. Ta on vihavaenu täis, aga ise pole ta muud kui paljas liha ja veri...* Ja kui Balthasar siamaale jõudis, tabas ta enda äkitselt raamatust mööda maha vaatamas — nagu oleks ta kuulnud kuskilt muldpõrandale verd tilkumas... Nii et ta lõpetas ehmunud ja rutates: *Sellepärast — mõtelge lõpu peale ja jätke vihavaen maha! Mõtelge surma ja hukatuse peale ja jääge käskude sisse...*

Balthasar lõpetas kiirustades ja pominal. Kui ta haige muutumatult kivise näo poole ja tumma toa poole oli ristimärgi heitnud ja tuulekotta astunud, tuli seesama äranutetud näoga naisterahvas, see Taevalille minia, kes ta kohale oli toonud, talle järele ja pakkus talle ukse ees tuisuhämaras raha. Balthasar võttis naisel õlgadest kinni, pööras ta näoga ukse poole ja peaaegu lükkas ta kotta tagasi. Ning hakkas rutates läbi tuisu linna sumpima ja koostas heitleva mõtetevoolu sees lauseid, mis ta sedamaid Raekojas ütleb:

Härra Luhr! Laske turberaamat siia tuua. Ja kriipsutage minu üleiline taotlus maha! Üleni maha! Ka kaarman Smiti osas maha. Sest tema ei tea sellest asjast hoopis mitte midagi. Ja see, mis mina olen sellest teada saanud — kui tapetu sugulane ja tema vilbus — teie ei saa aru? Pole tarviski! Kõik, mis mina olen teada saanud, see on ainult minu enda ja Issanda asi... Kurjategija istub linnalaudas kinni. Tehke temaga, mis te tarvilikuks peate, aga ilma minu seletusteta — nii et olgu see lihtsalt *dotschlag!* — ja ilma pöidlakruvideta, eks ole, see on ju sel juhul võimalik...»

Ta rügas mööda valliharjale tallatud rada vastutuisu astuda ja tajus äkitselt: ta päev oli hommikust saadik lasunud ta peal nagu tunnist tundi kasvav ja tihenev hunnik jäätanud mulda... Nüüd oli ta oma otsusega paisanud selle enesest kahele poole — otseku siit ülevalt valli pealt hüvale ja kurale hange — ja saanud selle alt priiks... Nii et ta ajas suu lahti — vastutulijaid polnud siin hämarduvas lumesuhinas ühtki hinge — ja tundis, kuidas soe tuisk hingas talle suhu ja tulised helbed kõditasid ta suulage ja keelepära... Jumal olgu tänatud...

Ta pigistas pöidlad Epu kootud labakuis pihkudesse. Ta mudis neid ja mõtles: «Epp saab sellest aru... Nad kõik peaksid sellest aru saama — Aga mispärast öieti — kui mu samm põhjus pole vist mulle eneselegi selge...»

Ta sammus fogtei ligaseks sulanud trepist üles («Ruunapoisi jälgi siin trepil muidugi ei ole... Aga võib ka juhtuda, et on... Kui härra Luhr laskis ta nüüd pealelõunal enese juurde tuua...»).

Balthasar leidis härra Luhri tema võlvlaega toas mingite paberite kohal hambaid torkimas. Ta hüüdis:

«Härra Luhr! Laske turberaamat siia tarida —»

«Nonoh.» Rebasenäoline raehärra vaatas Balthasarile pilgese imekspanuga otsa. «Kas teil on juba uus turbetaotamine käsil?!»

«Ei-ei. Ma tulen selle — Ruunapoisi asjus —»

Raehärra tõsines:

«Aa. Noh, see asi on lõpetatud. Kuidas? Te ei tea veel?»

«Ei...»

«Tema poos enese üles. Jaa. Ma tulin hommikul linnalauta — teie olite tema juurest just ära läinud — ja teatasin talle ametlikult, et kui ta ei anna päeva jooksul täielikku tunnistust, pannakse ta põidlad järgmisel hommikul kella viie ajal kruvidesse. Siis ma tulin siia ja õiendasin siin selle, teate küll, selle Ivo Schenkenbergi vennaga, kes on ühe talumehe kogemata maha löönud, ja siis ma läksin koju lõunale. Ja ma polnud veel jõudnud hambaid torkima hakata, kui vangimaja profoss oli ehmatusest ähkides seal... See mõrtsukas oli käristanud oma aluspüksid ribadeks ja sidunud ribad aknavõre külge... Vangivahi hooletus, muidugimõista. Noh, ma loodan, et te ei nõua, härra Balthasar, et ma pistaksin selle tõsu tema hooletuse eest pakku...?»

Õhtul hilja, oma töökambri nurgas kolmjalgsel järil, pani Balthasar rasked kämblad põvedele ja silmitses neid. Siis tõstis ta põidlad püsti ja liigutas neid nii, et parem põial kuuldavalt naksatas, ja silmitses neid enda kõrvale pörandale asetatud küünla valgel — ja peitis nad siis taas rusikaisse ja rääkis oma issandale:

... Issand, tee, et ma mõistaksin, mis see on, mis sa oled lasknud mulle sündida... Tee, et ma aimaksin, mis mul tuleks teha või mõelda, et see Sinu tahtmisega niipalju kokku käiks, kui inimese tegu või mõte Sinu omaga võib käia...

Kui ma sellest tapmisest teada sain — kui ma Jürgeni surnukeha veriseid juukseid ja kõigi nende maa-omade viletsust nägin, oli mul võimatu mõelda midagi muud kui seda, mis Sina Moosesele oled ütelnud: *Tapja peab tapetama, aga ühest tunnistajast ei pea tema hinge võtmiseks piisama, vaid neid peab olema kaks. Ja teie ei pea mitte lunahinda võtma tapja hinge eest, sest tema peal on surmasüü ja tema peab surma surema...* Issand, see on ometi tõsi, et ma paljalt mõtlesin nõnda — sest tegutsema, see tähendab sedasinast Ruunapoissi otsima või taga ajama hakata poleks ma ju kuidagi saanudki... Aga kui Sina ise saatsid Kärt Smiti tema teadetega otse minu enese majja, siis tegin ma, mis ma Sinu sõna järgi pidin tegema — nagu mulle paistis... Nojaa, võib olla, et pisut õhutas mind tagant ka see kummaline mõte (aga kust mujalt kui Sinu enese käest pidi see mulle tulema?!), et minu ja Jürgeni veidra teisikluse läbi puudutab tema tapmine mind kuidagi eriliselt... Aga ma pean ütleva, kui härra Luhr esimest korda põidlakruvisid nimetas, ei pannud ma seda nagu tähelegi. Ja siis ma läksin hommikul vangimajja — ja Sa tead, mis seal juhtus... Ma sain teada, et (olgu see kui absurdne tahes) — mingil määral olin ma ise Jürgeni surmas süüdi (ma tean, et see on kõver mõttekäik, aga see ei muuda teda olematuks): mina kui üks Jürgeni ja Kurgla omade patuse uhkuse põhjusi... Ja kui mulle põidlakruvid siis uuesti meelde tulid — iga kord, kui nad mulle uuesti meelde tulid, tundsin ma, nagu oleks mul imevaheda habemenoaga läbi munade tõmmatud... Ja siis tulid mulle meelde ka need hoopis teised sõnad, mis sa oled oma poja ja apostli läbi ütelnud: *Te olete kuulnud, et teile on öeldud: silm silma ja hammas hamba vastu, aga mina ütlen teile — armastage oma vaenlasi ja palvetage nende eest, kes teid taga kiusavad, et te saaksite oma Taevase Isa lasteks...* Ja siis ma otsustasin võtta oma seletuse tagasi... Issand — ma tunnistan: võib-olla poleks ma seda teinud, kui ma poleks olnud arvamisel, et nad ju hukuvad tema n a g u n i i, aga mina saan põidlakruvide süü oma hinge pealt ära... Võib-olla oli see Sinu meelest armetu mõte — ja võib-olla lasksid Sa sellepärast sündida, mis sündis... Oh ei, Sa ei hakanud ju Ruunapoissi sellepärast igavesse hukatusse saatma, et minule selle läbi õppetundi anda, eks ole, seda oleks pentsik mõeldagi...? Seda enam, et ma koguni ei taipa õppetunni mõtet... Issand, kui ma otsustasin oma taotluse tagasi võtta, tundsin ma selgesti, et see olid S i n a, kes andis mulle selle läbi jõudu ja hõlpu... Aga kui ma kuulsin, et ta oli enese üles poonud, siis tundsin ma, Issand, ja tunnen siamaani, nagu oleks mu lootus häbisse heidetud, jah — nagu oleks mul enesel silmus kaelas ja nõõriots kättesaamatult seal selle ärakaranu pihus...

Kolmas peatükk

milles ühe kerglase noore mehe — paljud ütlesid, ühe halva noore mehe, aga me küsime, kas ei oleks ometi kõige jumalameelepärasem ütelda ühe õnnetu noore mehe — kivikambriisse ja südamesse vaadatakse, aga selle kõrval ja võib olla, et õieti veel enamgi mõnede teiste meeste ja naiste kambriisse ja südameisse (ja näppudele) minutitel, kus nad seda ise ei aima.

See noor mees, kes härra Maideli vihasel käsul tunamullu ühel kõledal kevadeõhtul Tallinna linnast *propere* jalga laskis, ei saanud ju esialgu üldsegi oma loodetud *scribakohale* minna. Sest moskvalane oli oma suurel Läänemaale-tungil 76-ndal aastal Kolovere lossi koguni kergesti rootslase käest ära võtnud. Pärast Haapsalu niisama hõlpsat äravõtmist oli ta oma ligemale kuuetuhandelise väega küll jälle maalt tagasi oma idapoolsetesse vallutustesse taganenud, aga Läänemaa kindlatesse linnadesse garnisonid sisse jätnud. Ja Kolovere vene sotnjale polnud Slahteri-noorhärрат lossiscriba'ks hoopiski tarvis. Ning härra Maidel ei hakanud teda ometi asja eest teist takka Koloveresse läkitama. Aga nimelt sinna ta ikkagi läkitati...

Kolovere lossilääni amtman Berendt Schulte oli lossi vallutamisel rootslase poolel mõõka pruukinud ja võitluses surma saanud. Kohalikke asju tundvat valitsejat oli aga ümberkaudselt maalt moona hankimiseks — see tähendab, ka selle maa hädapäraseks majandamiseks — üpris vaja. Mõnedki Läänemaa mõisavalitsejad, isegi mõned mõisahärrad said sellest aru ja jäid vojevoodi käsu ja keelu all oma mõisadesse paigale. Kolovere abidrost — nagu abivalitsejat siin veel piiskopiaja kommet mööda nimetati —, seesinane abidrost isand Munt ei äratanud võib-olla Kolovere vene vojevoodi pool erilist usaldust. Aga kuna ta pooliti mahapõlenud alevisse kohale oli jäänud ja lossi kutsumisel sinna ilmus ja parema mehe puudumisel talle tehtud ettepanekuga nohinal nõusse jäi, pandigi kadunud Schulte kohused vojevoodi poolt isand Munti natuke kiivas õlgadele. Ja härra Maidel andis Mihklile teda tol kõledal kevadeõhtul Tallinnast minema kupatades täpsed käsud kätte. Õieti seda täpsemad, et nad nii rahulolematusest turtsudes antud olid: otsida isand Munt alevi üles, kuulu järgi seal pooliti mahapõlenud kõrtsis, mis nüüd pidi amtmanimajaks olema. Ütelda talle: loovutagu ümbruskondsete külade vilja venelasele nii napilt kui vähegi võimalik. Kandku hoolt, et talumehed oma varusid varjaksid. Tegutsegu teadmises, et rootslane lööb moskvalase garnisonid maalt varsti välja ja vajab sedamaid ise varustust. Härra Maidel jõllitas üle öla Mihklile otsa ja lisas:

«Ja mitte ainult rukkeid või kaeru. Vaid ka ausust. Truudust. Ja see käib ka teie kohta. Kui te seal minu poolt Muntil silma peal hoiate. Selge?»

«... Muidugimõista —» pomises Mihkel ja mõtles ühelt poolt lootuse-sähvatusega: «Ta annab mulle minu sissekukkumisest hoolimata võimaluse...» Aga teiselt poolt mõtles ta murega: «... Olgugi et ma ei tea, mismoodi ma seal moskvalase nina all silmatorkamatult ja ohutult olla mõistan...» Aga kui ta selle kohta härra Maidelilt juhtnõore küsis, kähvatas admiral:

«Vaadake ise! Lapsehoidjat mul teile kaasa anda ei ole.»

Selle peale ütles Mihkel teda ennastki üllatava söakusega: «... Härra Maidel, ma mõtlen — Kullamaa õpetaja Ficke on juba mõnda aega Tallinnas paos, kui ma tohiksin Koloveres ütelda, et — et mina tulen kui v a i m u l i k, kui Ficke ajutine asetäitja —»

Härra Maidel mõõtis teda pilguga ja ütles pooliti irvitades:

«Pääsesite kergelt ära — Russowi pool ja minu pool ka — ja juba selg sügeleb talaari järele?» Ta ajas huuled torru ja mõtles silmapilgu. «Hea küll. Ütelge. Tarviduse korral. Ficke ajutiseks asetäitjaks. Ja kui seal peaks leiduma härrasid, kes hakkavad Tallinnast järele pärima — ma kannan hoolt.»

Issanda imelisel nõul seadis Mihkel enese Kullamaal vähemalt esialgu

sellesinase tuulise paiga ning aja kohta ootamata kenasti sisse. Kõigepealt leidis ta isand Munti Kolovere poolpölenud ja laudadega kinnilöödud akendega kõrtsist õnnelikult üles. See Munt oli ühtlugu silmi kistsitav punases habemetüükas näoga võrdlemisi rääbakas mees. Mihkel näitas härra Maideli kolmekalalise pitsersõrmuse ette ning andis admiralile ja läänihärra juhtnöörid talle edasi. Isand Munt kuulas need mitte ainult kassis, vaid peaaegu et kinnisilmi ära. Ja need mõjusid nii, et ta võttis Mihkli ulu alla ning rääkis järgmisel nädalal muu seas Kolovere sotnikule, et nii- ja niisugune õpetatud mees on alevis ripakil ning et arvatavasti tuleks talumeeste toimekusele ja sõnakuulmisele kasuks, kui kohapeal oleks keegi, kes nende ristsed ja matmised kibedal tööajal rutusti korda ajaks. Ja iseäranis, kui neile jälle nende eneste keeles rääkima hakataks, et nad annaksid Jumalale, mis Jumala, aga peasi — keisrile, mis keisri kohus...

Sotnik oli süganud selle peale habet ja ühmanud: «Küllap vist...» Pärast seda otsis Mihkel ise üles Kullamaa kiriku kellamehe ning andis talle edasi isand Munti käsu panna ärarüüstatud, aga süütamata jäänud õpetajamaja lõunapoolt tubadele aknapöied ette ja pühkida põrandad prahist puhtaks. See tehtud, kolis Mihkel õpetajamajasse sisse. Ja esimeseks pühapäevaks pärast seda laskis ta teatuse laiali saata, et sel päeval leiab jumalateenistus taas aset. Ja sai tühjalt seisnud ning kirikuhõbedast ja altaritekkidest muidugi lagedakröövitud ja purukstootud akendega kiriku inimesi ikkagi pooleni täis.

Kullamaa ja Kolovere külarahvas võttis Mihkli soodsasti omaks. Sest maakeelt rääkis see uus mees ometi hoopis ladusamalt kui nende eneste Tallinna põgenenud Ficke-härra, rääkis vaata et niisama ladusasti ja selgesti nagu nad ise. Ja kõrk ega suureline, nagu Ficke ju küll oli nendega olnud, ei paistnud see Slahteri-härra ka põrmugi olevat. Pigem oli ta kuidagi liigagi virujas ja ebalik kui ülemäära enesekindel...

Aga mis enesekindlust võiski Mihklisse sigineda, kui ta elas kõige oma pooliku õpetajauu kiuste nii juhuste ja tuulte armul, jaa, kui iga hobusekapjade müdin ehmatas teda õpetajamaja tiidakil uksest üle ohakaise kasvanud küngaste piiluma — suure Kullamaa metsa poole mõisameestest või talupoegadest röövlite pärast, kelle kämarad maakonnas aina röövlitegusid tegid, või lossi poole moskvalase pärast, kes võis sealt mine tea mis tahtmise või tujuga olla kiriku poole kappamas... Aga ometi hoidis Issand kõik ahistajad Kullamaalt eemal ja olgugi et peaaegu tühjas alevis 80-nda aasta koleda katku hulk inimesi suri ja Mihklil nad maha matta tuli, hoidis Issand ka tõve temast enesest ära.

Ja tunnistagem üles: kõige oma ebakindluse sees, milles ettepoolemõte ehk polnudki nii alandav ega häiriv kui seljataha jäänud asjade meeldetulek, kõige selle sees läkitas Mihkel salaja Tallinna poole ometi mitmed örnad ja järelejätmatud kirjad:

Elsbet, kallis!

Ega ju Sinagi ometigi pole võinud unustada, mis meie teineteisele just olime üles tunnistanud — sel õnnetul silmapilgul, kui meie saatus meid omal armuta moel teineteisest eemale kiskus, nõnda et —

Oh jumal, ta ei teadnud, kas need kirjad ülepea Elsbetini jõudsid, ja et ta nende peale vastuse võiks saada, seda ei sõandanud ta mõeldagi, ja mingsuguseid Elsbeti kättesaamise plaane ei heietanud ta omas kipakas üksinduses ka koguni mitte. Aga Elsbeti omakssaamise mõttega mängis ta ometi iga päev, ilma mingi otsesema tolguta ja lootuseta — iga päev ja iseäranis iga öhtu, kui ta lükkas nädala jooksul põrandale kogunenud prahi lagunema kippuva saapaga kõrvale ja tõukas pehkinud aknaraami käginal valla ning nuusutas kibuvitsapöösast, mille ta oli lasknud kellamehel oma kambri akna alla istutada ja mis ajas seal nüüd juba teist suve oma ehataevakarva õisi kui pöörane...

Kuni ühel juulihommikul hakkasid poole penikoorma peal põhja pool suurtükid kõmisesema ja külamehed tulid jooksuga kiriku juurde: Tallinnast tulnud rootslane on lossi ümber piiranud!

Suurtükid kõmisesid hommiku läbi. Lõuna paiku viis rootslaste ratsasalk Mihkli lehma õpetajamaja laudast minema — «...Muidugi, mui-

dugi! Õnnistagu Issand vaprate söömaaega! Oma vabastajatele ei keela meie oma piskut ometi mitte...»

Pealelõunal tulistati lossi pihta veel mõned ägedamad kõminad ja kuuludus, et lossi topeltkartaunid kõhisid sellele ka hoolega vastu. Mõned mehed tulid alevist õpetajamajasse arutama, mis nüüd saab, kui rootsi lossi piirama asub ja ümberkaudne maa peab tema ikkagi mitmetuhandelist väge Issand ise teab kui kaua üleval pidama... Aga ootamatul moel andis vojevood härra Karl Henriksonile juba järgmisel hommikul alla ning saadeti koos naise ja lastega vangidevoorst hoopis eraldi Tallinna poole teele. Härra Henrikson tõmbas oma tosin suurtükki ning üllatavalt kasina väe maanteele ritta ja pani kiirmarsiga kirikust mööda ja suurtes tolmupilvedes Lihula poole minema.

Ja võib ütelda: sellesama tolmupilve sabast kappas ratsanik välja, pööras õpetajamaja suunas kõrvale ning astus maja kiivavajunud esiuksel sadulast:

«Issand Slahter? Jah? Admiral käsib lossi ilmuda.»

Jaa. Härra Maidel oli koos Karl Henriksoniga või otse tema kannul Koloveres platsis. Ja mitte ainult tema. Teisel-kolmandal päeval jõudis ka Kullamaa õpetaja Helwig Ficke oma Tallinna-paost pärale ja härra Maidel käskis Mihklil — ja mitte ilma nähtavalt irvitamata — õpetajamaja sedamaid Fickele priiks teha:

«Kui te siin moskvalase all kirikhärraks kerkisite, siis minu all tuleb teil selleks veel hoolega tööd teha. Lossikirjutaja koha peal. Nagu ma olen teile öelnud. Kuidas? Lossi vaimulikuks? Ah te sõandate sellest ikkagi rääkida?! Ei! Juba sellepärast mitte, et ma ei kavatsengi lossis säherdust ametisse panna. Ma viibin ise siin ajutiselt. Minu perekond veel juhuslikumalt. Ja muud kodakondsed ajavad Fickega läbi. A g a s k r i i b a t on mul otseteed tarvis.»

Ülejärgmisel päeval kolis Mihkel lossi läänetiiva teenijatemajja moskvalasest mahajäetud kambrisse ja sai käsu ilmuda igal hommikul kell kaheksa admiral ja läänihärra töötuppa. Selle viimase oli admiral enesele jumitu idapoolse suurtükitorni ülakorral, katuse mäekõrgu kivi-seene all sisse seadnud. Ümarik ruum nagu päratu kaaliviilakas. Vanasti piiskopi kohtusaaliks kutsutud. Põranda all nelja itta rihitud topeltkartauni laiad tagumikud laskeavade kohal. Põranda kohal kaheksa süllasügavuste orvadega akent, orvaistmetel karu- või hundinahad rippu. Seinte ääres rautatud nurkadega kirstud ja admiral hõbefiligraaniga turvis. Keset ruumi pikk treitud jalgadega laud, mis nühitud vojevoodi söömaaegade jälist liivaga puhtaks ja virnadesse laotud pabereid ning paberirulle täis.

«Ahaa. Michel, ma tahan teile teie kohustused selgeks teha.»

Härra Maidel kõndis oma põdranahkseis saabastes plaksuval sammul kuusnurkseist paeplaatidest põrandal edasi-tagasi — ja Mihkli kohta võis tähele panna: kui admiral rääkis üldistest asjadest või iseendast, sõandas Mihkli pilk akendest silmapiiri madalaisse võsametsadesse ekslema lipata, aga kui admiral kõneles t e m a s t, püsis Mihkli pilk admiral kollastel saapaninadel ja Mihkel tabas enda mitmendat korda mõtlemast: see hall plekk ta paremal saapaninal — huvitav, millele jalaga virutamisest see tal seal on...?

«Muuseas, Michel, teie loomuses on kaks vastandlikku poolt harilikust kontrastsemalt koos: 'käpard ja osav poiss.»

Admiral lõhnas muskust, häbematust ja hoogsust. Ühesõnaga, võimu.

«Michel — teil lihtsalt veab. Selle kohutava lõmpriteмбу järel, mis te meile mängisite. Siin Koloveres ei teinud teie ka midagi silmapaistvat. Munt poleks ilma teietagi vojevoodi eriti nuumanud. Ja teie elasite Ficke kirikumõisas nagu rott — noh, ütleme, mitte just viljasalves, aga prügihunnikus igatahes. Nii et teie tembu heakstegemine seisab teil alles ees.»

Mihkel seisis talle osutatud seinäärse kirjutuspuldi juures, tundis oma kõrvu hõõguvat, jälgis silmadega admiral saapaid ja märkas: kui ta pööras silmad nende saabaste järel vasakule, ruumi tammepuust ukse poole, tõmbus ta süda solvangust kokku («Issand, missugust tooni ta minuga pruugib, nagu polekski mina ülikoolist tulnud mees ja ome-

tigi ju peaaegu et inordineeritud kirikuõpetaja —). Aga kui ta silmad admiralil saabaste kannul paremale pöördusid, akna poole, kust ta äsja üle metsade oli kiiganud, surus tahtmatu rõõmukõhin solvangu temas tagasi ja ta mõtles tast endast vägevama herisemõnuga: «Aga ma olen haritud mees ja talle tarvilik ja ta ei heida mind ikkagi üle parda...»

Admiral ütles: «Jaa. Ma olen olnud kaks viimast aastat nii tihedasti riigi- ja sõjaasjadega rakkas — Tallinnas, Stokholmis, Soomes, Narva all —, et pole selle Russowi soperdust isegi veel mahti saanud lugeda. Õieti, ma olen hoidunud seda lugemast. Milleks ennast selle mühakaga vihastada, kui tema häbematus sai tänu teie lollusele ikkagi teoks!?»

Admiral jäi pika laua keskkoha seisma: «Aga nüüd, Michel, teeme meie ära ühe tähtsa ja mul ammu teoksil olnud töö. Me paneme minu *Bauerordnung*'i lõplikult kirja. Ma loen teile paragrahvhaaval oma kontsepti ette — mul on selle kohta juba mitmed aastad märkmeid tehtud. Ja siis anname meie neile täpse formulatsiooni. Et ma võiksin selle meie rüütelkonna eestseisusele ette panna —»

Mihkel mõtles: Aa. Admiralihärra ei ole oma kirjaliku sõnaosavuse peale eriti kindel. Ta ütles, alandlikkuse ja enesekindluse vudin ühekorruga hääles:

«*Leges ega institutiones* ei ole mina paraku õppinud, Liivimaa talupojaõigustest rääkimata. Aga neis asjus ei vaja admiralihärra arvata-vasti nõu. Ja *exercitia styli* olen mina teinud kuulsa Chytreuse enese all mitu aastat —»

«Ja nüüd on teil teenimatu võimalus,» ütles admiral ja vedas suunurga oma mõõgaarmi poole viltu, «näidata, kumb te olete — nagu ma ütlesin: kas käärad või osav poiss.»

«Ja mis peab rüütelkonna eestseisus selle *Ordnung*'iga tegema?» küsis Mihkel.

«Panema selle meie ühendatud Eestimaa hertsogkonna mõisades ühtlaselt ja täiesti maksma. Et meie oma tõrgeses talupoegade-karjas ükskord korra majja saaksime. Rüütelkonna eestseisus võtab selle vastu ja *pro forma* kinnitab härra Pontus selle siis veel ära. Tsiviilvõim on meil nüüd ju ka tema kätte antud. Niipalju kui tal sõjategevuse vahel selle jaoks mahti on.»

Tegelikult andis härra Maidel oma märkused Mihkli kätte — ta ise oli läänivalitsuse korraldamisega liiga hõivatud — ja Mihkel istus või õigemini seisis nende kallal oma puldi taga terve nädal otsa. Sest admiralil kirjalik stiil oli jumala eest ootamatult abitu, igatahes tema kõnega võrreldes. Suuga raius ja torkas see isand otsekui hellebardiga — siuh! ja trahh! Oo jaa. Aga sulega — ha-ha-ha-haa! —, sulega matras ta kõik asjad hoopis abituks sasipuntraks kokku. Nagu kas või selles *Bauerordnung*'i preambulis, mis juba ise ajas Mihkli endal kõrvatagust veriseks kratsima:

TALUPOEGADE KORD ehk kuidamoodi nemad oma isandatega olema peavad kõik õigusemõistmine maksud kümnised teisale asutamine koor-mised müümaõigus ja kõik muu tarvilikkus, isanda kohtuõigus üheskoos kaalude, piirimärkide ja mõõtude võltsimise asjadega kaasa arvatud söök ja jook ja kõik, mis vakustel töö, lõivude, andamite ja koormiste läbi isandatele kuulub ja osaks saab, ilma midagi välja arvamata, trahvid nuhtlused ja poenad eeskirjade rikkumiste korraks seal juures, aga armuandmine on iga isanda enese asi.

Niisuguse heast-paremast kokkuasetud segaduse vähegi loogiline rittapanek oli vaevaline ja pealegi riskantne töö. Sest härra Maidel ei andnud Mihklile kuigivõrd selgeid juhtnööre selle kohta, kui kaugele Mihkel oma ümbersõnastamisega tohib minna. Ja küsimuste esitamiseks oli admiral harva oma töötoas käepärast. Kord kuuldi ta olevat Lihula või Vigala alla Karl Henriksoni vägede juurde kapanud, kord oli ta ringsõidul mööda Kolovere riigilääni mõisasid. Muidugi, konkreetsemas ja otsesema sisuga lõikudes oli admiralil tekst küll suhteliselt selgem. Iseäranis seal, kus talupoegade keelamisi, käskimisi ja trahvimisi üles lugema hakati:

... Ja ärge jätkegu kellelgi jultumust salata oma võsapõlde, kütiseid, loomismaid ega alemaalappisid selle mõttega maha, et isandat seatud

maksust ja kümnisest ilma jätta. Kes säherduse kurjategija-töö pealt tabatakse, jääb nii külvidest kui saagist ilma, sest need langevad üleni isandale. Aga trahviks peab tabatud heris ja kaabakas maksma amtmanile marga. Ja tooma isanda kööki lamba. Ja istuma neliteistkümmend päeva vangikongis vee ja leiva peal... Ja nõnda edasi ja nõnda edasi... Keegi ei pea ka pastorile maksu ega kümnist, mis ta oma maa pealt iga aasta andma on kohustatud, andmast keelduma, vitsanuhtluse ähvardusel... Ja keegi ei pea midagi müüa julgema, olgu mis asja tahes, veist, hobust, härga, lehma, lammast, sikku, kitse, vilja, mett, vaha, metsaandi ja muud sellesarnast, vaid peab selle kõigepealt mõisas ette näitama... Ja nõnda edasi ja nõnda edasi... Aga seesinane kurjategija, kes maad kündes piiri võltsib või piiriristi teisale nihutab, peab maaõigust mööda kaelakohtulikult hukatama. Või ta peab maksma 40 marka trahvi...

Mihklil oli kästud oma kirjutuspult härra Maideli päratust töötoast väikesse piluja müüriaknaga kõrvaltuppa tarida ja seal ta oma kirjatöö kallal higistas. Aeg-ajalt juhtus selle nädala sees, et härra Maidel astus tema juurde sisse, silmitses üle ta öla ümberkirjutust ta ees puldil ja küsis, ütleme niiviisi:

«Noh, Michel, kas te arvate, et neile niisugustest trahviähvardustest piisab? Et nad vakka püsiksid ja tööd teeksid?»

Ja kui Mihkel hämmeldudes ja vastust otsides admirali poole pöördus, vedas see oma mõõgaarmi-poolt suunurga viltu ja tõmbas mõõgaarmi-poolt silma kissi ning ütles Mihklile otsa vahtides:

«Teie peaksite ju võima selle üle otsustada.»

Ja kui Mihkel selle peale küsis — halba aimavast ebamugavusest neelata: «Mispärast just mina? Mina pole eluilmast talupoegade majandamisega —», siis ütles admiral, ja Mihklile paistis, et teatud laisalt-saatanliku mõnuga:

«Seda küll. Aga teie peaksite ju naha määletama, mis talupoegade nahk nende trahvide kohta ütleb —?»

Ja Mihkel neelatas ning oli vait. Ta ei hakanud arusaamatust teeseldes küsima, et mispärast just tema nahk seda mäletama pidi. Sest Tallinna asju tundvatel härradel oli ta päritolu muidugi liiga vastuvaidlematult teada. Nõnda et ta naeratas ja vastas — talle enesele tundus, et ühe põse kahvatades ja teise hõõgudes:

«Mina olen Tallinna kodaniku poeg ja pärast Rostockis studeerimist ei arva mina, et mul mingisuguseid niisuguseid mälestusi võiks olla — või peakski olema.»

Admiral vaatas teda pika pilguga ja läks mühatades välja. Ja Mihkel pani hanesule järelehmatuses võpatava käega pihust ning vaatas kitsast müüriaknast üle suviselt hallikashalja maa kuni Kullamaa kirikutornini, selle imemoel peaaegu tema kätte antud ja alandaval viisil tema käest ärakistud kiriku tornini, mis äkitselt tundus olevat otsekui kogu tema kallal sündiva vägivalda meenumistorgatus...

Ta mõtles: Ma olin vait. Ja targasti tegin, et ma ei küsinud: härra admiral, selles asjas, mis talupoegade nahk teie *Bauerordnung*'i trahvimääradest arvab — kas ei võiks teie selles asjas koguni oma enese naha käest nõu küsida...?! Kui te meelde tuletate, mis ma Tallinnas härra Balthasari majas seallinna kunagisest lihunikust Willeksest selgesti kuulnud olen...?

Ta rahunes pikkamööda solvangust, mille osaliseks ta järjekordselt oli saanud, ja lohutas end kurva tarkusega, et neil segastel ja arutuul aegadel pidi protektsioonita inimene, olgu ta kui õppinud tahes, sageli hullematki ära kannatama. Ja et Issand oli teda küll väntsutanud, aga ometi mitte päriselt langeda lasknud — kuigi oli valinud teda hoidma selle kõrvakiilu väärt isanda käe...

Aga õhtul, lossi ametniketiivas, oma magamiskambri krobelistel laual, juulikuu ehavalges, mida lossiõue ümbritsevad müürid niipalju hämarasid, et Mihkel pidi aegsasti enne südaööd küünla läitma, kirjutas ta sügavasti hingates:

«Elsbet, ma tean ju küll: selge silmaga meie asja peale vaadates tuleks mul tunnistada, et meil ei ole mitte mingisugust lootust. Aga selsamal

ajal pean ma ometigi mõtlema: Issanda teed on mõnigi kord olnud hoopiski äraarvamatud — ja kuna mulle meie viimasel teineteisenägemisel Sinu hõõguvast vaikimisest õnnis selgus kätte sai (kristlikus abielus olevalt ausalt naiselt oleks patt ja ülekohus olnud minu ülestunnistusele ja küsimisele sõnaga vastuhõiskamist nõuda — püha vaikimine ütles kõik), siis sõandan ma siin omas üksinduses ometigi unistada, ja see trööstib mind härra Maideli karmivõitu majas väga —» ta surus alumised hambad ülemisse huulde ja kirjutas: «kuigi härra Maidel peab minust muidu täiesti lugu», ega võtnud mahti eneselt pärida, milleks ta seda öieti lisan, kas unistuströöst kinnituseks või millekski muuks, vaid andis huule hammastest priiks ja kirjutas edasi: «...unistada, et ma olen viimaks olgu kas või sellesama Kullamaa kiriku õpetajaks saanud, mille kantslist Issand mind moskvalase-päevil on mõned ajad jutlust öelda lasknud, aga nüüd, meie vabaduse ja ärapäastetud oleku päevil, enam ei lase, ja et kas või seesama armetu Kullamaa kirikumõis on kenasti korda sätitud, hatakil õlgkatust terveks silutud, uued aknaluugid ees, lilled kahel pool treppi ja kasitud tubades puhtuse ja värske kardemonisaia lõhn — ja et kõige selle hoopisa ja mõnusa elu vaim ja hing ja ihu oled Sina... Unistada, kuidas me kõnniskleme Sinuga rohtaias noorte õunapuude vahel ja kuidas kõike seda, mis Sind praegu minust eemale aheldab, pole ülepea olemas — ei kohuse-, ei käsusidemeid, ei sedasinast Sinu raskepärase taibuga meest ega koguni mitte halli Tallinna linnagi, kus, nagu ma murega kuulen, katkutõbi on viimastel kuudel jälle ohvreid pärimas...»

Seesinane kiri oli Mihklil alles pooleli laekas, kui Karl Henriksoni väed saabusid järgmisel pealelõunal Koloverre.

Tolmused ja porised suurtükivankrid kõmisesid lossiõue munakividel, kangialustes kajas seotud peadega, aga kikkisvuntsiliste sõjasulaste hõiklemine ja hellebardide otsas lehvisid võiduvimplid, kärjastatud Lihula vojevoodiemanda kraami seas lossi mahajäänud batistist... Rootslased olid Lihula värvavad neljandal piiramispäeval tulekuulidega põlema lasknud ja needsamad uutmoodi tuleseguga kuulid olid lossi sisemised puuehitused säherduse laamatulega põlema ajanud, et vojevood oli varsti saatnud parlamentääri pakkuma allaandmist relvitu äraminekuõiguse vastu. Niisiis olid moskvalased läinud Lihulast naiste ja lastega, maalitud pühapildid peade kohal kõikumasa, Viljandi poole teele. Karl Henrikson oli jätnud pool lipkonda lossi hoidma ja hädapärastel korda panema ning oli nüüd Koloverre kaudu Tallinna-teel.

Õhtul toimus Koloverre piiskopiaegses kapiitlisaalis riigilääni tähtsamate mõisasakste, mitmesuguste Yxkyllide, Wrangelite ja Lodede ning rootsi ohvitseride joomaaeg ning Mihkel võttis aegsasti enne trallami algust lossitallist hobuse ja sõitis Vaikna luhtadele ratsutama. Ta ütles enesele — selleks, et lossi tulvanud sõjaleerilärmist eemale pääseda. Jaa — selleks, et mitte kodus olla, kui admiral peaks tahtma teda sellesse joomalauda kutsuda... Muidugi mitte selleks, et kodust ära olla, kui härra Maidel peaks unustama teda kutsuda...

Mihkel ratsutas läbi kesk- ja eeshoovi, silmitses möödaminnes jämeda-rattalistel suurtükivankritel lesivaid püssirohu- ja surmalehaseid poolkartaune ja välimadusid ja mõtles võpatades, kui palju härra Balthasaril siin vahtimist ja tegemist oleks olnud, ja vaatas, kuidas garnisonitiiva lahtiste köögiakende taga sinipunased loomaküljed praevardas särinal oma näljaaegade kesist rasva tilkusid ja kuidas knehtid köögi ukse ette furniiride juurde sappa loivasid, oma õhtuõlle topeltkopatäisi vastu võtma, mitmed pead alles sidemes ja näod ületunaeilsest tulisest Lihulavõtmisest kõrbenud või tahmaga koos, aga silmad joodulustist kilamas, sest ka *manskapid* tohtisid täna enda pool pisikese peo maha pidada.

Mihkel ratsutas üle kõmisevate kraavisildade ja põikas jõeäärsele lirt-suvale heinamaale. Ta pigistas silmad kinni ja kuulas narri kajakapaari kriiskamist, kes oli penikoormatekauguselt merelt nähtavasti jõepaela peibul siia südamaale eksinud, pigistas silmad kinni ja mõtles oma hobuse sammudetümina kahekordseks — oooh, sest Elsbet ratsutas ta ettekujutuses siinsamas ta kõrval, nojah — ilusal õunikul, hõbenuppu-dega naistesadulas, täpipealt niisamasuguses, nagu ta oli Tallinnas näi-

nud admiral Maideli prouat ratsutavat... Aga ükskõik mitu korda ta silmad kinni pigistas, kui ta nad lahti tegi, polnud Elsbetti teps seal... Nii et mõne aja pärast pööras ta kiriku juurde viivale rajale ja otsustas: ma astun härra Ficke juurde tunnikeseks sisse, lasen endale klaasi reinveini pakkuda — ma kuulsin, et ta oli seda Tallinnast kaasa toonud — ja ajan temaga sõbralikult juttu. Et ta ei arvaks, nagu oleksin ma tema peale minu kantslist-tõrjumise pärast pahane... Aga kuigi Mihkli lepituseplaan pidi ometi olema Issandale meelepärane, arvas Issand paremaks seda tühja saata. Sest kirikla ukstel, Mihkli enese hiljutisel, ainult et nüüd korralikult sagaraile tõstetud ukstel, teatas talle Ficke teenijatüdruk, et pastorihärra oli admiralilt poolt õhtuks lossi kutsutud... Mihkel ratsutas pikkamööda läbi alevi, mille majahüttidest vahest veerand oli mitmetest sõdadest püsti jäänud. Poolpõlenud kõrtsi ei hakanudki ta pöörama, sest isand Munti oli admiral sedamaid lasknud lossi kutsuda ja käskinud tal ennast valitsejatiiva võlvidud kambrites sisse seada... Nõnda et Mihkel ratsutas vähehaaval sammu kiirendaval hobusel lossi tagasi. Ta hüppas munakiviõues maha, andis hobuse tallipoisile, keeras kõrvad lahtistest akendest kostvaile joomaajahäältele lukku, läks oma kambrisse ja võttis Elsbetile määratud pooliku kirja laekast endale ette.

Ta polnud veel silpigi kirjutada jõudnud, kui uksele koputati ja admiralilt teener Kaspar pistis oma pikad punased vurrud tema juurde sisse. Mihkel lükkas pooliku kirja laekasse ja hakkas peeglitüki ees oma kitsast krookkraed kohendama, et admiralilt lauast viisakas välja näha. Pealegi andis seina poole pöördumine talle võimaluse oma liiga ilmset rahulolunaeratust teenerile märkamatuks pöörata...

Teener ütles: «Isand Slahter, admiral käsib teil homme koidu ajal valmis olla. Ta sõidab vägedega koos Tallinna. Ja teil on kästüd sõita temaga kaasa. Väljasõit homme tund pärast päevatõusu.»

Teener läks välja ja Mihkel laskus aeglaselt järile.

Issand Jumal... Tallinna... See tuli nii ootamatult ja oli nii lõhki-kärstav asi, et solvangutunne, pealeastutustunne, mis pettumusest peolekutse asjus Mihkli sees küll kohuma löi, õieti ta teadvusse ei küündinudki. Sest mineku või minemata jätmise alternatiiv lämmatas muu.

Tallinnast ja härra Balthasarist eemal oli Mihkel kahe aasta jooksul mõelnud enese nuhkimis- ja varguskatsesüüst Balthasari ees täiesti priiks, peaaegu täiesti priiks. Sest olgu seda ehk küll raske, ehk küll võimatu tõestada — kõik oli olnud tema, Mihkli poolt kõige ausama, noh, ütlemel, kõige *parema* kavatsusega mõeldud!

Aga praegu aimas ta, mida ta ammu ja korduvalt Tallinna minekust fantaseerides oli aimanud: kui juhus (või ta enese jalg) viiks ta Tallinnas härra Balthasari silma alla, pudeneks ta usk oma süütusse tal ometi käest. Sest olgugi arvata, et härra Balthasar Mihkli koletu sissekukkumise päeval tema laegastevigurist ei teadnud, keegi pidi ju sellest teadma — see, kes Mihkli tembu omakorda ümber pööras, olgu Kurat ise või seesinane kellamees kui Kuradi käsilane... Ja praegu võib härra Balthasar Mihkli toonast katses ometi juba teada saanud olla.

Samal ajal vilksatas Mihkli meeles peaaegu et pilges, peaaegu et julgunud mõte: kullakesed, mida enam ma oma aususes kahtlen, seda ausam, sest au asjas seda tundlikum mees ma ju õieti olen... Kuid ikkagi tundis ta end Tallinna-sõidu mõtte ees, peaaegu niisama nagu kümneil varasemal korral, kus ta selle mõttega oli mänginud, Balthasariga kohtumise võimalusest tagasi pelgavat, otsekui oleks keegi teda nõgesevihaga äianud... Sest Balthasari naise patuse armastamise süü võttis Mihkel õhinal omaks. Ning et Balthasar oli tabanud neid teineteisele kahtlases (aga ometigi jälle süütus — olgugi mitte päris süütus) läheduses ning et Balthasar oli arvatavasti kuulnud Mihkli poolt Elsbetile öeldud armusõnu — seda ei võinud Mihkel ju salata. Ja ta tundis, praegu, siin, oma Kolovere skriibatoa lahtisest aknast juuliöötaeva veretavat nelinurka vahtides: mida vähem ta seda enesele salgas, seda enam kergitas selle armastuse soe ihusveoogamine teda kaine viivitamise maapinnast lahti... Muidugi, ka see turgatas talle meelde: ta võiks ütelda admiralile: «Ma ei tule! Selle näruse saja viiekümne marga

eest aastas, mis te mulle töotasite, aga millest ma veel killingit pole kätte saanud, ei hakka ma teie jooksupoisiks!» Aga ta ei läinud admiralii juurde oma keeldumist kuulutama. Sooja laine kohinas, mis teda maast lahti tõstis, tajus ta admiralii käsku pigem kui tugepakkuvat paadi-istet tagumiku all, kui ta järgmisel päeval käsu kohaselt teele asub, et ehk ometi Elsbetiga kohtuda... Kui ta seda kahe aasta jooksul polnud proovinud, siis teatud määral ometi ka asja ohtlikkuse pärast: üks kord oli tal õnnestunud end Tallinnast Kullamaale sokutada, ilma et lossi vojevood oleks teda kahtlustama hakanud. Teisel korral oleks võinud hõlpsasti juhtuda, et ta oleks tagasi tulles lihtsalt oda otsa torgatud — kui potentsiaalne rootslaste nuhk, ja lagedaks rüüstatud maal poleks leidunud ainustki selle peale haukujat koera... Aga nüüd, kus võim ja vald oli kümnete penikoormate peal Tallinnast läände ja edelasse jälle rootslaste käes, nüüd ta lausa pidi Tallinna minema...

Ülejärgmise päeva lõuna aegu hakkasid Tallinna tornid eespool üle Liivimägede noore männiku ja läbi ratsasulaste hellebardidemetsa paistma ning Mihkel ratsutas Karl Henriksoni ja härra Maideli ning nende saatjate sabas Riia värava kaudu üles Toompeale ning admiralii viipel ja kannul tema majja.

Admiral vahetas kodus ainult ülikonda ja hobust ning ratsutas seda- maid lossi Karl Henriksonile järele, sest mõlemad pidid härra Pontusele kui asevalitsejale ja ülemjuhatajale Läänemaal vallutatud losside seisukorrrast ja sõjakäigu üksikasjust otseteed ette kandma. Admiral ütles Mihklile üle öla, et härra Pontuse juures pidi vististi arutatama ka Haapsalu tagasivõtmise plaani — Haapsalus istus moskvalane kummali- sel kombel tänini sees.

Mihklit igatahes ei kutsutud ei selle ega muude asjade arutamiseks härra Pontuse juurde kaasa. Nii et ta sõi admiralii proua ja poegadega öhtust ja jutustas neile admiralii suurest haldamistööst Koloveres ja härra Henriksoni meeste vägitegudest ning oma raskest ja ohtlikust elust moskvalase võimu all. Ja muuseas pani Mihkel tähele: kui ta oli admiraliproua küsimustele vastates ära rääkinud, et tunaeilne pidu Koloveres oli olnud tõsine härradevaheline veinivõtmine ning et daami- sid polnud sellest osa võtmas teps, kaotas roosakivise näoga proua asja vastu huvi ja andis Mihkli jutuajamisest priiks. Nõnda et Mihkel läks maja hoovitiivas talle juhutatud tuppa, tiris tolmused reisisaapad jalast, võttis oma üha veel pooleli kirja endale ette ning kirjutas, kuulatades öue öhtusi hääli ja hobuste krõmpsutamist admiralii tallides:

«Elsbet — Issanda teed on tõesti äraarvamatud, nagu ma eespool kirjutasin. Praegu olen mina kõige ootamatul kombel siinsamas Tal- linna linnas ja kuigi üleval Toompeal, siis ikkagi üsna Sinu ligidal. Ma jõudsin täna härra Maideli seltsis siia. Temal on mind mõnesuguste kirjatööde jaoks oma läheduses tarvis. Aga minu kõige lähedasem kirja- töö on seesinane kiri siin, mida ma Sulle mitmendat päeva kirjutan ja mida Su silmad küll sedamaid näha peavad saama, kuigi mu vahepeal- setel kirjadel võib-olla polegi õnne olnud Sinu silmadeni pääseda. Kui need minu read nüüd varsti Sinu kätte saavad ja Sinu imelised tumedad silmad neid loevad ja lugeses puudutavad — tee siis, ma palun Sind, et ma ei peaks põlgama neid oma ridu õnne pärast, mis neile osaks saab, aga millest Sa minu ilma jääd. Tee, et ma võiksin neid ridu tänada meie ühise õnne pärast — tule ja näita mulle oma silmi!»

Mihkel luges juurdekirjutatu üle. «Meie ühise õnne» (see tähendab minu ridade ja minu, aga võib-olla hoopis Sinu ja minu ühise õnne) kaval topelettähendus rõõmustas teda nii, et naer kippus talle vägisi peale. Ta tundis, kuidas patuselt uhkeldav küsimus temas sõnu otsis ja sõnu leidma hakkas («Ütle, Elsbet, kas on seesinane sinu matsinäoline mees eluilmas —»). Ja Mihkel tundis ka, kuidas ta selle küsimuse vastu iseeneses võitles, aga seda teps alla suruda ei suutnud ja kuuldavalt admiralii hobuste krõmpsutamisse küsis: «Kas on see sinu mees eluilmas sulle säherdusi õrnu sõnu kirjutanud...? Kui ta oma kroonikakirjuta- mise kirvetöö kõrval ülepea mahti on saanud sulle mõnelt eemalolekult mõnda rida läkitada...»

Ning et häbematuist küsimustest pääseda, kirjutas Mihkel edasi:

«Elsbet, ma palun Sind kõigest palavast südamest: astu homme, s. o. teisipäeva õhtul kella kümne aegu Niguliste kirikusse sisse! Ma olen seal. Ma olen Antoniuse kabelis. Ma tahan sind vähemalt eemalt vaadata. Aga kui sa vähegi lubad, tahan ma sulle oma südame pealt kõik magusa ja kõik vaevava ära öelda, mis sinna selle pika aja sees on kogunenud. Ja ma tahan, et meie kohtumine, mida mõned ju ehk patu-seks nimetada tihkaksid, sünniks pühakojas ja Issanda enese silma all — sellessamas pühakojas, kus meie mõlemad lapsepõlves tihti viibisime ja kus me viibisime koos sel saatuslikul päeval, kui Issand meile meie õigusest märku andis ja meie huuled esimest korda ühte said...»

Hommikul tõmbas Mihkel admiralimajateenrite seast kõige usaldusväärsema näoga mehe kõrvale, raiskas tema peale kaks hõbefärdingit ja vannutas teda toimetama valmis ja pitseri all kiri päeva jooksul kõigile märkamatuelt Elsbet Russowi kätte.

Admiral läks hommikul uuesti lossi. Ennelõuna töötas Mihkel tema päberite kallal tema kabinetis, mis lõhnas hommikusest katku vastu suitsutamisest vängelt põletatud loorberi järele. Aga pealelõunal ei pidanud Mihkel admiralimajas kauemini vastu.

Ta lükkas saapad igaks juhuks veel kord reisitolmust puhtaks ja pani sadulataiskus kaasavõetud puhta krookkrae kaela ning kõndis Pikka jalga mööda Toompealt alla. Pika jala väravatorni all võitles ta kange võitluse oma Balthasari-hirmu ja Elsbeti-kiusatuse vahel maha ja pööras Pühavaimu poole suunduva Pika tänava asemel Rataskaevu tänavasse ning kõndis Niguliste kiriku poole. Selle asemel et kohtuda kuskil Pühavaimu ligiduses, ütleme Saiakangis, võib-olla Elsbetiga, aga Balthasari ringijahmerdamismoe tõttu märksa võimalikum, et Balthasariga, otsustas Mihkel astuda sisse Nigulistesse, palvetada, tuletada meelde oma viimast viibimist seal Elsbeti seltsis ja kujutleda eelseisvat temaga kohtumist.

Mihkel kõndis mööda päikeseheladat ja pealelõunakuuma tänavat. Ta möödus juhuslikest vastutulijaist — keegi ei pööranud talle tähelepanu. Ta astus jahedasse, peaaegu tühja kirikusse.

Keskmine lõunapoolt aken, mis ta viimasel siinkäigul oli suurtüki kuulist katki olnud, oli terve. Toonane mürsulohk keskmise pinkidevahe kivipõrandas oli kõrvaldatud. Aga kui ta seisatas toredate nikerdatud pingiotste juures ja libistas pilgu üle puusse lõigatud Peetruse palge, tundis ta Peetruse näos ja habemes ära needsamad kivikildude löödud tärked, mida ta oli puudutanud nelja aasta eest Elsbeti kõrval siinsamas paigas seisatades...

Ta kaalus, kas minna palvetamiseks altarile ligemale või mitte — ja laskis tagasihoidlikkusel endas võidule pääseda. Ta sammus põikmist pinkidevahet mööda vasakule ja põlvitas seal üksinda seisva piilari juurde. Ta tahtis rääkida oma südame Issanda ees homse õhtu tarvis heledaks ja puhtaks. Vähemalt heledamaks ja puhtamaks. Sest Issand saab ju mõtet aru... Ta pani käed kokku ja ütleski vist juba «Taevane Isa», aga peatus korraga, sest kuulis viieteistkümne sammu kaugusel käärkambrukse kääksumist ja sammude lähenemist. Ta vaatas piilari tagant välja ja nägi: üks oli Niguliste õpetaja Gerstenberger ja kui teine, see, kellega paks Gerstenberger kõneles, piilari tagant nähtavale ilmus, oli see Taevase Isa mõistmatult tahtmisel — Balthasar.

Õpetajad olid teel käärkambrist välisuksele. Nad tulid juttu ajades otse Mihkli poole ja Mihkel võis loota ainult nende juttusüvenemusele — ja Gerstenberger polekski teda ehk märganud, igatahes poleks ta teda muidugi ära tundnud, olgugi ta Mihkliga omast ajast põgusalt tuttav. Aga mingisugune sisemine vintskus keelas Mihklil ka rutuga mahakoogutamast, et ta nägu ei nähtaks. Ta jäi pigem lähenejatele otsa vaatama, ja Balthasar tundis ta muidugi silmapilk ära. Ta jäi seisma, viipas Gerstenbergerile: «Räägime homme!», ja astus Mihkli juurde. Nad vaatasid pika silmapilgu teineteisele otsa, üks, käed puusas, jalad harkis, teine teadmata, kas edasi põlvitada või püsti tõusta ja ses teadmatuses kuidagi rebakil. Balthasar ütles:

«Palveta pärast. Aga nüüd tule kaasa. Ma tahan oma võla sulle ära maksta.»

Mihkel tõusis püsti. Ta oli ju märganud küll, et Balthasar kõnetas teda ilma tervitamata. Aga rõõm sellest, et teda üldse kõnetati, rõõm, et teda kaasa kutsuti — ilmsesti Balthasari koju — ja rõõm võimalusest, mis sellest võib-olla järgnesid, pühkis tervitusetajatu olematuks, peaaegu olematuks. Mihkel tõusis püsti:

«... Härra Balthasar —»

Ta taipas korraga, et teine oli ütelnud: «Ma tahan oma võla sulle ära maksta», ja sai äkitselt aru, mida viiesaja marga suurune summa talle ta praeguses nüruses olukorras tähendaks... Ta oleks peaaegu haaranud Balthasari käe, et seda tänumeeles pigistada, aga sai oma tuhinast Elsbeti mühakliku mehe ees viimasel silmapilgul jagu ja pigistas pöidla pihku ning hoidis käe tagasi. Ta pomises Balthasari kannul kirikus väljudes:

«... See on küll Issanda enese käsi, härra Balthasar... Ma tulin eile lõunaägu Tallinna —» Ta tahtis jätkata: «Ja ma ei suutnud otsustada, kas otsida teid üles või mitte», aga leidis selle äkitselt sobimatu olevat ja jäi vaik. Ja märkas korraga, et nad olid juba Seppade tänavasse pööramas, aga härra Balthasar, kes kõndis ees, ei olnud talle ikka veel sõnagi öelnud. Ta tundis, et peaks siis vähemalt ise midagi ütleva — selgitama, et ta on need aastad Koloveres olnud ja Kullamaa kirikus teeninud ja teenis nüüd härra Maideli all, aga samas ta tundis, et suu tõrkus Balthasarile härra Maidelit nimetamast, ja otsustas rääkida Balthasarile omaenese asemel hoopis temast, härra Balthasarist — ei-ei, üldsegi mitte pugemiseks ja täiesti puhtast südamest:

«... Härra Balthasar — teie olete ju saanud — vahepeal — küll siitlinna kõige kuulsamaks meheks —»

Balthasar kõndis pead pööramata kolm sammu eespool üle Raekoja platsi munakate ja läbi turupäevajärgse hobusesõnnikulõhna. Ja Mihkel ei saanudki aru, kas Balthasar ütles tema sõnadele vastuseks «Mmmm» või ei ütelnud teps.

Nad astusid õpetajamajja sisse, Mihkel Balthasari kannul. Aga mitte õiileuksest eluruumidesse, vaid kõrvaluksest käärkambrisse. Balthasar näitas käega vana puusohvat — sedasama, mille peal nad mõne aasta eest, Mihkli Saksamaalt tulles, olid Balthasariga kõrvu õlut rüübates Mihkli eluplaani arutanud... Mihkel võttis istet ja otsis sõõrmetega Elsbeti lõhna, aga tundis ainult tindi ja tolmu ja mitte kõige värskema lapiga pestud kivipõranda hõngu. Balthasar jäi keset käärkambrit seisma ja ütles:

«Ma tahan maksta tunnistaja juuresolekul.»

Mihkel vaatas Balthasarile silma ja küsis kõige oma ebakindluse kiuste teatud laivusega:

«Härra Balthasar, kas te tõesti arvate, et muidu võiksin mina —?»

Balthasar ütles, ise juba vaheukse poole pöördudes, kuidagi hirmus tavalisel häälel: «Sina — võiksid küll», ja tegi sealjuures vaheukse diilasse lahti ning hõikas sinna («Issand! Ega ometi —?! Aga ei, aga ei!»):

«Madle!»

Ja kui Mihklile võõras teenijatüdruk lävele ilmus, ütles Balthasar sellele («Issand Jumal, tähendab ikkagi...!»):

«Mine ütle prouale, et ta käärkambri tuleks.»

Mihkel oli Balthasari «Sina võiksid küll» peale sohvalt püsti tõusmas olnud. Nüüd istus ta sohvale tagasi ja talle tundus, et ta punastas ja kahvatas vaheldumisi. Kuid isegi kui see ta näoga väga nähtavalt oleks toimunud, poleks härra Balthasar seda tähele pannud. Sest tema pööras Mihklile selja, urgitses põuest võtme esile, keeras seinakapikese raudukse lahti, tõstis väikese puust laeka kapist puldile ja hakkas taalreid ning marku puldi rõhtjale ülaservale väikestesse kuhjadesse lugema.

Enne kui Mihkel kuidagi oleks otsustada jõudnud, mida Elsbeti tulekul öelda või kuidas tema ja ta mehe silma all olla, astus Elsbet aimamatult käärkambrisse sisse:

«Mis oli, Balthasar?»

Balthasar ütles — ning asjatundja tema kõnetooni alal oleks arvata-vasti leidnud, et natuke liiga rahulikult:

«Mina maksan siin meie võlga — sa vaata, kellele.» Ning ta osutas pöidlaga sohva poole.

Elsbet pöördus ja vaatas Mihklile otsa. Ja — Issand Jumal —, ta oli oma tõmmuka ja sireda näoga ning oma siguriõiesinises kleidis veel palju ilusam, kui Mihkel oli osanud mõelda. Ja ta üllatuse mõõdukast laadist, mis ometi ei takistanud ta tumedaid silmi kumama hakkamast, sai Mihkel aru, et härra Maideli teener oli oma kirjakandjaülesande juba täitnud. Mihkel oli püsti tõusnud. Ta pomises, lausus, hüüdis:

«... Proua Elsbet — Tere — Härra Balthasar kutsus minu... selle võla asjus... Kuidas teie olete elanud...?»

Elsbet oli käed kaeluseveerde tõstnud ja muljus vasakuga parema näppusid. Ta ütles õige tasa, aga ikkagi selgesti ja elavalt:

«... Meie — harilikku elu. Jumala abiga kõik terved. Aga kus teie olete olnud...?»

Balthasar sõnas puldi juurest: «See pole praegu oluline. Elsbet, ma kutsusin sinu siia tunnistajaks. Et ma oma võla olen talle ära maksnud.» Ta pöördus Mihkli poole: «Tule siia ja loe üle.»

Mihkel ütles kõheldes ja tõrkumisi:

«... Härra Balthasar — mispärast — ma ju usaldan teid —»

Balthasar lausus tol oma ohtlikul rahulikul moel: «Aga mina ei usalda sind. Loe üle!»

«... Mispärast siis —?» Aga jumala eest, see küsimus ei kõlanud Mihkli suust tõesti mitte väga tungivalt... Ta astus puldi juurde ja hakkas meelekiibedusest pealiskaudselt, ent vähehaaval ka huvituses raha lugema:

«Need on ju sajamargased hunnikud...?»

«Jah.»

«Aga neid on k u u s? Ja veel üle selle...?»

«Kuussada kaksikümmend kolm ja pool marka.»

«Aga mispärast? Kui oli paljalt viissada...?»

Balthasar ütles: «Võlg oli viissada. Pluss intress nelja aasta pealt. Kümme protsenti aastas.»

«Kümme protsenti?! Härra Balthasar... see on ju — see on ju liiakasuvõtjate protsent!»

Balthasar lükkas oma punaka parraharja jäigalt ette: «Või liiakasandja oma.»

«Miks siis?! Mis see tähendab?»

«Seda, et mida võõramad võlgnik ja võlauskuja vastastikku on, seda kõrgem peab olema protsent.»

«Härra Balthasar — ma p a l u n...»

«Pane kotti ja ole vait.»

Raha vastuvõtmata jätma ei hakanud Mihkel Balthasari mõnitava tooni pärast siiski mitte. Sest võla kättesaamine tähendas talle ometi — jumaluke — tagasihoidliku elu korral paari aastat sõltumatust kõigist mõnitavaist isandaist... Ta korjas münte oma nahksesse kuksinisse ja vaatas sealjuures anuvalt Elsbetile otsa. Ta ei märganudki õieti, kui kahvatuks Elsbet oli muutunud ja kuidas ta silmad hiilgasid. Nii tungivalt vaatas ta naisele silma ja sisendas talle sõnatult: tule, Jumala nimel — tule homme õhtul...

Ta pani oma tüsedaks kosunud rahakoti nõõrid värisevate sõrmedega sõlme. Balthasar ütles mingil iseäralikul ilkuval kuminal:

«Noh, suur tänu siis, et sa võlaga nii kannatlik olid!»

Äkitselt küsis Elsbet, tuhmis hääles ootamatu klaasikillukrigin:

«Balthasar, mispärast sa teda alandad...?!»

«Eehh —» mõirahtas Balthasar, «ma otsustasin juba, et ma ei räägi sellest! Aga kui sa teda kaitsma hakkad — Vaata teda! Vaata hoolega! Nägus poiss! Puhas poiss! Sirge poiss! Eks ole?! Heal tunnil tehtud?! Aga kes ta on?! Kes ta siin meie katuse all oli?! Salakuulaja! Varganägu!»

«Issand Jumal, härra Balthasar —»

«Ole vait! Ja sina, Elsbet, vaata teda! Ma lasksin tal kroonikat ümber kirjutada. Mäletad! Ta istus siin meie lauas ja sõi meie rooga. Ja luges,

mis ma olin kirjutanud. Ja kiitis seda libeda suuga. Aga õhtul läks ja kandis oma Maidelitele ja Tisenhusenitele ette!»

Mihkel hüüdis — ja katsus Elsbeti pärast krampplikult oma väarikust säilitada ja see läks tal isegi korda:

«Härra Balthasar — Jumala nimel —, ma kinnitan teile: te ei tea! Te ei saa aru! Ma rääkisin neile teie tööst ainult selleks — *ainult selleks*, et kõrvaldada nende kahtlusi teie töö suhtes!»

Balthasar pörutas rusikaga vastu puldilauda: «Valetad! Selleks et libistada ennast nende najal üles! Ja siis, kui mul käsikiri valmis oli ja ma hakkasin seda laekas Rostocki saatma, kas sa tead, Elsbet, mis ta tegi — ta hankis endale samasuguse laeka ja toppis mingi oma raamatunäru sinna sisse ja püüdis laekaid ära vahetada — saad aru, et ma tema raamatu Rostocki saadaksin, aga tema viiks minu käsikirja oma isandate kätte — ärapõletamiseks! Ainult Issand ajas selle tal nurja!»

Elsbet küsis täiesti kõlatult: «Michel, kas see on tõsi? See ei või ju tõsi olla...?!»

«Mitte ometigi ärapõletamiseks!» hüüdis Mihkel, «proua, uskuge mind —»

«Kas sa tahad oma juudatembu maha salata?!» hüüdis Balthasar.

«Oh jumal, kõik ei olnud hoopiski mitte nii... Ma näen, härra Balthasar, teil ei ole kõrva mind kuulata, aga kunagi — võib-olla — proua Elsbet —»

«Aitab!» lõpetas Balthasar. «Su võlg on sul käes. Ja su valesid pole meil tarvis. Mine!»

Mihkel ootas Nigulistest õhtul kella kümnest kella veerand kaheteistkümmeni. Elsbetti ei tulnud. Kui Mihkel enne südaööd Toompeale jõudis — ta sisemus tundus talle nagu kustunud tuhk —, kutsuti ta kohe admiralil juurde. Härra Maidel ütles talle:

«Minu ettekanded härra Pontusele on vastu võetud. Mul on härra Pontuselt instruksioonid Kolovere asjus käes. Me sõidame homme hommikul tagasi.»

«Härra admiral — mina olen kaalunud —» Mihkel tahtis öelda, et ta on kaalunud admiralil all edasiteenimise võimalust ja võrrelnud seda teise võimalusega — jääda Tallinna ja oodata, kuni ministeerium leiab talle kantsli. Ning et ta on kaldumas otsustama teise võimaluse kasuks. Ta ei plaanitsenud öelda, et tema omal käel Tallinna jäämine oli härra Balthasarilt saadud võlaraha, õieti küll tema isa päranduse läbi võimalikuks saanud. Aga admiral rääkis ise edasi ega andnud talle võimalust öelda sedagi, mida ta oli plaanitsenud:

«Muuseas — rüütelkonna eestseisuse härrad käisid täna minu juures.»

Admiral tõstis puldikaane üles, võttis sealt raamatu ja viskas lauale Mihkli ette, nii et raamat pidi peaaegu küünlajala ümber tõukama:

«Näete.»

Mihkel tegi raamatu lahti. See oli Russowi «Chronica der Prouintz Lyfflandt», mida Mihkel ju polnudki veel trükitud peast näinud. Admiral ütles:

«Rüütelkonna härrad paluvad, et ma loeksin selle pasaraamatu läbi. See pidavat olema tegelikult veel hullem, kui ma olen arvanud. Ja nad leiavad, et meie aadel peab selle vastu mõjusalt välja astuma. Nad arvavad, et mina peaksin kirjutama selle Russowi pihta avaliku kirja. Hm. Ma ei usu, et see asi oleks minu praeguse riikliku tegevuse ja ajanduse juures küllalt tähtis. Aga ma lubasin neile, et ma loen selle sõnniku läbi.»

Nõnda jäi Mihklil admiralil teenistusest lahkumise mõte välja ütlemata. Lihtsalt sellepärast, eks ole, et admiral ei andnud talle selleks sobival silmapilgul võimalust. Ja võib-olla ka tunde pärast, et ta sisemuse kustunud tuhas midagi admiralil sõnadest kõõvatas. Või Jumal ise teab, mispärast järgmised silmapilgud Mihkli meelest juba ebasobivaks osutusid.

Neljapäeva ennelõunal pärast seda seisis Mihkel Koloveres, piiskopliku kohtusaali ehk admiralil töötoa kõrval oma kirjutuskonkus, tõstis pilgu *Bauerordnung*'i katketelt enda ees puldil ja vaatas aknast välja. Jõeloogete-äärne lepavõsa oli varases päikeselõõsas hall. Ja lääne pool

seisid sonnuses taevas liikumatud kõrged fantastilised pilvetornid, mille liikumatus oli siiski ainult näiline, sest nad olid viimastel tundidel määrgatavalt kõrgeenenud ja lähemale ujunud ja töötasid pealelõunaks äikest. Ja kuigi Mihkli paksumüüriiline kamber oli ilmsesti õueõhust jahedam, oli ta otsaesine niiske, ta hele nägu magamatusest kahvatu, silmaalused hallid ning ta lahedalõikeline suu kokkupigistatusest napp. Ta tõi tumenenud pilgu aknast tuppa tagasi, lükkas *Bauerordnung*'i kirjatükid hunnikusse ja tõmbas nende alt esile järjekordse pooliku kirja:

«... Elsbet, ma ootasin Sind teisipäeva õhtul kõigest hingest Nigulistesse tulema, ja see, et Sa ei tulnud, oli hirmus. Sest pärast alandavat stseeni Balthasariga, mille ma Sinu silma all ära pidin kannatama, oli mul Sinu tulekut ja Sinuga kõnelemist hingeõhu eest tarvis. Ometi sain ma ju aru: mulle näkku paisatud süüdistused pidid ka Sind sel määral vapustama, et Su tulemata jäämine oli iseenesest mõista asi. Aga seda enam pole mul nüüd teist võimalust kui asjade sõlmeminek Sulle kirja teel ära seletada. Sest, Elsbet, ma tahan Sinu armastust väärt olla, ja sellepärast ei tohi Sul minu talitusviisi aususes kahtlust tekkida.

Sa mäletad, et ma elasin 76-nda sügisest Toompeal Tisenhuseni majas ja liikusin järjest sagedamini teie katuse all, niihästi sellepärast, et Balthasar mind kutsus ja mulle mõnda abi pakkus ning et ma omalt poolt talle ta töös sain abi osutada, kui ka — ma tahan seda Issanda ees avameeli üles tunnistada — sellepärast, et Sinu lähedus mind kohe algusest peale kütkestas.

Tisenhuseni ja tema sõprade pool tuli varsti ka Balthasarist juttu ja ma kuulsin suures ehmatuses: nad olid tema ammust huvitundmist Tallinna ja Liivimaa elu kõikide külgede vastu tähele pannud ja pidasid teda surmkindlasti mõne maa poole kätt sirutava potentaadi salakuulajaks! Ja nad küsisid minu käest, kas ma tean, kelle spioon tema on! Jumal tänatud võisin mina selle jõleda kahtlustuse naerdes tagasi tõrjuda, sest mina teadsin ometi jah, kõige esmalt Sinu enese käest, ja siis oma tööst Balthasari abimehena ja meie ühistest kroonikalugemistest, mille kallal tema töötas. Ja keegi ei olnud ju minult vannet võtnud, et ma ei tohtinud sellest rääkida — iseäranis, kui ma selle läbi ometi kaitsesin oma auväärt õpetaja rahu ja julgeolekut, mis tähendas Sind. Aga siis leidsid Toompea isandad, et kroonikakirjutaja võivat olla kahjulikum kui spioon — sedamööda, mida ta oma kroonikas kirjutab või kirjutamata jätab. Ja kuna härra Balthasari töö oli mulle läbini teada ja selle lõpuosa valmimine sündis mu enese silma all, tundus mulle, et ma olin otsekui Issanda enese poolt saadetud nende härrade kahtlusi kõrvaldama, sest kuigi ma härra Balthasari teatud jämedusi ja lapsikusi ei eitanud, oli tema hea kavatsus ja puhas Augsburgi vaim mulle ometi täiesti selge. Ja seda mina neile härradele ka järjest kinnitasin ja tõin neile nii hästi kui suutsin mõningaid näiteid. Sa võid minult küsida, miks ma sellest Balthasarile ei kõnelnud? Aga sellepärast, et ma kujutasin selgesti ette, kui väga oleks teadmine, et teda kahtlustatakse ja jälgida püütakse, tema tööroomu ja maja meelerahu seganud ja sel moel vaevanud ka Sind, mida ma iseäranis ära hoida tahtsin. Ja nüüd see viimane lugu laegastega, mida Balthasar peab nähtavasti eriti lubamatuks. Jaa, ma tunnistan Balthasari ja Jumala ja Sinu ees: ma vahetasin laekad ära, ja mismoodi Issand minu vahetuse tühjaks tegi, ei oska ma siamaani ära arvata. Aga enne kui Sa selle minu sammu üle otsustama hakkad, palun ma Sind tungivalt mõnda enesele selgesti ette kujutada ja arvesse võtta. Laegaste äravahetamist soovisid minult rüütelkonna isandad. Kas pidin mina isekalt kuulutama enese nendest moraalselt nõnda palju paremaks, et ma oleksin pidanud arvama ebasüüdsaks seda, mida nemad maa tõsistes huvides lubatuks ja tarvilikuks arvasid? Aga maa huvide eest seista ja sedamööda teada nõuda, mida maa sündinud asjade kohta kirjutatakse ja maailma ette tuuakse, selleks oli ja on neil kui meie Issandast seatud isandatel ometigi seaduslik õigus. Siiski oleksin mina meie Rataskaevu tänava lapsepõlviste ja lihtsate arusaamade järgi võib-olla sellest asjast loobunud, kui ma poleks võtnud arvesse mõnda ilmselget asjaolu. Kõigepealt, sel silmapilgul, kui mina Balthasari käsikirja Toompea-härrade kätte taht-

sin toimetada, oli see Balthasari enese poolt juba lõpetatud ja laekasse pandud ja välja saadetud, et see kõige maailma ette pidi astuma. Nõnda polnud ju siis enam mingit tähtsust sellel, kas need härrad loevad seda käsitsi kirjutatud või alles trükipressi alt väljatulnud peast, ja kas nad on tuhandendad, kes seda loevad, või kümnendad või esimesed. Siiski küsisin ma eneselt ka, kas pole vahest võimalust, et need härrad selles käsikirjas midagi neile soovimatut leiavad, ja kui see nende käes on, selle trükkimineku võivad takistada tahta? Selle peale kostsin ma enesele (sest nõnda sügav oli minu usk selle töö tõsisesse väärtusesse): kui neil härradel niisugused kahtlused peaksid tekkima, mida ma küll ei arva, suudan mina need Jumala abiga ometigi ümber lükata ja härradele nende eksimise selgeks teha — kannatlikult, nõtkelt ja neid jämedustega vihastamata, mis oleks möödapääsmatu ja võib-olla saatuslik, kui ma oma osast selles asjas loobuksin, ja nad nõuaksid Balthasarilt näiteks asevalitseja kaudu oma käsikirja ettenäitamist ja kui Balthasar seda ise nende ees kaitsma asuks. Nõnda et mitte ärapõletada laskmiseks ei tahtnud ma seda nende kätte viia — nagu Balthasar mind Sinu kuulduses süüdistas, vaid selle headuse tõestamiseks ja tarbe korral selle ausaks aitamiseks üle võimalikkude karide. Võib-olla tegin ma nõnda talitades seda, mille kohta Jeesus Siirak on ütelnud: «Kes hõlpsasti usub, on kergemeelne», aga ma olin oma võimalikku vaidlust isandatega ette kujutades rõõmsat julgust täis, ma sõandan ütelda, otsekui Taavet Koljati vastu minnes — ja minu lingukiviiks oli tõde ja linguks mu siis veel rebenemata austus härra Balthasari suhtes ja mu käsivarre jõu ja julguse allikaks mu armastus Sinu vastu.»

Mihkel kastis sule tinti ja kirjutas: «Selle minu armastuse nimel —» Aga kaugemale ta ei jõudnud, sest siinkohal kuulis ta härra Maidelit müüritreppi mööda üles tulevat ja lükkas kirja uuesti paberite alla.

Admiral astus Mihkli kambri trepiuksele. Tal olid sinisest kalevist püksid ja kollased põdranahksed saapad jalas, aga ülemisest otsast polnud tal seljas muud kui kuumana pärast lahtise kaelusega valge linane särk ning ta tuuldunud nägu punetas leitsesest ilmast ja veinist, mida ta ilmselt oli pruukosti juurde rüübanud. Ta rüüpas seda muuseas üldse üsna sagedasti, nagu küll kogu ta seisus, aga tema vähemalt ei kaotanud iial aru ega olnud ka keegi teda kunagi näinud veinist tõllakile vajuvat.

Admiral ütles: «Tulge minu poole. Seal on jahedam.»

Mihkel astus admiralil kannul tema saalisuuru töötuppa. Admiral viskas raamatu pihust pikale lauale keset tuba — ja Mihkel teadis sinna poole vaatamatagi, et see oli Russowi kroonika.

«Noh, ma lugesin selle läbi,» ütles admiral ja hakkas mööda sõõrja kivipõranda läbimõõtu kirdeakna ja edelaakna vahel edasi-tagasi kõndima. Ta ütles:

«Muidugimõista on see mees si g a.»

Peab tunnistama: Mihkel võpatas admiralil sõnast. Võpatas hoobi-tõttu, millega see takkajärele purustas ta kunagised lootused panna oma isandad uskuma oma õpetaja voorusi. Nii et võpatas õieti alandusest, mis teda tabas — ja samal ajal mõ n u s t, millega see alandus teda millegi kammitsast vabastas... Oh Issand — see sõna oli otsekui noapiste paissesse — valus, sest see tungib su enese ihhu, olgugi haigusest riknenusse, mistõttu see on veel valusam, aga siiski on piste ju ka kergendust toov, siiski ju peaaegu et m a g u s — selle tõttu, et kogu kehas ja vaimus haigekstegevvalt pakitsenud mäda pääseb ometigi ükskord jooksmata...

«Mõtlege, mis ta kirjutab! Meie maa-aadel on olnud põlvest põlve joodikute, liiderdajate ja alatute vägivallatsejate kari — vaese ausa tubli maarahva turjal! P ä r i s sõna-sõnalt ta seda muidugi ei ütle, aga see tuleb ta jutust kümnes kohas ilmselgesti välja. Ja selle ütleb ta lausa ära, et Liivimaa viimaste aegade hädad on Issand saatnud meie maale kaela nuhtluseks maaisandate pattude eest! Aga tema eestlastest linnalõntrused, need on tal — täht-tähelt — uhked, ausad, tublid, väsimatud mehed! Ja kus muud kirjeldamised ei anna talle selleks juhust, seal kirjeldab ta sapise mõnuga röövlilõukusid, mis hulguvad mööda õnnetut maad, ja paneb oma talupojad r a t s a nende pealikuteks, aga

röövleiks hakanud aadlikel laseb lööbata jalgsi pealike hobuste sabas!»

Admiral on kõnelnud *crescendo* ja jääb, käed puusas, peaaegu ähvardavalt Mihkli ette seisma.

Mihkel küsib põrandale vaadates ja millegipärast üsna tasa:

«Nii et — kirjutate...?»

«Mis asja?»

«... Noh... kirja — tema vastu...?»

Admiral paneb käed rinnale vaheliti ja hakkab taas edasi-tagasi kõndima:

«Nii tähtis see pasaraamat nüüd ka ei ole. Kirjutada selle vastu võib mõni teine mees...»

Mihkel pigistab silmad kinni ja tunneb end just nagu kõrges tühjas jalgealuseta kohas heitliku tuule käes vankuvat, sest tuul on ootamatult kange ja puhub tõugeldi ja vabisemapanevalt kord kuralt, kord hüvalt käelt — kord paremalt, kord pahemalt poolt: Paremalt poolt — Jumal olgu tänatud — Aga pahemalt poolt: andku Jumal andeks — kahju...

Admiral ütleb: «Muidugi, teie antvarklik päritolu seletab teatud määral teie taipamatust. Aga ikkagi on teie naiivsus peaaegu uskumatu, et te püüsite seda oma Russowit mulle süütuks meheks seletada...»

Ning admiral jälgib Mihkli nägu pilukil silmist ja hingab talle haput reinveinilõhna näkku.

Ja Mihkel tajub äkitselt, et ta laseks ses kummalises pidetus kõrguses, kus ta viibib, lubamatul kombel, ohtlikul kombel juhuse mööda, kui ta ei sööstaks sealt praegu-praegu-praegu jubedust pealeajava, aga ometi magusa hingeabinaga alla — Oh Jumal, ta ei ütle ju õieti midagi erilist — ja ometi teab ta ühe teise teadmisega läbini, mis see on, mis ta teeb, kui ta ütle, üsna vaikselt ja võib olla, et koguni kerge pilkega:

«... See, mis Russow kirjutab, ongi peaaegu süütu —»

«Kuulge —?!»

«— Sellega võrreldes, mis ta räägib...»

(«Issand, kas see olin tõesti mina, kes seda ütles...? Siis olen ma ju valinud... Praegu ja nüüd ja igaveseks... Aga mis ma ütlesin, on ometi selge tõsi! Sest mis härra Balthasar räägib, see on teinekord jumala eest — Issand, mis tähtsust on sellel, mis tema räägib, sellega, mis mina olen juba rääkinud... Ja kes ma siis nüüd olen...? Ja mis tähendab enam nüüd — kui ma õieti võib-olla juba ammu... Ema — keda ma ei mäleta, isa — ütle mulle oma katkusurma tagant... Loba! See on ju tõsi! Tõsi! Ja mispärast peab üks tohtima teist tema kõige kallima kuuldes petiseks laimata, aga teine ei tohi tõtt välja öelda, kui pealegi maaisandad seda talt küsivad?! Isegi siis, kui ta teab, mida ta sellega kätte tahab saada, jääb tõde tõeks — Issand, anna andeks...»)

«Ja mis ta siis räägib?»

(«Ja juba, näe, nad küsivadki... Ja mina vastan! Selget tõtt. Sest nüüd ei olegi ju enam teist võimalust. Õnneks. Või ikkagi on veel? Muidugi on veel! Ei-ei-ei, enam ei ole... Aga kui nüüd Elsbet peaks — Issand...»)

«... Noh — ta räägib — kas või seda, et terve Maidelite sugu tuleb oma juurtega maarahva seast, eestlaste seast...»

Admiral vaatab Mihkliile silmapilgu tummalt, paistab, et isegi lahti-ununenud sui otsa, ja käratab:

«Tema julgeb?!»

Mihkel ei võta vaevaks selle peale vastata, ja admiral küsib vaiksemalt, ei tea, kas käratusest või üllatusest kahedalt:

«Mis alusel tema julgeb —?»

«Ta olevat näinud vanu pabereid. Raearhiivis.»

«Hmmm.»

Admiral kõnnib edelaaknani ja vahib sealt natuke aega välja, käed vaheliti rinnal. Tema kukal valge särgikaeluse ja hallikirjude juuste vahel on vist veel punasem kui äsja. Siis ütleb ta, Mihkli poole pöördumata, hammustavnäpilt:

«Minge!»

Mihkel läks tõtaval sammul suurtükitorni müüritreppidest alla. Kaspar, admiralihuteener, kiirete ja jäikade liigutustega, natuke prussakalik mees, tuli talle siseõue munakividel vastu ja pani imeks, miks see skriibasaks kõndis äkki niimoodi pea õlgade vahel ja miks ta Kaspari tervitusele ei vastanud — niisugust kirikhärratõugu poolsekretäri admiralitööta tagakonkust tuli igaks juhuks sündsalt teretada ja seisinane oli need teretused siamaani ju ka viisakalt vastu võtnud, piskese hilinemisega, et kõigile nägijaile selge oleks, kumb pidi seisustmööda esimeseks teretajaks olema. Väravakangialuses tuli kannuste tilinal Mihklile vastu isand Munt, habe nüüd juba kolmat nädalat korralikult aetud ja nägu tähtsusest öitsema lõöv ees, ja hakkas kümne sammu pealt silmi kissitades teretust ootama ja pööras, juba Mihklit möödas, pead ja mõtles mühatades, mis sel iseendast viisakal skriiba-isandal viga võiks olla, et ta lossiamtmanist äkki teretamata mööda vehib, olgugi amtman teda siin moskvalase ajal kantslisse aidanud ja poputanud kui oma last... Ja isegi mure vari vilksatas üle Munti tuimavõitu ja natuke loperguse näo — et kas pole viimaks admiralit pool mingeid süüdistusi amtmani vastu üles kerkinud, palju, missuguseid... ütleme kas või kaebusi ta mõne-mehe-meelest ehk kahtlaselt laheda toimetuleku kohta moskvalase vojevoodiga, sest paljudest neid mehi on, kes teavad, et vojevood oli ammuigi rootslase poole silmavisanud mees...

Mihkel sammus teretajaist ja teretuse-ootajaist otsekui klapistatud silmi mööda, väljus eesõue torniväravast ja kõndis üle kraavisilla. Aga tajus oma taldade kobinat munakividel, vallikraavi kõntsalõhna ja tõstesilla kõmahtamist oma sammudest kuidagi eemalt. Ta pöördus pahemale kaldapöösastikku, kõndis sada sammu edasi, istus mättale, tõmbas põlved kõverasse, pani käed ümber põlvede ja pigistas lõua vastu põlvi. Ja isegi hoopis formuleerimisosavam vaim kui tema oleks ta sisetunde sõnastamisega kimpu jäänud. Sest seegi poleks mõistnud ütelda, kas tundis Mihkel end umbes nõnda, nagu püüaks ta tuntavalt talle pealevajuvat, aga ometi tabamatut ja läbipaistvat seina kätega tagasi tõrjuda, või nagu ootaks ta selle lähenemist, et hoovata end seina mööda üles...

Kui ta silmad lahti tegi ja käeseljaga üle higise otsaesise lükkas, nägi ta enda kõrval karikakrapuhmast pisut nərbade kesksuviste õitega. Ta noppis karikakraoie ja silmitses samal ajal üle pöösaste taevasse tõusvaid sinakaid pilvelaamu ning kuulatas kaugelt äikesekõminat — ja tabas enda äkitselt karikakra valgeid õieleheliblesid ükshaaval ära rebimas ja sinna juurde sosistamas: kirjutab — ei kirjuta — kirjutab — ei kirjuta —, ja kuulis samal ajal, et teda natukese maa takka pöösastest hüüti. Ta tõusis püsti ja nägi: admiralit prussakalik ihuteener Kaspar tuli jõekallast mööda tema poole ja viipas kätega. Mihkel hakkas talle vastu minema ja Kaspar ütles, kui nad kohtusid:

«Ma juhtusin natukese aja eest silmama, et te tulite siia poole, ja mõtlesin, et kui kaugele te's ikka — Admiral nõuab teid kiiresti —»

Mihkel tõttas sügavasti hingates kõrgeastmelistest treppidest üles ning astus oma kirjutuskambri kaudu admiralit töötuppa. Admiral seisis, käed vaheliti, edelapoolse aknaorva raamis, vastu äikesepilve, veinikarikas pihus:

«Noh, ma otsustasin. Ma kirjutatan —»

Mihkel tundis häbi- ja triumfitunde segu eneses üles kohuvat. Ta surus häbi märkamatuks ja tundis triumfi suhtes kergelt kurba kahetsusemaiku — ta mõtles: «... Nõnda nagu iga aus inimene võidu silmapilgul...» Admiral lõpetas:

«— nii et te saate, mis te tahtsite.»

Mihkel neelas selle alla. Peitis selle häbi- ja triumfitunde vahele nähtamatult ära. Admiral ütles:

«Noh. Tooge oma paber siia minu puldile. Ja tooge oma sulg.»

«Kuidas...? Mina —?»

«Muidugi teie. Mina ütlen ette. Teie kirjutate.»

Mihkel tundis kergelt hingamistakistust. Aga sai sellest üle. Siiski ütles ta, olgu küll ise juba selle mõttetust taibates:

«Ta tunneb minu käekirja ära...»

«Ja mis siis? Kas see ajab teile hirmu peale?» küsis admiral. «Noh, te võite ju oma käekirja moonutada, kui oskate. Alla kirjutatan mina.»

Mihkel läks oma kambrisse ja võttis mõned lehed paberit. Huvitav, mispärast oli admiral käskinud tal siit paberit tuua, kui ometi admiralil enese kirjutuspuldil oli terve riis kirjade tarvis lahtilõigatud puhtaid lehti... Mihkel luges üle, mitu lehte ta oma puldist oli võtnud — üks, kaks, kolm, viis, seitse, ja pani kolm puldilaekasse tagasi. Ta ei teadnud öieti, miks, ja vahest ainult siis, kui tal oleks olnud mahti selle üle järele mõelda, oleks ta hoomanud: lootuse tõttu, et mida vähem ta lehti kaasa võtab, seda lühemalt admiral kirjutab... Mihkel mõtles: oleks parem, kui ma saaksin tarvitada selleks ülepea admiralil paberit ja admiralil sulge, aga sealsamas sai ta ometi aru, et see oleks koguni ükskõik... Ta pani oma pihkuvõetud sule puldile tagasi, astus oma kambri akna juurde ja vaatas läbi kalasoomuselise klaasi välja. Sealpool kolme küünra laiust kivist aknalauaplaati ja teispool rohekat klaasi, sügaval all oli lossi kirdetiiva hallpunakas kivikatustik puhkeva vihma vihinas valus-verkjaks tõmbumas... Mihkel mõtles: hea küll. Kuristikku hüppama mina sellepärast siit ülevalt ometigi ei hakka... Ta pööras aknale selja, pigistas silmad kinni ja ütles risti ette lüües:

... Issand, Sa tead, et kõik, mis ma teen, on selle jõleda ülekohtu pärast tehtud, mis mulle on osaks saanud. Sest pole ometi võimalik kahelda, et juhus, mis mulle selle tasumiseks antakse, oleks kellegi teise kui Sinu enese poolt mulle antud... Ja kui see peaks teisiti olema — Sa näed ju ise: tegelikult olen mina kogu härra Maideli ja Balthasari vahelises asjas praegu nõnda kõrvaline jõud, nagu poleks mind seal üldsegi olemas... Aga siiski palun ma Sinult ühte — ja palun seda nõnda alandlikult ja tuliselt, kui inimene iial midagi on Sinu käest palunud: tee, et Elsbet ei saa eluilmast teada, et mina olen olnud selles kirjas osaline! Tee seda, Issand, ja ma töotan Sulle, et ma teen seda kirja kirjutades kõik, mis ma vähegi võin, et seda leevendada...

Ta astus oma palvest kummaliselt jõudu saanud sammul härra Maideli töötuppa ja seadis enese puldi juures valmis ja mõtles: «Issand annab mulle andeks...»

Admiral ütles: «Me teeme sellest kaks eksemplari. Ühe saadan ma talle endale ja teise Tallinna raele. Hakkame pihta!»

Ta rüüpas veinikarika tühjaks ja pani selle kõlksatusega paekivist aknalauale. Mihkel mõtles: kõlksatusega nagu mõõgalöök vastu liikumatu vastase visiiri... Härra Maidel alustas:

Balthasar Russowile, kõige valelikumale kantslimehele terves Euroopas —

Ja Mihkel kirjutas hõõguma hakkavate kõrvadega, oma käekirja hooliga kandilisemaks moonutades, kui see oli, ja mõtles: siin ei saa ma ju mitte midagi ära muuta või leebemaks keerata, sest ta paneks seda otsekohe tähele... Ning admiral jätkas:

— missuguse tiitli teie vastuvaidlematult ära olete teeninud kui laimaja ja avalik häbikott oma matsitembuga, et teie meie armsast ja tublist isamaast säherdusel truuduseta ja kergemeelsel moel niisuguseid kokkuluisatud teotavaid ja ennekuulmata väljamõeldusi räägite ja neid tervele maailmale välja karjute ja ausa rahva seas laiali laotate ning avalikult trükki toimetate —

Mihkel kirjutas ja tundis aina suuremat õhupuudust ning otsis kii-ruga «häbikotile» ja «matsitembule» pehmemaid sõnu asemele ega leidnud neid ähmis ja masenduses kätte, ähmis ja masenduses seda enam, et ta sisemise tõrkumise ja kahtluse tahmases pilves sähvatasid — oh Jumal, osalt ju koguni vastu ta enese tahtmist — parastava heriserõõmu mahasurumatud sädemed: aga nüüd tõmmatakse Balthasaril küll vihinal üle ta häbematu turja —:

Ja kõike seda olete teie mitutpidi teinud — ilma igasuguse aluseta, paljalt oma mürgise, kaabakliku, päritud jultumuse tõttu, viha, kadeduse ja alatu pealekäimisega, truuduseta meeles saksa vere vastu, mis ühelegi ausale vagale ega viksile hingekarjasele eluilmast sünnis pole olnud ja milletaolist elupäevad enne kuuldud pole, ei ka kirjades ega raamatutes leidu, et Issanda kutsutud ausad kiriku teenrid sellesuguse

valeliku kergemeelsusega otse oma ameti vastu oleksid tegemist teinud, mida nüüd teie omal sõgeda talupojahärja kombel teinud olete, ilma ühegi vürsti, isanda, rüütli või krahvi nõu, tahtmise, voli või loata, kelle käest ometi kõik kiiduväärt skribendid olgu vaimulikkude või ilmalikkude raamatute kirjutamise tarvis või säherduste trükkitoimetamiseks soodsat heakskiitu ja luba püüavad taotada. Mina aga näen, et seesinane teie raamat on ilmunud ei kellegi muu kui Pääsküla kupja loal —

Mihkel tõstab pilgu paberilt. Ta on lasknud saksasapise ja veinivihase tiraadi enesest üle pahiseda ja paberile voolata. Ta otsaesine on märg. Ta tõrkumise pilves kumab aina tihedamalt vastupandamatu võidurõomu tuliseid kübemeid. Ta teeb viimase katse neid summutada. Ta vaatab edasi-tagasi kõndiva admiralil lõkendama hakanud näkku:

«... Herra Maidel — aga mispärast Pääsküla kupja loal?»

(Ei-ei, kättemaks kui õigluse jaluseadmine on üks asi. Aga faktide tõe eest on Mihkel ometi valvel ja väljas. Ja sellepärast teeb tema siinkohal suu kindlasti lahti...) Admiral seisatab keset tuba ja küsib:

«Kas ta ei ole siis sealt pärit? Tallinna lossi maa pealt Pääsküla vakusest Pärtel Russowi poeg?»

«Sugugi mitte,» ütleb Mihkel innukalt ja mõtleb — seda võiks Elsbet ometigi pealt kuulda, kuidas ma... «Tema on Raasiku mõisa all sündinud Siimon Rissa, Tallinna voorimehe poeg...»

«Ah —» admiral lööb käega, «kirjutage, nagu ma ütlesin! See on ju ükskõik! Ei hakka mina tema sõnnikusi jälgi mööda ühest sitasest külast teise kargama! Jätkake:

— Pääsküla kupja loal, ehk, nagu vanasõna ütleb — «Mäherdune on Kurat, säherdune on ka tema vördjas», ja sellesamase sigidikuks ja skribendiks olete teie nüüd hakanud —

Ja Mihkel tunneb mingi paratamatuse-valuga, kuidas teda ta patuse võidurõomu magusasse sügavikku imetakse, nagu oleks Kuradi sigidikuks ja skribendiks saamine tema enese kohta öeldud... Issand, see on otsekui kiusaja vägivald, otsekui naise tõmbele alistumine ja hirmu tiivul talle järelejooksmine ja temasse kadumine (olguigi mõistusel teada, et ta on hoor)... Issand, Mihkel näeb, aga ei mõista, kas vaimu- või ihusilmaga: võidurõomu tulesädemed ta enesetunde pilvel lahvatavad aina tihedamalt üles, kuni kogu seesinane ta enesetunde pilv lõõmab põrguleegi vasekarva lõhas — ja tema kirjutab selle valgel, higipisarad kõdinal mööda rinda jooksmas ja erutusest vabisevas ihus saatanlik ja enneolematu vabanemise ja hõlpsuse tunne...

— sest teie ei hoolinud ei kuninglikust armust ega vürstlikust volist, olgu peale, et kõrged potentaadid toetavad ja kaitsevad kõiki tõttkirjutajaid skribente. Sellepärast kannavad ka needsinased vürstlikkude skribentide tiitlit, et nad on väärsete ja aadliseisusest inimeste ausa nime ja kõige vooruse ning au kaitsjad, hoidjad, trööstijad, peeglid, päästjad ja rohkendajad oma maades, krahvkondades ja linnades. Ilma säherduse vürstliku toe, abi, nõu ja loata ei või keegi peale Issanda enese niisuguse vooruslikkuseni tõusta ega ka sõandada provintside või vürstkondade kohta midagi kirjutada või trükki valmistada. Sellest ei ole teie aga koguni välja teinud ega ole hoopiski küsinud kuninglikust loast või armust, vaid olete omast heaksarvamisest ja omaenda matslikust, paganlikust ja mürgisest meelest selle valedekroonika ehk Kuradi-koraani kergemeelselt käsile võtnud ja kokku ajanud ega ole üldsegi peljanud mõndagi ausat meest ja koguni naist ning neitsit, aadlikku ja mitte-aadlikku ning ka mõndagi vaprat sõjameest valelikult ja nimepidi ilma ette tuua. Ausatele sõjameestele, keda, tänu Jumalale, palju leida on, olete teie oma laimukirjas ja põlguseväärt raamatus häbematute väljamõeldustega järjest kallale kippunud. Seda oleks teie oma kiiduväärt jutlustajaameti pärast küll tegemata pidanud jätma ja mõnel teisel vääritul lontrusel teha laskma. Nüüd leian ma teid aga säherduste kambast, mida küll see, kel aus meel rinnus, teisiti oleks seadnud ja vana ütlemist meeles pidanud: maailm ei jää kunnatule kirjasolkijale midagi võlgu.

Seal kuskil admiralil selja taga, edelaaknast paistval silmapiiril, tukatasid vist eemalduvad välgud, niisama kauged kui ehmatusevõpatus,

mida Mihkel tundis, kui ta silmapilguks nagu enesest välja astununa vaatles end seal läänihalduri ja admiralitornitoas oma kunagisele õpetajale kirjutamas:

— Mis aga teie kohta teie nähtud vaeva ja lontrusetöö eest lähematel päevadel otsustatakse, see saab ligemal ajal selgeks. Issand annab igaühele tema õige palga. Ja jälle võib üks ütelda: oleks tigiduse töö tege mata jäänud, poleks ta ka valusat palka saama pidanud. Sest tõesti, ma ütlen selle kohta: oleksite teie Piibli või muud ilusad ja õilsad usjad ette võtnud, mida saksa keeles tänu Jumalale küllalt leida on, oleks see palju suuremat kiitust väärt olnud. Aga mina arvan, et teiega on see lugu, et teie armastate pahet rohkem kui voorust. Ja et teiega on nõnda nagu Aisopose valmis, mis räägib kukest, kes leidis ühekorraga sõnniku- hunnikust ilusa pärlid ja ütles selle peale: Oh sa ilus kribulas, mis sa teed ja oled siin nii haledasti maas? Kui keegi kaupmees su leiaks, oleks tal sinust rõõm ja sa saaksid suure au sisse, aga minul pole sinust ega sinul minust tolku, mina leian oma ivakese või ussikese ja jätan pärlid puutumata, ole aga edasi seal, kus sa oled.

See valm räägib sellest, et kõik kallid kunstid ja au ja voorus ja kiidu- väärt raamatud on talumatside ja jämedate mühakate juures väärtuse- tud, niisama nagu kõik kunstid ja tarkus on nendest ära põlatud, nagu öeldakse: kunst käib leiva järel — Jne., jne., jne. Või arvate teie ennast üheks, kes võib teenida korraga kahte isandat, kirikut ja raekoda? —

Jne. jne. jne. Admiral on töötanud enese hoogu. Ta on vahepeal hoi- ganud teenri üles ja lasknud endale täis karika tuua. Ta on selle poo- leni tühjaks rüübanud. Punetus ta kalijas näos on hakanud laikudesse koonduma. Ta hääb on valjemaks tõusnud ja kui ta dikteerides kõnnib valgusepäri Mihklit mööda, näeb Mihkel ta suust ägedamate sõnade kohal paiskuvat süljetolmu —

— Nõnda olen ma teie valedekoraani nüüd täiesti läbi lugenud ja noteerinud kõik valed ja häbematused välja, mida mul siinamaani mahti polnud teha, ja olen sel puhul leidnud teie raamatus palju ülbeid nar- rusi ja saadan teile tõe alalhoidmise asjus selle kirja, et teie ehk ometi edasi ei püsiks omas matslikus ja jämedas ettevõtmises, vaid näha ja kogeda võtaksite, et maailmas alles inimesi elab, kes ka veel miskit tallel on hoidnud vanadest lugudest ja veel selle kõrval mäletavad, mis neljakümne või annaks Jumal viiekümne aasta eest Liivimaal sündinud on, et õige tõde siiski veel kõiges heas asjas päevavalgele tuleb. Nõnda tahan mina omalt poolt selle koraani puhul niipalju teha kui sünnib ja mis niisuguste kerglaste kirjatsurade korral nagu teie üks olete, paras on. See peab sündima minu armsa isamaa auks ja teie ja teiemeelsete teotuseks ja meelespidamiseks. Ja peab teist sedamööda nõndaviisi mõel- dama, nagu teiesarnaseid teotajaid ja alatuid auvargaid mäletatakse, ja koraan peab alles õieti ümber lükatama, et tema häbematus kaabaklikud valed päevavalgele tulevad. Selle tarvis on teil mõistust küllalt ja ma tahan teha, mis teile ei meeldi, aga selge tõe kaasa toob.

Antud Koloveres —

«Mis kuupäev meil täna on?»

Kummalisel kombel ei suutnud nad Mihkliga kumbki kindlaks teha, kas on viies, kuues või koguni seitsmes august, ja admiral käratas käega lüües:

«Ükskõik! Kirjutage: «Koloveres, sel päeval, mis Issand andnud, — Anno 81.»»

Ta astus puldi juurde, haaras Mihklilt sule ja kirjutas tinti pritsides: Toenisz Maidel.

«Ja homme te kirjutate selle Tallinna traanikaupmeeste jaoks — ma mõtlen rae jaoks veel ühes eksemplaris ümber.»

Selsamal õhtul jõudsid päralt teated, et härra Pontus pidi olema eel- misel või üle-eelmisel päeval viimased moskvalased Haapsalus ümber piiranud, ja mõned lossivahid ronisid Kolovere kõrge väravatorni katuse- luukidele ja vahtisid ning kuulatasid üleval, rebenenud pilvedest vilku- vate augustitähedega all, ja kinnitasid, et läänest, s. o. Haapsalu poolt

olevat tõesti kauget suurtükikõminat kuulda. Aga seda kõminat ei kuulnud Mihkel üldsegi ja kõnelusi oma akna all lossiõuel ei kuulnud ta ka rohkem kui paljalt kõrvaga. Sest ta mõte, kui ta oma magamiskambris väikese laua ääres kustunud küünla taga istus, oli koguni mujal:

Ta nahk oli kirja kirjutamise veidrast palangust ikka veel niiske ja lämbe õhtu kiuste tuli talle ta kivikambris külmavärin peale, sest ehmatusega meenus talle: Issand — see kõik oli käinud nii kiiresti, et ta polnud silbi võrragi saanud täita oma töotust leevendada härra Maideli kirja, mida seda enam oleks võinud teha, et härra Maidel oli kirjale seda lugemata käe alla visanud... Ja Mihkel tajus korraga: ta oli õiguse jaluleseadmise kiusatuslikult mäeharjalt — tõeliselt või väljamõeldult, Jumal ise teab —, ta oli sealt alla uhutud ja paisatud siia sesse masendavalt tõelisse kambrinurka... Ränga ja madalukese võlvi all kuus korda kaheksa küünart liuhkas paekivipõrandat. Konarlik müür, mis ähvardab sind igast küljest marraskile lüüa, isegi kui sa teda poolpimedas õieti ei näe. Ja aknaauk siin laua kohal, nagu sügav kivikast, mis on sealt sügavast halli pae asemel kogemata hallist klaasist ja mis asetseb nii madalal õuesillutise kohal, et pealelõunal sadanud vihm on peksnud selle hoopis läbipaistmatult poriseks... Ja korraga tuli Mihkile lämmatav hirmuhoog peale: Aga kui Elsbet saab ometigi teada...?!

Nii et ta vajus selle mustava hirmumäe survele järilt põlvili kivi-põrandale, pigistas higised käed risti, surus pea vastu krobelist laua-serva, kuni selle tärked lõikasid valusasti ta niiskesse otsaesisesse. Võib olla, et ta kujutluse tagamail vilksatas isegi okaskrooni nägemus, kui ta palus:

Issand, Issand! Ma tean, et ma olin nõrk — et ma ei täitnud, mis ma olin selle kirja asjas töötanud... Aga ma palun Sind... nuhtle mind millega tahes... (Kui see nuhtlus mulle kätte hakkab tulema, siis tulen ma ju ärapäasemiseks jälle Sinu palvele — niimoodi oled Sa ise selle seadnud...) nuhtle mind, Issand millega Sa heaks arvad, aga tee nüüd, tee seekord, tee kindlasti, Issand, et Elsbet ei saa teada, mis ma tegin...

Neljas peatükk

milles võib-olla hilinemisega, aga ometi püütakse vaadata asjadele taas teiste silmade läbi kui seni, kusjuures viimaks veel enam kui siamaani kogetakse, et sündmustel on oma möödapääsmatu kulgemine ning et hepik kujutus selle kõrvalenihutamise võimalusest olgu selle vastu tõrkumise või sellele alistumise läbi petab ja petab inimeselast lõpuni, petab niikaua, kuni uskmatu meelet sõgedate või uskliku meelet pühade juhuste kulg — võiks ütelda — pimestab kogemuse.

See ruuge päikesehelk tüdrukute ometi ju viisakalt soetud, aga ikka jälle sassis juuksesäbrul siin pastorimaja tagaõues pingi ees ja pingi kõrval liivahunnikus — Elsbet ei saa õieti aru, kuidas pealelõunapäike siia müüridevahelisse õue nii palju paistabki, et tüdrukute peanuppusid nõnda kumama paista. Aga armas on seda vaadata küll. Armas ja kuidagi mureendeline ka. Sest päikesetriip, mis üle liivahunniku kivi-pingini ulatub, on ju koguni kitsuke. Nii et kui Ebbe ja Anna hoogsamalt oma ühist nukukätkit otsustavad, kalduvad nende pead järjest enam varju ja nende juuksed kustuvad sedamaid...

Balzer on nädalapäevad Rataskaevu tänaval vanaisa juures. Ka juba seitsmeaastane naaskel. Temale meeldib hirmsasti vanaisa sellide jalus nahkadega mässata. Noh, Pleekmäe-tagused parktoobrid on vanaisal nüüd jälle vabalt tarvituses ja töös ja kodus õue peal maasse kaevatuil. sõjaaegsetel, kindlad kaaned peal. Nii et toobritesse kukkumise ega uppumisehirmu ei pruugi poisi pärast enam karta. Ja vähemalt õpib ta vanaisa majas kindlalt saksa keelt rääkima — kodus käib igapäevane elu ikka maakeelega segi. Ja koosnerimängimine on tema hiljutistest voorimehämängudest kindlasti viisipärasem ka. Aga õigupoolest tahaks, et Balzer oleks tüdrukutega seltsis siin...

Elsbet istub puupingil maja põhjapoolt seina ääres ja kiriku ning apteegimaja vahelt üle kalmumaa paistev päikesetriip ulatub liivahunnikus mängivate tüdrukute juurest Elsbeti jalgadeni. Ta ees on sahvrist õue tõstetud madal kütübikas ja selle peal suur — kuidas nad ütlevad — tohlik seitsme või kaheksa naela küpsusest mustavpunaste kirssidega. See Kurgla Jakobi pojapoeg Peep tõi need täna hommikul linna turule tülles külakostiks majja. Ja Balthasar vedas heledasilmse ja suurekondilise külaka muidugi enesega tunniks-poolteiseks oma kirjutustuppa lobisema. Aga lõunasöömaks tagasi tulema ei õnnestunud Balthasari poisituiamit veenda. Ja parem see nõnda oligi. Sest Elsbet ei tunne end siinamaani nende Balthasari külasugulaste majas või lauas olles õieti vabalt... Aga nüüd istub ta siin ja peab need kirsid ära puhastama. Ja kuna nad nii küpsed on ja kivid koos vartega lupsti liha seest välja tulevad, teeb ta nad ka kividest puhtaks. Meega sissekeedetult on nad talvel lastele kõha ja kurgukibeduse korral head. Ning ta jagab kive ja rootsusid vasakule, tohutükile, ja tilkuvaid urmakarva marju paremale suurde sinisevaabalisel kaussi ja tõrjub tüdrukuid aeg-ajalt tagasi endile liiga suuri pihutäisi marju tohlikust suhu ahmimast ja pistab marjadest punaste sõrmedega ka ise mõne magusmõru iva suhu. Ja tunneb nende mõrudust nende magususest rohkem. Ja tunneb, et ta pea tuikab ja et ta on kuuma päeva askeldustest väsinud. Ja mõtleb: Balzer peaks tõesti olema ühes tüdrukutega siin... Sest mis muud pidet selle elu hirmude ja tühja-tähja sees ongi kui l a p s e d?

... Tüdrukust peast võib muidugi jumal teab mida kõik kokku unistada. Kümneselt Kristuse pruudiks hakkamise. Vaga paradiisi-ihaluse haigete ja kannatajate aitamises. Kuigi selleks pole vähemalt meie Tallinna linnas olnud viimasel kahekümnel aastal enam mingit õiget võimalust. Sest kloostriis, mõnede haritud vanaeitede juures, võis käia koolitarkust õppimas, seda küll. Aga nooremate naiste kohta, kes seal tsistertslannaloori varjus elamas olid ja veel on, räägitakse Elsbeti lapsepõlvest saadik aina kõlvatuid asju...

Ja aasta kaheteistkümneselt hakkab tüdrukuil ju printsiootamine peale... Jumaluke, täiesti muinasjutuline ootus mõne krahvipoja järele... Säherduse järele, kes näiteks ainukese laevahukust pääsnuna tundmatult linna tuleb... nagu valgepäine Arnulf neis ei mäleta mis romaani tükkides, mida vanaisa sügiseõhtutel leevalgel pajatas... Tuleb ütleme kuskilt Ristimäe rannast linna, varatu ja turvatu ja hale — ja ometigi õilsusest helendav... Ja siis kohtab — otse Elviste kiriku ees — üks kena Tallinna neuu tema näol oma saatust ja tema selle neuu näol enda oma. Ja siis võidab see krahvipoeg Issanda abiga ja imemoel kõik oma au ja hiilguse tagasi ja viib oma äravalitu altari ette... Jaa, kaheteistkümnenda aasta ümber printsiootamise ajad ju algavad... Ja siis tuleb aeg, kus tüdrukud hakkavad — Elsbetil on selgesti meeles, kuidas Pika tänava seemiskeri-Birgit ja tema ise seda mängu kahekesi mängisid — nad hakkavad linna noormehi oma printsiaimusega mõõtma... Nad arutavad ujedusega võideldes, punastades, hämmeldudes, missugune nende tulevane peaks olema, ja leiavad turtsudes ja kõketades ja õlgu väristades, et ei see ega teine ega kolmas vuntsiudemega sälg või koguni vurrukandja, kes neile pilku on heitnud või neid kõnetada sõandanud või keda nende vanemad on nendega lähestikku mainima juhtunud, pole mitte sinnapoolegi, vaid on hoopis juhm või tõnts või nii naljakas, et hihihii... Kuni (vähemalt nendega, keda Issand pole määranud vanatüdruks jääma) juhtub, mis peab juhtuma... Birgitiga see, et tema vistrikulise näoga ja enamjaolt õllelehane Torsten, tollal üks noore Horni-härra leitnante, kosis Birgiti ära — ilma et ta ise oleks olnud tule-jumal-appi põrmukestki Birgiti ja Elsbeti hoolega läbiarutatud ja vägagi ühise peigmeheideaali moodi ja kes nüüd on teinud oma Birgitist Stokholmi linnas kaptenilese. Nagu Elsbet mõnest amusest ja aina harvemast kirjareast teab. Ja nagu mõnest kunagiste ühiste sõbrannade Issand-kas-sa-kujutat-ettejutust kuulnud — lõbusama lese, kui ülepea sünnis mõelda...

Kivid ja rootsud pahemat ja marjad paremat kätt — Aga seda, et Torsten nii naeruväärt vähe nende peiujuuttude krahvipojaunistusele

vastas, ei tohi vähemalt Elsbet sõbranna puhul küll naeruks arvata... Sest siis tuli ju talle endalegi seesinane saatuslik hetk, kui palju? — Issand Jumal, kaksteistkümmend aastat tagasi, kui kandiline ja kahmakas Pühavaimu pastor (keda Elsbet oli sinnamaani vaevalt et tähele pannud, või Jumal teab, Jumal teab...), keda ta ühe kasukatellimise tõttu ja aastategi tõttu — tema meelest vähemalt neljakümne ümber — oli igatahes hoopis enam isaga kui iseenesega ühendanud, tuli hetk, kui see heleda juuksepahmakaga ja sirge kipriparraga ja ei mitte põrmugi krahvipojalik mees astus ühel kevadehommikul Lytke sepikoja kohal ta juurde ja pani käe talle õlale ja ütles:

«Elsbet Gandersen, mina leian, et sina oled siitlinna kõige ilusam tüdruk...»

Ja praegugi, läbi tänaste askelduste väsimuse ja päevakuumast signud peavalu tunneb Elsbet, et ta süda sellest meenutusest võpatab ja jõud vajub põlvedest ära, nagu tookord seal Seppade tänava nurgal nii hoopis valdavalt oli sündinud... Nõnda et ta sellest toibumise järel oli leidnud enese enneolematul magusal õndsas ja patusel õhinal igatsemas selle kordumist — selle kordumist ja Jumal ise teab, mida veel... Ja siis — ta mäletab — on tal viimaks tema enese lunimise peale isa luba käes. Ja siis on ta selle võorastava ja põlvi nõrgaksvõtva mehega paaris... Ja siis sünnivad lapsed. Ja piiramised ja pommitamised ja katkud tulevad, tulevad ligi-ligi-ligi ja lähevad ometi mööda ja Issand hoiab tema ja ta lähedased neist puutumata. Aga võorastus mehe vastu — jah, see kahaneb ja kahaneb ja kaob — oh Jumal — varsti, lihaliku rõõmu lainetel märkamatuks, peaaegu märkamatuks. Aga päriselt ei kao see kunagi ära. Vaid hakkab — Jumal ise teab, kunas õieti — aastatel pärast laste sündimist, kus mees iseäranis oma ajaramatuasjadesse eraldub, see hakkab uuesti kasvama — võorastusetunne, kõledusetunne, omas kodus üksiolemise tunne, mille juurest pole kuskile mujale põgeneda kui aga igapäevasesse askeldusse, lapsepätakate juurde, nende üripidesse ja särkidesse ja sukkadesse...

«Mamma — Kreedal on pea siin päikese käes valutama hakanud. Me viime ta tuppa ja paneme ta voodisse ja anname talle suhkruvett.»

Anna ja Ebbe lohistavad oma nukukätki — Märteni tehtud, õhukestest männilaudadest, jalastega kaadervärgi kobinal üle läveesiste kivide ja kaovad majja ning Elsbet on õues üks.

Mesilased — või on need juba sügisekuulutajad herilased — sumisevad siinsamas müüriäärse kibuvitsapuhma viimaste pudenevate õite ümber. Köster Meckiuse sauekarva peni seisatab Pühavaimu tänavale viiva vära kivikaare all, vaatab Elsbetti karvase tõllakil kõrva varjust ja tõstab kivist väravapiida peale jalga. Siis näeb Elsbet kedagi kohva-kohva väravast sisse tulevat, ja kuna koer tulija peale ei haugu, vaid paljalt uriseb, saab Elsbet aru, et see peab olema teada inimene. Ja sedamaid tunnebki ta hoovi astuja ära: see on siitsamast müüri tagant seegielanik Ruuni Rein, aasta kuuekümnene vanamehenäss, keda sandiks läinud silmanägemine enam ei lase kalarandade rahva jaoks sirvilaudu tärkida ja kes nüüd lisakausitäre leeme eest seegi majameistritel abiks on öiendamas ja jalavaeva vähendamas, kui tarvis.

«Õpetajaproua seal ikka istumas on — niipalju kui mo silm seletab? See vana Härjapea Hebo, kes meil tunaiele seegis haigeks jäi — seesama, keda õpetajaproua eile apteegirohuga trööstimas käis, see on nüüd ikkagi nõnnakaugel, et hingeke paistab minemas olema... Noneh. Ja tahab muudkui, et õpetaja kutsutakse. Meie räägime talle küll, et mis pattu või asja sinul, vanal mullal, enam on, aga tema muudkui, et kutsuge, Jumala nimel, nii et mina nüüd —»

Elsbet ütleb: «Ma ei tea, kus õpetaja on. Mine siitsamast tagantuksest majasse ja küsi, kas Madle teab. Või kellamees. Kui ta seal on. Ja vaata käärkambrisse. Ja igaks juhuks apteeki ka.»

«Aitäh, aitäh, hea laps...»

See natuke tobukeseks muutunud ja seegielanikugi kohta harilikust nirumates riidekohludes Rein kobistab enda tagauksest majasse ja putukate sumin ja suvekuuma pealelõunase linna imelik umisemine tuleb Elsbeti juurde tagasi ja kogu ta siiamaalne elu siin hallide müüride

vahel on jälle siinsamas... Ja need kirsid on ka nii isevärki mõrumagusad, et teevad keele paksuks nagu toomingamarjad ja ajavad oma tihke maiguga vaata et südame pahaks, nii et allikavett tahaks peale rüübata... Kivid ja rootsud pahemat ja marjad paremat kätt —

Ja siis tuli Michel äkitselt tema ellu... Oh Jumal — tema, Elsbet, on ju Balthasarile mõne aasta eest (ja Balthasari meelest vististi kogu eluks) ütelnud: Ei. Ma ei armasta seda meest. Sest ma olen sinu naine...

Ja tema naine on Elsbet muidugimõista. Aga mis puutub Michelisse ja tema armastusse Micheli vastu — mida Michel on oma magusate sündmatute kirjadega püüdnud temasse sõnuda, siis tõesti, Jumal teab, Jumal teab... Sest nii päratu ränk, nii uskumata väsitav on seista nojaa — tegelikult i h u üksi — perekonna vastu, tutvuskonna vastu, öieti terve linna vastu. Mis on ometi niisama raske kui terve maailma vastu seismine... Mõtelda neid kõiki, kes on Balthasarile lähedased, aga Elsbetile ikkagi võõrad: Märten, kes on tükk Balthasari lapsepõlve ja sellisena kõrvaletõrjumatu. Päärn, kes on sedasama, olgugi Balthasarile palju kõrvalisem. Kas või teenijatüdruk Madle... Oh Jumal, Elsbet on tema asjus ju igast armukadedusest kaugel, seda enam, et hoopis Märten näib sellele linalakale lapsele silma heitvat, aga juba paljalt nende ühiskeelsuse tõttu on Balthasaril selle külatüdrukuga häirivpalju püüdmatult ühist... Ja siis kõik need sajad või tuhandet eestlased terves linnas, kes teevad Balthasarile võib-olla muret, aga on talle o m a d, kuid Elsbetile tüütud, piinlikud, võõrad... Ja siis kogu lugematu müüridetagune rahvas, Kurgla-sugulased enne muid. Nagu seesinane Jürgen, kelle tapmise pärast ta oli imelikult enesest ära ja kelle ta kõigis linna ametlikes paberites oma hõimuks ja verevennaks kuulutas... Ja siis kas või seesinane Epp, keda Balthasar on nende aastate jooksul mõnikord, kui Elsbet on juhtunud seda märkama, vaadanud säherduse isesuguse ei tea kas jõmpsikahelluse või millega, et Elsbeti süda oleks sellest tõesti nõksatama pidanud...

Ei, isa juurde ei saa Elsbet oma üksindust kaebama minna. Esimestel aegadel pärast selle üksinduse ehmatavat äratundmist ei lubanud eneseuhkus tal seda isale tunnistada. Kuigi isa teda just siis oleks mõistnud. Nüüd ei leiakski ta isa pool enam arusaavaid kõrvu. Mitte et vana Gandersen oleks avalikult oma meele muutust kuulutanud. Ta pole hoopiski tulnud tütrelt või väimeespojalt oma esialgist tohetõrksat suhtumist andeks paluma. Aga ometi on ta Balthasari kuidas ütelda — skandaalseks, kuulsaks ja jõukaks (peamiselt vist kuulsaks ja jõukaks) saamise järel väimeespoja suhtes sallivaks muutunud. Isegi ülemäära sallivaks, nagu Elsbetile viimasel paaril aastal aeg-ajalt on paistnud, isegi, jah, kuidagi nõustavamaks ja püüdlikumaks, kui päriselt meeldiv... Elsbet mäletab kerge piinlikkusega kas või sedasama natuke taadilik-armetut, natuke nämmutatavat järelenoogutamist, millega isa alles nädala eest siinsamas väimehe õhtulauas Balthasari jutule toetust jagas, kui Balthasar oli kõminaal süüdistanud rüütelkonna härrasid — jämedasti, nagu tal vihastades moeks, et need pidid käima üleval härra Pontuse pool lossitanskerist linnarahvale kaela tegemas, ja mõned raehärrad pidid käima nendega seal koos! Ja seda kõike oli Balthasar rääkinud sellest hoolimata, et Toomkiriku köster Haak oli juhuse kombel just nende poole sisse astunud ja istus õhtulauas Balthasari pahemal käel. Nii et kõik, mis siin räägiti, pidi olema hommikuks Toompeal teada... Aga isa oli ikkagi noogutanud Balthasarile takka...

Nii et isa juurde pole Elsbetil oma üksindusega minna. Veel vähem Agnese juurde. Olgugi öde olnud Elsbetile kunagi ema eest hing. Nüüd on ta kapseldanud enese oma Horstmanni-õnnetuses Elsbetile täiesti kinni. Puhtsaks pagariemand, kes varjab mehe joodikutempe ja kaitseb saksa verd ja saksa väärrikust... Ja kes olevat — Jumal teab, kas ta küll tegelikult on, sest keelekandjate tigidus on teada, aga ta võib ju tõesti olla ütelnud, et *Elsbeti mehel olevat ikkagi tema isa vooimehetallide lõhn küljes*... Noh, kui kellelgi peaks olema õigus seda öelda, siis igatahes mitte Agnesel! Aga Agnesele peab selle andeks andma, õearmastuses andeks andma. Sest see pole ta suus muud kui kurvastava inimliku kadeduse jutt. Muidugi... Sest Balthasar on ju

siin linnas kõige kiuste midagi koguni muud kui Agnese joodikust Horstmann. Balthasar on tõusnud siin eriti viimasel ajal iseäralikult kõrgele. Ja kas või Elsbeti suguseltsi imestuseks ja lahkuseks on ta mõnelgi korral tõstnud oma naise enesega seltsis sinna üles... Viimati veel mõne nädala eest. Kui härra Pontus — Issand, härra Pontus oma kuningliku prouaga koos — terve Eestimaa kõige tähtsamad mehed lossi pidule kutsus! Ja kui Balthasar imelikul kombel nende hulka oli arvatud! Ja kõik olid kutsutud prouadega ja Balthasar võttis Elsbeti lossi kaasa...

— Kivid ja rootsud pahemat ja marjad paremat kätt — Oi, mu pea on hakanud tõsiselt valutada lõhkuma, aga ma pean need kirsid ära puhastama. Ja niikaua tuletan ma meelde, kuidas seal kõik oli... Issand, missugune toredusepööris... Kirikusuurune saal. Alguses päevavalges. Siis ehapunas läbi nende kitsukeste hiiglakõrgete akende. Ja siis vahaküünlad. Üle saja inimese koos. Täitsa uimaseks võttis... Maanõunikud. Kõik Yxkyllid ja Taubed ja Maidelid ja kes. Prouadega. Puha siid ja samet. Ja missugused kõrvarõngad ja hõdilad ja sõrmused... Rootsi ohvitserihärrad selle kõrval hoopis lagedamad ja lihtsamad. Tähtsamatel prouad ka. Ja need jälle kirevil enam kui küll. Selle unise ja paksuks läinud Boije kõrval kaasa nagu valge luik. Ja siis altlinna kaubasaksad naispooltega. Pürjermeisterid ja raehärrad. Ka kõik riide- ja ehtekirstud lahti tiritud. Aga kõigist linna vaimulikest meestest paljalt neli! Toompraost Dubberch, Niguliste Gerstenberger, Oleviste Walther ja Balthasar! Ja Balthasari sealolekut panid paljud imeks. Nii et selle kohta oli isegi tähendusi kuulda. Umbes nõnda, et noh — Tallinn on seitsmendat aastat ilma piiskopita ja Dubberchi pole ikka veel määrata suvatsetud, nii et ei tea, kas nüüd peab hakkama Russowit uueks piiskopikandidaadiks arvama?! Mispeale keegi raehärradest tähendas:

«Na, unser Grauenbiskop is er ja schon!»

Ja härra Pontus ja tema nooruke kuninglikku verd Sofia-proua võtsid kõik sõbralikult vastu ja ajasid õhtu jooksul söömalauas paljudega juttu ja koguni meiega ka ja härra Pontus Balthasariga iseäranis. See Sofia-proua on nii kõrge persooni kohta päris lahe naine. Suure kondiga, ümariku näoga, valget verd. Võtaks oma tumepunase brokaatkleidi seljast ja ajaks halli pürjeliürbi selga — oleks tubli atsakas pottsepanoorik valmis. Aga härra Pontus on õieti imelik isik. Paljalt natuke prouast pikem. Hästi hapra kondiga. Kahvatu-kahvatu nägu. Pigimust pea ja pard. Ja lopsakas suu musta habeme sees nii punane, et kuuekümneaastase vanamehe kohta otse pentsik. Nii et kui üksildases kohas äkki vastu tuleb, võiks ehmatada, et ehk on k u r a t... Ja kui räägib, siis peaaegu vaikselt. Ja muudkui naeratab. Mitte ainult naistega. Balthasariga ka. Ja pakkus ennast kõigiga prantsuse keelt rääkima. Aga mitte keegi ei osanud. Ainult Tõnis Maidel tegi proovi. Aga härra Pontus ütles, et tema katalaani keelt ei mõista. Rootsi keelt räägib härra Pontus üsna vigaselt. Kuigi on viisteist aastat Rootsi kuningat teeninud. Ta pidas ju sealsamas Tallinna härradele ka pisikese rootsikeelse kõne. Truudusest ja suurtest võitudest. Nendest, mis juba käes, ja nendest, mis veel võidetakse. Ja ma ei tea, millest. Aga Balthasariga rääkisid nad ladina keelt. Imelik, mis ta selles Balthasaris leiab. Ja Sofia-proua ka. Tema rääkis Balthasariga rootsi keelt. Ma ei saanud õieti aru, mis narrust Balthasar talle kõneles — mingisugustest õhukestest hiina savinõudest, mida nüüd peab olema Itaaliamaal järele tegema hakatud. Ja miskipärast naeris proua tema jutu peale laginal. Otsekui noor plika. Mina olin kõik aja, mis nad meiega rääkisid, kõhevil ja jäik ja mu kaenlaalused läksid niiskeks — niisama nagu praegu, aga Balthasar tundis ennast muudkui aga laialt ja mõnusalt, ma sain aru küll... Ja Issand, anna mulle andeks, ma pean tunnistama: mida tähtsamaks ja jõukamaks Balthasar on tõusnud, seda rohkem võorastab mind tema ülekohtune olek Micheli vastu... Sest e b a a u s ei ole Michel oma võinud olla! See on tema kirjadest selgesti näha. Ja veel selgemini ta silmist — kui ta mulle piinatud näoga otsa vaatas, sellal kui Balthasar teda minu ees mõnitas... Jumal, mul käib siiani valuhoo südamest läbi, kui ma mõtlen: ma olin Balthasari süüdistusest tema vastu ikkagi

niipalju vapustatud, et ma ei suutnud minna öhtul Nigulistesse... Ma sain alles järgmiseks päevaks jalad täiesti alla — ja usu tema aususse tagasi, kui ma olin öö otsa tema meeleheitlikke silmi meelde tuletanud... Ja siis ma kuulsin, et ta oli samal hommikul härra Maideliga minema ratsutanud... Ja see vaevab mind siamaani. Iseäranis pärast tema viimase kirja hingepuhangut. Ma pean Balthasari ja iseene ülekohtu Micheli ees heaks tegema... Sest tema, vaene poiss, armastab mind tõesti. Ja kui ma mõtelda sõandan — aga Issand teab seda nagu-nii —, kui ma Micheli naine oleksin, siis ei oleks ma siin linnas niimoodi üksi... Ja, Issand, ma tunnen, kui magus, ja saan aru, kui kunnatu on seda mõtelda... Ja seda enam saan ma aru, et ma pean heaks tegema — oma ülekohtu Micheli ees ja oma mõtet Issanda ees... Ja ma olen ju püüdnud heaks teha — mitte paljalt minevast nädalast saadik! Issand, Sa tead — kogu mullu talvest alanud koleda katkuaja läbi, kuni kevadeni, kuni südasuveni välja — kui ma olen käinud haigeid ja surijaid aitamas, nii et Balthasar on väsinud mind tagasi hoidmast — viimati veel paari nädala eest, päris viimati veel eile...

Elsbet näeb kedagi värvast õue lillakasse varju tulevat ja paneb esimesel silmapilgul imeks, kuidas ja mispärast Ruuni Rein sealsamas tagasi on, kust ta natukese aja eest majja tuli, aga siis hakkab Meckiuse koer tulija peale haukuma ja tormab talle kallale, nii et tulija peab ennast oksliku tokiga kaitsma. Ja siis tunneb Elsbet tema ära: ja võpatab ehmatuses hinge kinni, sest maja hoovipoolt akendest on tulija ometi näha! Aga see on härra Maideli hallipäine ja natuke küürakas majateener Toompealt! Seesama, kes on toonud Elsbetile Micheli viimased kirjad — üllatusekirja, kus Michel mineva nädala alguses teatas, et ta on Tallinna tulnud, ja kutsus teda öhtuks Niguliste Antoniuse kabelisse, aga tuli ise enne Balthasari kutsel kirikumajja... Ja viimase kirja Koloverest, selle, kus Michel tõrjus sootuks tagasi Balthasari koletud süüdistused ja rääkis armastusest — oh Issand — ilusamini kui isegi Ülemlaulus on räägitud... Härra Maideli teener tuleb valvsal sammul üle õue munakivide Elsbeti juurde, pöörab selja majaakende poole ja pistab musta ürbihõlma alt Elsbetile sõna lausumata kirjarulli pihku. Ja kaob sealsamas värava kaudu ära. Nii et kui koer talle järele ei hauguks ja kui Elsbetil poleks Micheli «MS»-pitsseriga kirja pihus, paistaks, et teenrit pole seal ülepea niipalju olnudki, et värv oleks saanud teda olematuks neelata...

Elsbet silmitseb kirja. Maguskirbe, kirsimaiku ehmatuses, milleks patutunne ja meeldimus ja rahusaamisiha ja hirm ta põues nende kirjade saabumisel alati on segunenud. Ja just sel silmapilgul, kui ta kohkudes märkab kirjarullil oma kirsimahlaste sõrmede just nagu verejälgi ja võpatab mingist ussalvanguaimdusest — just sel silmapilgul astub Madle majast hooviuksele:

«Proua —»

Oh Jumal, Madle on ju kõike muud kui niisugune tüdruk, kellest peljata võiks, et ta proua kirjade vastu huvi tunneb või nendest härrale keelt kandma hakkab. Aga ikkagi on Elsbetil silmapilguks lubamatu teo pealt tabatu tunne ja ta otsib pilguga kohta, kuhu kirjarulli võõra silma alt kõrvale pista, ja torkab selle marjatohliku varjus küübika sahtlisse, kapsaraua ja lihaäksi juurde —

«Proua, tulge vaadake — tüdrukutega on midagi lahti. Nad tulid tuppa ja panid oma Kreeta voodisse. Et pidi olema haigeks jäänud. Aga nüüd on nad ise ka voodisse pugunud ja paled on neil kuumad kui tule-tukid.»

Elsbet tõuseb. Ta loputab käed marjamahlast vihmaveetünnis kiiruga puhtaks ja tõttab majja. Ja üleval, magamiskambris, saepurust ja kotiriidest Kreeda laudkätki kõrval, kahes väikeses sängis, kuhu tüdrukud kummalisel kombel ise on pugunud, on nende näod ja liikmed Elsbeti alles külmade käte all tõesti ehmatavalt tulised. Ja Elsbeti süda voogab tõsist haigusehirmu täis. Aga samas ka iseäralikku, peaaegu et rõõmsat tänuõhinat: heakstegemisevõimaluse eest, mida Issand talle ometigi pakub. Ja tema — jah-jah-jah! — ta tahab seda tõesti pruukida! Ta teeb kõik, mida ta mõistab. Ja ta palub Jumalalt ainult ühte: et need

poleks siiski Anna ega Ebbe, kes peavad kannatama, sest mitte neid ei taha Issand ju proovida, nuhelda, selitada, vaid nende läbi nende ema... Elsbet laotab tüdrukutele soojad koeranahksed tekid peale, sest lapsed vabisevad palavikust. Ebbe kaebab kurguvalu ja Elsbet pigistab kivist uhmri sees pihutäie mulluseid koguduse naiste toodud jõhvikaid puruks ja segab sinna tinalusikatäie Viimsi meeste toodud mett, kallab segule tulise vee peale ja viib seda tüdrukutele juua — sest see peab olema külmetus. Muidugi külmetus. Tunaeile, kui Elsbet käis pealelõunal kange äikesevihma ajal üleval Toompeal Winkleri ja tema Annika pool (õieti muidugi Annikalt tema uut kukeseente sissetegemise kunsti pärimas, aga muuseas ka selleks, et kuulda võib-olla Winklerite majja ulatunud teateid Maidelite maale-linna liikumiste kohta), sel ajal olid tüdrukud — ega need narrid pelga ju müristamist ega midagi — lasknud endid hoovi peal räästarennide all üdini märjaks sadada ja silganud öhtuni märgades kleitides ringi... Arusaadav, et külmetus. Võib olla, et Elsbet juba aimab, aga igatahes ei tea ta sel minutil veel teps, et katse, millega Issand teda katsuda tahab, võib tulla kohutavalt ränk ja et see tegelikult tähendab kohustust otsustada: kas Michel või Balthasar... Elsbet hõikab Madle üles magamiskambrisse ja saadab ta üle õue apteeki. Kutsugu see uus apteeker, see kena Belaváry-isand õpetaja tüdrukute haigevoodi juurde. Ja ütelgu, et isand Belaváry võtaks oma kõige paremad külmetuserohud kaasa, olgu need kui kallid tahes... Ise istub Elsbet tüdrukute voodite juurde ja trööstib neid nende nututihkumises ja töötab neile midagi ilusat ette lugeda. Ta võtab laualaekast väikese valge kõite — jumaluke, Balthasari kunagise peiukingi, mis on kaheteistkümnne aastaga juba märksa hallikaks tõmbunud —, Burkhard Waldise Frankfurdi-väljaande, ja teeb selle juhuslikust kohast lahti, et sellel tüdrukutele ja Balthasarile ja Michelile ja talle endale oraakellik tähendus oleks, ja loeb:

*Üks hunt kord jooksis päevapaistes
ja juua otsis ringi haistes*

*ja leidis oja siis ja jõi
ja juues pilgu üles löi*

*ja nägi joomas ka üht talle.
Hunt vihas jooksis juurde talle*

*ja hüüdis: «Sogad ära vee,
et mul ei sünni juua see!»*

*Tall ehmatas, kuid ütles: «Saks,
ma palun, mine lahkemaks*

*ju ära minu kallal malda
küll tarvitada vägivalda.*

*Kuis vett sul sogada ma võin,
kui ma sust allavoolu jõin?!»*

Ebbe ei küsi midagi, vaid ainult hingeldab ja tihub nutta. Aga Anna küsib sosinal:

«Ja mis siis tallega juhtus?»

Ja Elsbetil tulevad endal külmavärinad peale, aga ta ei räägi haigele lapsele ära, et hunt ei pannud tallekese vastuvaidlematut õigust miksiks, vaid sõi tema omas igaveses õgardinäljas ja tapahimus irvitades ära... Elsbet valetab Annale — Annale säästlikkusest haige lapse vastu — ja iseenelele salahirmust:

«Siis... siis palus hunt tallekese käest andeks. Jaa. Ja läks, saba jalge vahel, minema. Ja tall keksis rõõmsasti oja äärest aasale rohtu sööma. Ja rohi oli pehme-pehme-pehme ja magus ja jahe...»

Aga Issand Jumal, see on armetu vale! Hunt ei tagane koguni. Tüd-

rukud on minutist teise haledamad ja tuisemad ja väetimid. Ja Madle tuleb apteegist tagasi ja ütleb:

«Apteekriisand öeldi olevat läinud koos õpipoisiga kuskile haige poole ja apteek on praegusel tunnil koguni kinni...»

Elsbet saadab Madle Loewenschede torni juurde raepalpri Ensingi järele. Tulgu vähemalt tema! Ja tulgu silmapilk... Issand Jumal... Ja kas Balthasari ei ole siis ei käärkambris ega kirikus?!

«Ei. Õpetajat ei ole. See vana Seegi-Rein käis ju teda juba otsimas. Aga õpetaja on läinud kellelegi tõbisele armulauda andma. Kuskile Härmapõllu taha.»

«Mine siis juba! Mine joostes!»

Madle kaob. Ja Elsbet mõtleb: Härmapõllu taha... Armulauda andma... Niisugusel tunnil, kus... Aga ta ei sõnasta seda veel ka aimdusena mitte, missugusel tunnil. Selle asemel aimab ta, kuidas sallimatuse-uhk Balthasari vastu end ta sisimas liigahtab ja katset teeb ta teadvuse pinnale tõusta — ja ta jõuab sellest ette ja surub selle olematult endasse... Ja silmapilguks tundub talle nähtavasti, et sellest võidust iseenese üle on küllalt, et pälvida kingituslikku pääsu hirmu jääkoorma alt, kui ta nüüd astuks tüdrukute juurde ja kohendaks nende koeranhkseid tekkisid ja pistaks käe nende tekkide serva alla ja kobaks nende kaelu ja kaenlaaluseid... Ja kui ta seisab niimoodi seal voodite vahel ja vaatab tüdrukute arusaamatult äraolevaid kuumalillakaid nägusid ja kuulab nende kahisevat hingamist, saab ta aru, kui armetult väärtusetu on ometi seesinane õilsusetuksatus tema sees, mis otsustas Balthasarile ta eemaloleku andeks anda, kui armetult väärtusetu see on kahe Elsbeti enese ihust pärit lapsenäpsu elu eest... Ja Elsbet heidab sinnasamasse voodite vahele põlvili maha ja palub: Armuline Issand (ja oma kõneluses Issandaga nimetab Elsbet asju ometigi nende nimedega, mida välja ütlemast ta omaette mõeldes on hoidunud, et neid väljaütlemise läbi mitte olevaks sõnuda) — armuline Issand, tee, et lastel ei oleks katk! Ma palun Sind! Issand, kui sa teed, et see on paljas külmetusetusk, millest nad hõõguvad, ja et nad saavad sellest jälle terveks — ma töotan Sulle, ma ei mõtle enam iial, enam iial Micheli kiirgavate silmade peale! Issand, mitte iial tema peale, kui Balthasar minu sisse tuleb... Issand, Sina oled Balthasari mulle andnud ja ma töotan Sulle: ma olen surmatunnini talle truud, nagu ma ju ihu poolest talle truud olen olnudki, aga siis tahan ma ka mõttes — alati, muutmatult... Issand, ma teen kõik, mis Sa nõuad, vaata, ma olen siin põrandal maas kui tolmukübe põrmus: kuidas Sina minu peale hingad, nõnda mina lendan — Ja Elsbet tunneb, kuidas alanduse joovastus paneb ta pea pöörutama, ja ta sosistab — ja see on vististi ta mehe juurde tagasipöördumise algus: Issand, aga lase nüüd Balthasar rutusti siia minu juurde tulla, sest ilma tema läheduseta on mul Sinu ees ometigi natuke — anna andeks, Issand — õudne seista —

Selsamal ajal sammub Balthasar Seppade tänava poolt tulles üle Raekoja platsi ja üks Toompea väravast äsja allaratsutanud lossiknehtide allohvitser, kes on Väike-Rüütli tänavast nüüdsama platsile jõudnud, kappab tema juurde ja peab hobuse kinni ning ulatab talle kirja. Ja Balthasar näeb heledas pealelõunavalges, lõppenud kaubapäeva sönniku ja turuprahi kohal, et kirjal on härra Maideli kolme-kala-pitser peal. Ja ta näeb: allohvitser annab talle viisakalt au, pöörab hobuse ümber, kappab Raekoja ette, tuleb sadulast, seob oma raudja lasipuu külge ja tõttab täpselt samasuguse kirjarulliga Raekotta sisse.

Selsamal ajal jõuab apteeker Belaváry Vanaturu kaelast tulles Raekoja platsile välja ja tõttab apteegi poole, nii et nad saavad otse apteegi ees Balthasariga kokku. Isand Belaváry naeratab mustade vuntsidega ja ütleb viisakalt: «Salve, härra Balthasar!», ja Balthasar ütleb meeldimusega: «Salve, meister Johann!», ja seisatab ja lisab juurde:

«Teate, meister Johann, ma astuksin hea meelega teie poole sisse. Ma rüüpaksin klaasikese ja loeksin» — ta sirutab kirjarulli püsti — «mis mõned härrad mulle kirjutavad.»

«Kõige suurema rõõmuga,» vastab vilka olekuga võõramaalane, ungarlane või kes ta peab olema, ja teeb apteegi esiukse kibinal-kõbinal

lukust lahti. Ja laseb Balthasari ees sisse astuda nagu külalise puhul kord ja kohus, olgugi et ta ise peab olema õigusepoolest koguni aadlisoost mees, kes on siin võõrsil peaaegu et hariliku kraameri pulgale kukkunud...

Ja siis istub Balthasar apteegitoa mustal puusohval täistopitud krokodilli kollaka kõhu all. Härra Belaváry toob rohelise pudeli ja kallab heleda röömerklaasi kullakarva veini täis ja räägib sinna juurde oma naljakas poolmurtud saksa keeles Bodrogi jõest ja Hegyallja mägedest, kust see vein peab pärit olema. Ja Balthasar rüütab nende tundmatute paikade joomaaega ja kuuleb ühe kõrvaga, et selle veini koguni võõra-keelne nimi peab tähendama kas mesinestet või meeniret või magusat päikesekiirt või midagi umbes seesugust ja et see peab olema kaugelt kõige parem joomaaeg terve maailma magusate veinide seas... Balthasar rüütab seda (kas nüüd just maailma kõige paremat, aga tõesti ime-magusat joomaaega) ja loeb härra Maideli kirja... Ja kui tal mahti oleks seda märgata, paneks ta üpris väga imeks, et veinilonks ta suus aina imeväärselt magus püsib (olgugi et ta seda õieti tähele ei pane), samal ajal kui ta justkui väikestest sisemistest hoopidest nõksatades maigutab oma mõtlemise suulaes admirali sapikarikat:

... Laimaja. Avalik häbikott. Truudusetu. Kergemeelne. Jäme. Valelik. Ennekuulmatu. MürGINE, kuritegelik, päritult kaabaklik kadedus ja vaen. Matslik, paganlik, kihvtine meel... Valedekroonika, Laimukirjatükk. Põlguseväärt raamat. Häbematud väljamõeldused... Tigiduse töö... Alatu auvaras... Jäme mihakas ja mats.

Balthasar istub apteegis ja silmitseb krokodilli harali koibi oma pea kohal, neid õieti märkamata, ja liigutab keelt veinilonksus seda õieti maitsmata, ja tunneb teatud kauge imestusega, et ta ihu ja ta liikmed on terved, kuigi tal on nende sees vaheldumisi natuke palav ja natuke vilu...

Aga mida ta siis õieti oli oodanud, et ta nüüd tunneb, nagu oleks teda kepiga löödud? Kas tal oli tõesti jätkunud lapsikust oodata, et aadel kiidab tema kroonika heaks? Või et Toompea-härrased tema kroonikat ei märka? Või et nad teevad vähemalt näo, nagu poleks nad seda märganud...? Ei esimest, ei teist, ei kolmandat. Selge kui päev. Seda enam, et Balthasar on ju ammu kuulnud: tema kroonika vastu on juba mõndagi kirjutatud. Härra Heinrich von Tisenhusen, keda Balthasar ainult ta halli kikkhabeme järele tunneb, endine Riia piiskopi nõunik ja Eestimaa Tisenhusenite kaalukamaid sugulasi, peab olema suure traktaadi kokku seadnud. Ja see ja teine, keda talle on nimetatud, peab olema ta kroonika kallal nokkinud. Ja koguni ka Elert Kruse peab olema selle kohta pikalt-laialt tinti pritsinud. Ja kõik need kirjatükid on aasta või poolteise jooksul maanõunike majades ja maapäeva liikmete seas Eesti- ja Liivimaal liikvel olnud, Balthasar ei tea muidugi, kui mitmetes ära kirjadest nimelt. Aga härra Kruse kui kõigist senistest kõige agarama autori töö on kuulu järgi Riias koguni ära trükitud. Ja neid kõiki on aadlihärrad lugenud ja arutanud ja muidugimõista heaks kiitnud, sest need on nendega ühte hulpa meeste tööd — ja nende varal on aadliisandad sorinud Balthasari kroonikas otsekui tema enese soolikais ja sisikonnas... Ja ükski neistsinastest tema kroonika kohta kirjutanuist pole muidugi kirjutanud sõnagi tema kroonika kaitseks, sõnagi tema suhtes pooldavat, julgustavat, mõistvat. Hoopis narr oleks mõelda, et sõnakese midagi Liivimaa asjus tänulikku... Kõik nad pidavat, nagu on temani ulatunud, tänitama tema eksituste kallal, ja mis iseenesest veel palju sandim, heitma talle ette mitte paljalt hooletust, vaid sündinud asjade teadlikku võltsimist. Muuseas ka härra Elert Kruse... Ja seda on juba niivõrd pentsik mõelda, et see ajab Balthasari turris habemest kihkja iryituse ta suunurkadesse üles. Sest üks ole asi ometi nii, et kui ühe sõjaleeri kõige valjem löidamees on — noh, ütleme ehk mitte terve Euroopa, aga igatahes siitpoolt Euroopa-nurga kõige suurem heris ja kõige kolmeperselisem koer, siis peaks selle järgi ometi võima terve tema leeri kohta midagi järeldada...? Nojaa. Aga siimaaani on see kõik olnud nii või teisiti paljas kumu. Balthasarile pole autorid neid oma kirjatöid saatma hakanud ja tema pole hakanud neid jahtima. Uudis-himu on küll püüdnud teda hassetada, aga uhkus on hoidnud teda tagasi.

Kuid nüüd on Tõnis Maideli sõimukiri tal füüsiliselt käes. Ja niimoodi must-valgelt siledal Saksamaa paberil ja neetult hõlpsasti loetavas kirjas on see midagi üpris vastikut ja uut...

Balthasar küsib: «Härra Belaváry, kas te olete minu «Liivimaa kroonikat» lugenud?»

Apteeker kallab tagapool mingit mikstuuri ühest pudelist teise ja raputab pead: «Oi ei, härra Balthasar, paraku mitte. Teate, ma olen ju alles aastapäevad siin Tallinnas ametis ja ma arvan, et te ei kujuta üldse ette, kui laokil selle apteegi asjad siin minu auväärt eelkäijatest olid. Ma mõtlen isandaid Suirket ja Linpekerit ennekõike. Ja härra Hamer, kes siin nime poolest minu ülemus on, on ju ka kõik minu hooliks jätnud, nagu te ise olete märganud. Nii et mina olen lugenud siin ainult rae apteegi-instruktsioonid ja retseptuuriraamatuid — kahjuks, esialgu —, aga ma kavatsen teie kroonikat kindlasti lugeda, sest k u u l n u d olen ma selle kohta nii palju head, et —»

Balthasar ütleb osalt päris ehtsa, aga osalt siiski mängitud tõrksusega: «Ta-ta-ta-ta-taa —», ja mõtleb: Nojah. Kui suurukene osa sinu rohuostjaist ja haigeist, keda sa tohterdamas käid, on aadlikud või pürjermeisterid ja raehärrad ja kaubasaksad... Enamjaolt on nad sul ju antvärgid ja poodnikud ja pistemaakrid või päris lihttöörügajad puha. Aadlikud ei võta vaevaks apteekriga oma asju arutada, olgu see apteeker seal oma Ungaris aadlik olnud kui palju tahes. Ja ega linnaisad ega kaubahärrad minu vastu eriti ei mõrise. Nemad on minu raamatust nohinal vait. Mõni ühmab ehk koguni soodsa sõnakese. Aga kõige ülejäänute seast võib hulga peale kokku muidugi olla sulle midagi niisugust kõrva ulatunud, et sa seda mulle siin siirupiks sisse söödad —

«Aga kas te seda teate, kes teil siin meie aadlihärrade arvates praegu istub?»

(Oh tont, pole ju üldsegi tarblane seda talt küsida, seda talle ise ütleva ioosta. Varem või hiljem kuuleb ta kelleltki nagunii. Ja parem oleks ju ikkagi hiljem. Aga juba on küsimus rämedal ja ette äraõrssiival toonil apteegi ei-tea-mis-lõhnalisse õhku heidetud — ja olgu!)

Ja isand Belaváry, talle ikka veel võõrais oludes ja alamsaksa võõras keelemurdes halvasti orienteeruv, aga nõtkelt orienteerumispüüdlik võõras, vastab taipamisrõõmuga:

«Kes mul siin istub...? Aga meie üliauväärt härra Pühavaimu pastor! Kes siis muu —?!»

Ja Balthasar kuulutab osatades: «Hä-hä-hä! Alatu auvaras! Tolguta kirjatsura! Kihvtine valelik, mühakas ja mats! Talupojahärg! Vanakurja sigidik! Moslem ja pagan ühekorraga!»

Ta vaatab rabamisvõidukalt apteekri arusaamatusest pulkaläinud mustadesse silmadesse. Ta märkab muigetukset apteekri vuntside all, mis püüab ta sõnu naljaks võtma hakata ja kuhtub — ja mille nõutu hajumine peaaegu et ärritab teda õli tulle valama ja härra Maideli kirjast aina uusi häbematusi apteekrile välja kuulutama, aga ta lööb käega:

«Nii et, näete — arvamisi on üpris mitmesuguseid. Niivõrd mitmesuguseid, et mitte ükski neist ei paista olevat tõsiselt võtmist väärt.»

«Noh,» ütleb isand Belaváry oma pudelite tagant, «nüüd loen mina teie raamatu kõige kiiremas korras läbi. Ma pean ainult mõtlema, kelle käest ma selle saan.»

Balthasaril on pentsik talle ütelda: «Aga loomulikult minu enese käest»... Tõsi, tema on küll apteekrilt hobust laenanud, aga ometigi mitte selleks, et apteekrile hobuse kohta arvamist avaldada... Balthasar rüütab veini põhjani ja mõtleb selle magusust võõrastades:

Aga mis saan mina Tõnis Maideli ja tema mesti vastu teha? Ma ei või ju teda mõõgavõitlusele kutsuda! Seda ei luba ei minu kehv mõõgapruukimise oskus ega ka minu amet... Ütleme esimeseks amet ja teiseks oskus (päris mõnus on leida ennast teinekord oma ameti varju all...). Aga mis saan ma tema vastu teha...? Ei midagi muud kui kannatada ära... Aga kui mul ei jätku kannatust?! Kui ma lähen homme kantslisse ja räägin südame puhtaks? Kui ma ütlen oma hallidele: Kallis kogudus! Kui teie ka kolmest veerandist minu tänasest jutlusest

sänku ei saa, ikkagi lasen ma selle siia nende võlvide alla lahti, et see siis üle linna laiali läheks. Sest ma küsin: kas seesinane härra admiral ja rüütelkonna oraakel ei arva, et ühe mehe kannatusekarikas, aga võib olla, et koguni ühe terve linna oma, saab viimaks tema ülbusest täis?! (Vähe loota küll — mis tervesse linna puutub...) Aga ma küsin ikkagi: kas seesinane härra, kes paistab ennast Pärsia kuningaks tundvat, arvab, et seesugust, mis tema kalli hõimuga natukese enama kui viiekümne aasta eest juhtus (ma mõtlen Johann Yxkylli pea maharaiumist), ei või enam iialgi juhtuda...? (Ühe surnukspiinatud talumehe elu eest, ühe ärateotatud jutlustaja au eest — heee —, see kõik on liiga suurel määral mõjukate huvide juhusemärg...?) Aga ikkagi: mis õigusega Jumala ja inimeste ees süüdistab üks lihunikuvõsust aadlimees ausat evangeeliumikuulutajat paganluses?! Mis alusega nimetab ta tema raamatut valeded-koraaniks?! (Selle asemel et seda siit-maajao sündinud asjade pisikeseks piiblikuks kutsuda...)

Aga muidugi on see kõik tühi sonimisemäng. Sest niisugune suupruukimine kuningliku admiraliga vastu ei tule Pühavaimu kantslis kõne allagi... Härra Maidelit ei kutsu keegi tema kirja pärast aru andma (olgu et see pole sugugi paljalt erakiri, vaid selle koopia raehärradel nämmutamiseks juba käes!). Aga Balthasar, kui ta niisuguse jutu, nagu tal siin peast läbi sähvas, Pühavaimu kantslist tõesti maha kõmistaks, seisaks hommepäev kui vaene patune ministeeriumihärrade ähmist punnis palge ees. («Kulla ametivend! Niimoodi — kantslist — kuningliku admiraliga kohtu... Ükskõik, tõsi või vale, nüüd peame meie saatma teid Tallinna Pühavaimu asemel sootu kõrvalisse kohta... Saate aru, et te võimude silma alt ära oleksite — ja-ja-jaa! See on teie enese huvides! Ütleme Prangli saarele, seal olete teie ju käinud kirikutorni õnnistamas...») Balthasar mõtleb: aga kui ma kirjutaksin Tõnisele tema kirja peale kirja...? Ütleme nõnda: «Kõige upsakamale poolaadlimehele ei mitte terves Euroopas (selleks me tunneme Euroopa aadlit ülemäära!), aga küll vist tervel Liivimaal... (Justkui oleks Liivimaa aadel teistsugune või justkui oleks tervet Liivimaad veel olemas — nüüd, kus nad on käristanud maa neljaks nagu timukasulased Kristuse kuue või selle õnnetu vanamehe, kelle hukkamine Jeruusalemma mäel mul kaksikümne aastat meelest ei lähe...) Kõige upsakamale aadlimehele tervel Liivimaal! Kas tema ei arva, et üks raudpükstes mõõgakõlksutaja võib vajuda omadega lihtsalt rappa, kui ta tikub tõsisele kirjamehele Aisopost interpreteerima?! Kas hirm ei hakka tema raudpükstes pakitsema, et võib-olla ta astub ja astub — ja astub veel sammu edasi mööda tundmatut maad (ise proökab ta endale julgustuseks oma visiiri tagant vastast matsiks ja valelikuks ja paganaks) — astub — raudkingad lätsuvad pehmel maal — raudsukad mulksuvad läbipaistmatus vees — astub — ja vajub ühekorraga ära — mull-mull-mull-mull-mull, ja polegi enam kuninglikku admiraliga ega rüütelkonna oraaklit olemas, ahh? (Säherdused pentsikust pentsikumad pildid... Aga ikkagi!) Kas ei tähenda Aisopose lugu kukest ja pärlist ja sõnnikuhunnikust pigem seda, et pärilil veab, kui arukas kukk tema üles leiab ja rahule jätab, et kaupmees tuleks ja temast rõõmu saaks? Aga pärilil on üpris tülikas lugu, kui tema leidjaks on vana kokutaja kikas, kes hakkab pärilit nokaga togima ja vihastab oma loti lillaks, kui näeb, et see pole üldsegi keldrikakand, kes püüaks naeruväärselt minema sibada ja kelle saaks mõnuga ära süüa — nolps!, vaid on midagi koguni veidrat ja kõva ja kumavat...? — Niisugused narrist narrimad pildid... Ja ikkagi ei saa ma mitte midagi teha. Ei midagi muud kui ära kannatada. Ma tean: sülitada kõige peale! Osta siit selle mustvuntsi käest kvardikene tema magusat veini ja rüübata seda õhtul, une eel, Elsbetiga ühisest karikast — ja oodata A ja kohtumõistmine ära —

Kelle otsuse sisu ega päeva inimeselaps ei aima...

Selsamal ajal on Elsbet üleval magamiskambris oma palve lõpuni palunud ja tõuseb tüdrukute voodite vahel püsti. Ei-ei, veel mitte lõpuni palunud. Sest kui ta astub nüüd kolm sammu nende päitsite poole ja peatub Kreeta põiki kaldunud sängi ees ja hakkab kummardama, et sirutada käsi välja — vasak käsi kobama Anna ja parem Ebbe tõve-

tulist ihu kummagi koeranahkse teki all, siis pigistab ta sealjuures silmad kinni ja läheneb tüdrukutele pimesi. Ja kordab oma pimesi-liikumise ajal niisuguse öhinaga, et talle tundub, nagu koonduks kogu ta olemus ta ihust ta tuikavasse otsaesisesse ja jätaks ihu sinna voodite vahele kummargile öhku nagu kellegi võõra ja tühja ürbi:

«Issand — ma palun! Ma palun! Ma palun! Ma palun...»

Ta sõrmed kobavad kinnipigistatud silmade pimedas tüdrukute hirmutavalt tuliseid kaelu ja kaenlaaluseid. Ja mure taevasuurune pime kivipank ta sisemuses on juba — on juba servast kerkimas: lootuse päikesekarva idukene ajab enese selle serva all südamest üles — sinna, Taevase Isa poole, kes ju kuskil seal pimeduse musta võlvi kohal on käe välja sirutanud ja Elsbeti värisedes tõusva palveheide on näppude vahele võtnud ja vaatab halastaja pilguga tema peale alla... Aga siis tunnevad ta sõrmed tüdrukute tulise ja pingul kõhunaha all — enne Annal ja sedamaid ka Ebbel — varased, aga vastuvaidlematud katkumuhud ära.

Ta on minuti kummargil, omaenda suletud silmade pimeduses. Ta tajub, kuidas taevas ta kummargil kukla ja selle armetu kambri kohal vajub kuuldamatul kõminal kinni. Ja kuidas seesama taevas — ja see on veel palju hirmsam —, kuidas see vajub selsamal ajal lahti ja kuidas see jääbki lahti tema kohale...

Issand — tähendab, Sa ei kuulnud mind... Issand, anna oma rumalale lapsele andeks, et laps söandas loota, et ta palve lihtsalt niimoodi kuulmist leiab, nagu ta seda omas lapsikuses ette kujutas... Issand, ma saan aru — Sa tahad mind omas halastamatus armastuses selitada... Ma saan aru, Sa tahad mulle minu puhtuse Balthasari ees tagasi anda. Ja see sünnib selle kohutava hinna eest... Ta hakkab ennast sirgu ajama ja mõtleb: oleks siis pigem juba nõnda, et Sa võtaksid nende asemel minu — Ja selsamal silmapilgul tunneb ta kisendamapanevat valuhooгу oimukohtades ja silmade taga ja hingematvat kuumatulva, mis puhkeb südames ja voogab peaaegu mõistustpimestavalt talle pähe, ja korruga omandab kõik hommikust saadik mahasalatult tihenenud haigusetusk tähenduse ja Elsbet saab eksimatult ja täiesti aru: *Issand on otsustanud! Issand võtab nii tüdrukud kui ka ta enda...* Ta teab seda juba enne, kui sirutab otsivad sõrmed kaeluseaugu serva alla ja leiab oma kõrvade tagant ja kaelasoonte vahelt ja rangluude varjust katkumuhkude vastsed mügarad üles.

Aga imelisel kombel võib ütelda: kui Elsbet on seisnud minuti Issanda otsuse topeltvälgulöögi all ja kui see on möödus ja ta teab, et ta on tabatud, siis läheb ta meel isegi kuidagi kergeks. Taevane Isa, ma tänan Sind, et Sa mulle andeks annad ja lased mul ennast Balthasari ees jälle puhtaks tunda... Ja ma tänan Sind, olgugi see nii ränk nagu see on, et Sa minu mu lastega koos enese juurde tahad võtta... Balthasaril saab küll väga raske olema, aga Sa annad ise talle jõudu ja ta elab meie kaotamise üle... Ainult — nõnda paljudest oleksid Sa tõesti minu heaks teha võinud, et Sa oleksid võinud ka minul lasta katkumuhud allkehas tekkida nagu tüdrukutel, sest siis ei moonutaks tõi mu nagu nõnda ära, ja ma tahaksin ju, et Balthasari silmale jääks minust ilusam mälestus...

Peavaluvahk on ainult pooleni tagasi mõõnanud ja kõik on saatuslikult selge. Aga ikkagi võtab Elsbet enese peaaegu et helenenud meelel kokku, et sooritada, mis tarvis. Ta lükkab ukse paokile ja hõikab Madle alt üles. Ta käsib tüdrukul lävele seisma jääda ja räägib talle vaikselt häälel, peaaegu sosinal, et lapsed ei kuuleks:

«Madle, ära ligemale tule — nüüd on see haigus ka meil majas. Tüdrukutel ja minul on ta küljes —»

Teenijapiiga sosistab: «Oh sa püha Jumal —», ja Elsbet räägib tasa edasi:

«See oleks võinud ammugi juhtuda... selle taudi sees, mis mullu sügisest möllas... Ta on linnas ju rohkem kui saja viiekümnesse majasse astunud... Aga Issand tahtis, et meile alles nüüd — ja see on temast suur arm, Madle, sa ei tea —»

Elsbet käsib raiuda kadakavihtasid suitsutamise tarvis ja panna tuba-

des kadakaoksad põlema. Ta käsib tuua raudkolmjala põlevate okstega magamiskambri ukse taha. Ta käsib majakondsetele äädikat välja jagada näo ja käte pesemiseks. Ja ta laseb tuua üles trepitõrale magamiskambri ukse juurde kannutäie jahedat ja kannutäie sooja vett tüdrukutele juua anda või suud niisutada. Täna õhtuni, kui Jumal aitab, tuleb ta ise veel sellega toime. Ja siis käsib ta saata Päärna vaatama, kas apteeker Belaváry või raepalper Ensing on koju tagasi jõudnud, et üks või teine tuleks siitmaja haigeid vaatama ja selle järgi ütleks, millal peaks muhkude avamise ette võtma. Olgugi et need operatsioonid praeguse taudi aegu vist mitte kedagi pole aidanud... Ja veel palub ta Madlet saata Márten Ganderseni poole hoiatama, et sealt keegi ei hakkaks õpetajamajja tulema. Ja viimaks palub ta, hoiatagu Madle Balthasari, kui Baltasar koju tuleb — et ta teaks, mis majas on juhtunud. Ja et ta ennast hoiaks...

Kui Madle on tummas ehmatuses käske täitma rutanud, võitleb Elsbet enese sünginurgale vajunult järgmisest koledest valusööstist üle ja läheb siis nõrkusest vabisevate põlvedega ja kiviseinast tuge otsides hoovitrepist alla.

Raske öelda, kuivõrd see on tõesti seesinane kohutavalt kiire töbi või kuivõrd siiski ka töve teadmine, mis teeb päikeselõosa kivimüüridel ta silmadele nii valusheledaks ja hoovi nii võõrastavalt äratundmatuks ja kaugeks. Elsbet tarib nii puhastatud kui puhastamata kirsid lauakeselt ukse juurest üle õue ja viskab seegi müüri äärde kaevatud prahiauku kõik — marjad, kivid, tohliku ja sinise kivikausi: «Sest nõndaviisi on kästud, et mis ma olen puudutanud, peab rutusti maha maetud saama...» Ja ta tunneb kuidagi eemalt ja ebatõeliselt: muidugi on mingi jubedus selles, et ta ise seda niimoodi teeb, ja ometigi on Issanda arm äraarvamatu, et ta lubab tal endal seda teha — sest see tähendab, et Issand on otsustanud lasta tal puhtaks saada... Ta tuleb tagasi ja puhkab küübikanurgale toetudes. Kui järjekordne peavaluhoog, kohutav ja silmanägemist pimestav tuikamine, veidi järele annab, teeb ta lausahtli lahti ja võtab kapsaraua ning lihaäksi juurest («... Minu kodused riistad, minu kaasavarariistad... Jumalaga... Nüüd jääte teie minust teiste käte võtta ja tarvitada... Ja andke andeks, et seesinane kiri siin teie juures oli...») — ta võtab sahtlist Mihkli kirjaurulli ja vaarub sellega trepist üles. Ta mõtleb poolal trepil: ma võiksin ju minna alla ja visata selle koldesütele — paluda Michelilt andeks ja pista selle lõunast igritsevate tukkide vahele, nii palju on seal kindlasti veel tuld... Aga küllap on hea, kui ma hoian enese alumistest eluruumidest eemal... Ja ma ei tahaks ka, et Madle või see punase peaga Päärna Kiido, kes meil nüüd toitu on tegemas (ja kes minust siia toidutegijaks jääbki, imelik mõelda —), näeks mind mingisugust kirja põletamas — nõnda et jutt mingisuguse kirja põletamisest jääks minust majasse maha otsekui mu viimaste sammude kaja... Selsamal ajal kui taevast on minu kohal juba lahti ja Issand vaatab iga minu liigutust... Sellepärast ei tahagi ma muud, kui et Madle oleks juba toonud kolmjala põlevate kadakaokstega üles magamiskambri ukse taha ja ma põletaksin selle kirja ise selle sees tuhaks («Issand, anna, et seesinane tuli oleks juba seal...») ja oleksin sellest puhas, kui ma pean Sinu ette astuma...

Aga Madle on rutanud esmajoones teisi talle kästud asju ajama ja elavat tuld, kus Elsbet saaks Mihkli kirja oma kaduvast elust välja põletada, et puhtana igavesse ellu astuda, pole trepitõral teps. Seda pole ka ukse taha magamiskambrisse tõstetud, nagu ta silmapilguks loodab. Nii et ta seisatab keset magamiskambrit ja tõmbab hinge ja tunneb taeva hirmsat lahtiolemist oma pea kohal ja peas oimukohtade vastu peksvat vasardamist ja lämmatavat valupitsitust kaelasoonte vahel. Ja siis tabab ta kõrv poolteadvusel tüdrukute nutulalina.

«Issand, aita mind —»

Ta pistab Mihkli kirja voodisse, oma padja alla ja läheb, palaviku ülesvoogamisest pooliti segane, ja piserdab kannust jõhvikavett riideräbalale ja hakkab niisutama tüdrukute huuli.

Kui ta pooliti teadvusele tuleb, on öö. Künlad põlevad aknaesisel

laual ja voodi ligidal leegitsevad priginal kadakaoksad kolmjälal. Elsbet tahab tulist raudvitsa oma otsaeest ja kuumaksaetud raudkraed oma kaelast ära kiskuda, aga ta käed ei tõuse. Pimedusest tuleb Balthasar pikanokaliste lindude seltsis (oh Issand, Elsbet teab ju lapsepõlvest saadik, mis linnud need on, aga äkitselt ei tule see talle meelde) ja linnud räägivad Balthasarile selgesti kuuldavalt:

«Tüdrukute kallal teeme meie koidu ajal ära, mis tarvis. Aga proua juures mitte enne homset lõunat.»

Taevas on täiesti lahti, aga millegipärast peab Balthasar ikkagi ukse valla lükkama, et linnud minema pääseksid. Pikanokalised põgenevate silmadega mustad linnud lendavad tiibu lehvitades minema ja Balthasar tuleb tagasi Elsbeti juurde. Elsbet tahaks teda oma ligi tõmmata. Elsbet mõtleb silmapilguks kohutavat mõtet: «Issand, kui ma varsti-varsti pean Sinu ette astuma, kui hea ja kindel oleks mul tema kaenlas tulla...» Aga sealsamas tahaks ta tõrjuda enesest eemale nii selle mõtte kui selle mehe. Mõtte sellepärast, et Elsbet tunneb läbi padja Mihkli kirja põlemist oma kukla all — niikaua, kuni see seal on, ei ole puhtakssaamine võimalik... Ja mehe sellepärast, et mees peab ometi edasi elama — Balzeri pärast, kes on Jumal tänatud vanaisa juures ja jääb ellu, ja sellepärast, et maa peal oleks keegi, kes mäletaks nende armastuse õnnelikke minuteid... Aga Elsbeti käed ei tõuse ei meest tõmbama ega tõrjuma ja ta kurk on tumm.

Ja siis tuleb Balthasar ikkagi tema juurde. Ta tuleb üsna Elsbeti ligi. Ta pühib naise nägu äädikase lapiga. Ta surub oma valuskareda habeme naise tulise põse vastu («Issand Jumal, hoiaks ta ennast ometigi kauge- mal — tõve külgehakkamise pärast... ja selle õnnetu kirja pärast, mille krabisemine läbi padja kuulda on...»)

Siis näeb Elsbet Balthasari huuli päris oma silmade ligidal midagi kõnelevat. Ja Elsbeti kõrv tabab läbi vere kohina ära Balthasari sõnad — silmapilguks on kogu tilluke vabisev küünlaleegimaailm pimedada avatud taeva all Balthasari imelikke sõnu täis: «...Taevane Isa, kes sa oled meile oma poja Jeesuse Kristuse läbi töotanud...» Ja Elsbet saab lootuse ja ehmatusena aru, et Balthasar annab talle armulauda. Siis võtab Balthasar voodilauakeselt väikese karika ja tõstab selle Elsbeti huulile ja Elsbet saab mõne piisa armulauaveini selle seest kätte ja see on ta suus — Kristuse veri on ta suus võõrastav ja kibe kui sapp — Aga ometigi mõtleb Elsbet: kogu hirmus valu oimukohtades ja rangluis on seal kuskil kõrval, Jumal tänatud, ja nüüd võiks lunastav ükskõiksus kõige maapealse vastu ometi juba tulla ja ka sellesinase kirja olematuks uhtuda — kui Elsbet on ju Issanda ees ütelnud enese sellest lahti... Aga vaata, Issand on teisiti otsustanud — Balthasar tuleb armulauaviina karikat lauale panemast Elsbeti juurde tagasi ja puudutab Elsbeti nägu — Elsbet ei saa aru, kas käega või põsega, ja kohendab patja Elsbeti pea all. Ja siis näeb Elsbet oma silmade ligidal Balthasari kätt ja ta käes Mihkli kirja, mille Balthasar on padja alt leidnud — ja Balthasari silmi, mis vaatavad alles tervet M. S-iga pütsurit kirja küljes ja pöörduvad Elsbeti silmade poole, aga vaatavad neist mööda... Ja Elsbet tajub läbi omaenese suremise, et ta ei saa mitte midagi teha, aga peab midagi tegema. Sest kui see kiri jääb temast Balthasari kätte maha (Elsbet ei tea küll, mis seal sees seisab, aga seda võib ometigi aimata) — kui see jääb Balthasari kätte maha ja Balthasar loeb seda ja hakkab selle sisu enesega pärast Elsbeti surma kaasas kandma, siis on Kurat ometigi võitnud... Elsbet peab omaenese õndsada surma ja Balthasari edasielamise nimel midagi tegema! Aga ainus, mida ta saab, on vaadata kogu kaduva jõuga, mis tal veel on — mis tal ikkagi veel on — Balthasarile otsa... Kuni Balthasar pöörab tõesti need oma just nagu tühjaks muutunud silmad naise silmadesse. Nüüd imeb Elsbet Balthasari pilgu viimse jõuga enda omasse kinni ja hakkab vedama ta pilku enda omaga kaasa — vasakule, vasakule, veel vasakule. Pooltel teel laguneb Balthasari pilk tema omast lahti ja Elsbet alustab uuesti... Vabisev kaduv küünlahelgimaailm pimedada avatud taeva all keset valu — Kolmandal katsel läheb see Elsbetil korda: ta tõmbab Balthasari pilgu koos enda omaga sealsamas kolmjälal põleva kadakalõkkeni ja siis vaa-

tavad nad koos Mihkli kirja Balthasari käes. Ja Balthasar saab aru. Aga Elsbet pigistab silmad kinni ja palub:

«Issand, võta ta käsi oma kätte ja tee, et ta saaks — minust üle — ja iseenesest üle...»

Ja Issand teeb seda tõesti. Sest kui Elsbet avab uuesti silmad, on Balthasar võidelnud oma võitlemise enesega ära. Ning üksi Issandal enesel on teada, mis Balthasar talle selle hiiglapika minuti sees ütles... Võib-olla pomises ta ainult (ja tema lihtsameelselt jäika loomust arvesse võttes ongi see vahest kõige tõenäosem): vaata, see minu naine, kelle Sina sedamaid minu juurest ära kutsud ja jäta minu lehest peast nii kauaks või üürikeseks, nagu Sa heaks arvad, meie ühist elu mäletama — see minu naine palub minult, et ma sellesinase talle saadetud kirja, selle lontruse ja herise kirja ära põletaksin ilma seda lugemata. Ma tunnistan Sulle, Issand, minu kiusatus seda lugeda ja teada saada ja teadmiseega iseenele võib-olla haiget teha on äraarvamata suur. Aga, Issand, kui mu naine seda oma surevate silmadega minu käest palub, ja kui ma kaksteistkümmend aastat olen neisse silmadesse vahtinud ja kahtluste kõrval, mis nad mulle on tekitanud, olen ometigi päevast päeva tundnud, kuidas mu põu on läinud nendest magusat vudinat täis — Issand, siis ei ole see ju ometi mitte nõrkus, kui ma toon oma teadmise tema viimsele palvele ohvriks ja ütlen: olgu... Võib-olla pomises ta Issandale ainult nõnda. Aga võib-olla koguni ka nii (mida iseäranis pärast kummalisi vaevlemisi Ruunapoi si saatuse asjus ei saaks päris võimatuks arvata): Issand, ma tean, Elsbet ja mina, me oleme Sinu ees kaks ühesugust mullakübet põrmus, kaks ühesugust tuhahelvet Sinu tule kohinas. Ja kui miski meid Sinu silmis niipalju päästa võib, et Sa heaks arvad meie peale halastada, siis ehk üksnes meie vastastikuse andeksandmise täielikkus...

Ja võib-olla polnud sõnad, mida ta poolpimedusse pomises, kui ta pigistas pahema käega Elsbeti lõtvuvaid sõrmi ja paremaga Mihkli kirja leekidesse torkas, võib-olla polnud need tõesti muud kui seosetu ümin:

«... Halastaja vaim... ma tänan Sind, et Sa mu peale halastasid... ja andsid mulle jõudu halastada... et me võiksime olla Sinu halastust väärt...»

Aga viimne, mida Elsbet teadvuse kustudes mõtles, oli see:

«Kallis Jumal, nüüd võta mind kiiresti ära. Sest siis ei jõua tõbi mu nägu tõesti veel nii palju moonutada, et Balthasaril oleks halb mu peale vaadata...»

Elsbet suri hahte aegu, enne kui katkupalprid tagasi tulid. Tüdrukud olid veel hinges, kui isand Ensing oma famulusega majja ilmus. Ja laste kallal tegid nad oma lootusetu töö igatahes ära. Ja lapsed surid tunni jooksul pärast muhkude avamist.

«Minu peale ta enam ei hakka, kui ma olen tast ükskord läbi tulnud,» ütles Märten ja vaatas kirtsus näoga hommikupäikesse.

«Ja kelle peale ta pole määratud hakkama, sellest läheb tema mööda,» ütles Balthasar vaimus risti ette lüües ja natuke võpatades, et oli tahtmatult Elsbeti aastakümne pikkust katkukartmatust osatanud.

Kahekesi, ei Madlet, ei Kiidot appi käskimata, pesid nad surnud ära. Balthasar ütles: «Ma tahan näha, kes söandab seda sündmatuks arvata, et sina mind sealjuures aita...»

Märten klopsis õue peal saunalakast võetud kuivadest kuuselaudadest kolm puusärki kokku. Nad tõid linadesse keeratud surnud kahekesi ülevalt alla ja panid nad tagahoovis kirstudesse. Märten põletas saunaahjus nende asemekotid ja padjad ära ja koos uhasid nad magamiskambri põranda ja trepid lubjaveega üle. Ja siis kaevasid nad kolmekesi, Päärn, Märten ja Balthasar, sinnasamasse kirikutaguse kalmumaa serva, vastu apteegi müüri, tarvilikult suure haua. Kaevasid oli õieti vale sõna, sest labidatele tulid siin mingisugused jumal-ise-teab misaegsed müürijäänused ette, ja kui Märten ja Päärn olid labidaterad paetükkide vastu nüriks tagunud, ronis Balthasar kiviraiujakangi ja kiilude ja raske vasaraga poolikusse hauda ja raius takistavad paekamakad eest ära — ja mõtles sealjuures: kolmekümne aasta eest, kui isa oli ta kord suveks

Lasnamäele Murru Madisele sulase eest appi saatnud ja kui ta oli õppinud kiilusid paepragudesse sättima, polnud ta tõesti mitte mõelnud, et ta kunagi oma oskust oma naise ja tütarde haua tarvis pruugib...

Õhtuhämaras mattis Balthasar oma pere siiasamasse oma suurtoa akende alla. Inimesi oli kogunenud tillukesele kalmumaale ootamata palju, vaata et sadakond või enamgi, mida katkumatustel harva ette tuli. Peamiselt oli see Balthasari koguduse rahvas. Aga ka Elsbeti suguselts oli platsis: Agnes ja Godert ja vana Gandersen, üsna murtud ja kühmajäänud vanamees, pargakollane käpp ümber nutust ohetanud näoga Balzeri kukla. Aga Balthasar keelas nii sugulastel kui võõrastel majja astumise ära. Kel just tungivat tarvidust pole, hoidku end katkumaja lävest nädalapäevad eemal.

Kellalöögid kaikusid ahtas õuekaevus, nagu oleks müüride vahelt lillakasse augustitaevasse tõusev hämarus üleni suureks kellaks muutunud.

Siis rääkis Balthasar lühidalt, veel lühidamalt kui niisugustel matusetel kombeks. Sellest, et ristiinimese kohus on katsumistes, mis Issand talle saadab, olgu need kui rängad nad ka on, põlvitada ja palvetada, seda küll, aga siis jälle püsti tõusta ja Jumala abi peale loota ja täita oma kohust. Niikaua kui Issand seda temalt ootab, aga Issand ootab seda inimeselt lõpuni. Ja mis puutus inimeste ootamatult ohtrasse kokkutulekusse, siis mõtles Balthasar taevast ära osta püüdva kainusega: jaolt on nad siin muidugi Elsbeti pärast ja meie laste pärast ja minu pärast. Aga jaolt ka sellepärast, et suur suremine on sedapuhku ju jälle juba möödas — viimasel nädalal suri üle linna veel ainult üksteistkümmend inimest, aga suure suremise kuudest on surmal elavaile alles isearalik külgetõmme.

Kuid mis puutub põlvitamisest ja palvetamisest ja taas püstitõusmisest katsumistes, siis ei teinud Balthasar pärast hilisõhtust peaaegu sõnatut Märteni seltsis saunas käimist ei ühte ega teist.

Ta laotas oma vana kasuka, sellesama, mille tellimisest Elsbet oli ta ellu astunud, kirjutuskambri põrandale maha ja heitis pimedas küünalt süütamata selle peale küljeli. Ta tundis läbi kulunud vasikanaha roietega põrandalaudade muhklikke oksakohti ja kui ta öla palge alla toeks pööras, tundis ta pihuga kivimüüri külma krobodust oma näo juures. Ja äkitselt tajus ta ehmatusega, et ta hinge kirkastumine alanduses, mida Elsbeti viimased silmapilgud olid tekitanud, oli möödas. Ja ta tajus, et ta oli v a n g — nende müüride vang, üdini ulatuva tinase väsimuse vang, surmahirmu vang ja oma kaotuse vang — kaotuse, mis oli nii ülekohtuselt äkiline ja ränk, nagu oleks ta käsi ilma kohtuotsuseta küljest raiutud, nii et tal on iseene ja kohtu pärast häbi kõnti Kohtumõistja poole sirutada... Ja ta tajus sealsamas, et aimutult pime uni oli ainus, millesse ta võis oma neljakordsest vangist põgeneda.

Nii et ta langes sellesse kui kivi merre.

(Järgneb)

JÄLLE

Rongid vilistavad jaamas,
Juba jälle põhjamaal on
Maal ehk seda valgustavad
linnas fosfor kellades
Koju enne videvikku
jälle rahva küünte all
Läbi kahekordse klaasi,
jälle keegi aknast vaatab
ja ta silmad jälle saavad
linna hiilgus, linna suurus . . .
Koju enne videvikku
väikerahva küünte all
Jälle rahvas ootab kätt,
häält, mis selles keeles kiidaks
Suuri ilmalõpu tähti
trammid lähevad depoose,

lennuk tõuseb õhku.
pime sügisõhtu.
õunad aia puudes,
ja inimeste luudes.
väljadelt ei tulda —
on musta põllumulda.
läbi vihmajärgi
halle vastasmaju
igatseva läike —
aga linn on väike.
väljadelt ei tulda —
on püha põllumulda.
kus longu vaimulipp ei vaju,
salapärasest inimaju.
kukub jälle läbi tuule,
proosa jälle on kui luule.

KELL ON IKKA KÄE PÄÄL KÕIGIL INIMESTEL,
koolitund ja saatus koosneb sekundeist.
Näpujäljed klaasil, numbrilaua keskel,
miks te teete hirmu, kui ma mõtlen teist?

Päev jääb jälle hiljaks, vaatan kella pääle,
aga klaas on tuhm ja sugugi ei sära,
nagu vaataks silmad konarale jääle.
Võpatades võtan kella käe päält ära.

Seier liigub ringi, kapsli pind on kald,
aeg on lühikene, ajalugu pikk.
Näo pääl nahk veel sile, nägemine halb,
niiske peoga koban oma sajandit.

SA IGAVENE, HELE MÄRTSIPÄEV,
nii valus silmadele.

Sa ülbelt tõused läbi jää ja nõe
ja läbi konide ja kinopiletite,
kas sa ei näe,

et posti pole toodud, kell on juba kolm,
troostitult ja vingelt tuuled puhuvad.
Sää!, kus oli sool, nüüd on juba tolm,
soola aga vihmad maasse uhuvad.
Ütled eesti keeli: õnn ja tulevik.
Naise süda valutab ja mehe pää on hall.
Elektrit nüüd ei kulu, sest et päev on pikk,
nüüd on palju prahti kodu akna all.

Rändlinnud kisendavad kõrgel üleval
ja seintelt pörkab kaja tagasi
ja luust ja lihast pörkab tagasi.
Näed, valgus rullib lahti oma uhket lippu
ning siiski mähib sinna sisse
selle maa.

Mis jääb veel öelda?

Jah, ma põlgan.

Jah, ma armastan.

MIS LÄBI AJA LÄIGATAB,
on tume talvejää.

Kes sellel korra libiseb,
see pidama ei jää
ja seda tõusta aitab vaid
ta enda jõud ja jonn.

Jää alt ei paista midagi,
kuid midagi sääl on,

sest samu salapragusid
täis on su hõimu verehää!,
ta silmavalgeil läigatab
seesama helk, mis kuskil sääl.
Jäälagendike kõminat
on täis ta luulekeel.

Täht süttib taevas üleval,
näe süttib ikka veell

Mihkel Mutt

MINU VEETLEV SLUM

Aega oli piisavalt, kokkulepitud tund just nii kaugel, et ringisõitmise asemel bussist mõni peatus varem maha tulla ning minna otse läbi oma armsa aguli. See ülendas meeli, andis jõudu edasi elada. Eriti tänasel päeval, sellises tujus ei istunud Fabianile sirgete ja avarate tänavate loomuvastane harmoonia, väljakute laialivalguvus. Klaas pani silmad valutama nagu ere valguski, mida ta läbi laskis. Duralumiinium ja moodsad ehitusained heidutasid võltsoptimismiga. Fabianile meeldis agul. Mõistagi mitte esteetilise mõnu allikana, vaid hoopis meelsuselt, siit hoovava vaimu fenomenoloogialt. Fabian ei arvanud hetkekski, nagu oleksid sajandialguse luitunud lobudikud kaunimad «Estonia» teatrist, EKP Keskkomitee uuest hoonest või ilusast pisikesest tubakapoest Saia-kangis. Aga linlus kui niisugune, linna kvintessents avaldus Fabianile nimelt siin, mitte vanalinnas, mis viitas liiga kaugemale minevikku, lihtsameelsesesse pürjelite keskaega, aga mitte ka uutes mikrorajoonides, nagu üldiselt arvatud, sest sealsete elanike isoleerituses ei saanud areneda mingeid inimsuhteid, ei linlikke ega mittelinlikke. Kuid sinne tihe asustus ja mitmekülgne läbikäimine soodustasid neid igati. Ja just uut tüüpi inimsuhteid pidas Fabian kõige tähtsamaks linnaelu saavutuseks, uut vabadust, moraali ja eluviisi.

Kõndides kahe-kolmekordsete pleekinud puumajade vahel, kiigates röpasevõitu hoovidesse, tundis Fabian linnaelu spetsiifilist hõngu. Ta oli kogu aeg linnas elanud. Siin oli tema kodu. Maal tundis Fabian end juurtetult ning teda haaras ängistus. Maa ei olnud inimlik, oli võõras, mitte-Mina. Ta tundis heameelt, kui linna tagasi sai. Ta vihkas Rousseau'd, kes loodusse kutsus. Seejuures jäi Fabiani kiindumuse tagapõhi puhtaks labastest naudingutest, sest tema linnaarmastus polnud mingil juhul seotud üksnes elukondlike ja olmemugavustega. Oli ta ju veetnud kogu nooruse ahjudega majas, mille kütmine talvel oli lausa tüütu (lisaks varastas keegi pidevalt riidast halge), hoovil seisis halvamaigulise veega kaev (liiga lähedal lampkastile), seal oli kitsas ning avalik nagu sauna riietusruumis ning niisama palju ebameeldivaid lõhnu. Fabian sai küll objektiivselt aru, kuid imestas ikka ja jälle, nähes ja kuuldes, kuidas tuttavad reageerivad maalesõitudele, kaklevad ja annavad altkäemaksu tuusikute pärast mägedesse ja isegi orgudesse, unistavad kaugel ees seisvast reisist sinise mere äärde ja ülistavad looduse õilistavat mõju. Kirjutamata seaduse kohaselt ja killakohtu ähvardusel oli seejuures sunduslikuks reaktsiooniks sentimentaalsus ja hardus, targutused maaelu ümber kippusid vägisi pühaks. Linna taha viivast bussist väljudes tuli vaat et kummuli langeda ja muru suudelda, viibata lõole taeva all, ninaga põllult kerkivat ammoniaagilõhna vedada ning muudkui kiita, kiita ja kiita.

MIHKEL MUTT

Maal saab inimene lihtsamaks, see on õige. Maa lihtne, linn keeruline — midagi väga täpset on selles lapidaarses vastanduses. Ja et lihtsust peeti teatavates ringkondades endiselt inimest kaunistavaks, siis pole ime, et kõik tahtsid sinna, kus kauniks saab. Fabiani filminäitlejast sõber, kes hiljuti pääses San Moreno festivalile ning oli Moskva koorekihi hulgas omainimene, jutustas kord viibimisest kellegi korteris mingil mitmepäevasel peol. Enne lahkumist oli filminäitleja ühe oma püsikaaslase käest pärinud: «Kuule, vana, ütle, kes sa õige niisugune oled?» Too kostnud: «Miša.» Pärast tuli välja, et Nobeli preemia kavaler. Näitleja vaimustus sellest jutustades siiaamaani: «Erakordselt lihtne vanake oli!», ja see kõlas tema suust ülimalt kiitusena. Kuid Fabiani arvates võis lihtsa-keerulise suhet ka teisiti hinnata. Maa võtab inimeselt ära palju, mis teda muidu huvitavaks teeb, röövib talt maske, komplekse ja poose, sunnib teda olema ta «ise», vastu tema enda tahtmist. See kohutav, kohutav maaelu! Ta mõjub nagu insuliin, seda enam, et rammusal toidul võtab kohvikutes aelenud linlane kaalus kõvasti juurde. Mis temast siis ülistada? Fabian leidis, et enamik inimesi on niikuinii masendavalt lihtsad, milleks neil veel lihtsustuda? Katsugu veidi keerulisemaks saada — kui oskavad!

Fabian mäletas, kuidas nad käisid esimese instituudi-aasta varasügisel kursusega suvilas. Laupäev ja pühapäev takkaotsa söödud, joodud, raha peale mängitud, tantsitud, hakati koidu ajal viie paiku rongi peale minema, et esimesse loengusse jõuda. Üks poiss oli kogu aja vaikselt omaette istunud ja toimuvat pärani silmi vahtinud. Ta pärines alevist, oli vanade inimeste laps, elu vähe näinud ja hämar ning erootiline atmosfäär, mis sellistel õhtutel maad võtab, oli vist meeldimiseks liiga uus. Aga rongile minnes oli ta juba parajalt purjus. Nii ta sammus mööda raudteetammi, valge juukselakk lehvimas, suur selge ja aus tedretähnes maapoispale hiilgamas, nagu noor ja terve jumal. Aeg-ajalt pani ta käed suu ette ja huikas valjusti, nii et mets vastu kajas. Linnud siristasid ja päike hakkas tõusma. Fabian polnud temast sugugi vähem purjus, pigem rohkem, kuid niisugust vabadust ja vahetust, midagi ligikaudseltki sarnanevat ei kujutlenud ta enda juures, joonuks ta ka kümme korda nii palju. Teise ühtesulamine loodusega hämmastas teda. Kindlasti oskab see poiss lindude-loomade keelt, söötab pihust kulte ja karusid, arvas Fabian hiljem. Tollest korrast peale tundus talle maale sattudes alati, et sealsed inimesed ootavad temalt niisamasugust käitumist, et ta peab huikama, hundiratast viskama, pikkamisi ja ilma võõrsonadeta kõnelema (kui võimalik, siis artikuleerimisest üldse loobuma, näitama sõrmega suu peale, õlgu väristama või osutama niuetele), et hommikut tuleb tervitada piduliku püstitõusmisega ega tohi poole päevani voodis vedelda, et tuleb süüa palju, lihtsat, ent tervistavat toitu. Maal ei suitsetanud Fabian peaaegu kunagi. Tal ei tekkinud vajadust, polnud säärast tunnetki, sest maaolustikku linnamehe suitsetamine ei sobi. Kui naeruväärne näis peenike valge «Marlborough», «Kent» või koguni «Silva» suurejoonelisel Haanja maastikul, kumeratel maavorimidel, kui seisatad õhtul romantilisel seljandikul, rind tuult täis ja määsumõtted peas. Aga veel vähem sobis pudel šampanjat luhale või loopealsele, liköör lakka või rõugu alla. Nii et joomisega oli umbes sama lugu. See ei lugenud, et maamehed ise nii ühte kui ka teist tegid. Nemad olid nemad. Neil käis kõik loomulikult. Iial ei pühitud pudelisuud käeküljega üle, kui mehed külapoe ees ringis seisis. Ent täna hommikul, kui Fabian tahtis helistada, rääkis putkast enne teda tüse tädi,

ja kui Fabian viimaks ligi pääses, nägi ta, et toru ülemine ots oli tolle tädi kõrvast higine. Fabian tõmbas varrukaga sealt üle, lisaks hoidis kõneldes toru kõrvast eemal, nii et sõber karjus talle lõpuks: «Kas sa ei kuule või?» Järelikult: kui temasugune külas pummeldab, siis on see sama, mis sõita oma karskesse ausasse koju isa-ema hõbepulmapäeval, kaasas mingi juhuslik lipakas, või hümni ajal masturbeerida.

Maal sulas inimene keskkonda, oli ümbrusega üks. Öieti oli mõeldamatu kaks olla, alternatiiv puudus. Inimesed käitusid maal väärikalt, rahulikult, ei heidelnud, rähelnud ega pidanud pikki ja keerulisi eluplaane nagu linnas. Maal elab inimene päeva ning ütleb selle eest aitäh, elab elukese ära ning ei satu ka siis pabinasse. Linnas käib kõik teisiti. Kui Fabian nelja-viie aasta eest seltskondlikku elu alustas, arvas ta kõikjal nägevat suurejoonelist elupõletamist, elegantset ükskõiksust järgmise hetke vastu. Boheemlus tundus talle ikka alles võluv ja romantiline. Ent peagi õppis ta välise hoolimatuse maski alt eristama midagi hoopis huvitavat. Kõik oli bluff ja surmahirm igaühel suur. Kes tegi salaja tervisejooksu, kes käis kusagil väravpalli mängimas, kes neelas tablette. Ja üldse, kui ka tervis kõrvale jätta, tulevikku kindlustasid endale kõik, kes sellest saladust tegemata, aga enamik vargsi, *comme il faut*. Mõni kirjutas hiljukesi väitekirja, mõni kogus raha, mõni astus liikmeks. Mõni käis vahel kirikus, — mine tea, mis pärast surma ees ootab. Igaks juhuks pole paha! Mõni tegi lapsi. Äkki läheb kunagi vaja, äkki saab nende veres isegi edasi kesta!

Muidugi andis Fabian endale aru, et tema superurbanistlikus hoiakus oli mingil määral poosi. Kindlasti ei põlanud ta pastoraalsust sedavõrd, kui teistele serveeris. Ka ei tundnud ta vastikust puuviljade, marjade ja seente, üldse orgaanilise vastu, nagu oma rafinaatide-ülistustes armastas väita. (Ta oli isegi paar korda õngitsemas käinud.) See kõik oli teadlik teravdamine, vaimu väljakutse teda sünnitanud loodusele, poja sõda *Urvater*'i vastu. Samuti ka kindaheide viimast eelistavale avalikule arvamusele. (Miks protesteeris Voltaire kirglikult maavarisemise vastu? oli Fabiani lemmikargument teda tihti ümbritsevate uudishimulike salgale, kellele ta oma mõtteid kehki üleolekuga nagu Olümposelt kive alla veeretas.) Südasuvisel keskpäeval rojutav feminiinsus, elegia kuldsetest lehtedest sügispuudel, talveavarusse kujuteldav frigiidne lumekuninganna, lõppeks ka kevad kui kurvim aastaaeg, mil Fabianis pesitsev inimene põranda alt tajub valusa kontrastina, kui kaugel on ta siseilm looduse renessansist — see pakkus huvi. Hamstrid ja liblikad, lisaks lillede, kristallide ja merikarpide privilegeeritud seisus ning nii mõndagi muud looduses olid ju piisavalt head. Kuid siiski-siiski, ta mäletas väga selgelt, kuidas viibinud terve nädala sõbra suvilas, päevitades päevade kaupa teadvuse ahenemiseni, ta tuli tagasi linna, avas mitme võtmega oma keerulise lukkudesüsteemi (šveitsi, soome ja tabalukk) ja unustas end kümneks minutiks läbi «silma» uksest möödujaid piiluma. Suvitades pillas ta prillid kusirautsikute pessa ning ei julgenud hakata neid välja õngitsema. Silmad kohanesid kiiresti, ning peagi suutis Fabian eristada isegi kaski eemal salus ning üksikuid lehmi kolhoosikarjas. Ent mis oli rõõm nägemise taastumisest õnne kõrval luurata kaaskodanikke, ise märkamatuks jäädes! «Silm» uksest oli tsivilisatsiooni ime, mitte väiksem kui sputnik, ja tähtsam igal juhul. Jääb oodata, et keegi, mõni rahva-meister leiutaks veel «kõrva» ja «käe». (Mitmeid kordi oli Fabian kellatirinat kuuldes sokkide väel ukseni hiilinud, läbi pisikese avause helistaja moondunud kuju kiiganud ning seejärel niisama vaikselt eemaldu-

nud, sest tal polnud parasjagu viitsimist seltskondlikuks viisakuseks. Tema tegu oli vaba akt. Tema tahe, kas ta tahab endale külalist või ei. Täielik vabadus. Linnaõhk teeb vabaks, seda teadsid juba meie vanaisad. Linnas võib kõike. Isegi karistamatult kätte maksta. Kui arutute inimeste mass Fabiani bussis liiga nügis või kui poejärjekorras keegi vahele läks ning teda korrale ei kutsutud, siis põletas Fabian kodus rohkem elektrit kui vaja ning tõmbas WC-s mitu korda ilma vajaduseta vett. See oli tema kättemaks ühiskonnale tolle ükskõiksuse eest.) Ja kui ta veel avastas, et patareiga lauakell ikka alles tiksus, siis ta lausa heldis. Kui palju oli see masinake üle tavalisest pommidega seinakellast! Maakell võib seisma jääda, sellest pole suurt lugu, maal piisab aastaaegade ning öö ja päeva vaheldumisest, teinekord läheb ajamääramiseks tarvis ka päikest. Linnas käib elektrimootor edasi, justkui tõestamaks, et sinu lahkudes ei ole siin midagi katki.

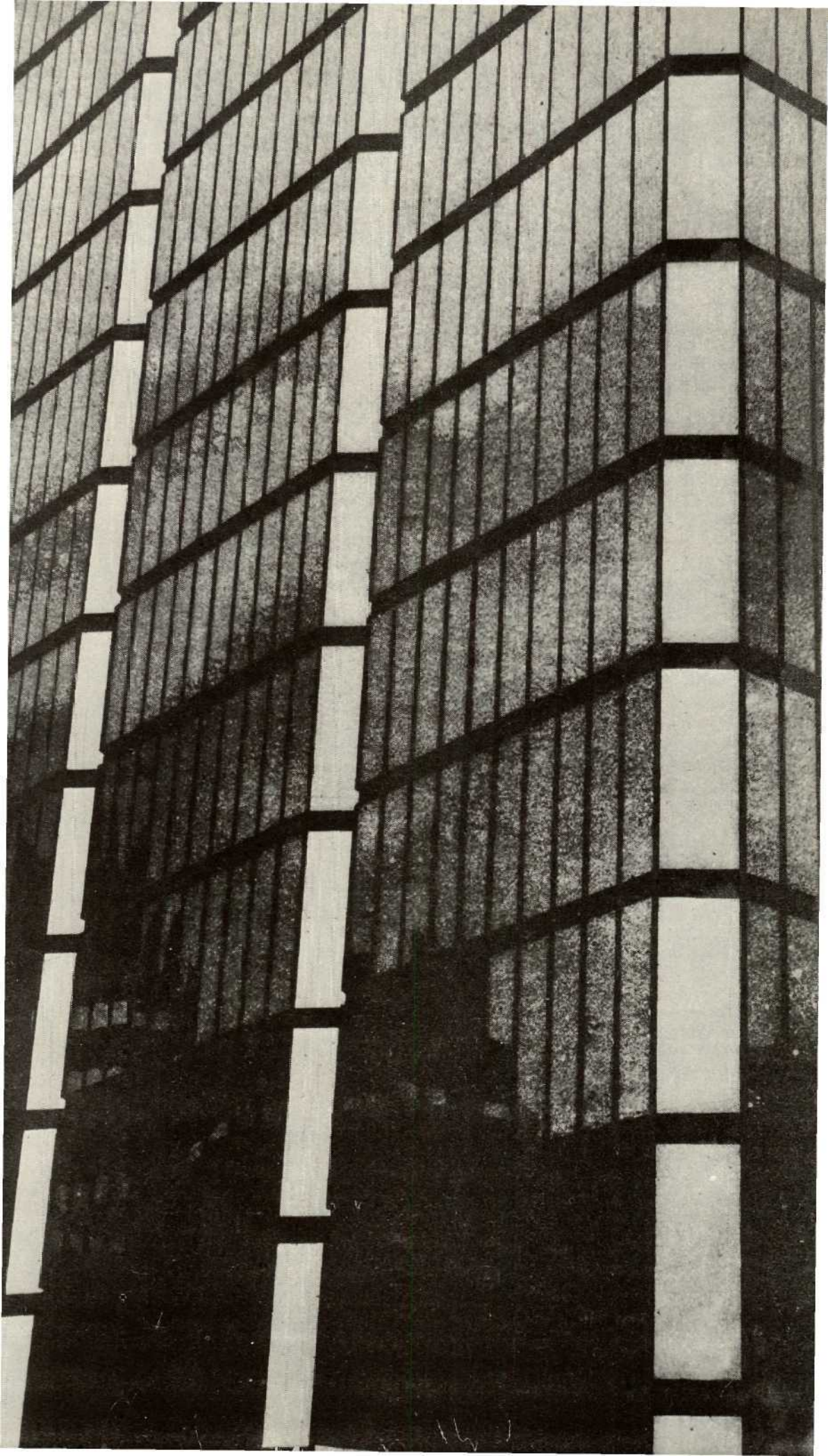
Linna õigesti armastada on väga keeruline. Siit ei maksa otsida seda, mida siin olla ei saagi. Ei tule armastada teisejärgulist. Kord oli Fabianil pruut, kirglik looduslaps kõrvenurgast, kes kogu hingest suurlinna vihkas, tuues seejuures kaunis trafaretseid põhjendusi, nagu võimatus jääda iseendaks, rohelise värvi rahustava toime puudumine, inimeste ükskõiksus ja südametisus. Aga et ta Fabiani väga armastas, siis kandsid tolle pööramiskatsed pealtnäha head vilja ning poole aasta pärast väitis neiu end linna lausa armastavat. Fabianil oli suur rõõm seda kuulda. Alles mõne aja pärast küsis ta tütarlapse käest täpsemalt, mis talle siis linnas ikkagi meeldis. Tüdruk hakkas kirjeldama, kui ilusad ning varju-rohked on linnas pargid, et seal saab süüa oravaid, kui tore on läheneda magavale linnale eemalt koiduajal, mil kirikute kuldsed kuplid tõusva päikese paistel helgivad, kuidas aedlinnade puusaludes laulavad linnud, kuidas uute elamurajoonide muruplatsidelt saab koguda šampinjone. Rohkem ei lubanud Fabian tal rääkida.

Siiski on linna- ja maa-armastuses väliselt ka sarnast. Näiteks Fabian jalutas linnas tihti niisama ringi, nagu mõni loodusesõber uitab niitudel või käib ürgorge nautimas. Ta kammis sihipäraselt ja väsimatult läbi terveid kvartaleid, ja kuigi ta ei pidanud arvestust, oli tal kindlasti üsna korralik kilometraaž. Lõpuks tundis ta tänavaid paremini kui taksojuhid. Tal olid kujunenud oma lemmikuulitsad, mille järele ta igatses ja kuhu sõitis teinekord hoopis kaugelt, tsentrumist. Ta leidis üha uut kinnitust ammusele aimdusele, et linna tänavanimedes valitseb seaduspära, nagu oleks seal laotud suurt iseäralikku doominot. Ligistikku jooksid Saare, Kase ja Tamme, teisel Tuglase, Koidula ning Eino Leino. Kus olid juba ees Nirgi, Tuhkru ja Mägra, seal võis hoolika otsimise korral avastada Nutria või isegi Naaritsa. Kui Sirbi ja Vasara vahele aeti kruntide vähendamise arvel kolmaski tänav, siis võis uue tee nimeks saada Sepa või Kruustangide. Seaduspära oli peaaegu absoluutne. Iialgi ei sattunud otsakuti näiteks Siili ja Belinski või Muti ja Schopenhaueri.

Fabian oli tuttav vanalinna keeruliste sisehoovidega, kus ta mõttes lavastas jälitamisi ning haaranguid, ja oli kindel, et teda ei püüa sealt keegi kinni. Järgmiseks kavatses ta käsile võtta katused, mis kohati seisid üksteisele nii ligistikku, et näis, nagu võiks neid mööda päris kaugemale jõuda. Üldse teadis ta linnast palju, jättes oma reididel kõike meelde, nagu matkaja mäletab sinihallikaid, Kalevipoja sänge ja kände. Fabian teadis, millist koridori ehib haruldane laeornament, kus tänavanurgal surmas kodanlik salapolitsei reeturliku lasuga selja tagant revolutsionääri, mis majas peatus läbisõidul keisri ämm, kus leidub juugend-

stiili, kus asetsevad usuühingud, kus dispanserid, komisjonikauplused ja lõppeks ka kohvikud — need linnaelu tõelised tsitadellid. Kõrbe teeb ilusaks teadagi mis. Kuid aguli? Vist väike kohvik, mille avastad juhuslikul hulkumisel! Fabian tundis kõiki kohvikuid. Nii kui Tallinna elama asus, võttis ta ette telefoniraamatu ja otsis selle järgi üles viimase kui kohviku, baari ja õllesaali. Nüüdseks oli ta neist igaühes piisavalt istunud ja publikut jälginud, nii et võis une pealt öelda, kus käivad koos literaadid, kus spekulandid, kus meenutavad käidud radu okupatsioonigaegsed lehtsabad, kus näksivad igapäevast kreemikooki himurad vanataadid või milliste puulobudike tagasaalides ja laubedes kohtuvad mehed oma armukestega.

Fabiani tuju paranes iga tänavaga. Märkamatu oli ta niisama hästi kui kohal. Õllesaalist lahutas teda ainult tühine haljasala, mille puude all pinkidel soojendasid end, külgi vastu augusti nõrgenevat päikest keerates, džiinides ja mohäär džempriites noored kenad emad, ajasid juttu ja tegid suitsu, aeg-ajalt laisalt liigutades ülielegantseid eredavärvilisi vankreid, kui neist kostev lärm liiga ebainimlikuks paisus. Nende ees, keset platsi liivakastis mängisid väikesed lapsed, kes oma olemasoluga panid Fabiani meenutama üht meie ajastu kõige kuulsamat nostalgilist ohet: Me kõik oleme pärit oma lapsepõlvest, oma lapsepõlvest nagu kusagilt kaugest linnast.

*

Üksainus maja üks põld merekilluke metsasalu
kas see tõesti on väärt ühe väärt südame valu

kui palju südameid väärt selle pärast on valutanud
teised neid läbi elust pärast on talutanud

üksainus keel jah see tõepoolest olla ehk võiks ka
aga kui selleski keeles rääkides üksteist ei mõista

pudeneb sõrmist kõik see mis kord nõnda kindlana tundus
pudeneb sõrmist ja hinge jääb haava valutav umbus

midagi peab ju veel olema kerkib üks mälestus röske
vuhiseb mööda kui öölind põgusalt puudutab põske

üksainus maja üks põld merekilluke metsasalu
mida on väärt veel see süda mida on väärt tema valu

*

mõni maastik salaja sööbib
silmadest südamesse
surm mis meis salaja ööbib
tõuseb südamest silmadesse

loorina laotub tüüne
nõmme või raba kohal
sirutab sirpja küüne
loori all pimedas kobab

värahtus silmis või hinges
looris metalne helk
maailm tardunult pinges
kumiseb taevatelk

oli see hoiatus kutse
jälle on rahulik kõik
enese südametukse
kajatu igatsev hõik

ent ikka ei usu me saatust
ja et igavik idaneb meis
et nõnda palju on jaatust
kirkas ja uhkes eis

*

Siia tahaksin pikali heita
ja vaadata taevasse kuni
mind kusagilt enam ei leita
sest rohi on sügav kui uni

Ah et keegi mind kusagil ootab
Mis tähtsust on sellel veel
Kas tõesti peab minema lootma
Sõnu ütlemast väsinud keel

Ma jään
Rohi kasvab must läbi
Minu igatsus lõolauluks saab
Ei tunne ma jäämisest häbi
olen osa ju sinust mu maa
Minu igatsus minust on suurem
üle ajast ja elust ka
nõnda lihtsalt tulla su juurde
minu muld
Kas siis nõnda ei saa?

*

Mis saladus järvedes kätkeb?
Meri on alati olnud.
Saaks järvede alguse kätte.
Millest on nemad tulnud?

Järvi on teinud hiiud.
Järved kardavad kära.
Siin ja seal olnud riiud,
järved on rännanud ära.

Kalad ja linnud ei küsi,
nendel on elada kiire.
Ei oleks nendel siin püsi,
kui poleks kallaste piire.

Kes teab, kus on see algus.
Jäänud on vaid legendid,
niisama ähmane valgus
nagu me algusel endil.

Mis ajast ma mäletan merd
Veel olemiseelsest ajast
See laevade tõrvalõhn ja
kaugete tormide kaja

Need kalad mul süstlevad veres
kes pääsesid võrkudest
Jah tean ma
et sündisin merest
maaga
rinnutsi põrkudes

*

see pleekinud taevas ei kõlba
enam silmi ergavaks mereks
kuid sirtsude sirin mu kõrvas
saab soontes hõõgavaks vereks

veel hõljuvad rukkipõllul
mu pikad ja ruuged juuksed
neid lõigates mina ei nuta
need on metstuvi nuuksed

raske tõsidus varitseb tammes
ja äikesepilvede rünkus
oh ei enam mina mu ümber
on ise see vaikus ja sünkus

mis kurbus on enam ei tea ma
mis enesest lahkumine
härmaalõngana kleepub mu näole
suvesoovide lahtumine

MISJONÄRID PROOVISÕIDUL

— neid luiseid luuaraagusid
ei suudaks ma mõelda välja.

Hando Runnel, «Unenäos»

Sünnipäevale läks Adele varakult, et varakult ka minema saada. Sel põhjusel sattus ta ühte lauda sugulastega, kes naljatasid omavahel suguvõsasiseselt mõistetavate vihjete abil, ja nii sai ta rahulikult oma kannatustega tegelda. Esiteks oli tal nohu, teiseks lämmatas teda ühelt poolt tüdimus, teiselt poolt heaolu armastatust. Nohu tõttu ei suutnud ta Armukese suhtes mingit otsust teha, kaks hirmu — hirm solvata ja hirm oma isiksus tilgatumaks hajutada — püsisid tasakaalus; ta järas lambaliha ja igatses enese teadmata tegelikult nendelgi hetkedel Armukest, kellest ta tüdinud oli, aga mingis laiemas mõttes.

Kui esimesed kolleegid ja joodikud saabusid, tegi Adele minekut. Teivasjaam, kust Adele pidi rongi peale minema, lõsutas täielikus pimeduses. Maanteelt oli sinna oma viiskümmend meetrit. Adele kartis pätte. Tõepoolest tõllerdaski bussipeatuse ümber kaks tüüpi. Kui buss tuli, ei läinud tüübid peale. Nad hakkasid hoopis Adele poole lonkima. Adele muutis suunda, kiirendas sammu ning jõudis ristteele, millest mõlemat kätt põlesid elumajade tuled. Tüübid enam edasi ei tulnud, ent jõlkusid Adele ja jaama vahel, lõigates Adelel tee ära. Rong pidi mõne minuti pärast saabuma, ja Adele kirus vaikselt. Siis kostis eemalt plärinat. Adele astus plärinale ette, see osutus vanaks «Zaporožetsiks». «Zaporožetsis» istus mees väikese poisiga. Adele rääkis oma loo lühidalt ära, aga kahetses juba, et oli isa-poega seganud. Isa kamandas poja kohe tagaistmele. Ta ütles, et teevad proovisõitu. Nad olid viletsalt riides ja auto oli ka vana.

Päris jaama autoga ei pääsenud, Adele palus, et tal lubataks niikaua autos istuda, kuni läheneva rongi tuli kaugelt paistma hakkab. «Jaa, muidugi,» ütles mees ja lisas veel paar lauset, et rahustada Adelet, kes niheles hirmust, et ta proovisõitjatele tüli teeb, aga osalt ikka ka veel pätihirmust. Terve autos oldud aeg ei öelnud poisike sõnagi, ta vist ei liigutanudki end. Millegipärast sisendas just see Adelesse veendumuse, et need inimesed on väga vaesed. Üks Adelet kimbutanud pättidest oli endiselt vana koha peal, teine mitte. Siis tuli rong, Adele ütles, et ta jookseb, ja tänas. Kolme hüppega oli ta jaamas ja saabuva rongi tulejoas nägi Adele, et seal on veel vähemalt kümme inimest. Adelel hakkas piinlik, aga siis andis «Zaporožets» hüvastijätusignaali, Adele lehvitas talle ja astus rongi peale.

Kodus tigetses ta Armukesega äratundmises, et see pidurdab ta vaimu vaba kulgemist, kallid üksinduse eemaldab aga hoopis, pärast seda vajus ta üsna ruttu kurnavasse poolunne. Unes askeldas ta mingis tohutus ühiselamu moodi hoones, kust aja jooksul peaaegu kõik ta tuttavad läbi

voorised, kellelgi ta jaoks aga õieti aega polnud. Ta vaim oli ärev, ta jälgis inimesi ja nagu otsis nende seast kedagi. Tuttavate hulgas vilksatas ka Asta, keda ta enam kaua näinud ei olnud (ilmsi) ja kelle järele ta igatsenud oli. Asta tegi teda kohates küll üsna rõõmsa näo pähe — mingis suures laudasarnases sööklas keldrikorrusel —, oli aga päevselge, et ta kibeleb minema; Adele heitis siis niisuguse pilgu või liigutuse, nagu polekski tal midagi erilist öelda, andes seega teisele võimaluse lahkuda, ja Asta kasutaski seda kohe. Adele ärevus, millegi ootamise kärsitus, oli nii suur, et tal Asta jalgalaskmisest isegi valus polnud. Ta istus muudkui selles laudasarnases sööklas ja aina jälgis askeldajaid — no keda seal küll kõik polnud! Näiteks kaks neidu sulgpalliringist, keda ta enam seitseteist aastat näinud ja kellest kuusteist aastat mõelnudki ei olnud. Siis mingi kraavihall ajutise töökohaga botaanikaaias, veel kaugemast minevikust. Loendamatu parv liikus treppidest üles ja alla kõikvõimalikke kooliõdesid ja koolivendi, enamikul neist ei mäletanud Adele kumbagi nime. Nad märkasid Adelet, paljud ütlesid naerataval ilmel mõne sõna, kuid nende naeratus oli äraolev, Adele sealviibimine ei olnud neile oluline sündmus, ei olnud üldse sündmus, vaid üks igapäevane mittemeeldejääv lüli asjade järgnemises. Nii ütlesid nad oma naeratavaid fraase, ent mõttes olid juba oma järgmise sündmuse juures, ja see paistis Adelele liigagi selgelt kätte. Ta tõusis kohalt ja läks mingi juhusliku pooltuttavate seltskonnaga kaasa.

Seltskonnas oli üks ilmsi vaevu teretav keemia rebane, kaheksateist-aastane kena nolk. See nolk esines unenäos eriti uhkete hammastega, isegi unenäo jaoks liiga headega, ka olid tal tunduvalt paksemad juuksed kui tegelikult. Seltskond hajus kuhugi laiali, Adele leidis end tüüpilisest ühiselamutoast ja ühiselamu reformvoodist. Üsna varsti oli samas voodis ka too nolk ja pressis Adelele igati ligi. Adele peaaegu tahtis teda, ent tõrjus kombekohaselt tagasi ja nolk andiski liiga kergesti järele, pidas aga lühikese ja sisutu kõne. Adelel polnud ka nolgi ülemäärasest järeleandlikkusest midagi, sest ikka veel ootas ta «oma sündmust», ehkki enam mitte nii kärsitult. Talle hakkas tunduma, et oodatu, või vähemalt midagi sellega seoses, oli tegelikult juba alanud. Väliselt kulges kõik küll vanaviisi. Jälle seisis või ootas ta ühiselamutaolise hiigelhoone tunglevas koridoris, jälle möödus tuttavaid, ja mõne aja pärast oli jälle platsis ka nolk, esinedes jällegi mingi hoopis tühisena tunduva monoloogiga. Adele ei pööranud talle erilist tähelepanu, aga kui nolk kolmaski kord areenile kerkis ja oma reklaamhammastega naeratas, hakkas Adele teda selles ühiselamukaoses mingiks pidepunktiks pidama. Oli selge, et nolk oli ainus, kellele Adele püsivamat huvi pakkus. Sööklas ja trepinurkadel tehti küll vihjeid, nagu ei oleks nolgi huvi päris tagamõtteta ja ohutugi, ent Adele ei süvenenud neisse vihjetesse.

Siis väljusid nad internaadist — nolk, Adele ja veel paar-kolm noormeest. Esimest korda unenäo jooksul ei olnud seinu ja treppe, vaid metsarajad, värvid ja elav loodus, ja Adele muutus järjest rahulikumaks, järjest enam süvenes tas tunne, et oodatu toimub või et toimub oodatu eelmäng, ettevalmistus. Võõrad noormehed käisid Adelest ja nolgist delikaatselt mõned sammud tagapool, ja ehkki Adele silmanurgast registreeris, et ilus nolk ei käitu päris nii, nagu nolgid tavaliselt sellistel jalutuskäikudel, oli ta sedavõrd vaimustatud looduse ilust, et

ei pööranud sellele tähelepanu. Nad käisid mingit kõrget kallast pidi, ja all õhkas sinakashalli meri valkjashalli karget hommikuudu, nagu seda ilmsi teevad järved; ja tegelikult kaugel, ent muljeliselt lähedal, sest asuti nii kõrgel, ümardus tume poolsaar sellesse uttu, piirates end kerge roosatusega, mille oli imanud horisondilähedasest taevast ja merest. Kõik see oli nii ilus ja kinnitas rahu — nüüd juba peaaegu täiuslikku rahu — Adele südames, ja nõnda ei pannud ta tähelegi, kui seisma jäi. Ka seltskond peatus, ja siis korruga astus säravate hammas- tega nolk ette ja lükkas Adelet. Samal ajal kas ütles keegi või teadis Adele iseenesest, et nolk hukkab ta mingi ühingu käsul mingi oma- aegse vastasühingusse kuulumise eest — see oli nii ammu ja Adele ei suutnud meenutada isegi selle ühingu põhitendentsi — ja lükkamis- puudutuse momendil tundis ta pettumust nolgist (et too ei olnudki austaja) ja suurt surmahirmu, kadus looduse ilu esmatähtsus, ehkki looduse ilu ise jäi, aga siis oli ta juba õhus, ja see osake sekundist, mil nolgi poolt antud üleslükkejõud (sest see esines) oli juba tasakaalusta- tud gravitatsiooniga, viimane aga ei olnud veel nähtavalt mõjuma hakanud — ühesõnaga, see hetk, mil Adele ei lennanud enam üles ega langenud ka veel alla, venis nii pikaks, et ta jõudis mitu mõtet mõelda. Esiteks sai ta üle oma pettumusest ja siis vähehaaval ka surmahirmu- krambist. Edasi jõudis ta välja mõelda, et kui ta väga oskuslikult kukub, võib ta ellu jääda — kui balansseerib hõlmadega nagu tiibadega. Muret tegi talle, et meri all on tõenäoliselt madal ja külm, kuid ta otsustas külmast mitte spasmi saada. Nende asjalike mõtete ajal ei lakanud kau- nis looduspilt kordagi, ükski emotsioon ei kaotanud seda. Olles võtnud vastu need otsused kukkumise suhtes ja just sellel hetke hetkel, mil langemine pidi algama, Adele ärkas.

Ta Armuke oli juba varem ärganud ja tervitas Adelet sooja embu- sega. Adele ei mäletanud enam unenäo süžeed, unenäotunded polnud aga veel lahtunud. Tasapisi hajusid unenäotunded ja Adele soojenes Armukese lähedusest, puges talle kaissu. Äkki märkas Adele, et «Sort- sid» on diivanilaualt põrandale kukkunud ja tagumise kaane serv tagurpidi läinud. Kohe samas meenus talle, et ta peab Astale helistama, ja sel hetkel murdis (kujuteldav) välismaailm — tänavad, kateeder, kohvikud, Asta maja, sügisloodus — nii tugevalt tema sisemusse, et lülitas Armukese kõrvalt välja. Armuke märkas seda ja ärevdus ker- gelt. Ta päris aru, Adelele hakkasid aga üksikud stseenid nähtud une- näost meelde tulema ja ta jutustas neid Armukesele. Armuke osalt kuulas, osalt tahtis ikka veel Adelet. Adele sai sellest aru — samal ajal kui ta rääkis — ja muretses oma üldise muutumise pärast. «*You do not take me to heavens any more,*» mugandus rida ühest parajasti popu- laarsest laulukesest tema teadvuse taustas ja selle viis jäigi sinna pidama.

Samal ajal kui ta jutustas stseeni reformvoodis ja püüdis tüütut viisi- juppi eemale peletada, arutles ta sisimas oma jahenemise üle, et kas see on ajutine, konkreetne või üldine pealetungiv frigiidsus. Kohvikeetmise ettekäändel õnnestus tal voodist välja saada. Talle tuli mõte, et mida rohkem ta Armukese üle targutab, seda vähem tegeleb temaga konk- reetselt. Armuke tuli Adelele kööki järele ja silitas ta kaela. Adele ei suutnud Armukese siirust uskuda ega teadnud, kas suutmatuse pärast enda üle naerda või meelt heita. Mida ma ometi keerutan, kritiseeris ta ennast, mul on ehk lihtsalt armastus üle läinud, miks ei võiks minuga

midagi lihtsalt juhtuda, nagu teistega, miks peab mul kõik ilmingimata komplitseeritud olema? Samas sai ta aru, et see pole enam arutlus, vaid tühi sentents, ja suudles Armukese hellitavat kätt.

Siis jõid nad koos kohvi ja pikapeale hakkas ka Armuke (oma) välismaailma sisse elama. Esialgu rahustas see Adelet, siis aga muutis närviliseks ja lausa solvas. Alles ta tahtis mind, mõtles Adele, kuulates jutustust mehe töökohal käivaist intriigidest, aga juba on tal ükskõik, kas ma tal olen või ei. Ta hakkas Armukese ümber õrnutsema ja kui see uuesti niikaugel oli, nagu hommikul Adele ärgates, tundis Adele, et ta Armukest ei taha, ja sai peaaegu neuroosi. Armuke ei olnud Adele hälvetega veel täiesti kursis, ent suurelt jaolt tundis neid juba. Ta ehk ei olekski Adele uut tagasitõmbumist pahaks pannud, Adele aga kartis, et Armuke hakkab teda kuritahtlikus piinamises süüdistama, ning andis järele. Ta pidas kangelaslikult lõpuni vastu, kui aga Armuke teda pärast ülistama hakkas, tekkis tal väga terav, vaevu mahasurutav tahtmine avatud kohupiimapakk Armukesele näkku suruda. Juba sirutaski ta käe kohupiima järele, kuid sirutamise käigus sai oma võikast tahtmisest üle. Ta avas suu, et öelda: kuidas saangi ma sind usaldada, kui sa ei tee üldse vahet, kas ma sind tahan või olen sinuga puhtast viisakusest, ent sai üle ka sellest üteldatahtmisest ja pani suu kinni. Meeleldi oli ta kuulanud Armukese kiitusi varem, kui veel ise joovastus, nüüd oli ta tagantjärele valmis ka neid Armukese poolt tühjadeks sõnadeks pidama. Kogu see pundar hakkas Adelet lämmatama ja ta tundis, et tal on sellest kõrini ja et oleks tarvis pilku mõnel muul objektil puhata ja ehk kontrollidagi...

Väljas oli hoopis teisiti. Muidugi polnud Tartusse äkki siginenud mingeid kõrgeid ülimalilisi merekaldaid, kuid värske sügisõhk ja kollased lehekuhjad mõjusid ka väga hästi, karskelt ja karastavalt. Ta valis just Asta numbrit, kui talle meelde tuli, et oli ka teda unes näinud. Ta teadis küll, et kui Asta temast unes palju ei hoolinud, siis ei tähenda see Asta tegelikku suhtumist temasse, vaid tema hirmu niisuguse suhtumise võimalikkuse üle. Ta riputas toru poole numbri pealt hargile, ent järgmise putka juures tegi endale selgeks, et tal on Astaga töö- ja mitte armuasjad ajada. Astat ei olnud enam kodus ja Adelele jäigi mingi imelik kahtlus.

Ta läks kohvikusse vaba pooltundi sirgeks lööma ja vajus kohe hirmsasse meeleheitesse. Ta vaatles, sundis end vaatlema noormehi, ent mitte üks ei meeldinud talle. Ta rahustas end mõttega, et selles kohvikus ei käigi normaalseid mehi — ja naisigi mitte, paraku, jah... Ta nõksatas, et tõusta ja minna tuttavale psühhiaatrile helistama, kuid juba enne tõusmist oli vastikuselaine ta jälle istuma kittinud — psühhiaater nimelt ajas alati Adelele ligi.

Ettekandjat ootamata läks Adele tänavale tagasi. Tänavate kolletus mõjus temasse jälle hästi, ehkki mitte rahustavalt. Ta otsustaski konverentsini jääva pooltunni puiesteel parajaks lonkida. Ta püüdis võimalikult täpselt restaureerida oma unenägu. Oma näilisest sügavamõttelisusest hoolimata ei pakkunud seda tüüpi unenäod tavaliselt lahendust (kergendust), ent põgusaks eneseanalüüsiks leidis neist aeg-ajalt siiski veel materjali. Seekord tahtis ta oma unenäost mingit motiivi ettekan-
desse võtta, et see talle endale huvitavam oleks ette kanda — et oleks miski, mis tas juba nii ammu ja nii korrektelt ei oleks läbi mälutud ja tüütuseni igast eksimisevõimalusest puhastatud.

Bulvari keskel tuli Adelele meelde keemia rebane. Tema mäletamist mööda oli too tegelikkuses kiitsakas tumeblond nolk, ilukirjanduse armastatuid stampe, ainult ilma vistriketa. Näolt oli ta üsna kena, kuid mitte silmapaistvalt, vaimses arengus edestas aga mõneti oma eakaaslasi. Ta suhtus Adelesse aupaklikult, ent mitte nii aupaklikult nagu nolid tavaliselt. Et Adelele nolke meeldis, oli ta nähtavasti (miljalgi) soovinud, et nolke veelgi aupaklikum oleks, ent kui ta praegu sellele järeldusele tuli, sai ta kohe aru, et nolke talle suures osas just liialdamata aupakliku suhtumise pärast meeldinud oligi.

Ta jäi paadisilla juurde seisma ja võttis oma ettekande kotist. Ta mõtles, et valetab mõne nägemata unenäo katkendi ettekandesse, et see talle veelgi värskem ja huvitavam oleks, kuid vale nõudis kontsentreerumist, jões voolas aga järelejätmatult vesi ja käed külmetasid ja ettekanne pidi alles teisel poolel olema, nii panigi ta märkmed kotti tagasi.

Korruga meenus talle midagi uut — too vilets mees viletsa auto ja üliara poisikesega. Nagu oleks talle lagipeast midagi sooja sisse valatud, kust see aeglaselt varvasteni voolas. Veel ei olnud ta mõelnud, kas see mälestus pärineb unenäost või tegelikkusest (enam unenäotaolisest kui unenäod ise), ja nüüd ta venitaski toda teadmatuse hetke, hoidus sellesse puutuvat ja sellega seotut meenutamast, isoleeris end otsustusest selle stseeni päritolu üle, aga mitte hirmust sattuda jälle nätskesse ja hämmastava visadusega korduvasse meelegaheitesarnasesse oleskellu, vaid temas tegutses sama mehhanism, mis söögiajal soovib parema pala lõpuks jätta — et maitse, mis kõige pikemaks suhu jääb, oleks meeldiv.

Kalju Kangur

DUELL

Taob, huilab lakkamatult kellakõra.
Kuu kargleb pilvis — tilluke kui kuul.
Tuul narmaiks kisub varjud igal puul,
õhk täis on lööke, kohinat ja põra.

Lööb häältepööris taevaseina mõra,
kell kõmab, kumiseb — ja aplal suul
ta huugamisest tükke rebib tuul,
neid heites üle lookas viirpuuvõra.

On mõlemad täis raevu, ära arust.
Ühtaina keerleb häälte karussell,
kui saaks see jõudu lõppematust varust.

Käib pikk ja tasavägine duell:
tuul vahel löögid summutab ja marust
kord-korralt üle rökkab hinge kell.

VASELÕIGE

Mu tõelist palet tabada on raske,
mind iga hingus kanda võib kui sulge,
tee mööda harjund radu mul ei kulge,
kesk näivusi end ärge petta laske.

Ent hetki on, mil ma ei kannu maske,
mil endaks jään, mil olen vaba, julge.
Siis rutake, vaid siis mu juurde tulge
ja lõigake mu hääbuv nägu vaske.

Mu kujutis nii iseendas leidke,
mis austamist ning jumaldamist vääriks,
ja hoolikalt maailma eest see peitke.

Kui pühim hetk, kui ainukordne sõna
see varjake, et kunagi ei määriks
ta puhtaid jooni irvitus ning mõna.

KLAASVERANDA

On maju justkui unustatud haudu . . .
Too päev kui sulakullast tulvanuks:
taas suveks avati verandauks
ja aknaid küüriti ning aknalaudu.

Toast välja, tupp aiatrepi kaudu
me, lapsed, jooksimine end hingetuks . . .
Puud ehtisid end suve tulekuks.
Aedmajas paika seati toole, laudu . . .

Ehk kõik on endine . . . Aed, inimesed?
Taas lahti võetakse verandaust
ja keegi toolil seistes ruute peseb? . . .

Pean leidma selle maja . . . Aga kust?
Käin, ekslen, otsin mööda võõrast linna.
Ta kuskil on. Ent ma ei satu sinna.

SONETI LOOMINE

Soneti loomine on hüpe vette
kesk tundmatuid laguune, võõraid maid.
Ei loe siin tarkus, määrav pole taid,
ja enda saatust sa ei aima ette.

Su jalgu keerdub meriliilia kette,
kalmaarihaarmeid. Vaist sind juhib vaid.
On ümber saaki varitsemas haid,
näed nende varje läbi põhjasette.

Kesk kasve, õisi, mil on veidrad kujud,
käid süvitsi, korallikoopais ujud
ja kaua veel on langemata arp:

kas värvub veepiir punaseks su verest
või kerkid pinnale veel süvamerest,
hing rinnus kinni, pihus pärlikarp.

ÖISED RONGID

Kes ei armastaks öiseid ronge? Rahutud hinged, unimütsid, kõige luulelisemad ja kõige kainemad eelistavad neid päevasele logistamisele. Öised rongid vähendavad reisiväsimust, aitavad ära hoida närveerimist, julgustavad oma rataste vääramatu taktiga, sunnivad hirmu taganema ootuse ees. Läbi lugevate, heegeldavate, mõtlike ja unemõnust norisevate vagunite kõndides tunned vastupandamatut sümpaatiat kõigi reisijate ja teed vaaritavate vagunisaatjate vastu, justkui oleksid nad su võitluskaaslased või truud sõbrad. Sind vaadatakse ja sina vaatad ja ainuüksi pisut pikem pilk kellegi täiesti tundmatu silmist suurendab su eluusku või leevendab üksindust.

Eriti ligitõmbavad on öisele rännumehele restoranvagunid. Ei, tegelikult pole neis midagi ülimeeldivat. Et sisse pääseda, peab tavaliselt tunnikese ära seisma, toidud ei küüni seal just tipptasemeni ning ruumi on neis ka napilt, nii et süües on soovitatav ebameeldivuste ennetamiseks küünarnukke hästi keha ligidal hoida. Ent kõigi nende pisiasjade kiuste tekib restoranvagnis ometi hubane õhkkond. Einestamine reisirongis meeldib kõigile, torisemine kontkõva karbonaadi või sooja õlle üle on hea võimalus vestluse alustamiseks. Mõelge vaid: istute mõnuses väikeses ruumis, inimesed teiste laudade taga on teile niivõrd lähedal, et võimatu on mitte tunda end sõpradena, köögiuks on kogu aeg irvakil, et kokatädil veidigi lähedam oleks, väike pliit, mis pool ruumi enda alla võtab, hõõgub ja maigutab oma leekides hundikurku, kui sinna briketti loobitakse. Te istute lauas, ootate ja näete oma silmaga, kuidas valmib guljašš, kuidas pannakse taldrikule muremaid kartuleid või kuidas baarikapist võetakse pudel veiniga, mida te olete tellinud. See on suurepärane! Ja mis samuti tähtis — vähe on inimesi, kes reisides ei muutuks näljaseks, näljane inimene aga tunneb vaistlikku sümpaatiat kõigi söögikohtade vastu.

Külastajad on restoranvagnis kuidagi loomulikud. Neil pole kalleid tualette, mis muudaksid puiseks liigutused või sooniksid pihta, nad ei pea omavahel vestlema sosinal, sest rongirataste müra on küllalt vali summutamaks juttu kõrvaliste kõrvade eest — ühesõnaga, nad ei tunne kohustust tavakohasteks piiramisteks. Ka ei tule tellitud rooga või keelekastet oodates peale igavus, sest juttu puhudes näivad siin kõik teemad olevat ammendamatud.

Niisiis, me olime lõpetanud õhtusöögi rongi restoranis, ostnud kaasa mõned pudelid õlut ning jõudnud õnnelikult tagasi vagunisse nr. 10. Asunud oma kohale akna all, leidsin siinse olemise proosalisema olevat kui äsja restoranis. Ent kui puupink istmiku all veidi soojenes, Meeli oma

hõõguva kehaga mu vasakule käele istus, paremale aknaprao ette tuulekaitseks tema kasuka panin ja kui siis Roop magnetofoni sisse lülitas, nautisin kujunenud olukorda päris tõeliselt.

Seitsmekesi, viis poissi ja kaks tüdrukut, olime teel Moskvast koju. Mõte külastada pealinna tärkas juba enne nääre ja nüüd, jaanuari-vaheajal, olime selle teoks teinud. Nelja Moskvast veedetud päeva jooksul pillasime rohkesti raha ja ammandasime oma jõuvarud. Mul-jeid muidugi jätkus, nii esteetilisi (galeriid, muuseumid, näitsikud) kui ka eluolulisi, mida mina isiklikult suurelt osalt ammutasin restorani-dest, baaridest ja kaubamajadest. Kuid kõik need olid põgusad, pinna-pealsed ja väsitasid kohutavalt. Kui meil poleks pärast rongis einesta-mist olnud suurepärasest enesetunnet, millega liitus veel kojusaabumis-rõõm, oleksin kindlasti koikule pikali visanud ja kuni reisi lõpuni maganud.

Roop otsis välja kaardid ja tõstis paki:

«Mängime?»

«Mängime,» vastasin mina.

«Milleks mängida, see on nii igav, räägime parem millestki huvita-vast. Roop, räägi anekdoote!» palusid õhetavad tüdrukud ennast mõnu-salt kerra tõmmates.

«Kuidas soovite.» Roop viskas kaardid kohvrissi tagasi.

Nuustik nõksatas oma kohal:

«Aga milles küsimus? Lobiseda saab ka mängides.»

Mina lisasin omalt poolt:

«Veelgi paremini saab mängida siis, kui märjuke ringi käib.»

Avasin pudeli ning jagasime kaardid laiali.

Ma ei mõelnud peaaegu üldse, või kui, siis minimaalselt, aga esimeste ringide ajal võitsin pidevalt. See on nii tavaline — võit tuleb siis, kui sa tema vastu ükskõikne oled. Mõtted keerlesid mujal. Akna taga oli pimedus, aga võis aimata, et kihutame läbi metsatukkadega lagendike, külmade ja tühjade. Moskvast õppisin tundma vene talve, mis võib päeva ajal panna lume sulama, aga kümne tunni pärast öösel muutuda paarikümnekraadiseks pakaseks. Just selline käre külm valitses praegu rongiakna taga. Vähemalt meile oli ta sel momendil ohutu.

«Võta oma tihi ja viska uus kaart välja!»

Nuustiku hasart ei läbenud oodata. Ta hoidis oma kaarte kiivalt peos, oli pingul ja arvestas. Kui väga ta võita ihas!

Mina ei mõelnud kaartidele. Märkasin, et vasak käsi, mille ma algu-ses seljatoele sirutasin, oli rongi rappumise tõttu allapoole libisenud ja seisis nüüd ümber Meeli piha. Loomulikult ei võtnud ma seda sealt, vaid sättisin tasahilju paremini. Ühe käega mängida oli ebamugav, kuid sain hakkama. Mul on pikad näpud.

Meeli ja Marge mängisid nagu tüdrukud ikka, ei võitnud palju, ei kaotanud, vaid kogusid tasapisi punkte. Üldvõitjaks tulla polnud neil lootust. Ralf ja Martin jutlesid nendega pidevalt, Roop näis olevat mõt-teis, aga ma võin kihla vedada, et ta ei hoolinud mängust rohkem kui mina.

Hüüdnumeri oli ta saanud vimmas turja ning pika ja vilaja, pealtnäha otsekui väljaarenemata lihastega keha pärast, mistõttu ta kogu oma olemisega jättis lödva ja tahtetu, aga ka heasüdamliku mulje. Temas polnud käratsevat rõõmu ega ahastavat kurbust. Ta ei rääkinud iialgi oma sõpradest ega tuttavatest, vaid alati millestki neutraalsest, oli

objektiivne ja filosoofiline. Tema juuresolekul võis vestelda kõigest, kartmata, et ta teid naeruvääristab või põlastab. Kui olite õnnetu, näiteks suri vanaema, ja te ütlesite seda Roobile, vastas ta ainult: «Vanaema?», ja ei midagi muud, aga teile näis, et ta on teie suhtes osavõtlik. Aga kui te võitsite loteriiga pataka raha ja rõõmust hüpates hõiskasite, ei lausunud Roop sõnakestki või siis pillas mokaotsast: «Sul oli õnne», ning ta nägu püsis niisama rahulik kui leinateate saamisel. Kui me Moskvas kahe ilusa tüdrukuga tuttavaks saime ning linnas hulkudes oma arust vaimukat juttu puhusime, küsis üks näitsikutest Roobile viidates: «Kuulge, miks tema kogu aeg vaikib?» Hiljem, kui Moskva neiud meid mingile mäeküljel asuvale müürile vedasid, märkasid nende silmis poolehoidu ja pisut aukartustki, kui nad jälgisid Roopi müüriserval seismas: «Oh jumal, kui julge ta on! Aga äkki komistab?», mille peale ma tabavalt vastasin:

«Enne komistab Majakovski oma monumendil.»

Tunduvalt kõnekam oli Roop seltskonnas, kusjuures ta alustas ainult teiste vastava soovi peale. Ta võis lõputult jutustada anekdoote, rääkis monotoonselt, teatraalsuseta, aga teda kuulates võis puruks naerda. Ei naerdud üksnes anekdoote, võib-olla rohkem teda ennast. Tema ükskõiksus oli võrratult koomiline! Kui anekdoodile järgnes naerupahvak, võttis Roop soliidiselt noa ja kahvli, söi mõned suutäied, jõi morssi peale, pühkis salvrätikuga aeglaselt huuled puhtaks, ühesõnaga, käitus nii, nagu poleks teisi üldse olemas. Alustas siis uut anekdooti ning jälle kordus kõik otsast peale.

Olime jõudnud kaardimängus ühe ringiga taas lõpule. Paistis olevat paras aeg veidi jalgu sirutada. Mainisin seda ka teistele.

«Võiks küll suitsu panna,» nõustus Roop.

«Klaarime ikka enne arved, kuhu te tormate! Teeme ladumise ära, siis tulen mina ka.»

«Kuule, Nuustik,» ütlesin, «sul hakkas kaart hästi jooksma ja sa tahad meid koorida. Aga meie teeme minutilise vaheaja. Sa mõtle veidi ka tüdrukutele, ma toon neile teed. Paneme vere liikuma, istumine tüütab tõesti ära.»

«No on aga mehed, isegi kaardipartiid ei suuda vaheajata lõpuni mängida!» Nuustikul ei jäänud muud üle kui «Leek» välja otsida. Aga ta venitas meie kiuste meelega. Vahepeal jõudis rong jaama ning hakkas pidurdama.

«Nüüd peate ootama, siin on pealetulijaid,» ütles Martin. Ta istus äärmisel kohal otse läbikäigu juures. Kaardimäng teda ei huvitanud, ta tukkus, aeg-ajalt virgudes, või ajas Margega tasahääli juttu kaubandusest, meeste kingadest ja ülikonna õmblemise muredest.

Meist voorisid mööda pealetulijad, kes töid vaguni hubasesse õhk-konda riietel sulavate lumehelveste jahedat niiskust. Marge õngitses kohvril villase suurrätiku ja nad tõmbasid selle Meeliga endale ümber õlgade. Heitsin pilgu akna taha. Tuules kõlkus vilets lamp nukra jaamahoone ees. Tuiskas lund. Rongi rataste alt tõusis auru. Oli vist väga külm.

Viimasena sisenesid vagunisse jobnud mees ja keegi, keda on väga raske kirjeldada.

Nähtavasti ei olnud see vanaeit just muldvana, aga ta oli kohutavalt alla käinud. Ma ei leia lihtsalt paremat sõna. Ta ei olnud riietatud, vaid igasuguste lappide ja nartsude sisse mässitud. Kõige peale oli tõmma-

tud vatikuub. Ta lähenes meile kui musta pesu hunnik (ma loodan, et see võrdlus pole koomiline, sest eides endas polnud midagi naljakat). Kui ta möödus Martinist, pigistas too nina kinni. Aga kuigi ma pole selles suhtes eriti pirtsakas, võin vanduda, et lehk, mis eidega kaasas käis, oli tülgestav: mingi segu mustusest, küüslaugust, oksest ja veel millestki arusaamatust.

«Huuh, krõbe eit!»

«Ei tea, mis ta veel nooruses võis olla, isegi praegu lööb tummaks!»

«Kurat, ma ei laseks selliseid haisukotte peale tullagi,» vandus Nuus-tik, «see kõbi sureb ju enne ära, kui rong järgmisse jaama jõuab.»

Mul jooksid külmavärinad üle selja.

Kõige rohkem vapustasid mind vanaeide silmad imeväikeste silma-terade ja väljavenitatud silmamunadega. Silmamunad rippusid lõdvalt koo-paist nagu mitte midagi nägevad, sültjad, veega täidetud kummi-kotid ja otse kui vappusid iga kõikuva sammu juures. Joobnud mees, kes teda tagant toetas ja edasi lükkas, tuikus õige tugevasti ja näm-mutas urisevalt mustlasaktsendilises vene keeles:

«Ei, ei, mamaša, mine edasi, siin on kinni.»

Eit tahtis midagi öelda, aga ilmselt ei kuulanud ta suu enam sõna ja ta kurgust kostis inisev, üldse mitte vanainimeselik, pigem lapselik hääl.

«Ei, mamaša, mine, mine...»

Me kõik istusime mõne minuti löödult. Terves vagunis sumbus jutt sosinaks, kui veider paar reisijatest möödus.

Läksime suitsu tegema. Hiljem vahekäigust tagasi tulles nägin, et purjus mees oli meist paar vahet edasi vaba koha leidnud. Peale nende kahe polnud seal enam kellestki. Mõnedki reisijad olid juba tõusnud ja läinud

tunja magamiskotta. Vanaeide ja meie puhastid olid juba paadist tõusnud ja ei põh-nud. Eit oli lavatsil pihuti ja sõltas vana sõnaga. Põlga nähes läks teisel lavatsil tema vastas, pool kätt vahet vahetades ja nuttis üheksa.

Jätkasime mängu. Nuus-tik võitis kühelasti mõlga ja teistsuguse usust ja lõpetas selteparast mingi kümnilise näidatava meelepärase koorimist.

Mul tekkis vajadus silmitseda korraes Meeltri. Otsisin tema nägu liiku ja küsiva kõrvalpilgu. Ta oli näpvinud, see näeb ühes lihtsas, püüdis vältida ükskõik kellele silma vada. Ta ei näinud minu silma-terade-gust kaugel. Kus siis? Ma aimasin seda, aga ei näinud. Vana sõnaga koketus ärritasid mind. Nüüd pööran end ja vaatan tagasi, et näha end hiirena tundma.

«Mis teil auhinnaks on määratud, küsis Nuus-tik, kui mängu lõpetasid.»

Otsisin välja väikese vaarlitardi, mille üheksa sõnu oli kirjutatud jaaks jaanapühvetis ostnud.

«See sobib?»

Marge plaksutas käsi ja jumbeldas, ta teised sõnadesid seisisid. Ta Leppisime kokku, et sõbme ära peole, kinnu teha, peale sõnaga jaaks jaaks.

Süs keeras Roop magnetofoni juhtimisele ja ta hakkas ühe sõna seljatuge.

Martin oli niisama mõni kui enne. Näis, nagu ei laseks ta plaksu-teda üalgi lahti. Ta kahtles, et ma polein sõnaga sõnaga, et mis kinnu nisaarjalt, kas tekid on soojad, mis on peatus, mis on kinnu ja mis on kinnu jutustas Margele, kui rasku püev tal homme, kes seisab, sest on vana

käia seal ja seal, osta sünnipäevakink emale ja kingapaelu endale, vaadata, kust odavamalt lilli saab. Ta askeldas päevad otsa, tal polnud iial aega, see kõik kulus asjaajamisele. Ta riietus korralikult ja puhtalt, ei sallinud lohakaid inimesi, ta ei käinud põhimõtteliselt pidudel ega joonud õlut. Tal oli veel palju pisikesi põhimõtteid.

«Su tort on paar päeva seisnud. Ma ei ostaks iialgi selliseid asju jaa-mapuhvetist,» ütles ta käsi salvrätikuga pühkides.

Nõjatusin mugavamalt seljatoele ja vaatasin Meelit tagantpoolt (ta ise oli end veidi ette kallutanud ja sosistas Margega). Ma ei hoidnud tal enam ümbert kinni, kuigi oleksin võinud.

«Tüdrukud, tahate veel torti?» pakkusin.

«Oh, sa oled nii lahke. Aitäh!» naeris Marge.

«Meeli, löika lahti, võta üks tükk endale ja anna teine Margele.»

Meeli löikas taskunoaga tüki ja ulatas Margele.

«Ise sa ei võtnudki?» imestasin ma.

«Ma ei taha praegu.» Ta naeratas. «Sa ju jagad kõik meie vahel ära ja oma vennakesest ei hooli üldse. Anna nõõr, ma seon tordi uuesti kinni.»

«Ah, Meeli, oled sa ka... sentimentaalne!» rökatas Marge.

See viimane märkus oli mulle täiesti vastuvõtmatu. Marge ei olnud mulle kunagi sümpatiseerinud. Ta oli lõbus, energiline, välimuselt kena, väga terve jumega tütarlaps, talle meeldis poiste seltskond ja ta ei punastanud ka siis, kui räägiti roppe anekdoote, vaid naeris julgelt kaasa. «Hakkaja ja asjalik tüdruk!» öeldi tema kohta. Üldiselt aga puudus tal minu arust tõeline naiselikkus — «lüüriline alatoon».

Järsku komistas keegi möödamineja, vandus mahlakalt ja me pöördusime vahekäigu poole. See oli jooanud mees, kes sõitis koos vanaeidega. Ta astus tuikudes, temast õhkus ikka veel tugevat puskarivingu, aga tema silmades ei olnud enam jooabnu äraolevat udusust. Ei, ta polnud kaugeutki kaine, nagu ponsunud ja ilmetu (isegi tema vanust ei suutnud ma ära arvata, kuid ilmselt kõikus see viiekümne piirimail), aga tema metsikult kokkupigistatud lõualuud, pahinal õhku ahmiv nina ja märjad punased silmad väljendasid midagi, kui ta meie poole vaatas — võibolla põlastust ja meeleheidet, nii jõulist ja sõltumatut, et ma tundsin end samas tühise kekatsina. Tõepoolest, milline narrus: meie sõit, kaardimäng, kalambuiritsemine, Meeli ja tema pehme kasukas minu paremal käel, tort ja anekdoodid. Milleks kogu see pinnapealsus, poolik rõõm, poolik viha, luitunud kombekus, saamatu soliidsus, kõik need tundevarjud, vaid varjud, mis sulavad kokku, sulavad üksteisesse ja ära? See oli kõik nii mõttetetu ja alaväärtuslik ja selle tajumine oli hullem kui nälg.

Nuustik ütles midagi sapist, Ralf vastas talle ebamääraselt ja hapult muiates. Ralf, mu koolipõlve parim sõber, kindlasti tundis ta osakest seda, mida mina. Kuid tema kasvatus oli liiga hea ja seltskondlik, et näha meie olukorras rohkemat tavalisest ebaseeldivusest. Imelik, nii kaua kui olime kahekesi, tundsin end väga lähedastena, seltskonnas aga eraldusime. Ta ei kaldunud kordama raamatutest loetud teooriaid. Võrreldes Nuustikuga oli Ralfil natuke rohkem teadmisi, kuid võrratult rohkem kaasasündinud teravmeelsust. Aga ta ei vaevunud millegi üle pikemalt mõtlema. Ah, Ralf, Ralf!

Ma kuulsin, kuidas jooabnu katsus kuskil vaguni keskpaisas reisijatele midagi seletada.

Ta kõne oli katkendlik ja pehme ning teda ei kuulatud lõpuni, vaid sajatati läbi ja hurjutati edasi astuma. Ta püüdis ilmselt midagi paluda, seletada, aga hakkas siis samuti sõimama ja ohkas lõpuks: «Ах, люди, люди!»

Nii kordus see mitu korda. Hiljem ta enam ei palunudki, vaid küsis ainult oma mustlasliku hääldusega: «А вы?» Ja astus järgmiste juurde.

«Küsib vist raha?» ütles Ralf.

Roop noogutas mõtlikult.

«Leidub ikka kuradi paadialuseid küll siin ilmas,» vangutas Nuustik pead.

Marge naeris.

Meeli oli tõmbunud endasse, ma olin ta vahepeal sootuks unustanud.

Martin kummardus ja puuris silmadega vaguni teise otsa:

«Ei saa ta mitte kopikatki, kuigi lunib.»

Ta haigutas. «Mina lähen magama, tehke teie, mida tahate.»

Joobnu tuli tagasi ja möödus meist vastupidises suunas: tema retk oli ebaõnnestunud ning ta näol lasus viha ja kibestus. Ta möödus meie poole vaatamata, peatus siis, astus mõned sammud tagasi ja jäi meie ette seisma.

«Mis sul vaja on? Raha tahad? Näe, vii tühjad õllepudelid ära, siis saad!» tungis Nuustik kohe nahaalselt peale.

Mees vaatas meid hindavalt nagu viimset võimalust, mis aeglaselt uttu kaob.

«Poisid...» alustas ta, «kas teie ei saaks mind aidata? Ainult mõni minut...»

«Mine, maga end välja,» löikas Nuustik.

«Poisid,» alustas mees uuesti, «ma palun teid...»

Ma nägin, kui palju jõudu talt nõudis, et meid ikka veel paluda. Mulle tundus, et ta ei pea enam vastu, hüppab meie sekka ja hakkab ohjeldamatult peksma.

«Poisid... aidake mul laip välja viia.»

Nuustik vakatas.

«Kelle laip?» küsisin ma neelatades.

Ta vastas, nagu räägiks millestki kõrvalisest.

«Mamaša suri ära... ei ole teda enam ja koer ka ei haugu.» Ta vandus ja moonutas nägu. «Viin ta järgmises peatuses maha, ei taha surnuga sõita. Ah, inimesed, ega teiegi ilma hädata ära ela. Ei ela, te ei ole minust paremad, nagu ise arvate, ei ole paremad... Kord palute minult.» Viimaseid sõnu ütles ta õelalt, parastades ja veendunult. Ta tegi pausi, kogus end, tõmbas käeseljaga üle silmade.

«Noh, poisid... teeme ära, varsti peatub...»

Keegi ei tõusnud. Roop sellepärast, et tal polnud see kombeks, Martin ei tõusnud põhimõtteliselt, Ralf sellepärast, et teised ei tõusnud, Nuustik sellepärast, et... ah, ma ei tea, millepärast. Nad ei olnud halvad poisid, aga nad ei tõusnud.

Pagan võtaks, mul on nõrgad närvid. Ma tõusin. Meeli puudutas mind oma kiire pilguga.

«Sa tuled? Üks hea inimene ikka on.»

Mees muigas mõrult. Ta juhtis mu oma kohale.

Eit lamas pingil ega paistnud surnuna nii kohutav kui elusalt. Ta silmad olid kinni vajutatud, käed rinnal, nagu justkui mõtteisse süvenenud. Kuni poole rinnani kattis teda tekk. Vastik lehk, mis õhus hõljus, polnudki nagu tema juurest.

«Võidsin ta sisse nagu lapse, midagi ei aidanud...» seletas mees süngelt.

«Miks te temaga üldse tulite... sellises olukorras?»

«Miks me tulime! Muidugi nägin, et temaga kaugele ei sõida. Aga mis mul teha! Käis peale nagu uni, et vii mind vanadesse paikadesse. Sai ise aru, et on surija, sain aru ka mina. Mis mul teha! Patt on ju jätta viimast soovi täitmata. Hõõrusin ta kange rohuga sisse, see aga haiseb nii, nagu polekski inimeste jaoks. Ise võtsin viina, ega minulgi lihtne polnud. Vaatasin teda ja võtsin viina, niimoodi tulime tulema...»

«Aga mis tal üldse viga oli?»

«Kurat seda teab, vaadati läbi ja anti rohtu, öeldi üht ja teist. Või mis tähtsust sel ongi, teda tõmbas juba nagunii mulla poole.»

Rong peatus. Tema võttis surnul pea poolt, mina jalgadest. Meie kandam oli väga kerge. Meid vaadati vaikides, kui möödusime.

Tuul rebis pilvedest lund ja paiskas seda pimedusest vastu nägu. Oma kergetes riietes hakkasin juba vagunitrepil lõdisema. Sõrmed kangestusid surnu peente jalakontide ümber, maha astudes vajusime mõlemad hange. Suust kerkiv aur tõmbas ninaotsa härma.

«Täna sind. Tubli poiss. Rohkem pole vaja, paneme ta siiasamma.»

Mul oli nii külm, et ma ei teinud isegi ettepanekut viia laip jaamahoonesse. Asetasime ta puhtale hangele.

«Küll ma hakkama saan. Kerge teine nagu pilbas,» ütles mees ja soojendas suu juures käsi.

«Mis sa temaga teed?» küsisin vagunitrepil värisedes.

«Maha matan, poja, muud pole temaga enam midagi teha.»

Ta lõi käega, võttis eide sülle ja kahlas raskelt läbi lume jaamahoone poole, mille sissekäigu kohal võnkus nagu eelmiseski jaamas paljas elektripirn.

Tuul undas nii kõrgel ja mees sammus nii raskelt ja üksildasena, et ma jäin talle järele vaatama. Minu omaksed olid kõik elus, mina võisin juba hommikul nende keskel sooja kohvi juua. Teise õnnetuse läbi õnne tunda? Rong hakkas liikuma.

Umbes poole tunni pärast tundsin peas raskust ja summutatud surinat. Talvisele tuulele piisab mõnest minutist, et läbi tõmmata.

Meeli otsis välja oma tabletid ja pistis enne magamaminekut mulle ühe suhu. Olin mõtteis ja rahulik, uinusin sügavalt.

Hommikul jõudsime Tallinna. Toompea lumiste puude kohal seisis päikeses karge talveilm. Nagu kirkastus.

EDVARD MUNCH 1944

Maalisin end neli aastat
enne oma lõpu algust,
värvid valisin täis klantsi,
voodi valisin täis valgust.
Osa päikest peitsin ära
seinakella sisse sooja,
uskumaks, et kui kord mina,
siis ka tema läheb looja.
Tahan Oslost viia kaasa
oma päikese kui kulla.
Maha jätta triibuhoodi,
elutantsud norra mullal,
karje lummuslikul teel,
pühaku, kes isast jälgib,
daamid lumisel alleel,
kes ei jäta eales jälgi.
Korra vaataks valget naist
sajandiku kuuendamast.
Paotage mul, palun, ust
tuppa, verine kus voodi,
seal see naine seisab — just
fema on vaid minu moodi,
sest on sama seal ning siin
meie pilk ja süümepiin.
Siis ma lähen, üksik-rauge
oma eluõhtu valgel.
Vannun olla aus, sest kaugel
pühib kahtlused mu palgel
igaviku võõras kuma.
Siis võin minna,
üksikuna.

JOHN CONSTABLE 1825, SALISBURY

Me käisime metsades koos. Sa ju tead
seda kõrgete pöökpuude rida
ja kirikut, mille ees küsima peab
tahes-tahtmata: millal ja mida?
Sest küllap meid puude all vaatamas käis
madonna naerukil nägu,

et me uni äkki kui tõde näis
ja tõde kui unenägu.
Kas ei juhtu kord nii, et lõpeb me jõud,
sest arm pole vooruse loodud.
Ehk peavad su huuled kui savinõud
ammu olema tühjaks joodud?
Siis andsin ma vande — me õnn et ei kaoks,
et me päevi kord põuad ei puutuks,
feha kõik, olla kõik, et su huuled mu jaoks
iial vaeseks ja kuivaks ei muutuks.
Kord jahedust puude all trotsides
sind juhatan katedraali,
et Salisbury võlusid otsides
võime jäädagi koos sinna raami.

MUHU-MADLI MÄND

See oli nii ammu, enne kui hundid saarele tulid, enne kui uisk väinas sõitma hakkas, enne kui vaarisa naise võttis, enne kui Vanakuri tahtis Saaremaad Sõrvest lahutada, enne kui Suur Tõll käis Abruksal pähkleid korjamas.

Nii ammu põgenes ühelt saarelt teisele naine nimega Madli. Ega läinudki enam inimeste juurde, vaid hakkas elama suure mäni otsas. Mispärast ta inimeste juurest ära põgenes, ei mäleta keegi. Aga et ta mäni otsas elama hakkas, siis pandi külades tema nimega magama lapsi ja loeti hirmu kogu eluks kaasa.

Väga vanana Madli suri, suri nii, et ühel päeval oli lihtsalt kadunud. Nüüd jäi Madli mänd hirmutajaks — vitsapuuks. Aga tuli maru ja murdis puu ning kiskus oksad rontideks. Aja jooksul mädanesid rontidki ja järele jäi vaid paik, kus mänd oli kasvanud.

See ei olnud nii ammu. See oli pärast seda, kui metssead saarele tulid, kui linnas hakati mudaravilat ehitama, kui Koguva Tooma veski ära remonditi, kui külas käis kosmonaut German Titov.

Kuskil kahe põllukivi juures oli mänd kasvanud.

Ühel päeval lükkas seal traktor kõik põllukivid karjamaa serva kokku ja mälestus künti rukkipoolluks.

VÕRKAIATEEL

Me läheme võrkaia poole, vanade lautrite poole ning oleme kahe- ja kolmekesi. Mitmekesi. Ning Kuu ei tundu meile nagu kustuv päike.

Külanaised seisavad õueväravail ja teavad, et keegi hakkab mehele minema ning keegi saadeti viinaravile.

Tüdrukud, kes pole mehele saanud või pole tahtnud mehele minna, pesevad kodus tagakambris enne voodit varbaid. Need, kes veel loodavad, loevad korvis lõngakerasid ja muudkui koovad. Sest kududes saanud vanasti tanu alla, ja kui korvis olnud palju lõngakerasid.

Mu memme süda valutab, et me oleme võrkaiateel.

Mu taat kõbib magama ja tõstab habeme teki peale.

Meie oleme võrkaiateel.

KÄÄNAK

Vana-Lõue teekäänakul kasvas suur vaher. Puu nagu puu ikka, aga talumees Mart küla viimasest perest oli ta endale seltsiliseks valinud. Vaher kasvas üksi külaserval, Mart elas üksi külalõpus.

Kord kui talumees jälle peatusvahe tegi, väsinud udrikus vantsimisest, tuli mõisahärra sealt mööda. Ja ennäe, natuke maad teisel pool puud käskis kutsaril hobused ptruutada. Mõisahärra tammus poolkaares ümber puu, kutsus siis kutsari ja ütles: «Tuleval nädalal võtab selle vahtra maha. Ta varjab käänakul minu maja katust.» Vaatas siis talumehe poole ja lisas: «Aga kui leidub nii rikas mees, kes selle puu ära ostab, las ta siis kasvab pealegi matsimurede lohutuseks.»

See oli Mardile piitsahoobi eest ja tegi ta puu vastu veel hellemaks. Nõnda sörkis ta juba järgmisel päeval mõisahärra jutule. Kuid jutt tuli lühike — Mardi rahast puu ostmiseks ei jätkunud ja küla teised mehed pöörasid Mardi sellise mõtte naeruks.

Kunagi oli mõisahärra Marti keelitanud oma sepikoja tööriistu ära müüma. Nüüd tuli see talle meelde ja nõnda saadi kaubad kokku.

«Sepikoda pole mulle enam vaja, sest olen nii vana, et ei jaks enam haamritki vastu rauda taguda. Aga nii vana ma ei ole, et puud ja põõsad minust aru ei saaks,» pidas Mart enesega aru.

Suure vahtra oli Mart leidnud kohe pärast naise surma, kellest tema oli aru saanud, kui naine viiendal abieluaastal lasi naaberküla mehel heinakuuris meheteo ära teha. Sest siiamani oli naine piinelnud, et tema sees elu ei ole. Kui naine sellest Mardile rääkis, tõmbas Mart selga kasukvesti, läks sepikotta ja tagus öö läbi vikateid.

«Kartsin, et lased mind kohe jahipüssiga maha,» nuttis naine nädalaid.

Mart oli jäänud veel sõnakehvemaks, kuid õhtuti tõmbas naisel teki-serva kõrgemale. Nõnda olidki nad teineteisest aru saanud.

«Aga algul oli raske, raskem veel kui sabata loomal,» kaebas Mart mõnikord õllekapa juures, kuid ei läinud kirahännast Leenut kallistama.

Siis ükskord jälle kodu poole astudes märkas ta üksikut puud käänakul.

Andres Vanapa

ÜKS ROOSA LAPS
kesk aasa rohelist,
kes küsis minult leiba.
Üks roheline lapp
kesk leinaheina.

DIDAKTILINE

See poiss jäi arengus seisma,
sest usin polnud ta.
Pandi ühtlugu nurka seisma,
ei viitsinud õppida.
Ning hiljem ühes vanglas,
kus istus ta asja eest,
ühte pikemat jutustust algas,
miks temast ei saanud meest.
See jutustus avaldati,
kõik vangutasid päid.
Nii sünnib ilmas alati,
sest pahadest rohkem on häid.

ME OLEME RÄITSAKAD,
langeme kõrgusest,
sulame maasse.
Maast kastena tõuseme
päikese poole,
vihmana langeme maasse.
Nii tõusta ja langeda,
maasse kaduda
omaselt inimsoole.
Kui räitsakad hõljuda
siia ja sinna,
igale poole.

Hans Trass

PÕHJAVALGUS

(Kanada 1975)

KÄEPIGISTUS

Ottawa linnaplaanil on hästi näha, et kõik suuremad tänavad viivad lõpuks Hillile, künkale By kanali ääres, kus asuvad parlamendihooned, uhke «Chateau Laurieu» hotell, kongresside hoone (ümber ehitatud vanast jaamahoonest) ja «Art Center», mornivõitu pruunikashall aken-deta lösutis, millest mingi mõjusama mulje saab alles sisenemisel. Hillile viib ka Rideau tänav, mida mööda ma oma peatuskohast, «Parkway» motellist, novembrikuu ühel hommikul kesklinna poole ruttasin. Jah, see oli november, aga loodus ei tahtnud ikka veel lahkuda «Indiaani suvest» — mõned suhkruvahtrad uhkeldasid punaleekivate võradega, ilm oli kanadalaste meelest lihtsalt *phantastic*. Mööda Rideau'd üles rühkides kuulsin ma äkki Hillilt särtsakat marsimuusikat. Seedsin samm mu marsirütmi, ühinesin tõttava rahvasummaga, haarasin gaidi-neult mingi lendlehe, astusin kellegi kannale («Sorry!», naeratus, toetasin teda hetkeks küünarnukist), vaatasin tagasi — tänav täitus ruttavate inimestega, sadade ja sadade lastega, liiklus oli suletud. Vaid üksikud maadjad mustad limusiinid roomasid väärrika aeglusega Hilli poole. Esimese maailmasõja ohvrite mälestussamba juurde jõudes taipasin, et siin toimub midagi eriti pidulikku. Kunstikeskuse poolt mööda laia avenüüd sammus Hilli suunas šotlaste kolonn. Seelikutes mehed puhusid torupille, kõige ees kõndis dirigent ja viibutas üles-alla uhket dekoor-keppi. Nende järel sammus mereväekadettide rühm. Noored ohvitserid vehkisid koomiliselt käsi-jalgu, puusad lahti, rusikas käsi lõuani ja tagasi selja taha. Tulid kenad naissõdalased ülepõlve seelikukestes, valged kabuurid võlvuvatel puusadel. Mustadest limusiinidest astusid välja kõvakübaratega ja frakkides diplomaadid. Peeti Esimese maailmasõja ohvrite mälestuspäeva. Saabus peaminister Pierre Elliott Trudeau. Ta astus välja oma hõbehallist kuulikindlast autost, astus aeglaselt mälestussamba juurde ja istus siin suurele punasele tugitoolile. Saabus endine peaminister Diefenbaker (tugev aplaus), tulid vaimulikud. Üks sportliku välimusega neeger, küllap mingi Aafrika riigi saadik, hüppas nõtkelt üle piirdeaia ja jooksis mööda punast vaipa oma kolleegide juurde (heahtlik aplaus). Äkki kärgatasid parlamendihoone poolt kahuripaugud. Neli suurt, ilmselt Esimese maailmasõja aegset kahurit põrutasid aupauke, kõrgete punaste mütsidega sõdurid sagisid tähtsalt rauamürakate ümber. «Fire!», ja tuvideparv lahvatas lossikatuselt lendu. Lapsed pistsid nutma, naised kiljatasid, Pierre Trudeau tõusis oma tugitoolilt ja kiikas lossi poole. Siis algasid kõned — lühikesed, liigutavad. Rääkisid Trudeau, diplomaatilise korpuse vanem, peapiiskop. Et Kanada rahvas mäletab oma poegi ja tütreid, kes langesid Euroopa sõjatandril kuuskümmend aastat tagasi. Kogu see vaatepilt kestis võib-olla 50—60 minutit. Siis hakkas rahvahulk laiali valguma ning ka mina suundusin laia avenüüd pidi allapoole. Äkki suruti mind rahvasummast teeveerde, ujusin laste ja sõdurite voolus edasi mingi mootorratturitega piiratud objekti suunas. Varsti ulatusin nägema — see oli peaministri limusiin. Masin peatus, sellest astus välja Pierre Trudeau, lühikesekasvuline, sale, juba hõrenevate juustega. Et seisin laste hulgas ja olin neist pikem, siis ta märkas mind, ja kaisutanud paari last, ulatas mulle äkki käe ning lausus: «Hallo, mister!» Vastasin talle: «Hallo, mister Trudeau!»

HANS TRASS

Naeratasime lahkelt teineteisele. Nii ta kõndis käteldes ja naeratades mööda avenüü äärt sadakond meetrit, tursked ihukaitsjad ärevalt ümbritsemas teda, kord ahendades, kord laiendades kitsast ringi ümber kõrge poliitiku, kel on suur populaarsus noorte hulgas, kel on oma maal palju vaimustatud austajaid, aga ka vaenlasi. Noortele meeldib tema nooruslik olek ja sportlikkus, ta komme käia lihtsalt (isegi poisikeselikult) riides, ilmuda ootamatult *party*'dele, noorte kogunemistele. Liberaalselt meelestatud poliitikutele ja ühiskonnategelastele imponeerib peaministri mõningane otsustavus suhtlemises suure lõunanaabriga. Aastas paar korda vähemalt on tal tavaks teha väike märkus ameeriklastele, kui nad on ükskõik mis suhtes näidanud mitteaustavat suhtumist oma naabrisse. Konservatiivsetele suurbusinessi esindajatele käib see, samuti Trudeau mõned taotlused oma maa majanduse iseseisvustamiseks vastukarva, ja nad ei varja seda ei sõnas ega teos.

Peaministri ja rahva vahelise sõpruse demonstratsioon hakkas lõppema. Aeglaselt Trudeau kõrval liikuv limusiin peatus, turjakad mehed sulgesid ringi, peaminister surus end siiski veel hetkeks sellest välja, lehvitas käega. Vaatasin ta ilusaid, sügaval istuvaid piklikke silmi — kas näen neis ebalevust või hirmu? Vist ei. Mu kõrval seisis siilisoenguga kauboirõivais müraakas, käed taskus, lõualuud närviliselt liikvel. Miks tal käed taskus on? Mida ta seal hoiab? Autouks avati, peaminister kadus masina hämarusse. Kümnekonna sekundi pärast oli auto juba kongresside hoone nurga taga.

Rahvas valgus laiali. Ausamba jalami ümber jäid kümned kunstpärjad tehislillede ja lintidega kümnete riikide saatkondadelt — Poolalt, Austraalialt, Hollandilt, Indoneesialt, Luksemburgilt, Jaapanilt, Jugoslaavialt... Meelde jäi Saksa Föderatiivse Vabariigi saadik. Pikk kiilaspäine rasvumisele kalduv mees tumehallis igapäevases ülikonnas, valge nelk rinnas. Parg Nõukogude Liidu saadikult, jässakalt morniilmeliselt ning rahulikult mehelt, kes hoidus tagasihoidlikult teiste taha.

Esimene maailmasõda. Seda tuleb mäletada. Sadu tuhandeid sõjas hukkunuid, purustatud linnu ja külasid. Mu isa kükitas kaks kuud Galiitsia kaevikutes ja meenutas oma lõpupäevil, et ta ei saa tänini aru, mille või kelle eest ta seal võitles. Nemat, haritud ohvitserid, Vladimiri sõjakooli kasvandikud, podporutšikud, vihkasid Romanoveid ja põlgasid ülbeid sakslasi. Hoopis midagi muud oli Teine maailmasõda — see oli heitlus rahvaste ja kultuuri eksistentsi eest. Sellest sai aru iga arukalt mõtlev ohvitser. Kui mu isa 8. augustil 1941 Tallinna Hipodroomilt «Suurele Tõllule» läks, ütles ta mulle rahulikult, käsi ümber ema ahtate õlgade: «See on mu teine sõda. Hoiä ema, poiss, Venemaad ei võida keegi!»

Mälestusdemonstratsioon Esimese maailmasõja ohvrite monumendi juures meenus mulle taas, kui Kanada Rahvusmuuseumi bibliograaf Tiina Matiisen mind mööda Ottawat sõidutas ja kolme populaarse asjaga tutvustas. Need olid krüsanteemide näitus, «Chateau Laurieu» bridžiklubi ja sõjamuuseum.

Krüsanteemid meenutasid hiigelpuudlite elutuid päid. Kasvuhoone stellaažidele asetatud 'Bronzei' sortide lokiis kroonlehtedega õied kõigis mõeldavais värvides — lumivalgest violettmustani — tekitasid mingi eufoorse surnuaiapäha meeleolu.

«Kas pole ilusad?» küsis Tiina.

«Liiga,» vastasin, «siin peaksid olema kümne kuninga laibad.»

«Meil kingitakse neid lapse sündimisel ja abiellumisel.»

«Kuidas kuskil,» vastasin tujutult ja tundsin ninas kloroformi lõhna.

Siis läksime bridžiklubisse. Mind jälitas seesama lõhn. Saalis kümnete ja kümnete laudade ümber istusid nelikud, kivilipsudega ja smokingites, maani kleitides, oranžikasvioletsete nägudega, närviliselt sigareid pahvides, džinni imedes, keskendunult kaarte jagades, midagi sordiini all õiendades, rahutult sõrmedega lauale koputades, partnerit altkulmu põrnitsedes. Pealinna koorekihi esindajad.

«Siia kogunevad pühapäeviti pärast dinnerit meie linna kõige rikkamad kodanikud,» teatas Tiina poolsosinal, ja veel vaiksemalt: «Nad mängivad raha peale, siin on suured summad mängus.»

Saali beletaažil seisis kümned inimesed ning vaatasid seda etendust vaikides pealt.

«Tiina,» ütlesin ma, «lähme joo me kuskil õlut.»

«Oodake ometi.» Tiina pilk oli nii etteheitev, et nõustusin ootama põnevast hetkest — paaride vahetust.

«See on mister Booney abikaasaga,» sosistas Tiina, «ühe suure firma direktor, ehmatavalt rikas mees, ja siin ta ka alati võidab! Ta veedab nädalalõpu Havail!»

«Tiina,» ütlesin, «ma tahan midagi külma juua.»

Trügisime vaikselt läbi rahvasumma, väljusime Lord Elgini avenüüle.

«See on nii põnev, vahel nad hakkavad vaidlema, isegi kaklusi on toimunud, teate, siin on mängus suured summad, aga keegi õieti ei tea, kui suured. See on väga põnev!»

Too mister Booney tuli mulle korduvalt meelde. Eriti kui hotellide vestibüülides nägin lõhkeda ähvardavate keredega džentelmene, kelle vetsusuurusi läikivaid kohvleid boid ähkides hiiglasuurtesse «Chrysler'itesse» tassisid. Just sellistena oli seltsimees Reiman meile 1948. a. kirjeldanud kapitaliste. Koledad praagamaod. Kui üks selline boss Montrealis «Windsori» hotellis mu jalale astus, sisistasin talle naerata-des: «Siga.» See mees haaras mu käe, raputas mind oimetuks ning vedas baari. Ta oli Läänemaalt pärit tistler, kes Montrealis olümpiat tegi. Ta kikilips laius kaugele üle pintsaku revääride, sõrmedes sirasid kolm suurt sõrmust, kui ta arvet makstes administraatorit kõnetas, koogutas see peaaegu et laua alla. Ta on vist hea töömees, ilmselt meister, aga parema palga otsinguil rändab mööda kogu Põhja-Ameerika kontinenti.

«Praegu olen ma rahamees,» teatas ta, «olümpia! Aga tuleval suvel olen tööta, siis sõidan Edmontoni, seal toimuvad Ühendatud Kuningriigi mängud, midagi seal ikka nikerdada antakse!»

«Aga pärast Edmontonit?»

Ta manas näole väga ilme. «Ainult taevast teab. Peasi on korjata raha mustadeks päevadeks ja särk puhas hoida!»

Pärast seda vaatasin veidi teisiti paksudele — lõppude lõpuks esineb neid nii-öelda kõikjal, ka proletariaadi ning eesrindliku intelligentsi hulgas. Ka džäss, too Gorki järgi «paksude muusika», pole enam see. Kõik muutub siin kirevas, rahutus, kaastundlikus ja julmas maailmas, muutuvad ka paksud.

Jõudsime sõjamuuseumi. Jalutasime püside ja kuulipildujate vahel. Kümnet tüüpi granaate. Seinamaal täägivõitlusest kahe sõduri vahel, taamal kõrged roosad mäed, verelaik helesinisel lumel. Kindralinäod, tähtsad, tühjad ja kiretud.

«Ja nüüd tuleb peamine,» teatas Tiina, «tulge, sinna võib ka sisse istuda!» Suure saali keskel uhkeldas lahtine must auto, täiesti korras, nagu oleks ta eile vabrikuvärvast välja sõitnud.

«See on Goebbelsi auto, muuseumi uhkus.»

Miks uhkus, ja kuidas ta siia sai? Juhuslikult, pärast sõda, laevaga, üks Kanada ekspeditsioonirügement tõi.

Propagandaministri vaimuvärdja tavaline tolleaegne auto, ja seintel suured pannod sadade Esimeses maailmasõjas hukkunud sõdurite nimedega. Auto ümber trügiv rahvahulk, pannode hall helendus seintel. Valvuri tähelepanelik pilk, kui ma nimesid märkmikku kirjutan — Paul Mahomic, Peter Cockayne, Arthur Kozlowsky... Kahekümneaastased poisid, kelle isad tulid töötatud viljarikkale maale õnne ja küllust otsima ning saatsid oma pojad Uuest Maailmast tagasi totrasse sõtta, millel polnud mingit mõtet, nagu neist ühelgi polnud olnud...

Jalutasime ruumist ruumi. Kõikvõimalikud tapariistad, gaasirünnaku ohvrite pildid, armsad naiivsed lapsenäod sõdurimundrites. Kõik Esimesest maailmasõjast. Mulle hakkas tunduma, et rohkem sõdu pole olnudki, ning ühte umbtuppa jõudes oli vaja end koguda, et mõista — siin on Teise maailmasõja ajalugu Kanada seisukohast. Samuti hallil marmoril nimed, Kanada sõjast osavõtu kronoloogia, mõned maalid. Kõrvutan arve: Esimesest maailmasõjast võttis osa 424 859 kanadalast, sõjas hukkus 60 661, Teisest — 730 625, hukkus 51 992.

Hakkasin mõistma, miks Hillil sellise butafooriaga Esimest maailma-

sõda mälestatakse ning miks kanadalastega kõneldes inimkonna suurim draama, Teine maailmasõda, jäi nende käsituses millekski kaugeks ja poololnuks.

Nad olid sellest sõjast kaugel. Neil ei olnud ühtegi sõjahaava omal maal. Mälestus ja au neile ligi viiekümne kahele tuhandele noorele kanadalasele, kes andsid oma elu suurimas heitluses inimkonna eksistentsi eest. Aga inimene, kes tuleb maalt, mis kaotas Teises maailmasõjas 20 miljonit inimest ja materiaalseid väärtusi 2600 miljardi rubla eest, imestab väärikalt vait jäädes, kui loeb raamatust «Quick Canadian Facts», et 1941. a. oli Kanadale üheks märkimisväärsimaks sündmuseks multimiljonär Herbert Holti surm (see tähendas Kanadale rohkem kui muud sündmused sel aastal maailmas!).

Andestatagu need kõrvalekalded peatüki teemast. Protsessid, objektid ja sündmused on omavahel seotud teatud seaduspärasuste läbi, aga viimaseid avastatakse, mõistetakse ja hinnatakse sageli nii seaduspärasust erinevalt, et iga seos (näiteks krüsanteemide, kloroformi lõhna, Teise maailmasõja, õllejanu ja valge nelgi vahel) on seletatav ning tõestatav nii empiirilisel kui ka teoreetilisel. Empiirilisel kirjeldavatel kanada ajaloolastel ja sotsioloogidel Teist maailmasõda nende enda seisukohast tõepäraselt, teoreetilisel (=dialektiliselt) seisukohast alahindavad nad selle tähendust kogu maailma edasisele arengule, sealhulgas ka oma maale.

Aga nüüd veel tollest käepigistusest. Arvan, et selles oli midagi sümptomaatilist (kuigi juhuslikku, ma ju ei esitlenud ennast nõukogude bioloogina, selleks polnud aegagi — «Hallo, mister», «Hallo, mister Trudeau!»). Selleks et niisugune käepigistus toimiks, oli vaja teatud statistilist keskmist, kindlat tõenäosusele põhinevat juhust. Kui Kanadat külastas aastas 1—3 nõukogude teadlast (15—20 aastat tagasi), siis oli selline kontakt peaaegu et võimatu (kuigi mitte absoluutselt). Nüüd, mil teaduslikud ühistööd on vormistunud paljuaastasteks programmideks, kui Kanadas töötab kümneid nõukogude ja Nõukogude Liidus kümneid kanada teadlasi, pole tegemist ainult pimedaga juhusega. Kui ma lendasin üle Kanada Ottawast Edmontoni, mind lausa hämmastasid all avanevad looduspildid. Näis, nagu lendaksin kuskil Tomski ja Irkutski vahel — samasugune lõpmatu taiga, samasugused keerulised soostikud, suured järvid, ääretud põlendikud, laiad jõed kord luhamadalikel väänlemas, kord kadumas kõrgseinalistesse kanjonitesse. Siis laudtasid preeriad (meie steppide analoogid) lehtpuusaludega, vanad taimestunud ja uued pruunide saviste nõlvadega uhteorud. Taamal kõige erikujulisemate tippudega mäed.

Kuid see on vaid väline sarnasus. Suuremaid ja olulisemaid sarnasusjooni on maapõues, loodusvarades, nende avastamis- ja kasutamisteedes.

Heitkem kõigepealt lühipilk Kanada rahvastiku- ja asumisgeograafia peale. Selles riigis, mis on Maal suuruselt teine (3,8 miljonit ruutmiili, Nõukogude Liit — 8,6 miljonit ruutmiili), elab 22 659 000 inimest (1975). Enamik neist on elupaiga leidnud 100 miili tsoonis pisut põhja pool piiri Ühendriikidega. Siin asuvad 16 linna Kanada 21-st enam kui 100 000 elanikuga linnast. Lõuna-Kanadas (600 miili tsoonis), mille pindala moodustab vaid 2% maa territooriumist, elab 60% kogu rahvastikust. Hiigelsuurel alal põhja pool polaarjoont (40% riigi pindalast) elab 52 000 inimest. Kogu praegune Kesk- ja Põhja-Kanada on võrreldav sellega, mis olid Siber ja Kaug-Ida meie maale enne seda, kui NLKP ja Nõukogude valitsus nende alade kasutuselevõtule eritähelpanu osutama hakkasid. Praegu on juba meie Kaug-Põhjas suuri linnu (meenutame Norilskit!), sealseid maavarasid võetakse intensiivselt kasutusele, on loodud energeetikabaas uue subarktilise ja arktilise tööstuse, transpordimagistraalide ja linnade loomiseks.

Kanada jaoks kõik see alles algab. Maa riigijuhid, töösturid ja teadlased on pööranud pilgu Põhja. Ning muidugi otsitakse eeskujude ja meetodeid põhja-alade asustamiseks Nõukogude Liidult, maalt, mis on fantastilise julgusega asunud hõivama hõivamatut (nagu arvatud), ligipääsmatut Arktikat.

Mida võib siis Kanada Põhi riigile anda? Teadjad mehed — geoloogid,

geograafid, majandusteadlased, ökoloogid — vastavad kõhklemata: kõike. Kulda, hõbedat, plaatinat, maagaasi, sütt, naftat, vaske jms.

Kanadale, aga ka Ameerikale üldse on kõige tähtsamad viimase kümne aasta jooksul avastatud maagaasi ja nafta leiukohad. 1968. a. leiti suured nafta- ja gaasivarud Prudhoe lahe ääres Alaskal. Kui 1970. a. satuti veelgi suurematele naftaleiukohtadele Kanada Arktikas (Atkinson Point Loode-territooriumil), tekkis idee ehitada kompleksne juhe USA ja Kanada nafta ning maagaasi transportimiseks läbi Kanada selle lõunaossa ja sealt Ühendriikidesse. Selline juhe on juba projekteeritud. Valmimise järel peaks see oluliselt hakkama leevendama energiakriisi. Naftavarudest veelgi suuremad on maagaasi leiukohad. Kanada geoloogide arvestuste kohaselt moodustavad maagaasi varud Sverdrupi saartel (Arktiline ookean) 118,8, Franklini saartel 15,2, mandri arktilisel rannikul 20,8, Mackenzie jõe deltal 50,8 ja Loode-territooriumi siseosas 7,5 triljonit kuupjalga. Peale selle hinnatakse arktilise rannikumere maagaasivarusid 130 triljonile kuupjalale. Intensiivse otsimis- ja projekteerimistöo tulemusena on valminud plaan arktilise gaasijuhtme ehitamiseks Beaufort'i mere äärest Lõuna-Kanadasse. See 2600 miili pikkune juhe läheb arvestuste kohaselt maksma 8,3 miljardit dollarit ja tuleb eksploatatsiooni anda 1980. a. Juhe algab Prudhoe' lahe ääres Alaskal, suundudes läbi Yukoni Loode-territooriumile. Siin McPhersonis ühinevad Prudhoe, Taglu, Tuktoyaktuki ning Parsoni juhtmed ühiseks mööda Mackenzie jõe lamminõlvu lõunasse (Alberta provintsi) suunduvaks juhtmeks, mis annab 4,5 miljardit kuupjalga gaasi päevas. Sellega on võimalik aasta ringi gaasiga varustada kolmekümmend viit miljonit Kanada ja Ameerika kodu.

Selliste plaanide elluviimisega muutub oluliselt Kanada Arktika loodus ja asustus. Ning loomulikult paneb see Kanada ökoloogid ja keskkonnakaitsjad muretsema nende muutuste laadi üle. Ja selle üle, mis juhtub tundrate üliõrnade ökosüsteemidega.

SWIMMING POINT

Pika baraki ukse kõrval on tagasihoidlik silt: «Swimming Point Base Camp. 69°6' N.L. 134°23' W.L. Mackenzie Delta, Northwest Territories. Operator: Gulf Oil Canada Ltd.»

See on suur naftapuurimispunkt Kanada Arktikas. Siin puuritakse, uuritakse ja toodetakse.

Saabusime siia Edmontonist 29. septembril. Edmontoni jõudsin eelmisel hilisõhtul Ottawast. Lennuväljal ootas mind doktor Dale Vitt, Alberta Ülikooli Botaanikainstituudi *associate professor*, brüoloog, kõhn ja asjalik noor teadlane. Kiirustasime kohe professor Lawrence Blissi juurde, kes pidi olema minu vastuvõtja ja hooldaja siin Lääne-Kanadas. Sain teada, et mulle jääb vähe magamisaega, varahommikul lennatakse edasi. Larry Bliss, lühikasvuline ja kõhn iiri päritoluga ameeriklane, jätab oma kiirustava (aga nagu peagi selgus, väga läbimõeldud) tegevuse ja jutuga esimesel hetkel hajali oleva inimese mulje. Kõik otsustused jääksid nagu pooleli (et mõtle ise edasi, lihtne asi). Ta ütles: «Magad minu toas, Gulfi lennuk viib meid homme põhja, äratan kell kuus, külmkapp on kõõgis, seal on ka jääd, ma pean veel kirjutama.» Mis Gulf, kuhu põhja, ja mis pagana jääd mulle magamiseks vaja on?

Täpselt kell kuus koputas Larry mu uksele: «Hommikust! Viski ja jää on puutumata, mis Venemaalt sa oled?»

«Ütle parem, Larry (meie «you» oli sinamaiguline, sest olime kohtunud Leningradis ja Rootsis, Abiskos), kuhu põhja me lendame?»

«Ma teen Gulf Company'le lepingulist tööd nende poolt ülessongerdatud tundratel, kus nad naftat ja maagaasi otsivad. Püüame midagi taastada. Ütlesin neile, see oli eile, ühele kõvale bürokraadile, et Nõukogude Liidust tuleb hirmus suur nina, koostöö korras, teda on vaja Arktikasse viia. Nõustused. Nad kardavad mind veidi, küll kohapeal näed.»

Püha müristus, mu suur paljunaerdud nina! Gulf Company, imperia-

listliku monopoli musternäidis, ja mina, suurenaline nõukogude väike bioloog, nende lennukis, ilma piletitä!

«Larry, see pole nii lihtne, ma pean...»

«Ole rahulik,» katkestas mind Larry, «kõik on kokku lepitud. Lähme sööma, lennuk stardib kell seitse. Viskit tahad, või vodkat?»

«Ei taha, Larry, õpi ära, et vähemalt hommikul me seal ei joo!»

Larry tõstis oma punakad kulmud kõrgele. «Selge, hommikul ei joo.»

Kihutasime lennuväljale. Heh, mõtlesin, alles kaheksa tundi tagasi maandusin siin. Ja nüüd olen jälle platsis. Enne lennujaama pööras Larry paremale, seal oli suur angaar, selle ees lennuk «Electra». Jätsime auto parkimisplatsile, tormasime lennuki juurde, Larry seletas midagi ametnikule, osutas minu poole, ametnik kummardas viisakalt ja me ronisime suurte kastide vahelt lennuki tagaossa, mahutasime end kitsukestele toolidele ja olime mõne minuti pärast õhus. Samasuguse rutuga kadus ka lennuaeg. Kaks ja pool tundi hiljem maandusime Norman Wellsis. Veerand tundi peatust hõredasse põhjataigasse rajatud maandumisrajal. Jooksime Larryga mõnisada meetrit mööda lennuvälja, et elustada kastide vahele kiilunud jalgu. Pealegi oli külm, -10° , kitsavõralised Lyelli lehised seisid hõbedastes härmarüüdes. Ja siis tagasi sooja lennukisse, kus pakuti kuumat kohvi ning viineripirukaid. Tunni aja pärast olime Inuvikis, meie «Electra» maandus otse ühe kärbse kõrvale, see oli kuueistmeline «Twin». Pool sigaretti suitsetatud, pugusime sellesse lennuaparaati. Olime taas õhus, metsatundra kohal. Laugjalt liigestatud maastik oli käega puudutada, sest lendasime vaid paarisaja meetri kõrgusel. Vaatasin alla ja hüüdsin Larryle: «Vaata, metsapiir!» All maal joonistus selgelt viimaste mustjasroheliste puude piir, algas tundra. «Twin» kop-satas maha. Dave Mowbry, Swimming Pointi keskkonnainspektor, võttis suure sigari suust ja hõikas meid «Twinist» välja tirides ning labidjaid valgeid hambaid välgutades: «Welcome to Arctic Canada!»

See on siis Kanada Arktika. No tere, tsirkumpolaarse Arktika Kanada-osa! Sirutasin jalgu ja käsi, viipas piloodile ja lonkisin maandumisraja servale — kohe algas midagi tuttavat. Hüppasin põõsastikku — *Salix lanata*, nende all tundra käokõrv, tundrakanarbik, drüüas. Pole kohta, kus poleks midagi tuttavat, maailm on nii armsalt ühtlane! Aga see? Haarasin imeliku külmunud kõrrelise järele.

«See on Kanada kastik, kui, siis oled seda näinud vaid herbaariumis,» teatas mu selja tagant Larry Bliss. Sumasime kümmekond minutit külm- mas tundrapõõsastikus, jõudsime juba vaidlema minna selle koosluse tsonaalse kuuluvuse üle, kui meile hõigati: «Dinner!»

Need olid tugevad ja karastunud töömehed, kes siin laudade taga istusid. Nad sõid palju ja hästi, jõid ohtralt mahlu ja hävitasid punavat õrnalt hautatud liha. Pole kerge siin tööd teha, pole kerge siin tööd saada. Nad sõidavad siia kaheks nädalaks, töötavad 12 tundi päevas (ka südatalvel, mil harilikud temperatuurid on $-45...-55^{\circ}$), puurivad, monteerivad, tankeerivad... Siis viiakse neid nädalaks «lõunasse» (Edmontoni, Calgarysse), perekondade juurde, ja seejärel tuuakse jälle siia, puudeta, suveta, viinata ja naisteta töökohta. Siin kehtib kuiv seadus — oled võtnud, siis paki kohver ja jäta jumalaga suhteliselt hea sissetulekuga. Siin kehtib ka allumise seadus — nurised, vahetatakse välja teisega. Pole kerge kirjeldada nende tööd, nende kahte nädalat. Vaatamata sellele, et nad elavad soojades neljanari-tubades, et nad saavad süüa nii palju kui tahavad, ahistas mind siiski mingi äng, kui need mehed kell kuus õhtul, juba ammu pime väljas, läksid jälle puurimis-punktidesse, kõledasse jäistuulisesse tundrassa, samas kui meie Larryga olime lõpetanud oma töö ja kohendasime end mugavates tugitoolides probleemitsemata.

«Me tuleme siia seepärast, et meid huvitab tundra, nemad, et siin on suurem palk,» ütles Larry. «Neil on lõunas suured perekonnad, nad on endale ehitanud majad, see võtab raha, see nõuab ohvreid.»

Hakkasin mõistma, et tundra pole üksnes bioom, kus igal loodustead-lasel on teha midagi olulist, et selgitada organismide vastust äärmusli-kele keskkonnatingimustele, vaid et tundra, Arktika üldse, on globaal-ses ulatuses saanud inimese intensiivse majandusliku tegevuse areeniks,

kaugemat tulevikku silmas pidades võib-olla tähtsamaks, kui on mõõdukad keskviõõtmed. Ma mõistsin, et minu tundra-uurijate põlvkond on vahest viimane, kes näeb suurealalisi tundraid niisugusena, nagu nad on kujunenud looduslike arenguseaduste alusel tuhandete aastate jooksul. Lähemad aastakümned muudavad polaarsed külmakõrbed ja tundrad suurtel aladel inimese (kultuuri, tööstusliku tegevuse, tehnika) poolt deformeeritud maastikeks. Ning et on viimane aeg tundra õppida neid muutusi (antropogeenset dünaamikat), mis kujundavad aja jooksul uue tundra — poolkultuur- ja kultuurtundra. On vaja osata prognoosida erisuunalisi muutusteseeriaid, mis johtuvad inimese aktiivsest tegevusest. On vaja kõige kiiremas korras põhjendada ja seadustada küllalt suured tundraalad kaitsealadena selleks, et tundravõõndit ei tabaks mõõdukate (metsa-, stepi-) võõndite saatus.

Järgmisel hommikul, niipea kui valgenes, asusime suurde helikopterisse ning lendasime kontrollreisile. Iga 10—20 km järel maandusime mõnes puurimispunktis. Kõik nad kannavad nime ja šifrit («Gulf-Mobil Parsons Lake K-09», «Gulf-Mobil Ya-Ya A-28» jne.). Maandusime puurimispunktis. Larry inspekteerib keskkonna taastamistöid — kuidas tasandatakse pinnasekuhilaid, kuidas on tärganud taimed (kanada kastik, Bigelow'i tarn, laialehine kastehein jt.) tasandatud jäätaladel, milline on teede olukord. Siinsamas koostatakse akt ja antakse töökäsud — mis tehtud, mis tegemata. Kõik toimub operatiivselt ja asjalikult. Larry Bliss on siin *Environmental Head*. Ta võib keelata traktorite liikumise, sulgeda puurimispunkti, määrata trahvid. Ennekuulmatute volitustega mees! Niisuguse võimu on talle andnud föderaalvalitsuse, Loodeterritooriumi ja Yukoni administratsiooni, naftakompaniide, Kanada Keskkonnavalitsuse ja Alberta Ülikooli vahel sõlmitud leping. Kui kompaniid saavad keskvalitsuselt ja Yukoni või Loodeterritooriumi administratsioonilt loa maagaasi või nafta otsinguteks, langevad prof. Lawrence Blissile ja tema ökoloogialaboratooriumile rängad ülesanded — hoida vaos kasuahnete kompaniide tegevust, suunata keskkonnakaitse-alast taastamistööd, pidades kõige selle juures silmas kohalike elanike — küttidest ja kalameestest indiaanlaste ning eskimote huve.

«Algul näis, et sellest ei tule midagi välja. Mind lihtsalt ignoreeriti. lubati ja jäeti tegemata, omavolitseti, peteti,» rääkis Larry. «Kuid varsti ma taipasin, millisele nupule vajutada. Asi on nimelt selles, et mängus on mitme kompanii (Gulf, Shell, Esso) huvid. Kõik nad loodavad avastada rikkamaid ning kergemini ekspluateeritavaid naftaleiukohti. Mul tarvises ühele kompaniile, kes veidi rohkem arvestas keskkonnakaitse nõudeid, väikesi soodustusi teha (näiteks teede rajamiseks, kruusa hankimiseks), kui teised kompaniid mõistsid, et nii võidakse initsiatiiv kaotada. Konkurents on võimas hoob, seda tuleb osata kasutada, ka ökoloogias! Nüüd on nad juba võrdlemisi sõnakuulelikud, kuid silm tuleb pidevalt peal hoida.» Larryle tähendab see «silma peal hoidmine» aastas vähemalt 4—5 lendu siia Arktikasse, uurimistöid suvel ja talvel, arvutuid koosolekuid, seletuskirju, diskussioone kõikidel tasemetel ministritest buldooseri juhtideni.

Rampväsimus kehas, jõudsime õhtul Swimming Pointi. Olime inspekteerinud viit puurimispunkti, teinud üle kahekümne «seisundianalüüsi». Vajusin koikusse ja ei tahtnud õhtusõõgile mõteldagi. Alles siis, kui Larry teatas, et kinos on täna film «Lady sings a blues» Billie Holiday elust Diana Rossiga nimiosas, vedasin ennast meeste hulka.

Nurksulud. Ka järgmisel päeval lendasin tundrassa, seekord rohkem oma huvides — geobotaaniliste analüüside tegemiseks ja samblike kogumiseks. Sellel lennul juhtus õnnelik õnnetus, millel ei ole õieti midagi ühist arendatava jutuga, kuid oskamata seda lükkida ühtegi teise peatükki ning suutmata selle esitamisest loobuda (nii armsalt seikluslik, niisuguseid juhtumeid peab ju reisikirjelduses olema; eelmistes ma vähemalt eksisin ära, kaklesin eksbandiitidega või kohtasin karu, nüüd ei sedagi...), kirjeldan seda siin. Niisiis. Lendasime John Busbyga kahemehehopteris üle töötavate ja mahajäetud puurimispunktide. Äkki hakkas mulle silma pingo. Neid üliilusaid ja -huvitavaid tundramaastiku moodustisi olin näinud Jakuutias, aga kah ainult õhust, lennult.

Palusin Johni — näed, seal on üks pingo, ma pole veel elus ühelgi pingol olnud, nüüd oleme sellele nii lähedal, päris kohal, ole täitsa, maandume sellele! Karjusin täiest kõrist: «Be täitsa, land on the pingo!» John tegi järsu pöörde, lähenes pingole, keerutas ümber kümme-konna meetri kõrguse vulkaanisarnase kühmu ja vastas: «Pole võimalik, maandumisplats on liiga väike, vereme nõlva pidi alla.» Selle pingo tipp oli vaid umbes kümneruutmeetrise horisontaalpinnaga. Hakkasime eemalduma, kuid Johnil hakkas vist minust kahju. Ta planeeris uuesti pingo kohale ja hõikas: «Nöörredel!» John seletas (röökis, raadioühendust meil ei olnud) midagi, joonistas vaba käega mingeid figure. Vastasin talle: «All right, all right, thank you, oh, pingos!», ja mu hääl jõudis vist temani (olen märganud, et erutumisel omandab mu hääl mingi vastiku pseudotenorliku kilava kõla). Nöörredel lasti alla. Hakkasin ronima. Äkki tundsin, et mind kistakse kuskile kopteri kõhu alla. John karjus midagi, nägin hetkeks ülalt ukse vahelt ta labakätt tegemas kopterist eemaldavaid liigutusi. Hetkeks kuulsin sõnu «hand, hand!», siis tundsin, et mu jalad kopsivad kopteri kõhtu, pea kõlgub alla. Pööristuul rabas kõik mu haarmed lahti, prantsatasin pingole ja leidsin ennast keset liigirikast samblikukooslust. Kobasin kaela — terve, jõllitasin kopteri poole — Johni hirmunud nägu vahtis alla. «All right,» karjusin, «very fine pingo!»

See imetlusväärne sümmeetria! Kõikidest külgedest ühesugune kalle, tõesti nagu mikrovulkaan. Jalamil lopsakas kääbuspõõsastik, nõlvadel erosiooniuurded, kogu kühm kaetud kümnete ja kümnete sambliku-liikidega. Mu kogumiskott täitus kiiresti herbaariumiproovidega, jõudsin teha vaid kaks üldkirjeldust, kui kopteri pöörin teatas, et selle pingoga on kõik.

Kui jõudsin tagasi Swimming Pointi, seletas John, et «Issake, kuule mees, vähe puudus, et oleksid murdnud oma kaela või selgroo! Ma karjusin ju sulle, et hoia nöörredelist ühe käega kinni ja teisega tõuka ennast kopterist eemale!» Tore küll, kuulda läbi selle putuka hirmsa mõrgamise, kuidas sa ühe käega ronima pead ja teisega tont teab kas ennast või teda eemale tõukama! Igal juhul lõppes kõik õnnelikult. Nüüd tean veidikegi, milline näeb välja pingo pärast seda, kui oled sabakondiga tema peale maandunud. Jõudnud Tartusse, helistasin vanaaastaõhtul Lennart Merele ning jutustasin talle muude Kanada-muljete hulgas ka sellest pingo-loost. Enne seda (kümme päeva pärast Montrealist saabumist) olin oma koduhoovis liugjääll kukkudes murdnud roide, aga pingol, näed, jäin terveks. Lennart Meri vastas sellele oma rahulikult ja filosofoerival viisil, et mitmedki rännumehed on oma tegevuse lõpetanud nii — sõitnud ümber maailma, avastanud uusi maid, saabunud koju ja ... uppunud kodusadamas. Mis tähtsus on su roidetükil, võrreldes pingodega! Roie ongi juba ammu terve ja unustatud, seda pingot ei unusta ma aga elu lõpuni. *Nurksulud kinni.*

Reis Swimming Pointi lõppes seminariga. Teema — «Mis juhtub keskkonnaga?» Ettekandja professor Lawrence Bliss. Kuulajaks kogu kollektiiv — köögitäididest keskkonnainspektorini. Professor Bliss andis põhjaliku ülevaate kõikidest keskkonnakaitse probleemidest seoses nafta- ja gaasijuhtmete ehitamisega ning uute leiukohtade otsingutega. Ta alustas tundra kui äärmiselt fragiilse (puruneva) ökosüsteemi iseloomustusest. Tundra taimkate on umbes 50—60 korda õrnem (tundlikum, purunevam) parasvööndi omast. See tähendab, et ühel inimesel või ühel masinal (traktoril, roomikautol vm.) on tundra loodusele sama mõjujõud, mis on 50—60 inimesel või masinal parasvööndi aruniidule või metsakooslusele. Inimese kasvav migratsioon Kaug-Põhja on põhjustanud siinses looduses kiirete muutuste ahelreaktsiooni: erosiooni, maa-lihked, igikeltsa sulamise, tundra õhukese elukihi — taimekamara purunemise, takistused loomade rändeteedele, igasuguse inim mõjutusele ülitundlike looma- ja taimeliikide ning tervete elukoosluste hävimise, veekogude elustiku muutused jms. Ja lõpuks on tundrasse sissetungiv valge inimene muutnud ka siinsete põlisasukate — indiaanlaste ja eskimote elulaadi. Mõni tuhat juurdetulevat töökohta kohalike elanike rakendamiseks ei kaalu oluliselt üles kahju loodusressurssidele

(jahiloomad, kalad), millest indiaanlased ja eskimod on aastatuhandeid elatunud, mis on kujundanud nende elulaadi ja kultuuri.

Seetõttu, rõhutas professor Bliss, tuleb tundrakeskkonna ja -varude kaitseks välja astuda kõigil ja igal pool. Maapõuerikkusi, naftat, gaasi, kulda ja uraani tuleb kasutada, ja kindlasti üha suuremates kogustes, kuid nii, et see tekitaks vaid minimaalset kahju loodusele ja inimese elukeskkonnale. Tundralooduse kaitse tähendab uurimist ja võitlust. Ja lisas lõpuks vaikselt: võib-olla isegi rohkem võitlust...

ALOHA

Pärast tööde lõpetamist Swimming Pointis lendasime veidi lõuna poole — Inuvikki.

See on pisilinn (aga Kaug-Põhja kohta siiski küllalt suur — üle 4000 elaniku) Kanada Arktikas, suure Mackenzie jõe kaldal. Siit on Arktilise ookeanini (Beaufort'i mereni) vaid poolsada kilomeetrit. Igikeltsalile tundrapinnasele rajatud linn seisab vaiadel, tavalised vundamentmajad siia ei sobi, sest hoone oma soojusega sulataks igikeltsa ning vajuks maalihke tagajärjel varsti laiali.

«Olen seda siin näinud,» ütles mulle professor Lawrence Bliss. «Suvelõpuhommikul märkad äkki, et majaseina läbib lai pragu, ja õhtul vajub maja ohtes laiali.»

Tugevatel vaiadel seisvad majad meenutavad kummalisi puujalgseid loomamürakaid.

Siit Inuvikist tegime Larry Blissi juhtimisel väljasõite tundrassa, tuhandete järvedega deltatundrale, tundrajõgede lammidele, metsatundrapõlendikele ja mujale. Ühel oktoobrikuu laupäeval istusime suurde «Fordi» ja sõit läks Inuvikist lõunasse — Arctic Red River'i poole. Kihutasime mööda alles mõni aasta tagasi rajatud (ja kogu ulatuses veel lõpetamata) mitmetuhandekilomeetrist *Arctic Highway*'d, mis ühendab Lääne-Kanada Arktikat ja lõunaosa.

See on metsapõlendike maa. Mõlemal pool teed võib näha igas suunas sõverdunud, risti-rästi mahalangenud halle ja musti kuuski. Ja niiviisi sadadel ja sadadel ruutkilomeetritel. Inimene tungib üha kaugemale põhja, asustab metsatundra ja ehitab linnad Arktikasse. Ja toob siia kaasa palju muudki. Ka metsatulekahjud. Need on siin hoopis hirmsamad ja valusamate tagajärgedega kui lõuna pool. Läheb palju aastakümneid, kuni siin jälle kujuneb mets, kui üldse kujunebki. Meiega on kaasas ökoloog, jeesusenäoline, üle õlgade langevate salkude ja puhmas-habemega Allan Black. Teeme peatusi ning Allan tuhnib oma püsivaatlusaladel. Iga loodusliku uuenduse läbi tärpanud puukene on arvel — mõodetakse ta juurdekasvu, okaste pikkust ja muud. Allan on võrdlemisi skeptiline. Saja ruutmeetri suurusel proovilapil on kümme-kond kidurat puutaime. Neist areneb puuks ehk üks-kaks. Suured, üha laienevad turbasamblamättad osutavad kiirele soostumisele. Tuleks rajada metsakultuure. Aga kes siin pärapõhjas seda teeb, kui peaaegu Eesti-suuruse maatüki peale tuleb üks metsavaht. Tuli lõunast turist, püüdis järvel kala, süütas kaldal lõkke... Ja sajad ruutkilomeetrid põhjaitaigat põlesid näotuks varemaaks.

Sõidame edasi. Maastik muutub vaheldusrikkamaks. Kaljukaldane Campbelli järv mõjub meeleolule tervendavalt. Imepuhas roheline veepeegel, seda palistavad küünalsaleda halli kuuse hõrendikud, kollasamblikuga kaetud oranžid kaljumürakad, uimastavalt lõhnavad grööni sookailu puhmastikud. Sealt saare tagant peaks nüüd ilmuma kanuu ulja Väleaeruga...

Poolsada kilomeetrit enne Arctic Red River'it nägin neid sel teel esmakordselt. Rasked buldooserid õgvendasid teed, meestesumm seisis tule ümber ja lümpis kohvi. «Ford» tegi graatsilise käänu ja pidurdas otse lõkke ääres.

«Need on indiaanlased,» ütles Larry Bliss. «Hooajatöödel. Arctic Red River'ist.»

Kui me Pääskülas end indiaanlasteks ehtisime, oli põhimureks, kust saada küllalt pikki ja kirevaid sulgi (selleks sobisid eriti hästi Öitse tänava poehärä Baumani kummalist tõugu kuke sabasuled; see kukk, vaatamata oma erakordsele suurusele ja värvirikkusele, nägi kärbitud tagapoolt tõttu hästi naljakas välja). Näovärviga oli lihtsam — telliskivitükkide vesilahus muutis me näod just selliseks nagu vaja.

Nad seisid lõkke ümber ja jõid väikeste lonksude kaupa kohvi. Nad olid väikesekasvulised (160—170 cm), tüüakad, seljas sinihallid tunked, peas suuresirmilised mütsid pealdisega «Arctic Highway». Neil oli veidi kollakas nahk ja pisikesed ning piklikud pruunid silmad. Nad rääkisid inglise keelt.

«Sõidame edasi, Lawrence,» ütlesin.

Ma-ka-tai-me-she-kia-kiak, ehk Must Pistrik, sookide kuulus pealik, on ütelnud (T. C. McLuhani raamatust «Puuduta Maad. Indiaanlaste elu autoportree», 1972): «Meil oli alati küllus. Meie lapsed ei karjunud kunagi nälja pärast ja rahval polnud puudust. Kaljujõgede kärestikud kihisesid suurepärasest kaladest ja viljakas maa ei loobunud andmast suurt teraviljalõikust, ube, kõrvitsaid ja meloneid... Meie külad olid tervislikud ja polnud paremaid jahimaid, kui need, mis meil olid. Kui valged prohvetid tulid meie külla ja ütlesid, et asjadega, millega me oleme tegelnud, tuleb lõpetada, siis ükski meie rahva hulgast ei uskunud seda.»

Metsik Hobu, oglala siude pealik, on ütelnud: «Me pole palunud sind, valge mees, siia tulla. Suur Vaim andis selle maa koduks. Teil oli oma. Me pole teid seganud. Suur Vaim andis meile külluslikud maad elamiseks ja piisoneid, hirvi, antiloope ja teisi loomi. Kuid teie olete tulnud siia. Te võtate minu maa, te tapate me loomi, nii et meie elu muutub raskeks. Nüüd te soovitate meil töötada, et ellu jääda, kuid Suur Vaim pole meid loonud töölisteks, vaid eluks küttidena. Sina, valge inimene, võid töötada, kui tahad. Me ei sega teid, aga te ütlete jälle, miks me ei taha saada tsiviliseerituiks. Me ei taha teie tsivilisatsiooni! Me tahame elada nagu meie isad ja nende isad enne neid.»

«Sõidame, Larry,» ütlesin.

«Me näeme neid veel, Arctic Red River'is,» vastas Larry ja käivitas masina. «Te kõik sealt, Euroopast, idealiseerite indiaanlasi.»

Ma tundsin ennast veidi ebamugavalt, vist kohmetult, või olin ma väsinud, ei tea, ei mäleta, meeles seisab vaid see suure mütsisirmiga väike mustasilmne mees, sigaret näppude vahel ja papptorbik kohviga teises käes. Indiaanlane. Teetöoline. Mees mustjalgade hõimust.

Allpool Teemanti veskit oli Pääsküla jõel põhi nagu tantsusaal — siledatest paeplaatidest ja lepad ning toomingad kaardusid oma võradega mõlemalt kaldalt jõe kohal kokku. Ma olin kõige julgem, osavam ja õiglasem Pikk Nool, ainukesena julgesin ma kõrge lepa võrast, pea ees, jõkke lennata, see ei olnud lihtne, sest jõgi polnud sügav, ja lennanud vette, tuli keha välkkiirelt vibuna üles suunata, et mitte kõhtu ja rinda verikriimuliseks saada. Aga ma olin ju Pikk Nool. Ma pidin.

«Ford» kihutas 70-miilise kiirusega (nagu siin lubatud) lõuna poole. Ikka sama hõre kuusepuistu, põlendikud, järved, tee ääres suured sildid — «Olete arktilisel kiirteel, viie miili järel on baar ja autode hooldusjaam. Parim Arktikas!»

Suure Punase jõe äärde jõudsime õhtu hakul. Oli külm (oktoobri algus, miinus kümme). Larry tuututas kümmekond minutit, enne kui parv sealtkaldalt liikuma hakkas. Lõpuks saime parvele. Aeglaselt venitati seda vastaskalda poole. Seal seisid mõned uudistavad indiaanipoisid, ja polnud neist ühelgi ei sulemütsi ega tomahooki.

Olime näljased ja janused. Kohe parveputka kõrval nägime poodi. Larry juhtis masina otse treppi.

Pood oli lahti. Poemees, suur paks valge, habetunud, räpastes tunkedes, lõdvad põsed rippumas üle laiade lõuapärade, ulatas meile küsimata õlut. «How are you this morning» (aga oli ju peaaegu õhtu!), «nice weather to-day!» Hundinahad. Suured viskipudelid. Džiinid, lademes. Kuivatatud kala, hunnikus. Mingid rihmad. Letil ajakirjad, ikka «Playboy» ja «Playgirl», juba oktoobrinumbrid, kaanel harkisjalgne ja

kuldblond alasti plika, must läbipaistev riidetükk üle häbeme. Jõime kiiresti oma õlled, ostime suuresirmilise, valge jääkaru kujutisega mütsi. Larry hindas eskimo skulptuure — talle meeldis poole meetri kõrgune massiivne duett kahest naisest — üks upakil, teine temast last välja tirimas. Kallis, arvas ta (kolmsada dollarit), aga järgmisel päeval ostis siiski ära. Tõesti meistritöö. Valuliselt dünaamiline, või kuidas öeldagi — rusuvalt mõjuv.

Läbi asula viis hästi sillutatud tee. Parkisime auto väikese motelli ette. Kaks poissi kargasid kohe masina kallale, suured harjad ja voolik peos. Tassisime oma seljakotid ja taimeraamid tuppa (kaks koikut, laud, sellel piibel, suur peegel, kraanikauss — kõik), pesime tolnu maha ja läksime baari.

Kaks *hot dog*'i, kaks skotši (viskit). Hämar pruuniseinaline ruum oli peaaegu tühi. Larry hakkas rääkima oma lepingust Gulfiga. Kompanii on keskkonnakaitse küsimustes nurka surutud ning peab rasitud tundra-maastikud taastama. Seetõttu finantseerib ka uurimistöid soodsalt.

Ta istus kõrvallauas. Tihe sviiter ümber laiaõlgse ja kõrgerinnalise ülakeha. Pikad (mulle näis, et peaaegu oimukohtadeni ulatuvad), pikad mustad silmad. Veidi jäme ja kõrge nina. Paksud turduvad huuled (heledamad kui vaskjas näonahk). Siledad ronkmustad juuksed. Valgeks värvitud küüntega pruunid sõrmed, nende vahel sigaret. Kaks õlut ees. Pilgud saali ja meie suunas, vasaku käe sõrmede trummeldus laual.

«Järgmisel aastal pean ma kaasa võtma paar pedoloogi, taastuvates taimekooslustes toimub huvitav mullatekkeprotsess, aga ma ei tea, kui kiiresti...»

«Larry, kas see on indiaanlanna?»

Kui saaks teada, millisest hõimust või suguharust ta on. Muidugi on ta indiaanlanna, milleks ma seda üldse küsisin.

«Yapp» (see on — «yes»), vastas Larry ja viipas kõrvallaua suunas. Naine tõusis veidi kõheldes ja astus aeglaselt me laua juurde.

«Yes, sir?»

«Istuge meiega,» ütles Larry lihtsalt.

Nüüd marssis baari Allan Black, kohev habe ja parukas märjad pesemisest.

«Hallo,» ütles ta, «amüseerite!»

Pomisesin midagi huvist eksootiliste indiaanlaste vastu, hästi abitu tuli välja.

Aloha (vanemad andsid talle havai nime, sest olid mesinädalad veetnud sellel saarel) oli kohalik prostituut. Neljasaja inimesega asulas polnud tal oluliselt konkurente, kuid ka tööd oli vähe. Kõik tundsid.

Ta polnud hõimu mõttes puhtavereline. Isa oli mustjalg, ema lušoo. Nad elasid kuni seitsmekümnenda aastani reservatsioonis, siis ostsid suure auto ja rändasid lõuna poole. Isa oli ära õppinud juuksuriameti, lootis mõnes suuremas linnas paremat teenistust leida. Aloha jäi Red River'isse.

Tark Pühvel: «Ning te räägite, et õpetate meile uusi ameteid, mis on tulutoovad ja me hakkame elama nagu teie. Meil pole seda vaja. Meil on oma amet ja parem kui teil, sest me oleme kütid ja kalurid, kelleks Suur Vaim meid on teinud.»

«Mulle meeldib siin,» rääkis Aloha. «Ma olen käinud mitu korda Inuvikis ja üks kord Yellowknife'is*, aga seal on liiga palju inimesi ja mehed löövad häbematult külge, siin on parem, kõik on tuttavad ja ma tean, mis ma saan.»

«Kas te teate, Aloha, kes olid teie esivanemad?»

«Tean küll. Nad elasid Whitehorse'is, olid kütid. Uhked inimesed. Kui 1961. a. õnnistati sisse Inuviki linn, kuhu viidi elama indiaanlased, läksid mu vanaisa-vanaema kuskile põhja, Beaufort'i mere äärde, vist eskimote juurde. Pärast seda me pole neid näinud. Nad on vist surnud.»

Allan tellis veel viskit.

«Kas te tahaksite olla valge, Aloha?»

* Yellowknife — Loodeterritooriumi pealinn, 6000 elanikku.

«Mul ükskõik. Olen ma siis nii erinev valgest?»

«Ei ole, aga te peate elama reservatsioonis.»

«Ei pea, aga reservatsioonis saan ma veidi rohkem raha. Ma vajan raha. Nagu kõik. Kas teie ei vaja?» Ta vaatas mind oma piklike tumedate silmadega küllalt väljakutsuvalt. Siis kohendas sviitrit, tõusis ja ütles sootuks familiaarsemal toonil:

«Well, poisid, ma pean nüüd minema. Tulge homme ka siia.»

«Oodake, Aloha, ärge minge veel,» ütlesin.

Ta istus mu kõrvale, võttis mu käe, silitas sõrmust.

«Oled abielus?»

«Jah, mul on kaks last.»

«Mina ei ole, Ted küll tahtis, aga vanemad ei lubanud, minu töö pärast, olin siis kuueteistkümnene.»

«Kui vana sa praegu oled?»

«Kakskümmend.»

Larry, korralik perekonnainimene, muutus ilmselt rahutuks.

«Palju sa võtad, Aloha?»

«Palju, hästi palju!» Ja tõstis uhkelt lõua, näidates oma ilusat pikka kaela.

Siis hakkas äkki naerma. Pärlvalged hambad roosade vallanduvate igemete vahel.

«Mis sa naerad, Aloha?»

«Ega ma alati oma raha kätte saa. James on mulle seni kaheksa dollarit võlgu! Lubab iga järgmine kord ära maksta.»

«Kas maksab?»

«Küll ta maksab, kui häda kätte tuleb.»

«Anna andeks, Aloha, et ma sind tülitasin!»

«Pole viga, by-by!»

Ja ta läks. Pikajalgne. Uhke.

«Ärge minge veel,» hüüdsin uuesti, «ärge minge, mul on teile midagi öelda.»

Larry tõusis. Ta näppude vahel vilkus kümnedollariline.

«Oota,» ütlesin, «ma maksan ise, las ta istub veel meiega, ta on kellegi sarnane, ja Beaufort'i meri pole veel jääs.»

Larry turris punased kulmud kerkisid.

«Ma vastutan su eest.»

«Tee seda. Ma tahan talle veel midagi öelda, ei, ma tahan küsida, ei, ma tahan, et ta siin istuks, ei, ei, ei...»

Larry nägu õhetas ning ta veidi turris juuksed punasid.

«Dear,» ütles ta, «läheme puhkama. Ja peale selle ma vastutan su eest.»

«Well, Larry, mul on veel paar küsimust.»

Vastutagu, mõtlesin ma. Ma tahan teada, kes ta on, see lušootar. Mullaproovidest räägime homme, autos.

Baar sai täis. Siin oli nii hämar, et ma ei jaganud nägusid. Igatahes tekkis mul mõte, et istun ülikooli kohvikus küünlavalgusõhtul. Muldpruunis türbis poiss, eskimo. Määrduvadvalges särgis kelner, valge. Valgekshõõrutud põlvedega džiinides tüdruk, vist segavereline. Üks paar laudade vahel, poisil lõug üle tüdruku õla. Nurgas tõsised sõõrid, lipsudega. Sume muusika. «Indian Inn», parim hotell, baar ja lokaal 69. laiuskraadil. Peaaegu öö.

«Ära kohku,» ütlesin Larryle, «ma nüüd laulan. Tõin sulle plaadi, Larry, Tšaikovski sümfoonia, mäletad, seal on Mari motiiv, ma laulan seda, see olevat eesti rahvalaul.»

«Kui võid...»

Aloha tõmbus endasse. Ma otsisin ta pilku, aga ei leidnud, see eksles kuskil kuu ja suhkrutassi vahel. Kui ma tõlkisin talle: «ükskord kandvad sind mu käed», ütles ta midagi Larryle, ma ei kuulnud, mida, alles öösel numbris ütles Larry, et Aloha väitis, niiviisi olevat laulnud ta vanaisa lušoo hõimust.

Kolasin kogu järgmise päeva Red River'is ja selle lähemas ümbruses ringi. Kui baari einestama läksime, tuli meile Aloha vastu, tal oli mingi pumbakolakas üle õla, nagu higine, huuled värvimata ja pragulised,

juuksed silmil. Ilmselt töötas ta ka autoteeninduses. Väike asula, nelisada inimest. Ja raha on vaja.

Kui meie auto parvele sõitis, vaatasin asula poole tagasi. Seal on motell ja baar. Aloha nõjatub pukile ja silub vasaku käega paremat kõrvatagust (ma unustasin enne, et nii tegi ta korduvalt meie vestluse ajal). Andsin indiaanipoistele paar närimiskummit ja lõin autoukse kinni.

Jälle see ahermaa. Päike piilus tontlike, surnud, lambiharju meenu-tavate kuuskede vahelt. Ei ühtki lindu, ei ühtki looma.

«Ma tahaksin koju, Larry,» ütlesin.

«Ma mõistan sind, pea vastu, homme lendame deltatundrale.»

Deltatundrale! Süütasin sigareti ja ütlesin:

«Kui sa tuleval aastal Red River'isse tuled, tervita Alohat.»

«Teen seda,» vastas Larry.

Ja jälle Campbelli järv. Kus on Väleaer? Sealt ta tuleb, tal on kiire, Sõsarsaare taga on võrgud. Meie auto peatub. Teeme suitsu. Ma lähen kaljule. Ma istun kanuusse. Me sõidame võrkude juurde. Ma annan talle käe, ma surun ta punakat kätt, haaran võrgupoist ja tõstan paati suure forelli. Väleaer naeratab. Tal on suure sirmiga, jääkaru kujuti-sega müts.

Larry pani mulle teki põlvedele. Ah, kui soe! Keegi laulab. Keegi sõidab koju. Kiirtee hall triip lõikab läbi mägede, kuni kõrgelt kalju-koonult hakkab paistma Inuvik, linn põlvedel, linn suure Mackenzie jõe kaldal, täpp Arktika kaardil.

(Järgneb)

SORDI SÜND

Taim sünnib viljaterast. See iva on uskumatult kerge — veerandsada keskmist tera annavad kokku vaid grammi vilja! Ehk moodsas keeles öeldult: kahekümne viie tera mass on üks gramm. Ometi on sellise tibatillukese iva elujõud lihtsalt haruldane. Kui pärast sõda Nürnbergi teatri varemeid koristati, leiti rusahunnikute alt hulk omapäraseid klaastorusid. Ilmnes, et torudes on odra-, kaera- ja muude põllukultuuride seemned, pärit 1831. aasta saagist. Peaaegu kogu vili läks kasvama ja andis uue põlvkonna teri. Viimastel aastatel on arheoloogid teinud uusi huvitavaid avastusi. 1972. aasta suvel satuti Jaapanis väljakaevamistel tatrasedmetele. Teadlased tegid kindlaks, et terade eaks tuleb lugeda vähemalt 4000 aastat. Mõni aeg hiljem ilmusid seemnete külgedid: seegi vili kandis saaki. Nüüd on teada isegi juhtum, kus 10 000 aasta vanusest seemnest sündis uus taim!

Habras taim võib ilmutada kadestamisväärset vaprust. Meenutame siinkohal kas või hiljutist minevikku — 1975. a. kevadet. Talivili oli Eestimaa väljadel pikali nagu lestakala saarlase söögilaual. Viljasaagile ei juletud mõeldagi. Näis, et ükski vägi ei puhu taimedele enam eluvaimu sisse. Aga möödus ainult paar nädalat, ja vili tõusis üles!

Kes julgeks veel tähendada, et taim on väeti? Nii on selgunud, et oa idujuur tungib mulda jõuga, mis on võrdväärne 6—7-atmosfäärise survega. Kaugeltki iga katel ei pea sellisele rõhumisele vastu ja lendab uppi. Tavalises autokummiski on surve oma kolm korda väiksem. Või jälle juurte haare. Odral ja talinisul tuleb juuri ühtekokku üle veerandsaja, kaeral ligi poolsada meetrit. Seega on ühel taimel mullapõues terve varustusosakond koos eritalitusega, ainulaadne keemialaboratoorium. Läheb vaja lämmastikku, antakse taimele just mainitud ühendeid, mitte aga fosforit, kaaliumit või muud käepärasemat mineraali. Nõutakse niiskust, asuvad juured seda aegaviimatult ülespoole pumpama. Tõrgete ja tormamiseta, täpselt soovitud hulgal.

Igal taimel on oma tundepehangud, oma meelismeloodiad ja lemmikvärvused. Paljude katsete najal on tõestatud, et klassikalise muusika mõjul taimed kasvavad kiiremini, muutuvad kaunimaks ja isegi täiuslikumaks. Pakume vahelduseks biitritme. Kujutage ette, mis nüüd juhtub: taimede areng jääb kängu. Tähendab, detsibellide mürakoorem laostab ja muserdab, vähendab elujõudu, viib stressini.

Muide, taim suudab ka inimest ära tunda. Viimasel ajal uuritakse laialdaselt elektrilise pinge muutusi isendi osades selgitamiseks keemiliste protsesside intensiivsust. Washingtoni ülikoolis ühendati mõõteseadmega kaks taimet, millest üks sai üliõpilase hooletusest vigastada. Pärast vahejuhtumit väljusid kõik asjaosalised ruumist ning tulid seejärel üksahaaval tagasi. Kui vigastatud taimet juurde astus õnnetuse põhjustaja, langes märgatavalt elektrivoolu pinge. Esialgu oletati, et tegemist on kokkusattumusega. Hiljem vaatlused jätkusid. Ja iga kord leidis taim patuoina üles! Lõpuks võttis üliõpilane nõuks taimet haneks tõmmata, ta vahetas kitli ära. Ikkagi läks kavalus aia taha — pinge langes taas...

Meie päevil on jõutud taimet saladusteni, mida hiljaaegu ei osatud ettegi kujutada. Oleme harjunud mõttega, et niklit leidub vaid maapõuesügavuses, maakera üksikutes paikades. Ja metalli kaevandamiseks tuleb alla strekkidesse laskuda. Kõik muutub, kõik on suhteline. Saabub aeg, kus kolhoosi või sovhoosi tootmisplaani täiendatakse uue osaga:

metallikultuurid. Millal? Võib-olla viiekümne, vahest isegi kolmekümne aasta pärast. Utopia? Ei, sugugi mitte! Uus-Meremaal leiti taim, mis oskab niklit sünteesida. Selle lehtedes on harilikult üks protsent metalli. Üks sajandik on muidugi naeruväärselt vähe. Ent taimele anti eriväärtist; ja lehtede niklisisaldus suurenes paugupealt kümnekordseks!

Maisi head ja vead on põldurile hästi teada. Soojal suvel viskab sirguda oma viis tolli päevas, jaheda ilmaga jääb raama kui kabukukk. Nii või teisiti, kuid silotegemiseks etemat kultuuri annab otsida. Õeldakse: kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Mõni aasta tagasi lääneriike vapustanud kütusekriis oli teadlastele omapäraseks süstlatorkeks, mis mõnegi asja paika pani. Üks prantslaste avastus andis kõneainet tervele maailmale: kuivatatud maisivartest saab valmistada sünteetilist kütust!

Taime tohutud potentsiaalsed võimed pole kaugeltki ammendatud. Nobeli preemia laureaadi Melvin Calvini üht tähtsamat avastust — kasutada taime vooluallikana — võib pidada sammuks uude aastatuhandesse. Teatavasti suudab taime leheroheline koguda ja säilitada päikeseenergiat. Iseenesest pole see ju kellelegi saladuseks. Kuid Calvin haaras esimesena härjal sarvist. Tema teooria leidis tegelikkuses kinnitust: koostöös fotoelemendiga annab taime leheroheline valguse toimel voolu.

Mahutused teadusesse on ülimalt tulusad, need on kolm ja pool korda mõjusamad muudest kapitalimahutustest. Mõelda vaid — milline hoob on teaduri käes! Aretuse esimesed sammud kujutasid endast aga tamumist ühe koha peal. Murrang saabus kolme sajandi eest, kui tõestati, et taimedel on soliidid erinevused. Möödus veel paarkümmend aastat, kuni 1694. a. Camerans pakkus välja oma aja kohta üllatava mõtte: taimi peab ristama, saamaks uute omaduste ja tunnustega isendeid. Hoovõtuks kulus veerand sajandit. Siis saabus Fairchildi kauneim päev — ristamisega oli inimene loonud esimese taimehübriidi.

*

Esimesed arglikud sammud paremate omadustega kultuurtaimede loomiseks ei osutunud kuigi tulemusrikkaks. Südasuvised vinuna hajus üks üllas kavatsus teise järel. Oli ju teadus tollal tõepoolest alles lapsekingades, selle tähtsad harud bioloogia, botaanika ja keemia koguni sipuspükstes. Polnud Mendelejevit, kõnelemata tema kuulsast tabelist. Ja pärilikkuse seaduspärasuste avastamiseks tuli maailmal veel üle sajandi kannatust koguda. Kannatlikkuseta ei saada tänagi hakkama. Jõgeva sordiaretusjaama direktor Hans Kүүts sõnab nii:

«Me toodame kohutavalt palju praaki. Lihtsalt usumatul hulgal. Tunne heameelt, kui mahuka töö kokkuvõttena õnnestub kordaminekute lahtrisse kirjutada murdosa, kas või üks sajandik protsenti.»

Mõelda vaid — üks sajandik sajandikust! Ranged kvaliteediinspektoriid ja revidendid võivad infarkti saada.

See, et Hans Kүүts on põllumajanduskandidaat, teeneline teadlane, ei takista tal vajaduse korral olemast osav kombainer, taibukas traktorist, nutikas mehaanik. Põllumajanduses pole veel välja mõeldud säherdust tööd, millega Kүүts kimpu jääb. Taskus on tal kõrvuti gaasiseadmete paigaldaja tunnistus ja Euroopa Sordiaretajate Ühingu «Eucarpia» liikmepilet. Eelkõige ongi Hans Kүүts sordiaretaja — Eesti-maa viljapõldude peatoonmeister.

Kүүts rassib, rahmeldab, kulutab ennast ja ülemuste uksi, võitleb, tõestab, selgitab, organiseerib. Kõik selle nimel, et sordiaretus võiks jõudsamalt edasi minna. Ta ei jäta enne jonni, kui saab oma tahtmise. Peaasi, et kõigile aretajatele tagatakse normaalsed võimalused (ehitused, masinad, aparaadid, raha) tööks.

Mitmeti meenutab Kүүts oma kunagist eelkäijat, aretusjaama esimest direktorit põllumajandusdoktor Mihkel Pilli, kelle elutööd krooniti sõjajärgseil aastail riikliku preemiaga. Pill oli sündinud uut otsima ja looma, leidma ja katsetama. Ning läbi kadalipu kõndima.

Pilli eestvedamisel sai kõigepealt jalad alla seemnekasvatuse, levima hakkasid saagirikkamad sordid. 1911. a. «Põllutöölehes» nr. 44 innustas Pill põllumehi:

«Iseenesest mõista tublil maaharimisel ja väetamisel on suur ja tähtis mõju saagi pääle. Seda ei tohi aga kunagi unustada, et üks sort hästi haritud ja väetatud maa pääl ainult niipalju anda võib, kui suur selle sordi väljaand üldse on, kuna sellesama vilja teine sort sellesama harimisega ja väetamisega maa pääl palju suuremat saaki anda võib, sest selle teise sordi väljaand on iseenesest palju suurem kui esimesel.»

Sort, see inimese loomejõust sündinud taimevorm, kätkeb endas põlisvanemate rikkusi ja aretaja mõtteeaksust.

Maailm ei tunne probleempõuda.

Sajandi hakul tegi Pillile muret saagikamate sortide tagasihoidlik viljelemine. Maa võinuks heldemalt anda, kuid põllumees oli loid uuest haarama — vanad tavad hoidsid kinni. Vahepealne aeg on ajaloospiraali edasi kerinud. Nüüd kõneleb Kuuks samast probleemist, kuid teisest vaatevinklist.

«Saagirikaste sortide külvipinna laiendamine on vajalik, isegi väga vajalik. Aga nende sortide saagivõime? Kas olete kuulnud, et zootehnik söötab ühtviisi kõiki lehmi ega kõrvuta nende piimaandi? Ei ole, sest loomakasvatatal on ikka arvuti taskus! Suurema piimakoguse puhul on söödakogus toekam. Ent agronoomini pole see tõde veel jõudnud. Sõidad maal ringi, ja igas rajoonis näed väetisvigade ohvriks langenud külve. Kurja juur peitub selles, et kõikidele odrasortidele jagatakse lämmastikku ühe määrduga. Ometi on ammuilma teada: optimaalsest suurem väetiseannus ei suurenda üldse saagikust, vaid ainult soodustab vilja lamandumist.»

Jõgeva sordiaretusjaam alustas tegevust 9. mail 1920. a. Esimese töökümnendi määrdudes kippus aretus vägisi takerduma, sest kohapeal puudus isegi laboratoorium, iga teadusasutuse hädavajalik koostisosa. Oli maja, kuid polnud aknaid! Taimede ja terade keemilist koostist uuriti tollal Tartu ülikoolis. See sai olla muidugi vaid ajutine väljapääs, pealegi tülikas ja kulukas. Lisaks kimbutas aretajaid krooniline rahakitsikus: teadus oli võimumeeste silmis otsekui tüütu kerjus, kes elas ainult almusest. Aretusjaama saldo oli ilmast-ilmast nullis — justkui käivitamata taksomeeter. See oli maad vapustanud majanduskriisi järellainetus. Ja kui Pill tuli välja laboratooriumi asutamise plaaniga, varuks ainult hea mõte ja tühi rahakott, laitsid kaastöötajad tema julge kavatsuse maha. Hääletamisel anti laboratooriumi rajamise toetuseks üksainus hääl, Mihkel Pilli oma... Mees ei tunnistanud end lööduks, vaid sõnas veendunult: «Teen ikka!» Paar aastat hiljem asuti aretusjaama keemialaboratooriumis nisu ja õlleodra koostist määrama.

Samasuguse energia ja visadusega on loodus õnnistanud Hans Kuuksi. Tema ei käi raha santimas, nagu seda omal ajal ühtepuhku tegi Mihkel Pill, ehkki vahel tuleb temalgi summasid lisaks taotleda. Ei, finantsmured ei kasvata teadurile enam halle juukseid. Kuuks ajab hoopis taga fonde ja limiite, mida harilikult jagatakse näpuotsaga. Ning uusi seadmeid ja katsemasinaid. Need sõidud neelavad üllatavalt rohkesti aretaja loomejõudu ja mõttevärskust, kisuvad teda eemale teadusraamatute juurest. Nii tekib vaakum, mida teadupärast peab uuesti täitma. Kuid milliste varude arvel?

Kuuksi jutust selgub, et EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsus toetavad sordiaretusjaama igati. Abistavad teda ka instituut ja ministereerium, ainult rajoon kipub mööda vaatama, mis sest, et aretusjaam on rajoonikeskusest kiviga visata! Rajoonijuhtide silmis on aretusjaam Jõgevale eksinud võõraslaps: ta ei tooda liha ega piima. Ja tarbib niigi kasinaid kohalikke ehitusvõimsusi. Iseasi on tootmismajand — äsja valminud veisefarmist või sigalast tuleb põllumajandussaadusi suuremal hulgal kui senistest pisilautadest.

Kõik on tõsi! NLKP Keskkomitee juulipleenum mõtestas kenasti lahti meie põllumajanduse sõlmprobleemid, seadis selged tegevussuunad lähemaks kümnendiks. Ent pleenumil oli kõne all ka teaduse erikaalu suurendamine. Rajoon aga mõtleb umbes nii: tehku teadust see, kes tegema peab, meie asi on tootmine. Kuid siit kõik algab! Aretusjaam vajab esmajoones kasvumaju, see võimaldab aastas kasvatada mitu taimepõlvkonda, mis läbi uue ja saagikama sordi evitamise kiireneb

peaaegu poole võrra. Milline ajavõit — tavalise tosina aasta asemel «küpseb» verisulis sort seitsme aastaga!

Küüts ei vannu alla. Ta otsib nuppu, millele vajutada. Käib rajoonis, instituudis, ministeeriumis. Põhjendab, väidab, arutab, veenab. Nädala-paari pärast läheb uuesti. Siis veel kord. Ja mis ime — rajoon ei vaatagi enam kõrvale. Tähendab, asjad võtavad vedu! Näib siiski, et katsehooned sünnivad siia ilma küll kõige suurema valuga.

Niiviisi oli resistentsuse-laboratooriumiga, oli kaarhalliga. Nüüd on need mured ammugi maetud ja kaks hädavajalikku hoonet olemas.

Hans Küüts sõnab: «Ehitustööde alustamine on seletamatult raske ettevõtmine.»

Sellega on kõik öeldud.

Uued raskused koputavad juba uksele: eelmisel suvel hakati rajama Baltimaade moodsaimat aretuskompleksi. Taas tuleb panna kõik mängu, et saada ehitusmehi, ehitusmaterjali ja ehitusseadmeid. Esimene vastus on igal pool ühesugune: «Ei ole võimalik, ei jätku võimsusi.» Kuigi kõik vastajad teavad, et mahutused teadusesse on ülimalt efektiivsed. Mihkel Pill lausub poole sajandi eest: «Ma ei oleks Pill, kui oma töö pooleli jätaaksin.» Ka Küüts veab ränkraske koorma ikka lõpuni. Olgu selleks koormaks siis aretuskompleksi ehitamine, mis on selektsionäridele niisama oluline kui väetis taimedele, või katsekuivati, mida omal jõul peatselt saaks ehitama hakata.

Teadus ei suuda eesliinil püsida, kui ta kannab kulunud kuube.

«Põllumajanduse parteilise juhtimise võtmeprobleemiks on olnud ja jääb töö kaadriga,» rõhutas juulipleenumil NLKP Keskkomitee peasekretär-seltsimees Leonid Brežnev. Ta rääkis, et erilist muret teeb meile keskastme juhtide küsimus, kuivõrd põllumajanduse spetsialistidega on seni täidetud 40 protsenti ametikohtadest. Järelikult on iga viie juhtija seas vaid kaks asjatundjat, ülejäänud kolmel puudub vastav haridus. Eelarvamused on üldse ütlemata visad kaduma. Aastaid tagasi oli põllumajanduses tööpoolest napilt spetsialiste, neid ei jätkunud kõikjale. Olude sunnil võeti tööle praktikuid. See oli muidugi ajutine väljapääs. Seda kummalisem on praegu tõdeda: mõnes majandis ja ametiasutuses ei tunnetata ajastu hõngu, endiselt käiakse sissetallatud rada. Põllumajandusküsimusi lahendavad kõikvõimalike elukutsetega inimesed — raudteelased, meditsiiniõed, pedagoogid, sporditreenerid, lasteaednikud. Millega küll on põllumajandus niisuguse suhtumise ära teeninud?

Kui Hans Küüts kõneleb, on ta hää l tume ja tugev, see tuleb nagu tõrrepõhjust.

Tartu maavalitsusest lahkudes põrutas Mihkel Pill oma võimsa bassiga:

«Kurradi eilatsed!»

Ta käis raha lunimas, ent aretusjaama toetuseks ei leitud jälle senti. Rängad sõnad hajusid kajana maavalitsuse kõledates koridorides, andes ütlejale silmapilguks lohutust.

Seevastu Küütsi mürisev hää l paneb mõnegi asja paika, murrab läbi rutiinist ja loidusest, purustab tõpluse ja ükskõiksuse kaitsekilbi.

Viimase nelja aasta jooksul on Jõgeval ainuüksi odra aretuse maht kasvanud neljakordseks. Vaatlused käivad praegu kümnel tuhandel katselapil! Soomes ja Rootsis on säherduse hulga aretusmaterjali uurimine jõukohane vaid omaette instituudile. Kuid asja tuum pole selles: kvantitatiivsed muudatused loovad varem või hiljem uue kvaliteedi. Mida avaramad valikuvõimalused, seda jõudsamini läheneb aretaja eesmärgile. Koos temaga kogu põllumajandus.

Aastat kuus-seitse tagasi vaeti aretusjaama tulevikutähiseid parteikoosolekul. Küüts kõneles tehtust ja teoksilolevast, heitis söaka pilgu ettepoole. Ta rääkis aretusmahu suurendamisest ja katsetööde ulatuslikust mehhaniseerimisest. Ning sellest, kuidas soetada täppismasinaid ja leida spetsialiste, kes nende masinatega tööle hakkavad. Viimaste sõnade peale kostis hääl: «Sordiaretuses pole mehhaniseerimisgruppi vaja, see on loominguiline töö.» Nüüd läks Küüts põlema nagu säraküünal. Ta tõi näiteid nii meilt kui ka välismaalt. Tõestas ja selgitas täppismasinate kasulikkust ning tulevikku katsepõldudel. Arukas tea-

'dur ei suru oma arvamust teistele jõuga peale. Ta pole ühiselamu komandant, kes vaid käskleb ja kamandab.

Paberitest ja ankeetidest enam hindab ta inimest ja tegu.

Küüts käis Sakus, Tartus ja Tallinnas, sõitis Moskvasse ja Kiievisse. Rääkis ministrite ja direktoritega, vestles teadurite ja katsetajatega. Lähetuskulud sulasid kokku kui kevadine lumi, lõpuks jõudsid kohale esimesed täppismasinad, anti koosseisud...

Charlie Chaplin küsis: «Kust ilmuvad ideed?», ja vastas iseendale: «Üksnes visadusest, meeletuse piirimaile ulatuvatest otsingutest.»

Aretusjaama katsetööde mehhaniseerimise grupis on praegu üheksa põllumajanduse spetsialisti, kelle käsutuses on hulk unikaalseid täppismasinaid. Ühe katselapi seemendamiseks kulub umbkaudu üks minut. Varem tuli iga viljatera eraldi mulda tippida...

Milline ajasääst! Aretustöös ja taimekasvatases üldse on just aeg hindamatu väärtusega.

Küüts ei keeruta, ta ütleb otse välja: «Sordiaretuses teevad ilma võimekad inimesed. Ametnikuhinged, jutumehed ja hädavaresed võivad kusagil kontoris rahumeeli istuda.»

«Mis on teie elu suurim võit?» Niisugune küsimus esitati kord Nõukogudemaa ühele nimekamale sordiaretajale, kahekordsele sotsialistliku töö kangelasele Vassili Remeslole, kes on mitme maailmakuulsa nisusordi looja. Hallipäine akadeemik kostis õhinal: «Et mu neljast lapsest noorim poeg asus agronoomiat õppima. See on mulle hästi meelepärane.»

Vassili Remeslo võib oma jõgevalasest kolleegi salamisi kadestada: enam-vähem terve Küütsi perekond sööb sordiaretaja kibedat leiba. Abikaasa Ivi on teaduriks teraviljagrupis, vanem tütar Ülle õpib Tartu Riiklikus Ülikoolis bioloogiat ja poeg Kalle Eesti Põllumajanduse Akadeemias sordiaretust. Ainult pesamuna Marju liisk on langemata, ta käib keskkoolis. Õppevaheajal on temagi ühtelugu katsepõllul — veri on paksem kui vesi.

Tühipaljas juhused võib inimese elus üllatavat rolli mängida. Keskkoolis paelus Küütsi õigusteadus, õpetajad nägid noormehes aga tulevast ajaloolast. Hans Küüts valis hoopis kolmanda — vastse EPA agronoomiateaduskonna. Põllumajandus oli tollal madalseisus. Tõukejõuks sai Mihkel Pilli kogemata pihku sattunud sordiaretusalane artikkel, mille kirjutaja oli äsja manalasse varisenud. Kõik EPA-aastad kandis Küüts endas aretajakutsumust. Tee Jõgevale viis läbi Elva-kandi Erumäe kolhoosist. Kaksikümmend aastat tagasi võeti noor teadur lõpuks aretusjaamas palgale ja kuus aastat hiljem kinnitati ta aretusosakonna juhatajaks! Nüüd on kuuendat aastat peos direktoriohjad.

Ühtviisi söakalt astusid meie sordiaretusse Mihkel Pill ja Hans Küüts. Kui Küütsile andis innustust Pill ise, siis Pilli silmad avas loodusteaduse ees Darwin. Mihkel Pillile ennustati juba Tartu reaalkooli päevil matemaatikutulevikku. Darwini õpetus looduslikust valikust keeras aga need lootused pahupidi: Mihkel Pillile oli antud saada esimeseks käeks sordiaretuses, taime doktoriks. Üheks talaks suures viisikus, kõrvuti Julius Aamisepa, Aleksander Siimoni, Friedrich Bergi ja Jaan Raedaga.

Pilli ja Küütsi teed ning eluteed on tihti ristunud — paljudel tasan-ditel, lähedal ja kaugel. Peaaegu terve 1969. aasta täiendas Küüts oma teadmisi Rootsis Svalöfi Sordiaretuse Instituudis, mida Pill oli külas-tanud juba 1914. aastal. Üks kohtumine on siiski veel olemata. Jõgeva sordiaretusjaam peaks kandma Mihkel Pilli nime.

Ongi see ju tegelikult loodud otseselt Pilli eestvedamisel. Pill oli eestlastest esimesi, kellele anti NSV Liidu riiklik preemia, ta oli teeneline teadlane, ta juhtis üle kolme aastakümne aretusjaama tegevust, ta tõi meie emakeelde mitu uudissõna — «sordikasvatus», «sordiparandus», «sordiarendus». Tema mälestust ja hingestatud elutööd on tarvis vääri-liselt jäädvustada praegustele ja tulevastele põlvedele! Ja määrata Mihkel Pilli nimeline stipendium kõige südikamalt teadusesse pürgivale EPA üliõpilasele.

Ning veel. Aretusjaama kartuli- ja juurviljaosakonna juhataja, hili-

sem aretusosakonna juhataja Julius Aamisepp oli samuti riikliku preemia laureaat, teeneline teadlane. Tema loodud kartulisorte «Jõgeva kollane», «Olev» ja «Sulev» kasvatatakse NSV Liidus praegu mitte kümnetel, vaid sadadel tuhandetel hektaritel. Kuid ka oma auvõlga Julius Aamiseppa mälestuse ees pole me suutnud veel lunastada.

*

Aretaja meenutab mitmes mõttes arhitekti. Kena hoone valmimisel saavad kõigepealt kiita ehitajad — brigadirid ja tööjuhatajad. Edasi on järg valitsuste ja trustide käes kuni ministeeriumini välja. Ikka tõusujoones ülespoole. Esmaloojat, arhitekti tuletatakse harva hea sõnaga meelde. Ka lindiõikamise üleval hetkel jääb ta vaikselt tahapoole. Kui hoone ei tule välja suurem asi, siis küll süüdistatakse arhitekti. Teda näägutatakse kas või potisinise pärast, ehkki projekt nägi ette heledrohelist, talle visatakse nina peale ehitusmaterjali kvaliteeti ja sobimatus, lihtsalt lodevat tööd, liivakastide ja haljastuse puudumist. Nii on ka taimekasvatuses. Kui aretatakse kõrgsaagikusega sort ja põllumehe salvelauad on terakoormast murdumas, jäetakse seleksionäär rahulikult mängust välja. Tunnustust jagatakse kõigile teistele. Niru saagikuse puhul seevastu leitakse sort ja selle looja kohe üles, ta saab sarjata igast ilmakaarest, kuigi hädad algasid puhtimata seemnest, mahamagatud külviajast, nigelast mullaharimisest ja väetamisest.

Mihhail Botvinnik on määratu keskendusvõimega maletaja. Suurmeistri mõttemasin töötab tõrgeteta vaid täielikus vaikus. Üksainus häiriv heli võib keerulise mehhanismi harjumuspärasest rütmist välja viia ja teisele lainele häälestada.

Ka aretaja vajab esmajoones rahu — pikka meelt ja kannatust jätkub tal endalgi. Isegi üllatavalt rohkesti! Aretaja töö on nagu pankapaigutatud kapital, mis alles pikkade aastate möödumisel hakkab protsentide kandma. Mõnikord jäävadki need saamata. Jäävad seitsme luku taha uut loojat ootama.

Kui kauaks?

Keegi ei oska seda öelda.

Nagu laps ei saa iseendale vanemaid valida, nii pole sellist võimalust ka taimel. Aretaja on julm ja halastamatu kosjasobitaja: võõrsortide hulgast otsib eri soost meelepärasemad isendid, viib need sunniviisil kokku ja esitab nagu muu seas hamletliku küsimuse: olla või mitte olla? Ta talitab väljakujunenud tava kohaselt, kus igasugune pidulikkus on välistatud. Võiks veidi tähelepanelikum olla — taimed jumaldavad ju klassikalist muusikat! Aga ei, kõik läheb argipäeva halli rada. Mitte iga säherdune prooviabieli ei anna järglasi, sest kapriisne emataim tõrjub talle vägisi kaelamääritud tolmupilve kõrvale. Aretaja valib ristamiseks ikka mitu taimepaari. Võib luhta minna üks, kaks või isegi kolm katset, ent kunagi peab äpardusteahel katkema.

Soovitud tunnustega taimede valiku järel on ristamine esimene tähtsam samm uue sordi loomisel. Paraku jääb see pahatihti ka viimaseks. Jõgeva aretusjaamast on tootmisse jõudnud üldse seitse odrasorti. Veel kaks on astumas üle rajoonimise lävepaku ja on praegu riiklikus katsetuses, kus sõelutakse välja head ja vead. Ja ongi kõik! Isegi kõrvaltvaataja söandab oma suu lahti teha: vähevõitu. Ometi ulatub ristamiskombinatsioonide arv üle tuhande! Tähendab, lõviosa häid kavatsusi on läinud vett vedama. Aretaja näeb oma loomerõõmu niisama harva kui täielikku päikesevarjutust.

Mihkel Pilli loodud kuus odrasorti teenisid põllumeest pikki aastaid. Neist «Jõgeva» rajooniti alles pärast aretaja surma ja see oli kuni viimase ajani tootmises. «Jõgeva» oli hea toidu- ja õlleoder, andis kenasti välja. Nelikümmend aastat järgemööda tõestas Pill: meie sordid pole sugugi viletsamad Skandinaaviamaadest sisseveetutest. Midagi pole igavest, ka «Jõgeva» aeg sai ümber — saagikamad sordid sundisid ta põllult taanduma. Seesugune saatus ootab kord igat sorti. Nüüd kasvatatakse meie kolhoosides ja sovhoosides ainult välismaist otra, sest Pilli-järgne tühik on täitmata. Ometigi on üle poole teravilja kasvupinnast Eestis just odra all. Kuluks ära kas või üks kohalik sort...

HEINO VEIPER

Tulekul on kaks — «Esme» ja «Miina». Aretajate uus põlvkond annab endast märku. Vahepealne ülepingutatud administreerimine oli jätnud odraaretuse lõhkise küna ette. Läks kaduma järjepidevus, uurimistöö hingitses hädiselt, laokil oli aretusmaterjali kogumine. Muserdasid musttuhat muud muret. Aretustööga tuli päris algusest uuesti pihta hakata. Kümmeaasta eest läks riiklikku katsetusse seitsmes Jõgeva odrasort «Toomas», esimene Pilli-järgne. Ent meie kliima polnud sobiv selle viljelemiseks. «Toomas» rajooniti hoopis Vene NFSV oblastites.

Inimene istub mõnikord päevade kaupa umbses toas ega märkagi akent avada. Mõttekäik jääb takerduma, uued ideed upuvad kulunud käibetõdede kolahunnikusse. Äratamiseks on tarvis vihur sisse lasta. Põllumajanduses oli säherduseks värskeks tuulepuhanguks NLKP Keskkomitee 1965. a. märtsipleenum, mis andis ka taimekasvatuse edendamiseks vedusad püsisihid. See oli kurss komplekssele mehhaniseerimisele ja ulatuslikule kemiseerimisele, intensiivsele maaviljelusele.

Jõgeval haarati uuest kinni. Täienesid aretussuunad ja -meetodid, eesmärgiks seati kõrgsaagikusega haiguskindlad sordid, mis ei lamandu ka tavalisest heldema väetamise puhul. On ju lamandunud vili kombainerile suurimaks nuhtluseks. Veidi hiljem ilmusid aretaja uuringute ringi tera kvaliteet ja selle keemiline koostis. Avardus probleemikäsitus, muutus laiemaks seleksionäärihaare. Ja mis peamine — mitu teadurit koondati odragruppi. Sinna kuuluvad Hans Kүүtsi kõrval Ivi Kүүts, Mart Viirand, fütopatoloog-mükoloog põllumajanduskandidaat Jaan Sarv ja biokeemik Ivi Oja.

Seleksionääri tahtel loodud uus taimevorm põlvneb oma vanematest, mida sordiaretus nimetab lihtsalt lähtematerjaliks. Alles aretuse lõppedes taastatakse nende vanemlikud õigused — sordikirjelduses tuuakse ära taime terve elukäik. Jõgeva kolleksioonias on praegu auväärne arv odraaretisi — tuhat viissada. Enamik neist on sinna jõudnud viimase kümnendil. Milline valikuvõimalus lähtematerjali saamiseks! Pilli ajal oli odrasorte ligi kümme korda vähem.

Paigutades aretise nime kõrvale tema sünnikohta tähistava riigilipu, võivad teadurid julgesti korraldada odrasortide maailmanäituse. Selles kogus on esindatud peale NSV Liidu ja Euroopa-maade veel Jaapan, Maroko, Ameerika Ühendriigid, India, Mehhiko, Etioopia, Kanada ja paljud teised riigid. Asjatu oleks loota, et kõik sordid kohanevad meie tujuka kliimaga. Isegi pikaajaline aklimatiseerimine ei anna soovitud tulemusi. Vaid Skandinaaviamaade sordid ei võrasta Eestimaa mulda. Siiski on nad kõik aretajale vajalikud, sest igal taimevormil on mõni omadus, mida teistel ei ole. Lähtematerjali kogumisel huvitubki seleksionäär sageli ainult tolle unikaalse tunnuse pärilikkusegeeni peitleiust.

Mis toob inimese linnakividelt künnipehmele põllumullale? Nüüd meelitavad majandijuhid linlasi põllumajandusse kena korteri ja raske rahakotiga. Ivi Kүүtsile ei pakutud midagi, mitte kõige vähematki. Veel Ülle ja Kalle sündimise aegu elas perekond kitsas korteris. Aga ta ei nurise, pole seda kunagi teinud. Aretajal on kahed vitsad — teaduri ja põlduri omad. Kummad on valusamad? «Mullu sügisel tuli raamas põlult iga viljataim enne käsitsi üles upitada, alles siis sai masinaga niita,» räägib Ivi Kүүts.

Aretaja töös on mõndagi muutunud. Varem olid kaalukeeleks taime välised tunnused — kasv, tera suurus ja värvus, terade arv viljapeas, kasvuaeg, saagiand. Praegu püütakse üha uutele taime saladustele jälile jõuda. Päevavalgust näeb üks avastus teise kannul. Ivi Kүүts vestab: «Meie majandites viljeldavad «Maja», «Otra», «Wing», «Hellas» ja teised odrasordid on üldiselt kena saagikusega. Paarkümmend aastat tagasi tennis aretus peamiselt üht eesmärki — luua eelmisest saagikam sort. Tänapäeval ei piisa kahe käe sõrmedest, et kõiki tingimusi üles lugeda: kõrge saagikus, sobivus mehhaniseeritud koristamiseks, südi vastupanuvõime haigustele ja kahjuritele, etem söödaväärtus, seisu- ja põuakindlus, suur ja ühtlane tera, proteiinisisaldus...»

Aretamine on üks igavene linnaehitamine.

Taim ei talu kärsitut kohtlemist. Aretajal peab meelerahu jätkuma kogu eluks — ainuüksi lähtematerjali igakülgeks uurimiseks kulub

aastaid. Viimaks jõuab kätte kohtupäev, kus kuulutatakse välja hiibisõnum. Sõelumine on karm, kümned tuhanded taimed ei pälvi selektsioonääri silmis tunnustust, need heidetakse kuni järgmise korrani mõttelisse praagihunnikusse. Vaatevälja jäävad edasi ainult vähesed taimed. Uus valik koondab omakorda nendegi harvu ridu.

Nüüdiselektsiooni üht pearaskust kannab resistentsusaretus. Mis on resistentsus? Taimel on kimbutajaid enam kui üks-kaks: põud, külm, kuumus, pakane, lamandumine, haigused ja kahjurid. Iga säherdune ilming jätab oma jäljed, rüüstab põldu. Aretaja soovunelmaks on kinnistada uuele sordile võimalikult rohkem tulusaid püsiomadusi, et ükski kutsumata külaline ei söandaks tülitama tulla. Taime vastupanuvõime kollitavale hädaohule ongi resistentsus. Saagikuse põlisvaenlane on põud, mis hävitab valikuta kõik õrnemad ja kiduramad taimed. Tugevamatele isenditele ei hakka ta mürgihammas nii hõlpsalt peale. Rääkisime, et odra juurekava kogupikkus ulatub veerandsaja meetri taha. Aretaja võimuses on sellele veelgi haaret lisada, et taim põuale paremini vastu seisaks.

Jaan Sarv kirjutab märkmikulehele: jahukaste, lendnõgi, helmintosporioos, ning veab neile sõnadele jämeda joone alla. Ta selgitab: «Meil levinud odrahaigustest on tähendatud kolm kõige ohtlikumad.»

Tänapäeva arukal põlduril on tuhat teed түsedama viljasaagi kogumiseks. Ometi ei suuda ta alati kiusatusele vastu panna ja laseb endale väärismetalli pähe kassikulda pihku sokutada. Hulk aega pimestas teda keemia. Taimekaitsevahendite valik võib tõepoolest silmad kirjuks võtta — neid jätkub umbrohtude, haiguste ja kahjurite peletamiseks. Kuid igal asjal on oma piir. Põllumajanduse kemiseerimine ei seisne sugugi üksnes herbitsiidide ja fungitsiidide mõtlematus muldaloopimises. Pealegi pole mitme taimehaiguse keemiline tõrje mõjus ega anna soovitud tulemusi, kõnelemata vahendite raiskamisest ja keskkonna saastamisest. Kemikaalidega asjatundmatu ümberkäimine toob kahju nii inimesele kui ka loomale, nii tulusale putukale kui ka taimele. Keemia on võimas, ent mitte kõikvõimas. On teine ja tõhusam viis taimehaiguste tõkestamiseks — resistentsusaretus.

Resistentsusaretuse teooria alguspäevad ulatuvad 1868. aastasse. Tollal laastas ja hävitas Euroopa viinamarjaistandikke uskumatu kihuga juuretäi. Põldurid proovisid kahjurist igasuguste vahenditega vabaneda, kuid kõik katsed jooksid tühja. Viinamarjaliikide resistentsete sortide toimetel suutsid prantsuse teadurid juuretäi lõpuks täielikult kahjutuks teha. Mõned aastad hiljem tuli haiguskindel kartulisort «Magnum Bonum». Oma sõna ütlesid resistentsamad teraviljad ja muud põllukultuurid. Keemia jõudus areng oli resistentsusaretusele karuteeneks. Alles viimane aastatosin tõstis taime haigusekindluse uurimise uuele astmele.

Jaan Sarv ei usalda iseennast ega raamatutarkust. Vaid paksud kaustikud vaatlusandmetega loovad kindla veendumuse.

Lähtematerjali valikul ja hindamisel on teadur kõigutamatu, ta kasutab kõhklematult oma vetoõigust — kõik veidigi haiguskartlikud aretised rändavad praagihunnikusse. Ka saagikamale sordile ei tehta erandit. Jõgeva teadurid on võtnud endale ülimalt raske ülesande — luua kompleksse haiguskindlusega sordid. See tähendab, et taim peab suutma seista korraka mitme ohtliku haiguse vastu. Tähendatud aretusviis suurendab kaudselt ka sordi põuakindlust, sest haige isend hingab hariplikult sagedamini ja kulutab tervega võrreldes umbes neljandiku võrra niiskust rohkem. Sama lugu on lamandumisega — terve taim on hoopis südim tuule, tormi ja vihmaga jõudu proovima.

Teraviljadest on kõrgema teraanniga odra käes vaieldamatu juhtpositsioon. Praegu viljeldakse seda kultuuri ühel põllul sageli mitu aastat järjest. Viljavahelduse puudumine ergutab omakorda haiguste levikut. Teadurid kinnitavad: laialdase nakkuse puhul võib odra jahukaste umbes viiendiku saaki ära võtta. See teeb hektarilt ligi tonn vilja, mille arvel üks inimene võib aasta läbi lahedalt ära elada. On mõistetav, et lähtematerjali valikul jätab aretaja sõelale ainult jahukastekindlad odrasordid. Sihipärase uurimisega on jälile saadud veelgi üllatava-

matele avastustele. Aretaja teab koguni resistentsusgeenide asukohta ja nende pärandumise seaduspärasusi. Ta võib täpselt öelda: enamik odra jahukasteresistentsuse geene paikneb viiendas kromosoomis.

Resistentsuse uurimiseks on mitu moodust. Jõgeva sordiaretusjaamas taimi nakatatakse haiguskindlusega. Inimese jõhker sekkumine hukutab palju isendeid, kuid üksikud neist jäävad ikkagi elama. Neist harvadest haigust vapralt talunud taimedest saadakse aretusmaterjal.

Loodus ei ole pillav oma aretega. Seda kummalisem on tõdeda: haigustesse suhtub loodus kiretu ükskõiksusega. Lendnõgi on seentõbi. Ühes nõgipeas on aga selline hulk eoseid, millest jätkub hektarisuuruse odrapõllu mitme miljoni taime nakatamiseks! Praegu ei ole lendnõgi põldurile veel tõsiseks mureks, kuid ta võib selleks saada. Aretaja peab niisugust võimalust ette nägema ammu enne sordi loomist. Aga kuidas? Esmalt nakatatakse odraseemet vaakumis, ristamise hetkel surutakse nõgi koos tolmuga juba emapähikussõ.

Maailm on kaunis. Kuid maailm on ka muresid täis: ta ägab kroonilise valgupuuduse all, miljonid inimesed surevad nälga, sajad miljonid käivad ringi tühja kõhuga.

Aretus on suuteline inimkonda kitsaskohast üle viima.

Veerandsaja aasta jooksul, ajavahemikul 1945—1970, kasvas vilja kogutoodang Mehhikos seitse, hektarisaak neli korda. Tolle kauge maa põldudele jõudsid mitmed varma teraanniga uudissordid. Nende loojaks oli Norman Ernest Borlaug, kellega Hans Kүүtski mõtteid vahetanud. Norra päritoluga Borlaug on esimene Nobeli preemia pälvinud sordiaretaja maailmas.

Aga meie kultuuride teraand? Praegu on Eestis vilja keskmine saagitase enam-vähem 30 tsentnerit hektarilt, üksikutes majandites läheneb see 50 tsentneri piirimaile. Teadurid on välja arvutanud, et ideaalsete tingimuste kokkulangemisel võib Eestimaa põldur hektarilt saada koguni 140 tsentnerit vilja!

NLKP Keskkomitee juulipleenum rõhutas: teraviljatootmine on endiselt põllumajanduse lööktöölõik, kultuuride saagikus peab dünaamiliselt kasvama.

Midagi ei teki siia ilma iseenesest. Ka saagitase ei hakka omapead kerkima, keegi peab hoogu andma. Sordiaretus mängib selles muude agrotehniliste võtete kõrval pearolli — saagikamate aretiste viljelemine on teraviljatoodangu pideva tõusu lähte.

Eesti NSV põllumajandusministri esimene asetäitja, põllumajanduskandidaat Ilmar Aamisepp on öelnud: «Meie eesmärgiks on saada aastas minimaalselt 1,5—1,6 miljonit tonni teravilja, seega veerandijagu praegusest rohkem. Külvipinna laiendamisel hakkavad üha tooni andma uued, suure saagivõimega intensiivsordid. Avarduvad ka valikuvõimalused — lisaks praegu viljeldavatele sortidele rajoonitakse või tunnistatakse perspektiivseteks veel mitmed teised. Aastane teraviljatoodang peaks tõusma tähendatud võttega vähemalt 50 000 tonni võrra.»

Milline on sordi osatähtsus?

Paide rajooni «9. Mai» kolhoosi peaaegronoom, teeneline agronom Johannes Sarapu, vastab niiviisi:

«Sort on saagikuse võti. Katsetame järjest uudisaretisi, ja meie oludes sobivamatele anname lahkesti maad. Muidugi, üks aasta pole veel kohtumõistja: me ei tunne uue sordi omadusi ega oska teda kõige paremini kasvatada. 1975. a. proovisime esmakordselt «Wingi», see andis hektarilt 39,9 tsentnerit teri. Järgmisel aastal oli sama odrasordi keskmine saagikus juba 53,7 tsentnerit, Väätsa osakonnas koguni 75,2 tsentnerit.»

Ja V. I. Lenini nimelise nädissoyhoosi peaaegronoom, teeneline agronom Ülo Läänemets: «Jõgeva teadurite abiga oleme evitanud hulk uusi saagirikkaid, seisukindlaid ja mullale kohaseid sorte.»

Taimekasvatuse lähim tulevik on intensiivsordi päralt. Sääraste sortide loomine on nüüd aretusjaamas käsil. Mida nad endast kujutavad? Esmatunnuseks on kõrgsaagikus — odra potentsiaalne teraand hektarilt ulatub 70—90 tsentnerini. Need sordid on vastupidavad haigustele ja seisukindlad. Ning iseäranis kvaliteetse teraga.

Intensiivsort leevendab valguvaegust juba mõjusama teraanniga. Kuid see pole veel kõik. Kümnendi hakul sai Jõgeval jalad alla põhi-mõtteliselt täiesti uus uurimissuund — kvaliteetaretus. Proteiin on lihtvalk. Toidu- ja söödaivalgu vähesus sundis teadureid avastama teid tera proteiinisalduse suurendamiseks ning selles asendamatute aminohapete koostise muutmiseks nendest hapetest vajalikuma — lüsiini kasuks. Proteiini ja lüsiini oleneb aga eeskätt vilja söödaväärtus.

Tera proteiinisaldus on sorditunnus, mida mõjutavad peamiselt ökoloogilised tingimused. Vilja valgukogust võib teatud määral tõsta lämmastikväetise kaudu. See moodus pole siiski otstarbekas, sest proteiinisalduse tõus on pöördvõrdeline lüsiinihulgaga. Valgu osatähtsuse suurendamisega kaasneb jalamaid teistegi oluliste aminohapete vähenemine.

Kuidas tappa kaks kärbest ühe hoobiga?

Avastuseni jõutakse kõige üllatavamaid teid pidi. Kogu inimkonnale otse hädavajaliku probleemi üks lahendusi oli aastaid varjul... prügimäel. Etioopia päritoluga odrasordi «Hiproly» taimed tõstis aretaja südamerahuga praagi hulka. See aretis oma iseäranis kasina teraanniga meenutas teistest viis ringi tagapool sörkivat pikamaajooksjat. Kui «Maja» tavaline hektarisaak on 40 tsentnerit, siis «Hiproly» andis kätte veidi üle 10 tsentneri vilja. Ent ometi sai ta üleöö kuulsaks — etioopia kahvatusaagilise sordita ei saa läbi ükski vähegi soliidsem aretuskeskus. Ja põhjuseks on needsamad proteiin ja lüsiin.

«Hiproly» taimed on kaherealise tiheda peaga ja lühikese kõrrega, osa pähikuid on steriilsed. Reastades aga maailmasordid valgu- ja lüsiinirohkuse järgi, hõivab «Hiproly» edetabeli kõrgeima astme. Teist sedavõrd jõuka proteiiniga otra seni ei tunta — umbes viiendik tema terast on puhas valk. Aretajat võib «Hiproly» veel oma soodsa aminohappelise koostisega. «Maja» ja teised meil rajoonitud sordid ei pääse tera kvaliteediga etioopia aretisele lähedalegi, nende tavaline proteiini- tükus on kõigest 12—14 protsenti, mis teeb viljakilogrammi kohta 120—140 grammi valku. Tähtendatud proteiinikoguses on omakorda vaid ligikaudu 5,5 grammi lüsiini «Hiproly» 9 grammi vastu.

Etioopia odra ülimald teraand ja muud nigelad omadused teadureile mõistagi ei meeldi. «Hiproly» on aretaja käes doonorsordiks, millelt tuleb tera kvaliteet parandada kõrgsaagikusega sortidele. Uuringud väidavad: «Hiproly» mõjus lüsiinivaru on seitsmendas kromosoomis paikneva ühe geeni või geenigrupi kontrolli all. Aretajale on just too kromosoom avastuste allikaks, kõik teised jäävad tähelepanuta. Teraproteiini bioloogiline väärtus on mitu astet madalam loomse valgu omast, sest selles on kasinalt asendamatuid aminohappeid — lüsiini, metioniini, treoniini, valiini. Et vilja lüsiinihulk on piiristatud, oleneb peamiselt selle koostisest ka tervikuna proteiini kvaliteet.

Uuringute mahuka programmi esimesed etapid on nüüd läbitud. Mitme uudisaretise proteiinikandam on kenasti kosunud, ulatudes 19 protsendi ääremale. Ka lüsiinisaldus on suurenenud. 750 000 tonni säärase sordi vilja võrdub söödaväärtuselt vähemalt miljoni tonni «Majaga». Aga sort ise puudub veel, aretise küpsuseksamid on tulemata. Pole ka võimatu, et maitstakse pettumuste mörkjat vilja.

Kvaliteetaretus tõi endaga kaasa aretus kvaliteedi.

Üheksa aastat on «Hiproly» Jõgeval arvukate ristamiskombinatsioonide peategelane. Ta ei väsi nagu aretajagi. Viljastumine on lähedamalt korda läinud sellest peale, kui etioopia oder võeti isasordiks. Ka Pilli loodud «Jõgeva» partneriks valiti «Hiproly», selle paari järglastele kuulub nüüd proteiinikusest üks esikohti. Paraku parandab doonortaim hinnaliste geenide kõrval oma järglastele meeeldi ka niru teraanni. Hädast aitab välja paljukordne tagasiristamine, võte, mis kvaliteetaretuses on iseäranis vedus.

Valik, valik, valik.

Sordiaretuse esimene ja viimane aabitsatõde.

Mart Viirand on mõnusa jutuga mees. Aretaja sai temast veel Pilli-päevil, koos Pilliga lõi ta mitu nisusorti ja kaerasordi «Hämarik», mida tuntakse kogu Nõukogudemaal. Hiljem juhtis Viirand 13 aastat aretus- jaama tegevust ja andis siis direktoriameti üle Hans Küütsile.

Nad mõlemad — Viirand ja Kүүts — istuvad põllupeenral ja tõmbavad hinge tagasi: mehed on poolteist tundi ühtesoodu mässanud katsetelappide vahel. Viirand sätib oma «Belomori» põlema, lööb vaatluspäeviku lahti ja sõnab: «Näe, paar numbrit jäigi alles.» Sordi nimi tuleb riiklike katsetega välja teenida, enne seda on igal taimevormil ainult number, millega sageli kõik piirdubki. Põllul jälgivad aretajad taime väliseid tunnuseid — kasvu, lamandumist, pea tihedust, pähiku kuju. Väikseimgi kõrvalekalle näidistaimest toob kaasa viivitamatu väljapraakimise. Ei mingit halastust!

On veel üks filter, milleta kvaliteetaretus läbi ei saa. Ivi Oja teeb aastas kümneid tuhandeid analüüse selgitamaks üksiktaimede proteiini- ja lüsiinisaldust. Lõplikul valikul on Ivi Oja sõna viimane: määravaks on isendi aminohappeline koostis. Jõgeval hinnatakse odra aretusmaterjali lüsiinihulka kaudse meetodiga, mis põhineb proteiini värvisidumisvõimel. Säärasel viisil kulub üheks analüüsiks vaid kaheksa minutit.

Aeg kaob. Aretaja ei märkagi, kuidas aastalugeja vilkalt ümber oma telje kihutab. Jääb seljataha kümnes valikuring. Siis tuleb veel üks kvaliteedikatse, sedapuhku viimane.

Sordi sündimine jõuab lõpule.

*

Pedja kaldapealselt paljunduspõllult võtab kombain valkjat rukist. «Sampo Rosenlew» on tilluke, aga täpne ja terane koristusmasin. Heeder ahmib vuhinal voogavat vilja. Kombain raputab pead teradest täiesti tühjaks — põhku ei jää ainsatki iva. Trumlimürin kannab laiali küpsevad vilja keebjat, otsekui maaleiva veidi magusat hõngu.

Rukki aastaring on käidud.

Herbert Tuppits vaatab rukkimüüri, mida väle masin aina õhemaks löikab. Iga ringiga jääb taimerivi ahtamaks. Need on kordumatud lahkumishetked — hüvastijätt nurmega, mis aasta läbi kätkes endas põlduri ootusi ja lootusi. Tuppits ei ole ainult põllumees, ta on eelkõige sordiaretaja — selle rukki looja.

Nüüdsama tegi rukis «Vambo-II» ära mehisuse viimase eksami. Ei paduvihmad ega tormid suutnud murda taime elujõudu. Vanemate rukkisortide kõrval on «Vambo-II» nagu kääbus — ta kõrre pikkus on napilt üle meetri. Aretaja unistuseks on lühem kõrs panna tusedamaid teri andma, sest põhk, eriti taliviljapõhk on põldurile teisejärgulise tähtsusega, selle kasutusvõimalused kuivavad järjest kokku. Ja hõljuvate viljaväljade romantikast saab mälestus.

Teeneline teadlane Herbert Tuppits on meie kolmas leivaisa. Esimene oli Friedrich Berg, kelle elutööks jäi «Sangaste» rukki loomine. Selle sordi kallal töötas Berg tervelt 70 aastat! Praegu on «Sangaste» tõenäoliselt maailma vanim rukkisort, mida kasvatatakse peale Nõukogude Liidu ka Soomes ja Kanadas.

Harilikult peab uus sort tootmises vastu paarkümmend aastat või veelgi vähem. «Sangaste» on suutnud püsida terve sajandi!

1845. a. Tartus sündinud Bergi oli leivavili paelunud juba lapsepõlvest peale. Et Sangastes puudus viljelemiseks sobiv rukis, hakkas Berg seda ise looma. Sordi lähtematerjaliks oli saksa aretise «Probstei» ja maarukki ristamisena Vana-Kuustest kogutud proov, millest järjekindla valikuga aretatigi «Sangaste».

Visa töö ja vaevaga õnnestus Bergil ajapikku oma rukkisordi parimate valiktaimede tuhande tera kaalu suurendada 68,5 grammini, mõnel juhul olid terad veel raskemad. Et rukis on risttolmlev kultuur, siis säärast omadust ei saa paraku pärilikuks muuta.

Mihkel Pill kirjutab oma artiklis Sangaste rukki kohta: «Fr. Berg võttis oma 80. eluaastal ülesandeks muuta «Sangaste» risttolmlejast isetolmlejaks, seesuguseks nagu nisu, kaer ja oder. Berg kahtles ka ise, kas see töö on tal kõrge vanuse tõttu veel teostatav. Ta küsis teadusmeestelt nõu, kes soovitasid rukkikäid pergamentpaberitorbikutes isoleerida. Berg tegi seda esmakordselt 1924. a., kuid enamiku neist peadest hävitasid torm ja uudishimulikud vaatajad. Küpsuseni säilis siiski

29 isoleeritud pead, millest 22 olid tühjad, ülejäänud seitsmes oli kokku 43 tera, neist tuumakaid 18 ja kiduraid 25. See oli üle ootuste. Terad tipiti peenrale, mis asus kohal, kuhu võõras õietolm ligi ei pääsenud. 1924. a. novembris kasvas sellel peenral 20 rukkitaime. 1926. a. külvas Berg maha juba 942 isoleerkotikeses kasvanud pea terad, mis naabruses olevate rukkitaimede õietolmust ei olnud viljastatud.»

Hulgaliste katsete, isoleerimise ja valiku peale vaatamata jäi Bergil tema viimane töö teostamata — rakis risttolmlejast isetolmlejaks aretamata. Berg suri oma 94. eluaastal 1938. a. ja maeti Sangaste kalmistule. Kalmule püstitas Eesti Sordiparanduse Selts kunstnik Starkoppi raiutud mälestusmärgi, millel on «Sangaste» rukki pea.

Me räägime keskkonnakaitsest ja ütleme: looduslik tasakaal. Loodus on kõigis oma vormides täiuslik. Kuid alles nähtuste kogum viib kaalukausid ühisele tasandile. Ka aretaja on ainult inimene — oma nõrkuste ja varjukülgedega. Ning hämmeldava keskendumisvõimega, ülejäänud maailm lakkab tema jaoks olemast.

Ka Berg käis kinniste silmadega ringi: ta ei näinud midagi peale «Sangaste» rukki. Isegi seda mitte, kuidas heal järjel olnud Sangaste mõis meeletu kiirusega mäest alla vuras — otse pankrotisuhu.

Meie rukkiaretajate teise põlvkonna lippu kandis Mihkel Pill. Ta ei seadnud endale kaugeid sihte, ei haaranud kinni mõttest muuta leivavili isetolmlejaks, vaid hakkas karpima taim pikkest, lisis talle sitkust ja seisukindlust. Pill aretas kaks rukist — «Jõgeva 1» ja «Jõgeva 2». Need sordid olid «Sangastest» lühema kõrrega ja pidasid veidi paremini vastu lamandumisele. Kuid Pilli rukki nõrgaks küljeks oli vähene talvekindlus, ka teraand oli «Sangastega» võrreldes kasinam. Mida inime ei suutnud otsustada, seda tegi looduslik valik: «Jõgeva 1» ja «Jõgeva 2» ei jõudnud meie põldudel kauaks kanda kinnitada. Pill aitas sellele omalt poolt kaasa — «Sangaste» rukki käekäik oli talle iseäranis südamelähedane. Juba järgmisel aastal pärast Bergi lahkumist asuti Mihkel Pilli eestvedamisel tegelema «Sangaste» sordiparanduse ja algseemnekasvatusega, mis kestab tänaseni.

Inimese kriitikameel on sageli uskumatult üürike: oma loometöö tarib ta ikka esimesena vaimustuse altari ette, oma kiillaspea paistab talle kaunimana igast õhtusoengust. Suur anne vaikib, kuid nudi keskpärasus upitab nina. Vaatad — fotograaf imetleb end lehelugejate ees, kunstnik näituseruumis, laulja kontserdisaalis, kirjamees toimetuselävel.

Aretaja on selles mõttes erand. Pigem jätab ta oma põllu hooletusse, kui laseb umbrohul võimust võtta naabri maatükil: järjepidev sordiparandus on aretusjaama üheks esmakohuseks.

Vanim rukkisort elab ja mehistub!

Kolm viimast kümnendit on ta olnud Herbert Tuppitsa hoole all.

Need kümnendid on andnud ka kolm Tuppitsa rukist.

Osakese oma elujõust pärandab taim tänutäheks aretajale. See tõde on Ivi Kүүtsi, Jaan Sarve ja ka Herbert Tuppitsa tõde. Seitsmes aastakümme hakkab juba täis saama, aga Tuppits on endiselt särtsukas nagu neljakümne kuuene Hans Kүүts. Ta kirjutab teadusraamatuid, juhhib traktorit ja teraviljagruppi, tassib viljakotte, katsetab, uurib ja aretab. Aastad on temast mööda käinud. Kohe pärast Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna lõpetamist 1941. a. asus Tuppits tööle Raadi katsejaamas. Esimene teadusvagu uurimispõllul jäi imelühikeseks: rautatud saabas tallas pehme mulla kinni. Järgmise aasta lõpul kanti verest tühjaks jooksnud punaarmeeelane Tuppits teadvusetult medsanpatti. Kuude viisi vaevles agronoomist sõdur haigevoodis: ühe hetkega läks tervis käest, kuid tagasi tuli piskuhaaval. Viimaks kirjutati Tuppits hospitalitoidult maha — invaliidileivale. Nädal pärast sakslaste minemakihutamist koputas endine sõjamees Jõgeval juba Mihkel Pilli uksele.

Viis esimest aastat kulusid hoovõtuks ja adrasedamiseks, siis asus Tuppits rukki kallale.

Leivavilja loomisel jõudsid Berg ja Pill pika maa ära käia. Tuppits ei alustanud tühjalt kohalt, ta toetus meie talirukki sordiaretuse varasematele kogemustele. Ta muretses Jõgevale teadaolevate paremate aretiste ulatusliku kogu. Põhjaliku vaatluse alla võttis aretaja Eesti ja

Soome sordid, samuti Põhja-Vene, Lääne-Euroopa madaliku, stepi ja Ida-Siberi metsastepi ökoloogilis-geograafiliste rühmade sordid. Kokku hinnati lähtematerjalina üle saja aretise. Nendel sortidel ja neist saadud vädsetel populatsioonidel hinnati talvekindlust, vastupidavust lumiseenele ja ärahaudumisele, produktiivvõrumist, kõrre pikkust, pea terade massi, tuhande tera massi, terasaaki, kõrre tugevust, tera proteiinikust ja muid omadusi. Selgitamaks tunnuste muutumist, lasti sorte ühel ja mitmel aastal vabalt risttolmelda kas ühe sordi tolmu või mitme sordi tolmu seguga. Sorte ristati paariviisi ning vädsete populatsioonide omadusi võrreldi nii originaal- kui ka standardsordiga. Nõnda sai aretaja teada, millised kombinatsioonid annavad saagikamad, seis- ja talvekindlamad rukki populatsioonid.

Vaatlusandmete ja lähtematerjali säherduses tohuvabohus võib isegi kurat jala murda! Kuid aretajal peab alati ja kõikjal jätkuma kainet meelt ning sihikindlust, ta ei tohi vääratada — eksisamm viib senise vaeva tühja.

Aastatel 1949—1963 aretas Tuppits oma esimese rukki, mis sai nimeks «Jõgeva 112». Uue sordi lähtematerjaliks olid muude aretistega ning omavahel risttolmelnud «Sangaste», «Jõgeva 1» ja «Jõgeva 2». Eesti kolm tuntumat rukkisorti üheskoos kinkisid lahkelt oma tunnused neljandale!

Sageli küsitakse: mis imevägi hoiab «Sangastet» uskumatult kaua kõrgvormis? Teised sordid tulevad ja lähevad, kuid meie rukki esiklaps on jäänud tootmispõllule püsima. Põldurit köidab «Sangaste» teiste sortide poolt seni ületamata talvekindlus. «Jõgeva 112» on küll kena saagikusega, kuid talvitub «Sangastest» vaksa jagu nigelamini. Samuti on lood teiste sortidega. Rukki talvekindlus on aretajale üldse kaunis krõbe pähkel. Taimede omadustel ja tunnustel on tihedad omavahelised bioloogilised seosed. Lühikõrrelisel isendil on lühem pea ja etem seisukindlus, pikakõrrelisel aga pikem ja hõredam pea ning tublim talvekindlus. Samal ajal on seisukindlus pöördvõrdeline talvekindlusega. Nimetatud kahe nähtuse oskuslik ühendamine ongi rukkiaretaja soovunelmaks.

Teraviljakasvatuse kompleksne mehhaniseerimine ei soosi pikakõrrelist rukist, ka mitte «Jõgeva 112». Ja siis ilmus nurmedele lühikõrreline «Vambo», mille oli aretanud Tuppits koos Hille Leesmendiga. «Vambo» saadi ukraina sordi «Harkovskaja korotkostebelnaia» ja inglise sordi «DVK-4» ristamisel 1959. a. See kujunes meie rukkiaretuses jällegi pöördetähiseks — esmakordselt ei olnud uue aretise kumbki esivanem kohaliku päritoluga. Tihe valikusõel käivitati ristamisjärgsel aastal: vaid vähestele isenditele sai osaks astuda üle uue põlvkonna lävepaku. Eelistatud olid ainult lühikese kõrrega, seisukindlad, tiheda ja terarohke peaga, rohke võrumisvõimega ja korraliku talvekindlusega taimed. Valik kestis kuni riiklike katsetusteni 1968. aastal. Uut rukist oodati ammu. Siis ta tuli, helde teraanni ja tubli seisukindlusega. Kombaineri meeleheaks oli ka uue sordi kõrs «Sangaste» omast 30—40 cm lühem. Säherdust vilja on mõnus võtta — rukis pole lamanud, ja see tähendab lõikusel vähemalt kolmandiku jagu ajasäästu. Nende omaduste tõttu võitis «Vambo» paugupealt üldise tunnustuse ning levis pea igas majandis.

Just siis, kui kõik näis parimas korras olevat, tuli külm ja löi kõik kaardid segamini: talv hävitas halastamatult suurema osa taimedest. Statistika väidab, et leivaviljale äärmiselt ebasoodne talv kordub meil keskmiselt iga nelja aasta tagant. Paraku on loodus põldurit sel kümendil juba ülearu sageli kimbutanud ja selgeks teinud kurva tõe: «Vambo» vähene talvekindlus kisub järsult alla ka muidu saagika sordi teraanni.

Kõige rangem eksamineerija on ikka looduslik valik. Ta on oma sõna öelnud.

«Vambo» tõi aretajale teelusikaga rõõmu ja peotäie meelehärmi. Ta polnud siiski rukkiaretusse viivuks trüginud kontvõõras, vaid lisas julgust ja teotahet ning avas uue lehekülje lühikõrreliste sortide loomisel. Praegu on «Vambo» endiselt tootmises, ja Jõgeval parandatakse usinalt

tema sordiomadusi just talvekindluse suunas. Kuid tal on veelgi auväärsem ülesanne: parandada kena saagikus uudisaretistele, olla lähtematerjaliks tulevastele rukkipoõlvkondadele.

«Vambo II» loodi valikuga vanast «Vambost». Kesksel kohal oli sedapuhku tema eelkäijale kirstunaelaks saanud talvekindlus. Igast kandist uuriti teraandi ja vastupanuvõimet lamandumisele.

Karastamaks aretusmaterjali, kasvatati taimi armututes talveoludes. Vaid mõni üksik taim igast tuhandest suutis külmale vastu pidada — pidevalt hukkus kuni 99,7 protsenti isendeist. Külmakindluse säherdune uurimine kestis kolm aastat järgemööda. Ära piinatud taime järglastel ei lastud ikka veel rahulikult elada, nüüd seati kahel aastal proovile nende haiguskindlus, nad nakatati sihilikult lumiseenega. Samaaegselt võeti vaatluse alla vastupanu ärahaudumisele. Jällegi jäid alles vaid üksikud taimed.

Aeg näitab, kas looduslik valik suudab aretaja kavalust üle trumbata. Esialgu on jäme ots veel seleksionääri käes. 1976/77. aasta karm talv tegi rukkikülvidele palju paha — põhivõrdluses säilis «Vambo» taimedest vaevalt kümnendik, mistõttu hektari teraand langes alla kümne tsentneri piiri. «Vambo II» seevastu oli hoopis teisest mastist, ta andis nelikümmend neli tsentnerit vilja! Talveriugastega kohanes igast viiest taimest kolm. Rohkemat on raske nõuda.

Kas need omadused on püsikindlad?

Praegu on seda vara öelda. Täpse vastuse saame aastakümnete möödudes. Kuid aretajal pole mahti oodata, ta peab tulevikunõudeid silmas pidama. Edaspidi jõuavad põllule intensiivsordid, mille potentsiaalne saagikus on 60—70 tsentnerit hektarilt. Nende aretamise kallal põllumajanduskandidaat Herbert Tuppits praegu töötab. Ta ütleb:

«Tahame luua vaid ühe meetri kõrgust rukist. Aretus käib, kuid sobiva sordi saamiseni on pikk tee. Lühikõrreline vili on suhteliselt hiline, ta haiguskindlus ja tera kvaliteet ei vasta esialgu veel nõuetele. Aretustöös on vajalik korduv tagasiristlus. Neli korda on seda tehtud, kuid korrata tuleb veelgi.»

Saagikus on rukki kompleksne tunnus. Kuidas seda hinnata? Esimeseks kriteeriumiks on saagistruktuuri elemendid, mis omakorda juhatavad teed sobivamate ristamisvanemateni selleks, et aretada saagiheldeid sorte. Paraku pole sirge tee alati see kõige õigem. Jälle tulevad käänakud ja pöörded, uued katsumused. Aretus on nagu jõgi, mille vool ei peatu kunagi.

Jõgeva—Tallinn, august-oktoober 1978

KOGEMUSTE KULDNE RIKKUS

Ralf Parvele on «Eesti kirjanduse biograafiline leksikon» pühendanud 154 rida ja seda on parajalt palju selles mõneti (mitmeti, üsna) ebaühtlases leksikonis, kus Parvel on vedanud ja kõik, mis ta rohkem kui neljakümne (mõtelda ometi!) aastaga (EKBL: Kirjanduslikku tegevust alustas P. 1936 kaastööga ajakirjandusele. Järgmisest a-st alates ilmusid ta esimesed luuletused «Tänapäevas», «Päevalehe» lisas «Kunst ja kirjandus» jm.) head ja kasulikku on teinud, on kenasti üles tähendatud, ja sugugi pole rõhutatud seda, mis ta tegemata on jätnud ja missugused nõrkused, puudused (piiratus) temal on, nagu näiteks Oskar Lutsu või mõne teise puhul tehakse. Ma ei taha kellelegi mingit süüdistust esitada ega parastada, sest kõik me oleme oma aja lapsed (mõned arvavad — ohvrid, aga laste ja ohvrite vahel on suur vahe), ja ühtegi kala pole veest kuivalt välja tõmmatud; ja tõesti oli aeg, kui täiesti tobedat, ebdialektalist, ebateaduslikult mõistetud «ajaloolist piiratust», «ideelist piiratust» ja ei mäletagi mis «piiratust» veel ka kõige geniaalsematele kaela määriti. Kui me Lutsu 90-ndal sünniaastapäeval tema haul käisime ja sel puhul Tartus konverentsi peeti, juhtusime Juhan Peegliga jutule ja Juhan Peegel ütles väärt sõnad, et ega Lutsu väärtustesüsteemi, mida Luts algusest lõpuni kaitses, pole veel keegi sõnastanud. Tõepoolest, praegu, kus on ohtralt käibel väärtuse mõiste, aitaks Lutsu uurimine seda mõistet tublisti konkretiseerida.

Aga praegu pole jutt Lutsust, keda Parve armastas ja armastab, vaid Parvest.

Ralf Parve on optimist. Sisemiselt, olemuselt, kirjanduslikult, maailmavaateliselt jne. Väljanägemiselt ammugi. Ägedus ja tigidus nõmedust (Parve sagedane sõna) kirudes ei vii tema näolt naeru, mis on vähem naerutuse ja rohkem irvituse moodi. Säärasena mäletan teda esimesest kohtumisest peale (tema ei mäleta) pärast Velikije Luki lahinguid kuskil Andreapoli all, nagu siis öeldi, 300. polgu 3. pataljonis miinipildujaroodus. Parvel on üks hea omadus: tema paneb asju kirja, minul niisugust omadust pole, katsun lihtsalt meeles pidada, aga enam see ei õnnestu. Ja siiski on mul kuskil kirja pandud (ja väga hästi meeles ka) üks jutuaajamine Ralf Parvega sellest samast 1943. aasta märtsikuust, kui «Vanaselja oli siis pataljoni komissar, Viljak rooduülem, Kongi politruk, Põlts oli hiljem, ja Keer komsomolisekretär».

Mis on optimism? Seda on väga raske seletada. Lihtsama mõtlemissiga inimesed, kirjainimesed sealhulgas, liiatigi nooremad, arvavad, et see on ennast ja teisi pettev ning petlikult roosa, hele, helge vaade elule, kunstlikult loodud müüt, hoopiski mitte tõepärane, mitte siiras, mitte sotsiaalne hoiak, vaid ebaaus ja autu konformism. Ja peavad virisejaid, kannatajaid, oma kannatuste kuulutajaid ning pessimiste kaugelt paremateks, siiramateks, ausamateks. Niisugune kõigi aegade kõigile noortele inimestele omane idealistlik ja kriitiline hoiak on absoluutselt seaduspärane, normaalne, arusaadav ja mõistetav (mis vahet seal on?) nagu leetrid või tuulerõuged, mis tuleb läbi põdeda, et saada immuunsust, s. t. veendumust, et need tõved vanuigi enam surmavalt kallale ei tule, s. t. optimismi.

Ralf Parve suur voores on see, et ta on olnud noor ja põdenud läbi kõik lastehaigused, nagu kohane igale normaalsele lapsele. Oma väga

siiras, ausas (mõneti kammerlikus) raamatus «Kiindumused», selle avaldas «Maaslamaja mõtisklusi» teeb ta surijate palatis nälginuna, kõhutõbisena, halvatuna ühe ülestunnistuse:

«18—19-aastaselt kirjutasin hirmus pessimistlikke ja skeptilisi salmi-kuid. Neis oli nooruki edevust ja teatavat moepoosi. Kui mu käed veel kunagi korralikult liikuma hakkavad, kui ma ainult terveks saan, siis ei taha ma kõigele läbielatule vaatamata mitte iialgi enam kirjutada morni ja masendavat luulet, vaid optimistlikke, ellukiinduvaid, inimes-tes parimaid tundeid äratavaid ridu... Teen seda tingimata, kui kord jälle koju tagasi jõuan!»

Selle ülestunnistuse peale teen veel ühe teise tähendusrikka välja-kirjutuse, kuid enne meenutan midagi muud, isiklikku, pahasti subjektiivset. Selsamal 1943. aasta märtsikuu päeval, kui ma sõjajournalistina (mäherdune kõlav sõna!) läksin 7. diviisi 300. polgu 3. pataljoni miini-pildujate roodu «seal Andreapoli all» teadlikult Ralf Parvet otsima, et ta teeks kaastööd diviisi ajalehele «Punaväelane», küsis mult patal-joni komissar Vanaselja (mõtlege ometi — komissar!), et mis mees see Parve on. Mina ütlesin, et eks ta üks moekas vurle ole, kes kirjutab (või kirjutas) moekat luulet «Eesti Nooruses» ja «Tuleviku Radades», EKBL seda fakti ära ei märgi (ega pruugigi märkida), aga mina olin neid luuletusi lugenud ja oma nooruslikus tuulerõugelisuses ilmselt eita-sin neid. Aga samal ajal oli Ralf Parve mitte ainult moekas luuletaja, vaid ka hästi konkreetne spordipoiss, kes jooksis keskmaid, tagus jalg-palli ja harrastas ujumist. Ja miskipärast tean, et Parve jooksis tookord 800 meetrit ajaga 2.05,1, 1000 meetrit (mis oli siis mingi universaalne katsekivi ja mida ka mina edukalt alla 3 minuti piiri päris kergesti ära jooksin) ajaga 2.45,0 ja 1500 meetrit ajaga 4.29,5. (Neid andmeid võib «Spordilehest» kontrollida ja need osutuvad õigeteks, ehkki minu sõber Paul Kuusberg kahtleb alati minu faktide tõepärasuses.)

Nüüd teine väljakirjutus. Kui ma 1959. aastal kõik kirjanikud ühtede kaante vahele kokku kogusin ja tulemuseks oli raamat «Kirjanduse sirvilauad», kirjutas Juhan Smuul sinna pihtimusliku mälestuskillu ««Surmalaul»» samast ajast, samast situatsioonist, samasugusest suri-jate palatist, kui tal arsti arvates jäi elada veel kolm päeva: «Ja teades, et mul on aega kolm päeva, hakkasin kirjutama. Esimesel päeval suut-sin kirjutada kuus rida... Kuue rea järel tuli malaaria, peale malaariat higine väsimus, ja öhtul liikmete põletik palavikuga. Kuid iga päev tegin kuus rida. Ja kummaline: surm, millest ma kirjutasin, ei tulnud lähemale, vaid nihkus isegi kaugemale. Võib-olla oli siin otsustav tunne: ma kirjutan, tähendab — ma elan... Minu esimene luuletus «Surma-laul» läks kaduma. See on hea. Sest ta oli küll esimene, aga samuti vii-mane, mida kihutas kirjutama surm.

Ainus aga, millest väärt laulda on, on Elu.»

Ei ole Parve oma siiraid tundeid maha kirjutanud Smuuli pealt, vaid mõlemad on kirja pannud lihtsalt oma põlvkonna põlvkonnatunnetuse ühe olulise momendi, küllap peamise.

Ralf Parve on oma lubadust pidanud, realiseerinud selle ennekõike oma seitsmes luuletuskogus: «Sõduri südamest» (1945), «Ajast karmist, kaunist ja kallist» (1946), «Võitluspostil» (1950), «Avatud värav» (1958), «Lüüriline stenogramm» (1964), «Tuulenooled» (1969) ja juubeliteelne «Õnnevalu». Muidugi, esimeses kogus on ohtrasti optimismi pealispinda, mis vahel takistab selle optimismi siirusest haaravalt osa saada. Sellega ei taha ma öelda, et Ralf Parve tollane optimism oli pealispinnalisem, vaid seda, et esimesest kogust peale kuni juubeliteelselt viimaseni — «Õnnevaluni» — on toimunud suur edasimineku väljendusvahendite täp-suse, nõtkuse, plastilisuse, kauniduse, hingetungivuse suunas. Selle tõen-duseks olgu vapustav luuletus «Võõras vaikus» viiendast värsikogust «Lüüriline stenogramm».

Oli ülev ja hirmus ses vaikus
võidumeeletust kuulata päält —
senimõistmatut õnne kaikus ses,
ellujäänud elavat häält.

Ja ma iial ei taha, et harjuda
tuleks sõjaga selliselt veel,
kus sa pööraselt ihkad karjuda
võõralt vaikinud rindeteel.

Ma olen seda luuletust korduvalt «ekspluateerinud», teda retsenseerinudki, katsunud «seletada». Ma ei saa teisiti, kui pean siinkohal ära kasutama Vladimir Beekmani väga täpse «seletuse», mis ilmus «Sirbis ja Vasaras» 12. II 1965:

«Muidugi, üksikute luuletuste esiletõstmisel varitseb alati oht kalduda subjektiivsusse. Ent sellestki endale täit aru andes ei saa ometi mööda minna «Võõrast vaikusest».

Sõjavastaseid luuletusi on Ralf Parve varemgi kirjutanud. Ja mitte ainult tema. Nende hulgas on olnud küllalt ka häid ja isegi väga häid. Kuid «Võõras vaikus» tõuseb kõigi varasemate hulgast esile oma vapustava plastilisuse, selguse ja tundejõu poolest. Ta annab elamuse, mis enam ei kustu. Ei kustu pilt suure sõja äravaevatud sõdurist, kes viltukistud suuga karjub esimese rahuhetke uskumatusse, otse talumatusse vaikusse. See pilt on ääretult konkreetne — ja ometi ka tohutu üldistus.

Ei saa hetkegi kahelda selles, et kunagiste rindemeeste, poeedi eakaaslaste südameis äratav «Võõras vaikus» valusaid mälestusi, kajab vastu kui häirekell. Kuid mitte ainult seda. Tema läbi astub ka lugeja hetkeks sellesse hommikusse, kus veel pole minevikuks saanud «... sama vihane, sama verine, / sama ahne ja lihtne surm.» Ning tänane lugeja, kes enamasti nooruse tõttu tookord 9. mail 1945 sellel teel ei seisnud, tuleb paratamatult poeediga kaasa tema kirgliku veendumuse juurde.»

Ellu ja kirjandusse astutakse põlvkondade kaupa. Või vähemalt on meil kombeks elu ebaühtlase liikumise taustal teatava ajajärgu inimesi põlvkondadeks liigitada ja neile ühiseid tunnusoone otsida. Eesti kirjanduses on sõdadevahelise põlvkonna kõrval olnud väga määrav ja on sõjajärgse põlvkonna (või sõjajärgsete põlvkondade) kõrval praegugi suuresti määrav sõja-aegne põlvkond: need, kelle kirjandusliku tegevuse algus langes küll üsna pikka ajavahemikku sõjapäevist peale kuni viiekümnendatesse aastatesse välja, kuid kelle loomingulisel, s. t. isiksuseks kujunemisel etendasid otsustavat osa Suure Isamaasõja aastad rindel või tagalas. See põlvkond on nüüd kuuekümneseks saanud või saamas. Ralf Parve saab kuuekümneseks 25. juunil. Aga see polegi tähtis, tähtis on see, et ta on selle põlvkonna üks esimesi esikraamatuga esinejaid ja oma neli aastakümnet seda arvukat ning mõjukat põlvkonda väärikalt esindanud.

Mis kujundab põlvkonna?

Sõda polnud veel lõppenud ja Ralf Parve kandis Saaremaal ja Kura- maal alles sõdurisinelit, kui Tallinnas Pärnu mnt. 10 asuvas kirjastuses läks Jaan Kärneri toimetamisel ladumisele terve hulk luuleraamatute käsikirju: Barbaruse «Rindeteedel», Sütiste «Umsed päevad», Mart Raua «Uued sillad», Aira Kaalu «Ma ei anna relva käest», Minni Nurme «Sünnimuld», Debora Vaarandi «Põleva laotuse all», Ralf Parve «Sõduri südamest», pisut hiljem Juhan Smuuli «Karm noorus» ja üks vist veel midagi. Kolmel viimasel autoril, kõik sõjaaegses «Sõjasarves» esinenud, tulid välja kohe päris esimesed raamatud. Raamatud ilmusid kiiresti, üpris ühesugused ühesugusel hallikal paberil ja ühesuguste kartongkaante vahel, ühendades sõdadevahelist, fašismi globaalse ohu äratundmisega ühendatud põlvkonda sõjapõlvkonnaga. Neid ja teisi kujunenud ja kujunevaid, aga igal juhul omanõulisi isiksusi ühendas hoopiski mitte luuleraamatute üsna ühesugune välimus, vaid miski muu.

Johannes Vares-Barbarus sõnastas selle 8. ja 9. oktoobril 1943. aastal Moskvast toimunud Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamiskonverentsil (hiljem kongressiks arvatud), kus noore sõjamehena ja noore luuletajana viibis ka Ralf Parve, väga lihtsalt ja kategooriliselt:

«Suure Isamaasõja ajal oleme me seotud ühise võitlusega inimkonna ja kultuuri vaenlaste — saksa fašistlike roimarite vastu, ja me võitleme kuni lõpliku võiduni!»

See on väga ebapoeetiliselt öeldud, kuid suurtele poetidele ongi ise-loomulik oma kreedo kategooriline väljaütlemine.

Selle kreedo võttis Parve omaks muidugi mitte konverentsikõnede mõjul, vaid millalgi varem oma põlvkonnatunnetuse ja oma põlvkonna elutunnetuse — võib-olla isegi alateadliku — mõju all, millest ta on kirjutanud siiraid, pihtimuslikke, tihti eneseiroonilisi, kuid mitte iial ennasthaletsevaid, nostalgilisi, optimismi minetavaid, löövaid, ajastut halastamatult avavaid autobiograafilisi värsse. Võib-olla siis, kui

ulatati mulle tumedad prillid.
Minu põlvkonna silmi peeti valgustundelikeks
ja seepärast said paljud meist
alles meheas nägijaks.
Ka minuga oli see nii.

(«Sünniaasta»)

Ralf Parve nägemine, luuletajapilk on paljude luuleaastate jooksul järjest teravamaks muutunud, tema luulekreedo läbi tema enda muutumiste muutumatuks jäänud. Selle tunnistuseks on sügavalt endasse ja oma ajastusse sissevaatav luuletuskogu «Õnnevalu», sellesse kogusse tervikuna mahtunud mind (ja mitte ainult mind) vapustanud luuletsükkel, millega avaneb «Loomingu» 1977. aasta 8. number, ja kus leiduvad targad read:

Eks kogemuste kuldne rikkus
tea öelda, mis on inimikkus.

Küllap sellesse rikkusesse kuulubki Ralf Parve muutumine sisulise ja vormilise täiuse poole. Praegu on moes rääkida rohkem muutumatusest, räägivad mõned Parvest vanemad, räägivad mõned nooremad, arutades, kumb on parem, õilsam — muutumine või muutumatus. Johannes R. Becher alustab oma mitmesse raamatusse koondatud mälestusi rõõmsa üllatusega, avastades, kuivõrd muutunud ta on oma mälestusväärse eluea jooksul. Pole vist midagi halba ka Ralf Parve muutumises, veel vähem selles, et ta oma rohketes memuaarlikes sõnavõttudes, mälestuskildudes, aga ka luuleridades seda ise ikka toonitab.

«Indiferentsuses» ironiseerib Parve enesekindlate, kõrvalseisvate, parastavate «muutumatu» üle:

Mis see minusse puutub,
et kõik meil muutub!
[— — —]
Minusse puutub
mu enese muutumatus —
seadusega tagatud
isikupuutumatus.

Muutumine pole ilmiski valutu, iseäranis valuline on olnud sõjapõlvkonna muutumine. Mõnedes kõnelustes siiani piiritlemata ja määratlemata põlvkondadest arvatakse, et sõjaaegne põlvkond on üks hirmsasti muserdada, nahutada saanud põlvkond, valede ohvriks langenud ja ise valetanud põlvkond. Oo, see on hoopis keerulisem küsimus. Tark Semper ei valetanud, ei nuusutanud tuult, ei olnud tuulelipp, kui ta 1945. aastal Krusteni «Pekside raamatut» sotsialistlikule realismile peaaegu vaenulikuks teoseks nimetas. Temagi otsis muutumises valuliselt isennast. Ralf Parve ei vaiki maha sõjapõlvkonna läbielatu, kogetu karmust, julmust, kui ta kirjutab:

Hing on valus: noorelt löödi
sinna julmalt püssitikk.
Sellest saati voolab veri
ja mu piin on pikk.
Sellest saati voolab veri

ja ei kasva kinni haav,
mis on kitsas, aga sügav
nagu värskel kaitsekraav.

Praegu luuletatakse üpris rohkesti kannatamisest, kannatatakse lagunenu talumajade ja linnastumise pärast, kannatatakse asja eest ja kannatatakse asja eest, teist takka, kannatatakse kannatamise pärast. Ka kannatamisest kirjutamine on alati luuleomane olnud, kuid küsitav on, kas kõige luuleomasem on kannatamist programmiks muuta.

Vana sõjamehena säilitab Parve kaitsekraavi-tunde ikka värskel. See on Parve põlvkonnatunnetuse olulisemaid momente.

Ja on kodumaatunne, millesse mahub väga palju, esimese luuletuskogu koduigatsusest, kodumälestustest peale «Õnnevalu» avatsükli kõigi seosteni välja, kodumaa kevadest alates ja kodumaa sügistega lõpetades ning...

Sinu enda kärsitult põlev süda,
mis laualambi roosakas valgusringis
saab valendaval puhtal paberilehel
ärevaks, elavaks sõnaks
sellest, millega kuulud lahutamatu ühte,
millele elad, millest mõtled, mida hingad —
see on kodumaa.

(«Kodumaa», 1957)

Kodumaast on palju lauldud, Parve teeb seda omal, parvelikul kombel, ainult temale omaselt. Ja siia tuleb kindlasti lisada kõik see, mida Parve on kodumaa kultuuriloost talletanud proosaks: uurimustes, mälestustes, ülestähendustes, millest osa on koondatud raamatutesse «Mõtte-matkad» 1963 ja «Kiindumused» 1972. Ja August Allest kirjutatud monograafiasse.

Ja kodumaatunne, s. t. irooniline, sarkastiline pilk kõigile nendele, kellel seda kodumaatunnet pole, kes on minetanud, hüljanud kõige kallima. Parve teeb seda muidugi peamiselt tema enda poolt 1953. aastal kirjapandu järgi: «Me teame, et 1940. a. revolutsioonisündmused tõid ühed viivitused ja kõhklusteta töörahva poolele, kuna aga teised asusid vastasleeri, reetsid hiljem oma kodumaa ja hulguvad oma rahvast lahtikistuna tänaseni võõrsil.» See on muidugi õige ja ühtaegu ühekülgne liigendus, aga Parve kui satiirik on kodumaa hüljanutest kirjutanud oma kõige vaimukamad värvid. See teema on teda ka draamažanri kiskunud, mistõttu sündiski 1959. aastal esimene tema kolmest näidendist — «Õndsuse labürint», poliitiline pamflett emigrantliku ladviku pihta.

Ralf Parve põlvkonnatunnetusse kuulub kahtlemata veel üks oluline moment. Ta on eesti nõukogude kirjanduses esimesi kirjamehi, kes huvitus revolutsiooni ajaloo temadest, kõigepealt selle suurkuju Viktor Kingissepa elust. Temale omase aega säästmatu visadusega otsis ta üles need, kes Kingissepa tundsid, küsitles neid, uuris arhiivimaterjale. Ja 1952. aasta suvel valmis tal Vasalemmas poeem «Suvepäevil Siverskojes», mille tähtsus ei piirdu muidugi «kooliealiste keskmise astmega», vaid on Debora Vaarandi «Alla Mari» ja Juhan Smuuli «Lasud Kuivas-tus» kõrval suure algatusliku tähendusega. Kui poemis «Suvepäevil Siverskojes» Viktor Kingissepa isik on veel abstraktne, ehkki emotsionaalne revolutsionääri kaju, siis järgmises tüsedas proosaraamatus «Põranda all» (1957) omandab see kaju ohtrasti konkreetset ja plastilisust, kusjuures autoril on korda läinud üsna tublisti vabastada seda kaju tardunud ettekujutuste ja kontseptsioonide koorikust suure inimlikkuse ning usutavuse suunas, koorikust, mille lõpliku purustamisega nähakse siamaani vaeva.

Kui 1970. aastal ilmus «Loomingus» ja tuli «Vanemuises» lavale Ralf Parve «Pimedus tähendab ööd», märkis kriitika põhjendatult, et see teos kujutab endast mitmes suhtes uudismaa kündmist. Tõepoolest, näidend, mis käsitleb kodanluse poolt lavastatud järjekordset kohtu-

protsessi kommunistide üle, nn. 34-protsessi 1931. aastal ja avab selle taustal pörandaaluse revolutsioonilise liikumise sisu sügavamalt ning laiemalt, on midagi uut mitte ainult seni kasutamata aine, vaid eelkõige oma kontseptsioonide poolest. Ja muidugi ka oma vormi poolest.

«Eesti kirjanduse biograafilises leksikonis» on öeldud: «Tõlkijana on P. avaldanud G. Weerthi «Valitud teosed» (koos I. Sikemäega), R. Burnsi luulevalimiku «Lõbusad kerjused», M. Zoštšenko humoreske («Kauba kvaliteet») ning arvukalt lasteraamatuid (S. Maršak, A. Barto, S. Mihhalkov, L. Pantelejev jt.). Kogumike ja ajakirjanduse jaoks on ta tõlkinud veel vene, saksa, leedu, läti, armeenia, bulgaaria jt. poeetide värse.» Leksikonis rohkem ei saagi öelda, sellepärast ei saa ma teisiti, kui pean lisama, et Ralf Parve, täie õigusega eesti nõukogude lastekirjanduse klassik (vähemalt hiilgava «Oskar Ohakaga»), on suure osa vene nõukogude lastekirjanduse klassikast hästi eesti keelde pannud: Maršaki «Kust tuli laud», «Lapsed meie hoovilt», «Mis on aasta», «Mister Twister», «Muinasjutt rumalast hiirekesest», «Sõjapost», «Tare-tareke», «Tulekahju», Mihhalkovi «Onu Stjopa», Barto «Kombetu karupoiss», «Ma elan Moskvas».

Aga rõhutada tuleb veel (või ennekõike) seda Parve erilist, isegi teedrajavat osa eesti tõlkekirjanikuna, et tema tõlketegevus pole piirdunud viljaka ja nõudliku küürutamise ja oma kirjutuslaua taga, vaid sisaldab suurt aktiivsust eesti kirjanduse internatsionaalsete suhete rajamisel ja laiendamisel, arvutu hulga isiklike tutvuste ja kontaktide kaudu. Ralf ja Lilli on suured reisijad (kirjutanud kahasse mitu toredat reisiraamatut), suured külaskäijad ja külaliste vastuvõtjad, — ja see on lausa omaette peatükk kirjandussuhete ajaloos...

Luulet on sõnastatud väga mitut moodi, ainuvõimalikku pole. Millist kõige täpsemat sõnastust võiks rakendada eesti luule paremikku kuuluvate «Avatud värava», «Lüürilise stenogrammi», «Tuulenoolte» ja «Õnnevalu» puhul? Ma valin järgmise: luule on mõtlemise vorm, elu üle mõtlemise vorm, kõigist muudest mõtlemise vormidest erinev, ainult luulele spetsiifiline vorm. Ralf Parve on seda vormi kasutanud hästi suure mõttesügavuse saavutamiseks.

MAIE KALDA KRIITIKUTEE ALGUS

Elu keskpäeva ületaja hakkab nüüdsest ikka rohkem ja rohkem ka tagasi vaatama. Siis tõusevad küsimused: kust tuleb see, et olen niisugune, nagu olen; mis on kujundanud mu saatust; mis olen teha jõudnud ja mis jääb veel; mida on aeg mulle andnud ja mida mina ajale? Nõnda selgineb kogemus, teritub pilk tulevikku — ja läbielamistest saab läbinägelikkus. Teeme meiegi siin põgusa katse kirjeldada Maie Kalda ühte varasemat elulõiku — ta kriitikutee lähet. Ta ise näib küll sellesse üsna reserveeritult suhtuvat, sest valikkogu «Kirjandusest ja kriitikast» ei jäädvusta algusest midagi. Seal on ta juba Maie Kalda *par excellence*: kompromissitu kirjanduse iseväärtuse eest seisja, peen analüüsija ja usaldusväärne otsustaja.

(Aja)kirjutajate seltskonnaga puutus Maie Kalda esmalt kokku aastail 1951—1953 Kiltsil Vao masina-traktorijaama ajalehe «Kolhoosi Tõe» toimetuses. Kahekümne kahe-kolme aastasele noorele ei saanud see jätta mõju avaldamata. Tagantjärelegi, aastakümnete kauguselt neid lehti lugedes tajume, et see võis olla tõepoolest «Tondiõomaja»-aeg.

Eluõpingud jätkusid üliloolis ja aspirantuuris. Ise kirjutajana astub Maie Kalda meie ette 1958. aastal korraga nii kriitikuna kui ka kriitika kriitikuna. «Keele ja Kirjanduse» esimene number avaldab ta esimese arvustuse. Tavaliselt jõuavad algajad esinduslike ajakirjade veergudele küll alles pärast mitmeid mujal tehtud katsetusi. Ilmselt pidi aga Kalda kirjutis mõjuma kohemaid autoriteetselt ning vastama ajakirja poolt soovitavale mainele. Kalda arvustab siin Eessaare Aadu «Jutustusi». Juba retsensiooni algul väidab ta, et «oraator temas [Jaan Anveldis] jääb lõpuks ikkagi alla kirjanikule», ja tõmbab sellega piiri kunsti ning (poliitilise) publitsistika vahele — asjaolu, millel polnud erilist tähtsust tol ajal kirjandusemõistmises. Kirjaniku omapära püüab ta välja tuua karakterianalüüsis, millele keskendutaksegi. Ilmuvad uue ajajärgu kirjanduskriitika märksõnad, nagu «kangelaste psüühika» ja «tegelaste sisemaailm». Karakterikäsitlused on ülepea iseloomulikud sel ajal kriitikasse astunud põlvkonnale. Kuid sagedamini piirdutakse veel tegelaste elulise usutavuse ja sotsiaalse käitumise aspektiga, nagu täheldab Juhan Peegel kriitika enesetunnetuse seisukohalt väga olulises artiklis «Kunstimeisterlikkuse küsimused meie proosakirjanduse jooksvas kriitikas». («Looming» 1958, nr. 5.) Maie Kalda läheb aga siingi kaugemale. Tegelaskuju õnnestumise või ebaõnnestumise mõõdupuuks võtab ta selle kunstilise üldistusjõu.

Kalda esimeses arvustuses on huvipakkuv seegi, kuidas ta Eessaare Aadu juttudele iseloomulikku struktuuri (näiteks seda, et enamik neist lõpeb surmaga) seostab autori loomingule üldse eriomaste joontega: tugev intriig, elektriseeritud atmosfäär, traagilise alge domineerimine. Juttude teostusliku külje vaatlus jäetakse arvustuse lõppu. See on taas tunnuslik tolle aja kriitikale. Eelkäiv vulgaarselt sotsiologiseeriv arvustus eiras hoopiski kirjanduse esteetilist funktsiooni, 1950. aastate keskpaigast

kujuneb see aga arvustustes algul arglikult juurdelisatud, hiljem enesestmõisteta-vaks komponendiks, kuna täna on see tihti koguni analüüsi ja hinnangu domi-nandiks.

Debüüdis ilmneb juba ka otsuste otsekoheus — iseloomulik joon Kalda kriiti-kale tervikuna. Nii on ta üsna kriitiline Eessaare Aadu enesekorduste suhtes. Siin polemiseerib ta teistegi arvustajatega, jäädes kirjaniku kompositsiooni hindamisel eriarvamusele.

Sama aasta maikuu «Loomingus» näeb ilmavalgust artikkel «Jaan Kärner kirjaniku ja ühiskonna vahekorras». Kärneri poole pöördumises — filoloogiakandidaadikski promoveerus Kalda väitekirjaga Kärnerist kui kirjanduskriitikust — oli mõndagi tingitud sotsiaalsest tellimusest. See oli sama põhjus, miks näiteks Tammsaare loo-mingust tõsteti esimestel nõukogude aastatel esile «Põrgupõhja uut Vanapaganat», mitte aga mõnd ta varasemat teost. Järjepidevuse otsingud kultuuris avaldusid eeskätt selle rõhutamises, mis minevikus leidis uuele ühiskonnale loomuomast. Mõistetavalt pälvis siis erilist tähelepanu Kärneri kirjanduskriitiline toodang, mis tolleaegse kriitika hulgas paistis silma just oma materialistliku ajaloo- ja kirjan-duskäsitusega. Ja seetõttu pidid ka nooreestlased, kelle osa eesti kriitikaloos polnud Kärneri omast väiksem, vaateväljast esialgu siiski kõrvale jääma, sest nagu Kalda tõdeb, olid neile omased «lennukad fraasid, paradokslemised ja efektsed, kuid vägi-valdsed üldistused». Siinkohal on muide õige hetk väljendada lootust, et Maie Kalda nüüd sajandi algusesse tagasi läheks ja nooreestlaste panust eesti kirjandus-liku mõtte arengusse üle mõödaks.

Kärneri vaatlus on väljapeetult historistlik. Teda nähakse arenevana ühiskondlike muutuste taustal, eritletakse ebajärjekindlust ta vaadetes ja vastuolulisust. Seesama juba tõdetud kompromissitus hinnanguis ilmneb siingi: Kärneri 1920. aastate sõna-võttude väärtust kahandavat suuresti tema mitmed väärkontseptsioonid nagu see, et ta aja mõju kirjanduselu nähtuste põhjustajana absolutiseeris; väiklaseks peab Kalda ta sulesõda 1930. aastal. Austades kirjanduses karakteri mitmekülgust, eeldab Kalda selle olemasolu tegelikkuses endaski, olgu tegemist kui tahes suure ja püha-paistega ümbritsetud mehega. Kärneri nagu paljude ta aja- ning mõttekaaslaste tee marksistliku esteetika põhiprintsiipide tunnetamise ja omaksvõtmise juurde ei olnud ega saanudki olla sirgjooneline — nii võiks resümeerida Kalda uurimust. Artikleid Kärneri kohta ilmub temalt järgnevatilgi aastail, Kaldalt on ka Kärneri kriitikakogumiku «Lehed tuulde» kommentaarid. Kärner saab isegi omamoodi sil-laks sajandi alguskümnendi kirjandusellu, tema kaudu jõutakse tausta tunnetami-seni, teiste tolle perioodi kirjanike ja kriitikute loomingu mõistmiseni ja seoste avamiseni.

1959. aastal näitab Maie Kalda end luulekriitikuna — objektiks Erni Hiire valikukogu «Külva ja loo!». Siingi alustab ta kriitilise hinnanguga. Ta ei pea vali-kut õnnestunuks ja arvab, et Hiir on vähemalt teose algul püüdnud varjata oma luuletajapalge ehedat isikupära. Analüüs tugineb kirjandusprotsessi tunnetamisele. Hiirt vaadeldakse oma aja hinnangute ja liikumiste peeglis, võrreldakse kaasaja autoritega. Nii kujuneb arvustus tegelikult monograafiliseks ülevaateks Hiire loo-mingu tervikust ja viib mõttele, et kas pole juba siin eos seesama retsensioon-artikli žanr, mille tekkimist Kalda alles aastaid hiljem oletab («Looming» 1977, nr. 4). Niimoodi võiks nimetada ka Gustav Suitsu «Luuletuste» arvustust («Loo-ming» 1960, nr. 8). Selle sissejuhatus on tähelepanuväärselt bravuurne ja retoori-line: alustatakse Suitsu suuruse määratlemisega ja eritletakse ta loominguugu. Ometi on tajutav teatav lõivu maksmine varasematele hinnangumallidele. Järel-virvendustena reedavad seda mõned stampväljendid, nagu Suitsu arvustuses «ideoloogiline labürint», Eessaare Aadu arvustuses «energiavarude mobiliseerimine» ja «valvsuse kaotus».

Maie Kaldast sünkroonse kriitikuna (eelmised kriitikaobjektid olid nii või teisiti kirjandusloos juba mingil moel kinnistunud!) saame kõnelda alates retsensioonist Leo Metsari ilma teinud romaanile «Unistused ei sure» («Keel ja Kirjandus» 1960, nr. 8). Kriitiku vaatepunkt näib nüüd olevat isikulisem. Oluline tähendus on süm-paatsustundel, siis ka muljel. Taas keskendutakse karakterianalüüsile. On üks mõiste, mille abil ta peategelast iseloomustab, mida ta hiljemgi kasutab ja mis Kalda endagi loomust valgustab — see on «halastamatu ausus». Aga ta inimese-ideaalile omaseid jooni võime kõnealusest retsensioonist välja lugeda teisigi: tugevust, kindlust, hoiakute sõltumatust, kiindumust töösse, võimet ühendada võit-

lust üldiste eesmärkide eest võitlusega oma isikliku õnne eest. Kalda otsekohesus tuleb eriti esile arvustuse lõpus. Ta nimelt jääb autorilt ootama enamatki ja kutsub teda järele mõtlema järgmise teesi üle: «Et maksimaalset saavutada, tuleb võimatut nõuda.» Aga see lõpp viitab ühele teiselegi iseloomulikule tendentsile. Tolle ajajärgu kriitikale näib ülepea olevat omasem suunata oma ütlemissed kirjanikele, kirjanduse tegijaile, mitte niivõrd kirjanduse tarbijaile või kultuuriavalikkusele, nagu seda nüüd võime täheldada. Seletamise kõrval oli siin küllaltki olulisel kohal õpetav alge. 1950. aastate lõpus alustanud kriitik on eelkõige «kirjanduse kujundaja» (P. Lias), nõudliku ja kunstijanuse lugeja esindaja kirjaniku ees.

Paljud on muutunud. Maie Kalda kriitikumissioon on omandanud uusi tahke ja varjundeid, aga viimati mainitus on ta enda juurde jäänud. See veenab, et on alguseski asju, mis saadavad meid pidevalt, mis jäävad meisse lõpuni.

KRIITIKU KÜPSUSEST

Tänases eesti kirjanduses on Maie Kalda see inimene, kes on teinud rohkem kui keegi teine kriitika arengukäigu selgitamiseks ning kriitika enesevaatluse ja enesetunnetuse kujundamiseks. Nagu alustajad sageli, on ta nendes suundades ehk rohkemgi korda saatnud kui teised tegijad kokku. Kes neid asju täpselt mõõta oskab, aga niiviisi võib see olla küll. Eriti kui arvestada tehtu kaasatõmbavat, algatavat mõju. On meil ju kõige viimasel ajal märgata uurijalikku huvi mitte üksnes kirjanduskriitika ajaloo, vaid ka kriitika funktsioonide, poetika, positsiooni ja olemuse vastu.

Paaril viimasel aastal on sageli kirjutatud ka Maie Kaldast endast — peaaegjalikult kui kriitikust ja kriitika kriitikust, vähem kirjandusloolasest ja viimasega seni väga tihedasti seotud kriitikaloolasest. Saab täpsemaltki öelda: on kirjutatud sellest peale, kui 1976. aastal ilmus tema raamat «Kirjandusest ja kriitikast». Kui silmas pidada, et Maie Kalda ei ole estraadilaulja ega tippспортlane, isegi mitte menukas romanist ega moodne luuletaja, ei oleks vist liialdus ütelda, et temast on palju kirjutatud. 1977. aastal krooniti autor ja raamat esiteks J. Smuuli nimelise kirjanduseaastapreemiaga ning seejärel Nõukogude Eesti preemiaga. Sõna on võetud ka nende sündmuste puhul. Raamat peab olema, aga muidugi ei ole asi seekord raamatu ilmumises ja selle eest antud preemiate, vaid ikkagi milleski muus. Asi on töös, mis oma taseme ja tähenduse poolest tavalisest kõrgemale tõuseb. Töö aga, õigemini töö tulemused, olid olemas juba enne raamatut ja preemiaid. Iseasi, kuipalju me keegi ja kunagi märkasime tähele panna, et see muust samalaadilisest tööst milleski erineb.

Et tema töö kohta on nõnda palju kirjutatud, teeb natuke nõutuks. Mitte et Maie Kalda loominguks kõik juba analüüsitud oleks (mõtlemine üksnes selle mitmetahulisele), või et väärt tööle võiks tähelepanu liiga saada. Aga kui kergesti ei või minna nii, et sõnu saab liiga? Tasub meeles pidada, kui asjalikult ja teravalt kriitiline on Maie Kalda olnud kriitika paljusõnalisuse suhtes. Ja kuidas ta ise on suutnud käia oma sõnade ja põhimõtete järgi ning liikuda oma töös napisõnalisuse ja täpsuse suunas. Ning olla ka sedakaudu tavalisest enamast uskumist äratav. Nagu mis tahes teiseski avalikus kõneluses on ka kriitikas enamasti pädevam ja õigem (loe: veenvam) see arvamus, mis on esitatud otstarbekamalt, selgemas ütlemises, päralejõudvamas argumentatsioonis. Absoluutsetest tõdedest me praegu kriitikas õnneks ei kõnele, õigemini — teeme seda üksnes vajalikkuse piires. Nõnda on kõik tõesed põhimõtteliselt üheväärsed ning väljaõeldud arvamus ka õigem sedamööda, kuidas see üteldud ja kirja pandud on. Harva, kui kriitikute nägemused ja hinnangud täiesti ühte langevad. Teist arvustajat lugedes tunned ära, kui tähtis on olla täpne, tõestav ja veenev. Sul endal on teosest, probleemist või autorist teistsugune arusaamine ja sa jääd selle juurde, aga ometi tunned, kui veenvad ja ligitõmbavad on teise kriitiku järeldused, mis sinu omadest lahku lähevad. Maie Kaldat lugedes tüüpiline olukord. Siin ei ole Maie Kalda ütlemitäpsust meenutatud mitte seepärast, et peaksin seda määravaimaks või et tahaksin tähelepanu juhtida kriitika sisu ja vormi lihtsusele või vormi esiplaanile tõstes koguni sisulisi väärtusi kahtluse alla seada. Põhjus on pisut keerulisem ja omajagu lihtsam. Nimelt tundub mulle, et andelaadi järgi pole Maie Kalda ütlemitäpsust ega sõnaartist. Aga ta on nende kvaliteetide poole liikunud, on nendeks saanud — oma isikupärasel laadis, milles ütlemise kompaktsus, täpsus ja mahukus jääb peamiseks ja milles «vorm» muutub peaaegu märkamatuks oluliseks mõtet kujundavaks, selgitavaks, esiletõstvaks jõuks. Selles kaugeleulatavas eneseloomis (mis on ju lõpuks ikkagi vaid kriitiku eneseloomise üks avaldusi) näen midagi Maie Kalda naturile (inimlikule ja kirjanduslikule, kui

mingi vahetegemine peaks lubatud olema) eriti iseloomulikku. Mitte üksnes anne, vaid ka tavalisest üleulatuv nõudlikkus iseenda ja tavalisest suurem lugupidamine oma professioni vastu. Mitte lihtsalt anne, teadmised ja kogemused, vaid ka loov töö nende sõnade täpsemas tähenduses.

Kümme aastat tagasi kirjutas Maie Kalda J. V. Jannseni juubeli puhul lühikese, kuid sisumahuka isikulise essee. Hiljem valis ta selle ka oma raamatusse. Mõneleheküljeline kirjutis lisab raamatule veel ühe tahu. Oli see nõnda kavatsatud või mitte, aga Jannseni-essees tulevad esile programmilise tähendusega tõdemused. Seekord mitte enam kirjanduse ja kriitika kohta, vaid loova andega inimese ja tema töö kohta. Probleemiasetus on tunnuslik. Otsitakse vastust küsimusele, mis pärast, missuguste subjektiivsete põhjuste tõttu J. V. Jannsenist ei saanud oma ande väärilise suurusjärguga loojat. Vastused leitakse, ja kui need ka ei paista silma originaalsusega, ei vähenda see nende põhimõttelist tähendust, nii nagu allteksti jäämine ei kahanda nende esitamise veendumuslikkust, vaid ilmselt aitab sellele kaasa. *Kes tuskleb, ei saa oma eeldusi realiseerida. Ande realiseerimiseks ei piisa lihtsalt töötamisest, selleks on vaja suurt pingutust, karmuseni, fanatismi ulatuvat nõudlikkust enese vastu. Kes sellega toime tuleb, suudab palju.*

On ammu tähele pandud, kui erinevalt jõuavad inimesed enesega rahuloluni, või ütleme siis — oma olemasolu sisemise põhjendamise ja õigustamise. Ühtedel on see tunne jumalamuidu käes või pingutuseta saavutatav. Teised peavad selle nähtamatu käskija nimel ühtejärke töötama, aina uutele eneseületamistele minema. Ja harva küll, kui nad seejuures päriselt päralt jõuavad — kui üldse jõuavad? Viimaste hulka kuulub ka Maie Kalda.

A. H. TAMMSAARE «PÕRGUPÕHJA UUE VANAPAGANA» FOLKLOOR- SEST TAUSTAST

Kirjanduse ja rahvaluule uurijate silmis on A. H. Tammsaare looming leidnud väärilist tähelepanu. Kõige ulatuslikum käsitus selles valdkonnas on H. Salu magistritöö «Folkloor A. H. Tammsaare loomingus» (1943). Hiljem on sellele lisa toonud Tartu ülikoolis valminud kursuse- ja diplomitööd (eelkõige H. Haljaste, Rahvapärase fraseoloogia osa A. H. Tammsaare stiilis. Diplomitöö. 1962, ja A. Hussar, Rahvakombed Tammsaare loomingus. Kursusetöö. 1966), ent nendega tutvumisel selgub, et teema pole siiski veel ammendatud. Eriti maksab see «Põrgupõhja uue Vanapagana» kohta, mis teatavasti on suguluses rahvajuttudega Kaval-Antsust ja Vanapaganast. H. Salu magistritöös on seda romaani käsitletud üpris põgusalt — registreerides teoses esinevaid folkloorielemente, nendib uurija, et rahvajutte Kaval-Antsust ja Vanapaganast on kasutatud kompositsiooni taustana ning erinevalt rahvatraditsioonist kuulub kirjaniku sümpaatia Vanapaganale. Detailsem rahvajuttude ja romaani võrdlus puudub ning küsimust, missugune on folkloorielementide funktsioon teoses, ei ole tõstatatud. Püüdkek järgnevas seda lünka pisut täita ja vaadelda, mida on A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uues Vanapaganas» rahvaluulest, eelkõige rahvajutust kasutanud, ning otsida vastust küsimustele, kuidas ja miks ta seda on teinud. Enne aga täpsustagem, mida kujutavad endast Kaval-Antsu ja Vanapagana lood, kuidas neid mõista.

1

Rahvajutud Kaval-Antsust ja Vanapaganast ehk folkloristikaterminoloogias muinasjutud rumalast kuradist moodustavad Aarne-Thompsoni tüübiregistri järgi muinasjuttude viimase rühma. Neis lugudes on vastamisi nõrk, ent kaval ja tugev, ent rumal ning võit kuulub alati esimesele, kelle nimeks on meil Kaval-Antsu kõrval Petja-Ants, Uulispea-Ants, rehepapp jm., soomlastel enamasti Matti, venelastel Ivanko, Makarka, Klimka vm. ning sakslastel vahva rätsep, sõdur, talumees jne. Valdav osa neist juttudest põhineb sõnamängul või vestab jõukatsumise võitmisest kavaluse abil, imepäraselt leidub neis harva. Võib arvata, et osa jutte on väga vanad, sest neis esineb «Odüsseiast» tuntud Polyphemose-motiiv.

Rumala kuradi muinasjuttude kangelane Kaval-Ants näib esimesel pilgul kuuluvat niisuguste tegelaste hulka nagu imemuinasjuttude noorim vend või vaenelaps. Vahel harva on isegi öeldud, et ta on noorim kolmest vennast, enamasti on ta aga vaeslaste-sarnane halvustatuse tõttu. Ent erinevalt neist pole Kaval-Ants abivalmis ega töökas, ei lahke inimeste ega loomade vastu. Tema tarkus teenib vempe, mis, arvestades vastase iseloomu, tunduvad sageli ülekohtustena. Haruldane pole Kaval-Antsu osas ka nn. väljaõppinud varas.

Soome, saksa ja vene rumala kuradi muinasjuttude (Salmelaise, Grimmide, Afanasjevi, Ontšukovi ja Sokolovide kogud) lugemisel selgub, et nende kangelastest on meie Antsuga eriti sarnane soome kavalpea. Ka tema tegusid on raske õigustada, sageli mõjuvad need lausa võikalt ja on ajendatud varaahnusest. Vene muinasjuttude kavalpea teod aga on valdavalt põhjendatud vastaspoole käitumisega ja sageli tegutseb ta kas kogu rahva või vähemalt tsaaritari huvides. Saksa juttude kavalpea on eelnimetatuist hoopis lustakam ja tema tembud on kõige enam mõistetavad.

Vanapagan, keda meie rahvajuttude Kaval-Ants kimbutab, on ilmselt sama, kes tegutseb muistenditeski, nimelt ülilihtsameelne inimvaenulikkuseta hiid. Soome *vuorenpeikko* ja *piru* on vähem rahumeelsed ning saksa ja vene muinasjuttude rumalad kuradid enamasti lausa inimvaenulikud, mistõttu viimaste puhul ei tun-

neta me peaaegu üldse ülekohtu. Selline erinevus võib muidugi osalt tuleneda trükis avaldatud muinasjuttude töötlemise määrast, ent jutuvara põhijooni peak-sid ka töödeldud lood kajastama. Küllap võib erinevuse põhjuseks olla samuti rahva eetilise taju arengutaseme erinevus juttude üleskirjutamise ajal, rahvusliku karakteri omapära või mõni muu asjaolu, kuid selle avastamine vaevalt muudab tõsiasja, et meie rahvajutud Kaval-Antsust ja Vanapaganast tekitavad võõristust. Kavalpea petab neis kohtlasevõitu, ent kurjuseta vastast ning jutustaja rõõmutseb petjaga kaasa. Miks need muinasjutud siis niisugused on? Vanas heas muinasju-tus on ju alati headus tasu saanud ja kurjus karistuse leidnud.

A. Annisti järgi on muinasjutu kõige iseloomulikumaks jooneks ta soovunel-malik funktsioon, mille teostamiseks peab muinasjutt olema kangelase õnnelikuks-saamise põnev lugu. Et saavutada haaravat tõusu, algab muinasjutt võimalikult madalalt, näiteks sünnipäraselt vähe silmapaistva tegelasega. Nii on see ka rumala kuradi muinasjuttude tsükliis: Kaval-Ants saab enamasti peremeheks või «rikkast mehest, kes vast täämbätse pääväne elas õnnõlikko ello, kui timä mitte är' koolnu ei olõ» (S 61673 (9) < Setu). Nõnda on tsükli puhul, aga tervet tsükli leiame üles-kirjutustest haruharva, valdav osa on üksiktüüp või paari-kolme süžee kontami-natsioon, mille lõpp, s. o. järjekordse vembu õnnestumine, ei ole võrdväärne tava-pärase muinasjutukangelase õnnelikkusaamisega. Seega täidavad Kaval-Antsu ja Vanapagana lood soovunelma funktsiooni ainult vähesel määral, muinasjutu kõige iseloomulikum joon on nendes kõrvalise tähtsusega. Küll aga võime neis juttudes täheldada terve hulga ühiseid jooni naljandiga: Ants on ka naljandite tegelane, nii naljandid kui rahvajutud Kaval-Antsust ja Vanapaganast põhinevad oluliselt sõnamängul ja kujutavad inimestevahelisi suhteid satiirilisel, naljandipärane on samuti nende lugude eetika, s. o. kavala petise idealiseerimine. Seega on tegemist naljandile väga lähedaste muinasjuttudega ja asi saab selgemaks, kui võtame neid funktsiooni seisukohalt naljanditena, ei otsi neist otseselt «rahva ootuste ja loo-tuste» kajastust, vaid näeme naerutamise taotlust. Põhjult, miks nad eriti naerma ei aja, otsigem meis endis. Vene nõukogude folklorist ja kirjandusteadlane V. Propp on sedastanud, et maailmakultuuri ja -kirjanduse üheks saavutamiseks on piir, mille ulatuses mingit nähtust võtta koomilisena ja mille ületamisel naer katkeb (vt. Проблемы комизма и смеха, Moskva, 1976). Suur osa vaadeldavatest muinas-juttudest on tänapäevase lugeja jaoks teispool sellist piiri. Nii tundubki meile näi-teks Vanapagana laste tapmine ja sisikondade väljavõtmine nõnda võigas, et käsu «lapsed puhtaks rookida» valesti mõistmine ei tekita enam nalja.

Nõndasamuti nagu koomiline, on ka eetiline ajalooline kategooria. Ajal, mil rahvaluule oli veel täies elujõus, oli moraal, milles 'hea' ekvivalendiks on 'kasulik', üldiselt tunnustatud (A. Krikmann on seda tõdenud vanasõnades aval-duva maailmasuhtumise puhul, A. Annist aga on märkinud, et muinasjutuharras-tajate eetilise vaist ei olnud esialgu just kõrgel tasemel). Nii pidigi sümπατία tol ajal kuuluma Kaval-Antsule, sest kavalus on kahtlemata kasulik omadus.

Niisiis: rahvajutud Kaval-Antsust ja Vanapaganast on naljandi funktsiooniga, kuid koomilise mõiste muutumise tõttu ei taju me nende valdavas osas enam nalja, ning et on muutunud ka arusaamine heast ja kurjast, tekitab neis lugudes avalduv eetika tänapäeval võõristust. Muidugi ei tarvitse see olla probleemi lõplik lahendus. Arvestagem veel näiteks võimalust, millele viitab V. Propp: vene muinasjut-tudes teeb julm vembumees nalja papi või herra kulul, sest rahva arusaama järgi ei ole need ära teeninud vähimatki halastust. Võimalik, et meie juttude Vanapaga-nas kajastub see toores jõud, mis võõramaiste võimumeeste näol rahvast valitses, ja küllap mitte sulase ning peremehe suhted, nagu arvati 50. aastatel, sest jutu-varast on niisugusele arvamusele raske kinnitust leida. Nimelt ei ole eesti Kaval-Antsu ja Vanapagana juttude valdavas osas tegelased sulase ja peremehe suhetes. Seda kinnitab ka tõik, et eelmise sajandi lõpul, mil suurem osa meie Kaval-Antsu ja Vanapagana lugusid on üles kirjutatud, polnud eesti külas veel välja kujunenud klasse ega klassivastuolusid. Arvestagem ka M. Bahtini seisukohta, et muistne nali ei olnud satiiriline, vaid karnevalipärane, ambivalentne: lõbus, võidutsev ja ühtlasi eitav. Selles avaldub nn. karnevalipärane maailmatunnetus, mis M. Bahtini järgi vähemal või suuremal määral esines keskajal kõigil rahvastel.

Karneval ei olnud lavastus esinejate ja vaatajatega, vaid oma seadustele alluv mäng, milles osalesid kõik. Inimeste vahel ei tehtud vahet seisuse ega varanduse järgi, vastavalt sellele kujunes isegi eriline keeleline väljenduslaad, milles ei hoo-lita etiketist. Nalja heideti kõige ja kõigi, sealhulgas ka iseenda üle, kusjuures nalja objektiks ei ole üksik bioloogiline inimene — indiviid, vaid rahvas, inimene üldse.

Kõik on naeruväärsed, keegi pole puudusteta. Karnevalil valitseb võrdsus, vabadus ja küllus. Ametlik pidustus seda ei võimaldanud, sest see püüdis kindlustada olemasolevaid väärtusnorme ja hierarhiat. M. Bahtini järgi on rahvaliku naerukultuuri üheks omaduseks kehalise alge (kasv, jõud, isu jne.) suur osatähtsus; kõrge, vaimne ja ideaalne viiakse kehalisele tasandile, s. o. madaldatakse. Madaldamine kui kõrgel, ülal asuvale vastandamine on hävitav, eitav ning samal ajal jaa-tav, tähendades maale kui sünnitavale algele lähendamist.

Karnevalipärasteid elemente leidub ka meie rahvatraditsioonis, näiteks 'valtslaulatus' pulmakommetes (vt. Ü. T e d r e, Eesti pulmad. Tallinn, 1973).

Võimalik, et Kaval-Antsu ja Vanapagana lood on sellise karnevalipärase maa-ilmatumunetuse viljad — naerdakse iseenda ja teiste lihtsameelsust ning ühtaegu jaatatakse tugevust. Praegune lugeja, olles harjunud teistsuguse naljaga, ei taju siin peituvat ambivalentlust.

2

A. H. Tammsaare romaani «Põrgupõhja uus Vanapagan» kõige silmatorkavam ühiso- ja rahvaluulega on kahtlemata samanimeliste ja sarnaste tegelaste esinemine. Rahvajuttudes on Kaval-Ants ja Vanapagan äärmuslikud vastandid. Selline liialdamine on teatavasti rahvajutupärane karakteri teravdamise võtte, mis koos rahvatraditsiooni stereotüüpsete tegelastega rakendub ka vaadeldavas romaanis. Muidugi on kirjanik peategelaste karakterid rohkem välja arendanud ja individualiseerinud kui rahvajutt, ent kui võrdleme Antsu ja Jürkat vastavalt Pearu ja Andresega, võime täheldada, et esimesed on märgatavalt lihtsamad, neil puudub «Tõe ja õiguse» peategelaste mitmeplaaniilisus ning puuduvad ka sisevastuolud. Antsus ei leia me mingit südamesoojust, vaid ainult kasuahnust ja silmakirjalikkust, Jürka aga ei tee kellelegi ülekohut ning tema kareda välise olemuse alt tuleb mõnelgi korral ilmsiks suur hellus laste ja naise vastu. Niisiis — «Põrgupõhja uue Vanapagana» peategelastes avaldub olulisel määral rahvajutupärane karakteri lihtsus ja teravdatud, äärmuseni viidud vastandamine. Seejuures on Kaval-Ants ja Vanapagan rahvajuttudes vastandatud eelkõige kui tark ja rumal, Tammsaarel aga kui aus ja petis, looja ja tarbija, või üldisemalt — hea ja kuri. Kirjanik on lähenenud tegelastele teisest aspektist, nimelt eetilisest, ja seetõttu tõusevad esile karakterite teised tahud.

Asjaolu, et erinevalt rahvajutust kuulub kirjaniku sümpaatia Vanapaganale, tundub lähemal vaatlusel seaduspärane. Nende lugude eetikaga olid kimpus folkloristidki. Näiteks arvas M. J. Eisen, et rahvas on tegelaste nimed ära vahetanud: «Hans ise on saatan, Hans möllab nagu saatan ja ime küll, ta saatanlik möllamine nähakse nagu heakskiitmist leidvat.» (M. J. Eisen, Hans ja vanapagan. — «Eesti Kirjandus» 1909, nr. 10 ja 11.) O. Loorits oli seisukohal, et Kaval-Antsu lood on nendes avalduva eetika tõttu vastuolus eestlase rahvusliku karakteriga ning pidas neid teistelt rahvastelt tehtud hilislaenuks. Küllap tunnetas Tammsaaregi Kaval-Antsu venpe ülekohtustena ja tema kui humanisti sümpaatia pidigi kalduma Vanapagana poole.

Antsu peremehestaatus kohta on Tammsaare uurijad märkinud, et see on rahvajuttude loogiline edasiarendus, sest jututsükli lõpus saab kangelane enamasti rikkaks ja sageli on seda konkretiseeritud ka talu ostmisega. Jutuvaraga põhjalikul tutvumisel aga ilmneb, et kõrvuti nende lugudega, kus Ants on sulane ja Vanapagan peremees, leidub ka selliseid, kus Vanapagan on peremehest Antsu teenistuses. Seega pole romaan selleski osas vastuolus rahvatraditsiooniga.

Kaval-Antsu ja Vanapagana jututsükli süžeid ei ole kirjanik oma teoses otseselt kasutanud, ent nende mõju võib siiski täheldada. Nii võib võrrelda romaani süžee-alist alust muinasjututüübiga «Palga maksmine» (AT 1130). Selles loos ei saa võlg kuidagi tasa, sest kübaral, mille täis maksta tuleb, on auk põhjas ja kavalpea on pannud selle veel maasse kaevatud augu kohale. Romaanis täidavad augu ülesannet Antsu sõnad ja need on petmiseks veelgi tõhusamad: kord tekkinud võlg ei vähene maksmisel, vaid hoopis kasvab. Lõpplahendus on siiski erinev — võib ju olla, et Põrgupõhja Vanapagan põgeneb nagu rahvajutu omagi, aga ta ei ole hoopiski häbistatud ega hirmunud.

Kaval-Antsu ja Vanapagana juttude populaarseima temaatilise tsükli, s. o. jõukatsumise uuemaaegset vormi võib näha Antsu ja Jürka kohtuskäimistes. Muinasjutu Kaval-Antsul on võrreldamatult vähem rammu, aga ta võidab kõik jõukatsu-

mised kavaluse resp. pettuse abil. Nõnda ka Tammsaarel: kohtus antakse õigus kel-
mile ja õiglasele määratakse karistus. Romaanis esineb samuti rahvajuttude kõige
tuntum jõukatsumise viis, nimelt karuga maadlemine (AT 1071). Jürka võitleb
karuga mäletatavasti kahel korral, nimelt kätte makstes lehma murdmise eest ja
teisel korral sulaselge eneseväärkuse pärast — ta ei ole nõus põgenema koos naise-
lastega metsalagendikult, kuhu sattus neid eksitama emakarju kahe pojaga. Võitlus
käib siin elu ja surma peale ning Jürka ilmutab kavalustki: võtab pükste pealt
rihma ja mässib kaitseks käsivarre ümber. Rahvajutus seevastu satub Vanapagan
karuga rinnutsi Kaval-Antsu petlikkuse tõttu — et pääseda vähetootavast jõukat-
sumisest Vanapaganaga, soovib kavalpea tal alguseks maadelda oma vanaisaga,
s. o. karuga.

Ka majapõletamine esineb nii rahvajuttudes (AT 1008) kui romaanis, ent sama
on ainult tegu, mitte põhjus. Muinasjutus süütab Kaval-Ants Vanapagana maja,
kuna tal on kästud see punaseks värvida või peremehele kojutulekul teed valgus-
tada. Tammsaarel on süütajaks raevuhoos Vanapagan ja põlevad kaks talu, Põrgu-
põhja ja Kaval-Antsu oma.

Rahvajuttude Vanapagan tahab sulasest lahtisaamiseks teda kas tappa (AT 1115)
või põletada (AT 1116), romaanis põletabki ta sulase ning tapab ka Antsu, ja
motiivgi on ligilähedane.

Rahvajuttudes tapab Kaval-Ants Vanapagana lapsed (AT 1012) ja hävitab karja
(AT 1007). See saab teoks käskude «roogi lapsed puhtaks» ja «tapa see loom, kes
sulle otsa vaatab» otsesõnalise täitmise teel. Romaanis saavad Põrgupõhja Maia ja
noor Jürka surma Antsu kaudse süü läbi ning Vanapagan jääb Antsu kaasabil
oma kariloomadest ja muust kogunenud varast ilma.

Hea tahtmise korral võib leida veel mõned väiksemad süzeelised ühtelangemised,
kuid piirdugem eeltooduga ja tõdegem, et romaanis leidub märgatavaid ühisjooni
seitsme muinasjutusüzeega. Nagu nägime, on kõigi vaadeldud motiivide puhul sar-
nasus ainult väline, kirjanik on rahvajuttudega toiminud vabalt ja loovalt.

Paaril korral leiame «Põrgupõhja uues Vanapaganas» muinasjutu ühe komposit-
sioonivõtte, nn. kolmarvu seaduse rakendamist. Kõige muinasjutehtsamalt esineb
see üsna teose alguses, kus Põrgupõhja uued elanikud küsivad järgemööda kolmelt
vastutulijalt, kust võiks põrsast saada. Kolme asjatundja juures peab ka Juula
oma poegadega käima, enne kui saab teda rahuldava seletuse poiste sarvemügarate
kohta, ning arst pakub nendesamade sarvedega seoses välja kolm võimalust: naiste
lemmikuks saamine, vaimurikkus või poksjakuulsus.

Vanasõnu leidub romaanis kolm: 'mis inimene külvab, seda tema peab ka lõi-
kama', 'sõber sõbra p... koorib' ja 'üks loll võib rohkem küsida, kui üheksa tarka
vastata'. Neid kasutavad Kase perenaine, Ants ja keegi nimetu külanaine. Ühel
korral tuleb ette väljendus, mis oma vormi poolest on sarnane vanasõnaga, aga
rahvasuust sellist kirja pandud ei ole: 'töö on nälja peremees'. Konteksti järgi
otsustades tahetakse siin öelda, et töotegija osaks jääb ikka nälg, kuid vanarahva-
tarkus väidab teatavasti vastupidist: 'kes tööd ei tee, see süüa ei saa', 'kes palju
teeb, see palju sööb', 'kuidas töö, nõnda palk' jne. samas vaimus.

Kõnekäände esineb teoses ohtrasti, nii autorikõnes kui ka tegelastel. Korduvalt
tulevad ette 'ei mikski panema', 'käega lööma', 'suud kulutama'.

Rahvausundi elementidest leiame järgmised: maagiline esimene päev, kuri silm,
verihing, surnu koduskäimine ja selle tõrje, vesineitsi ning vanapagan, kes ristiusu
kuradi kombel hingi püüab. Esimene neist on Jürkaga seotud, ülejäänud Juula ja
külarahva tõekspidamistes. Väljaarvatud nn. maagiline esimene päev, millest tuleb
juttu edaspidi, on need uskumused olnud laialt tuntud üle kogu maa ja küllap
pole ununenud tänasekski. Tuhmunud on ehk verihinge või laiemalt elundhinge
kujutelm kui argipäevast pisut kaugem. Selle kujutelma järgi paikneb inimese hing
mõnes elundis või eritises. Põrgupõhja Juula arvab, et inimese hing on südames,
sest südames on veri ja vere sees hing.

Rahvameditsiini alalt tuleb ette haavade ravimine uriiniga, mida peab õigeks
Juula.

Nagu näeme, leidub vaadeldavas romaanis — kui jutud Kaval-Antsust ja Vana-
paganast kõrvale jätta — rahvaluule muid elemente üsna napilt. Oleks nagu kasu-
tatud uskumuste, vanasõnade ja kõnekäändude tingimata vajalikku miinimumi,
sest päris ilma ei ole tõetruu, tegemist on ju ikkagi selle sajandi esimese poole
eesti külaeluga. Rahvajutu kasutamine külaelu kujutamisel obligatoorne ei ole,
ehk võiks siis selle nii rohke esinemise põhjuseks olla kirjaniku rahvaluulekiin-
dumus?

H. Salu on märkinud, et Tammsaare pole folkloorist huvitunud sel määral, et oleks sellega süstemaatiliselt tutvunud. Pidepunkte rahvaluulesse suhtumise üle otsustamiseks võib pakkuda ka kirjaniku looming. Artiklis «Rahvuspoliitilisest kunstist» on ta küsinud; «Katsudes elustada vanu kombeid ja tõekspidamisi, kas tuntakse veel, et neis on üldse veel elu ja elutõtt.» (A. H. Tammsaare, Valitud artiklid. Tallinn, 1976, lk. 207.) «Tõe ja õiguse» III osast võib välja lugeda iroonilist suhtumist vanavara korjajamisse, nimelt on «iseoma ja kõigi teiste tähtsamate meeste elulugu» kirjutav ja rahvale raha laenav isand Mäeberg dr. Hurda korrespondent ning loodab sel teel kuulsaks saada. Jutustuses «Raha-auk» on rahvatraditsioonist tuntud peidetud varanduse motiiv äärmise vaimupimeduse võrdkujuks. Ka viisist, kuidas «Põrgupõhja uues Vanapaganas» folkloorielemente kasutatakse, võime teha oletusi autori suhtumisest rahvaluulesse. Iseene eest räägib tõsiasi, et rahvajutust võetud ja oluliselt muutmata tegelastüüpide puhul kuulub autori poolehoid selgelt sellele tegelasele, kes rahvatraditsioonis on naerualune. Teistegi rahvaluule-elementide osa romaanis näitab rahvatarkuse mitteusaldamist. Vanasõnu on liiaks vähe, et nende põhjal otsustusi teha, kuid vaevalt on juhus, et needki paar-kolm leiduvad satiirilisel antud tegelaste tekstis. Rahvausundi elemente tuleb ette nii Juula kui ka muu külarahva tõekspidamistes, ent nad esitatakse Juula puhul sooja huumoriga ja külarahvaga seoses irooniliselt. Ühel korral ilmneb rahvausundist pärit motiiv, nimelt maagilise esimese päeva kujutelm, ka Jürka arusaamades («kui asi algab pettusega, mis võib sellest pärast ki head tulla», lk. 28, 1949. a. tr.) ja see on antud vähimagi pilkevarjundita. Äsja põrgust tulnud ning maapealses elus kogematu Vanapagana puhul tundub rahvausundi element võõrkehana, mille esinemise põhjuseks võib olla tõik, et selle tõekspidamise usundiline päritolu on tugevasti tuhmunud. A. H. Tammsaare ei tarvitsenud teada, et kasutab rahvausundi elementi. Igatahes surnu kodukäijaks hakkamise võimalus ja selle tõrje on Jürkale suureks üllatuseks («kuulas ammuli suuga...», lk. 75). Oletust, et Tammsaare mõningal määral eitab vanarahvatarkust, toetavad ka paar vanasõna-antiteesi (eelnimetatud 'töö on nälja peremees' ning «Tõe ja õiguse» III osast: 'Õige hõlma just hakataksegi, sest õela hõlm ei puutu pihku'), sest üks avaldu just vanasõnades kõige otsesemalt nende loojate tõekspidamised.

Eeltoodu põhjal võime öelda, et Tammsaare suhtus folkloori loovalt ja kriitiliselt, tundmata samal ajal selle vastu erilist kiindumust või huvi. Ent miks siis ikkagi tugineb «Põrgupõhja uus Vanapagan» nii ulatuslikult rahvajutule?

Tegelastüüpide laenamist ja ümbermõtestamist on Tammsaarel ka varem, näiteks «Süüta armastuses» — muistendist «Koit ja Hämariik», ja eriti ilmekalt «Juuditis» — piibli Juuditi raamatust. Viimase puhul on osutatud (H. Salu) laenamisviisi võimaliku eeskujuna O. Wilde'i draamat «Salome», mis samuti tugineb piiblilegendile ja kus nagu «Juuditiski» on peategelase käitumismotiiv hoopis muu kui piiblis. Ka «Põrgupõhja uut Vanapaganat» on seostatud (K. Fedin) O. Wilde'i loominguga, nimelt jutuga «Ustav sõber». See on raamjutustus, mille tegelasteks rikas ja kaval mölder ning vaene, töökas ja kergeusklik väike Hans. Mölder meelitas Hansu enda heaks tööle, põhjendades seda asjaoluga, et nad on tõelised sõbrad ja pealegi kavatsevat ta kinkida Hansule oma vana katkise käru. Seevastu talvel, kui Hansul nälg varuks, arvab mölder, et tõelise sõbra kohuseks on sellisel ajal teist mitte tülitada. Kui ta kutsuks Hansu enda juurde ning pakuks süüa, näeks teine, kui heal järjel ollakse möldriperes, ja läheks kadedaks, aga kadedus on väga halb asi, mida mölder kui parim sõber ei või ometi Hansule soovida. (Meenutagem Tammsaare Kaval-Antsu, kui see meelitas Jürkat Põrgupõhjalt lahkuma: «...sinusugust ustavat sõpra oleks mul kodu lähemal vaja», või nõuab «sõpruse kaitseks» rendivõla tasumist.) Tullis möldri haigele pojale arsti kutsumast, eksib Hans teelt ja upub ning mölder on matuserongis esimene ja räägib, et see surm on temale tõesti suur kaotus, sest tal pole nüüd oma katkist käru kuhugi panna.

Nagu näeme, on situatsioonides ja tegelastüüpides sarnast, ja teades, et Tammsaare tundis Wilde'i loomingut hästi, pole põhjust arvata, et see on juhuslik. Ent Wilde'i jutustuse tegelased ei seostu sugugi rahvajutu arhetüüpidega, nii et selles osas ei ole tegemist tema eeskujuga.

Vaadeldgem nüüd, kas võiks olla mingi oluline tähtsus tõigal, et romaani tegelased on just rahvajutust ja et nende süžeeiliste ühisjoonte tõttu tajume kõrvuti romaani sündmustiku jälgimisega ka üldtuntud rahvajutte. «Põrgupõhja uue Vanapagana» satiir on suunatud tõekspidamisele ning ellusuhtumisele, mis esituvad peamiselt Antsu kaju kaudu, s.o. halastamatu kasuahnus, äärmine silmakirjalikkus, kuulsusejahu, kelkimine jms. Niisugune ellusuhtumine kindlustab edu —

Ants läheb aina rikkamaks, saab õiguse kohtus ning auameti kirikus. Ka muu küllarahvas ei leia kirjaniku silmis armu, meenutagem kas või Jürka matjaid või Malle. Koertel olla kombeks, et mida üks ees teeb, seda peavad teised järele tegema ka siis, kui see üks on kõige rumalam nende seas. Ja arvatakse, et selle on nad inimestelt õppinud, ironiseerib Tammsaare. Kirjaniku sümpaatia kuulub selgelt Vanapaganale, keda Ants ja tema mõttekaaslased peavad lausa rumalaks. Ja neid mõttekaaslasti on suur hulk, üksnes õpetaja hoiab Jürka poole ja temagi ainult mõtete ja sõnadega. Seega on Tammsaare üldtunnustatu vastu, näitab, et «terve maailm on hulluks läinud», nagu ta ise olla «Põrgupõhja uue Vanapagana» puhul öelnud. Laialt levinud tõekspidamisi, ellusuhtumist, kombeid jne. võib tinglikult nimetada kaasaegseks rahvatarkuseks. Vanarahvatarkus on teatavasti talletatud rahvaluules. Nagu eespool tõdesime, tundub sellest laadist, kuidas Tammsaare «Põrgupõhja uues Vanapaganas» on folkloorielemente rakendanud, et kirjanik mõningal määral eitab vana rahvatarkust. Kas pole aga uue, kaasaegse rahvatarkuse eitamine seda veenvam, kui selle kõrval on näidatud, et ka vanarahvatarkus ei ole alati usaldatav? Sel kombel teenib folkloorne tasand romaani põhitasandil esituvat ideet võimendamise eesmärki. Ja see võib ollagi tema olemasolu põhjus.

Peale tõsielulise ja folkloorse tasandi on «Põrgupõhja uues Vanapaganas» aga ka kolmas tasand, n.-ö. ristiusuline, millel püütakse selgusele jõuda, kas inimesel on üldse võimalik maa peal õndsaks saada. Me ei saa teada, kas Jürkal see õnnestus. Ta põletab oma sulase ning hooned ja lööb Kaval-Antsu pea lõhki, aga romaani epiloojis annab Peetrus talle ometi õndsakssaamise lootust: asja uurimine jätkub. Veel ei ole selgunud, kas on inimene ise oma halbades tegudes süüdi või on maailm ja sealhulgas ka inimene nõnda ehitatud, et tal pole lihtsalt võimalik teisiti toimida. Nii on lugu siis, kui loeme romaani koos epiloojiga, kuid teatavasti ilmus «Põrgupõhja uus Vanapagan» ilma proloogita ja epiloojita. Need olid käsi-kirjas olemas, aga autor otsustas neid mitte lasta trükkida. Ilma epiloojita kõlab õndsakssaamise teema pisut teisiti, nimelt jääb veendumus, et maailm on siiski niisugune, et selles ei ole võimalik toimida ristiusu käskude kohaselt. Tahab ju Jürka kõigest hingest õndsaks saada, sest sellest sõltub tema edasine eksistents, põrgu pidamine, kuid teda ümbritsevad niisugused inimesed ja inimsuhted, et õiglase olles ei saa ta muidu, kui peab tapma ja põletama. Seega leidub romaanis eitus ka ristiusutasandil, eitatakse ristiusu põhitõdesid, kuid seegi ei tundu olevat omaette eesmärk. Autor ei taotle usu otsest kriitikat. Tema pastor on teoses esinevatel ametiteestest kõige humansem ja targem, kirjaniku enese sarnane skeptitsismi kalduv filosoferija. Ta peab lohutama ka kurjategijat Kaval-Antsu, sest õpetaja on «armu ja halastuse kuulutaja», kuid tema sümpaatia on selgelt Jürka poolel. Ainult tema võimuses pole rohkemat kui veenda Antsu teisele tehtud ülekohtu hüvitama. Võib siis ehk seegi tasand romaanis olla põhitasandi teenistuses, ja nii võime — küllap vist — eelneva kokkuvõtteks öelda: «Põrgupõhja uue Vanapagana» mitmekihiline kompositsioon võimendab polüfoonilise heliteose sarnaselt teemat ja ideed. Eitus folkloorisel ja usutasandil tugevdab romaani põhiteljel esituvat kurja ja ülekohtu hukkamõistmist ning sel eesmärgil on need lisatasandid teoses olemas.

Enn Sopsaar

MEIE TÖLKEILUKIRJANDUSE TÄNANE PÄEV

(statistika valgusel)

Ma alustaksin tabeliga. See näitab kõigepealt, kui palju on ilmunud — tiitlite arvu järgi — Eesti NSV-s viimasel kaheksal aastal ilukirjandust. Et mind huvitab seitsmekümnendate aastate tõlkeilukirjandus, on lisatud veel kolm tulpa: kui palju on eesti keelde tõlgitud üksikteoseid, kui palju on nendest tõlkeid väliskirjandusest üldse ja sotsialismileeri mittekuuluvate maade kirjandustest eraldi. Protsent näitab tõlgete suhtelist osa meie ilukirjanduslike teoste hulgas.

aasta	ilukirj. üldse	sellest tõlked eesti keelde	sellest tõlked väliskirj- st	sellest tõlked kapit. maade kirjandustest
1971	191	95 (50%)	54 (28%)	41 (21%)
1972	179	90 (50%)	57 (32%)	41 (23%)
1973	186	101 (54%)	54 (29%)	31 (17%)
1974	232	111 (48%)	50 (22%)	33 (14%)
1975	220	103 (47%)	44 (20%)	33 (15%)
1976	247	118 (48%)	53 (21%)	32 (13%)
1977	238	99 (42%)	39 (16%)	22 (9%)
1978	260	110 (42%)	41 (16%)	29 (11%)
Kokku 8 aasta keskmine	1753 219	827 (47%) 103 (47%)	392 (22%) 49 (22%)	262 (15%) 33 (15%)

(Lähtearvud selle tabeli koostamiseks sain ma Riiklikust Raamatupalatist ja olen tänuvõlgu Leida Püssile tema lahke kaasabi eest.)

Tabel nõuab täpsustusi. «Ilukirjandust» käsitab meie statistika tõlgete osas suhteliselt avaralt: siia võib kuuluda reisikirju, elulugusid, mälestusi, publitsistikat. Kokku on liidetud nii täiskasvanutele kui ka lastele-noortele määratud teosed. Tabeli arvud arvestavad samuti kordustrükke. Ja toonitada maksaks ehk sedagi, et 10—20-leheküljeline muinasjutt või luulevihik on sama üksuseväärtusega mis 700—800-leheküljeline romaan või kogumik.

Täiskasvanute ehk päris kirjanduse esmatõlgete arvu belletristika traditsioonilistes alaliikides (romaan, novell, näidend, luuletus) ei ole siiski võimalik täpselt välja rehkendada. Maughami «Kuu ja kuuepenniline» on romaan, ehkki seda võiks tingimisi käsitada ka Gauguini eluloona. Gribanovi «Hemingway» kuulub vaieldamatult faktikirjanduse alla. Aga kuhu paigutada Bulgakovi «Molière», Zweigi «Maria Stuart», Perruchot' «Cézanne»? Teisest küljest ei tahaks ainuüksi lastele jätta näiteks ulmelugude kogumikku «Lilled Algernonile» ega Aitmatovi, Londoni, Verne'i jt. mitmeid keskmisele ja vanemale koolieale lahterdatud teoseid.

Hinnang saab olla umbkaudne. Tabelis antud arve tuleks vähendada keskeltläbi kolmandiku võrra. Kirjandusi pidi on too mahaarvamiste protsents siiski erinev. Vene kirjandusest tehtud tõlgete puhul, kus kordustrükide ning lasteraamatute osa on eriti suur, moodustavad eesti

MÕTTEID JA MÄRKMEID

keeles varem avaldamata romaanid, novellikogud, näidendid ja luulevalimikud umbes poole aastas ilmunust, ameerika kirjanduse tõlgete puhul aga kolm neljandikku. Väita tohiks: aastas ilmub meil 60—70 belletristika originaaltõlget täiskasvanuile, neist 30—35 väliskirjandusest, neist 20—24 kapitalistlike maade kirjandustest.

Ent pöördugem tabeli juurde. Esimesena torkab silma ilukirjanduslike teoste arvu märgatav kasv viimasel kaheksal aastal: kõige madalama, 1972. aasta 179 raamatult 1978. aasta 260 raamatule (kasvuprotsent 145). Tõlgete puhul pilt nii roosa ei ole. Absoluutarvudes on küll tõusu, kuid eestikeelse tõlkeraamatu suhteline osa meie ilukirjanduses on langenud: 54% -lt (1973) 42% -le (1977 ja 1978). Siiski on ka mõlemasuunalist tõusu. Kui Nõukogude Liidu rahvaste keeltest tõlgiti 1972. aastal 33 (18%) ilukirjandusteost, siis möödunud aastaks oli see arv jõudnud 69-le (27%).

Väliskirjanduse eestindamine on aga viimase kaheksa aastaga vähenenud. 1972. ja 1976. aasta väikestest kerkimistest hoolimata on nooleots pööratud selgesti allamäge. Eriti rahutusttekitav on suhtarvu kahekordne kahanemine: 1972 — 32%, 1977 ja 1978 — 16%.

Välisilukirjanduse osas on meie tõlkimiste tänane päev niisiis selline: me suudame anda aastas täisealisele lugejale umbes 12 esmatõlget sotsialismimaade kirjandustest ja umbes 22 esmatõlget teiste maade kirjandustest. Ja see 12+22 (möödunud aastal olid need arvud muide 11 ja 21 ±2) peavad esindama kõike — kõiki aegu, kõiki maid (peale Nõukogude Liidu), tänapäeva kirjandust, eelmiste sajandite klassikat, antiikkirjavara, Euroopa, Ameerika, Aasia, Aafrika vanade ja uute rahvaste kirjandusi. Lüngad on tohutud, nii üksikute autorite, eri maade kirjanduste kui ka tervete kirjandusloo perioodide tutvustamisel. Paraku puudub siinkohal ruum olulisemategi vajakajäämiste üleslugemiseks. Et veelgi dramatiseerida seda vaeslapse osa, millesse on langenud meie tõlkekirjandus, mainiksin vaid: kogu raamatutoodangust (viimasel kaheksal aastal ilmus meil keskmiselt 2190 raamatut aastas) moodustab välisbelletristika 2,24%, kapitalistlike maade ilukirjandus 1,5%.

Ma ei arva, et me suudaksime või peaksimegi sammu pidama vene keelde tõlkijatega. Aga eeskuju sealt võtta, kust võtta on, tasuks küll. 1976. aastal ilmus vene keeles 985, 1977. aastal 1400 tõlkeraamatut raja tagant (lisaks veel arvukalt ümberpanekuid mitmes paksus ajakirjas). Juba põguski pilk 200-kõitelisele «Maailmakirjanduse Raamatukogule» näitab, kui palju on meie keeles puudu — eriti masendavalt varasemate sajandite osas — teiste rahvaste lausa nomenklatuurset kirjasõna. Või teine näide. Viimasel viiel aastal on «Inostrannaja Literatura» (üksainus ajakiri!) avaldanud üle 70 romaani ning pikema jutustuse; meie oleme sest valikust eesti keelde tõlkida jõudnud vähem kui üks aasta kohta.

Raske on siinkohas vältida pateetikat. Mitte keegi teine, ei lähedalt ega kaugelt, ei tule tegemata tööd meie eest ära tegema — eesti keelde tõlkida saame üksnes meie ise. Võib öelda ka nii: Alberto Moravial, Patrick White'il, Gabriel García Márquesil — nimetagem keda tahes, surnud suurmeestest rääkimata — ei ole sooja ega külma, kas teda saab eesti keeles lugeda või mitte. Meie ise jääme vaesemaks, kui me ei tea ega tunne, mis maailmakirjanduses on toimunud või toimumas.

Helsingi lepingu soovitude hulka kuulub rahvaste lähendamise, teisekeelsete inimeste parem tundmaõppimine. Lepingu kirjatähte ning vaimu on Moskvast silmapaistvalt arvukate väliskirjanduse tõlgete avaldamisega hästi jälgitud. Miks peame Tallinnas otse vastupidist teed käima?

DESILLUSIONEERITUD OLEMINE

Ralf Parve: «Õnnevalu».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979, 64 lk.

Isegi ilma põhjaliku analüüsita võib tähele panna selle luulekümnendi komplitseeritust. Siin on üldnimliku ja iseolemise mitmesuguseid avaldusi, ajatunnetuse eri tasandeid, koguni vastu-käivaid tendentse jpm., rääkimata sellest, et käesoleva kümnendi n.-ö. tegevluuletajate hulk (perioodikat arvesse võtmata) ulatub ligi poole sajani, mis juba iseenesest osutab kirevuse võimalusele. Kuidas tunneb end niisugusel ajahetkel poeet, kelle esimesed trüki-proovid ilmusid üle nelja aastakümne tagasi, kes on läbi teinud suure sõja ja mõnda müudki näinud?

Enf heitkem kõigepealt põgus pilk tagasi. Ralf Parve alustas 30-ndate aastate lõpul lüürikuna, kirjutas sõja-aastail võitlusluulet ning andis 40—50-ndate aastate vahetusel oma osa ka deklaratiivsusele ja lihtsustatud skeemidele. Alles 50-ndate aastate teisest poolest alates hakkas uuesti mõjule pääsema ta põhiolemus, lüüriiline elunägemine, mida juhtis siiski tuntav kodanikuhoiak. Nii «Avatud värav» (1958) kui ka «Lüüriiline stenogramm» (1964) on elujaatava ja optimistliku luule raamatud, milles tunnetatakse ühiskonna arengut veel sulaselges kesk-päevapaistes, valgus ja varjud eralduvad teravalt ning elu on üldse kõik väga selge. Märksa dialektilisemat elukäsitlust näeme 1969. aastal ilmunud valikkogu «Tuulenoored» uudisvärssides, mis kõnelevad peatumatult liikuvast ajast, elu möödumisest ning «tormi ja lärmi sajandi» paradoksidest.

Kuidas siis nüüd, kümme aastat hiljem, kui on taas muutunud elulaad ning lüürikagi saanud uue häälestuse?

«Õnnevalu» domineerib — teataval määral isegi ootuspäraselt — püüd üldinimlikuma mõtestatuse suunas. Seda tendentsi oli argset märgata juba «Tuulenoolete» uudisloomingus (ligi neljandik «Õnnevalu» värssse pärinebki

sealt) ning 70-ndate aastate luule üldsuunitlusegagi on sel ühiseid jooni. Poeet väldib otseselt tänase päeva sõlmküsimusi, ta ei räägi lugejaga kodanikuna (kitsamas tähenduses), vaid inimesena, kes on hakanud avaramalt mõtlema ja elunähtusi igaviku seisukohalt analüüsima.

Raamatu mõtteline telg on lihtne. Korduvalt toonitatakse, et pole midagi uut päikese all ning lootused ja soovidki on jõuetud midagi saavutama («Kõik päevast päeva kordub», «Ootad lootuste jahikulle» jpt.). Ometi ei ületa luuletaja tuttavat skeemi: elu masendavuste kiuste ei tohi kaotada usku paremasse. Ja ehkki usk, «et kuskil on imemaa lävi, / et kõik, mitte kõik ei hävi / ega tarvitse kaduda...», seostub praegusel juhul konkreetse looduselamusega, omandab see üldisemagi tähenduse. Samuti toonitatakse veendumust, et kõige kiuste «kesta tuleb üle enda eluea» («Aeg möödub»). Positiivse ideaali sõnaselget väljendamist ei ole peetud vajalikuks — ja see on poeedi õigus — ning seetõttu on «Õnnevalu» elukujutuselt selle kümnendi süngemaid luuleraamatuid.

Kuigi luuletaja räägib palju ajast, on enamasti tegemist üldmõistega, mis lubab ajaväliselt hinnata ka käesolevat hetke ja oletada poeedi tumemeelsuse sügavamaid tagamaid. Kuidas hõisatagi nähes, kui vastuoksuslik on veel inimeste maailm ja kui palju, vaatamata sajanditepikkustele püüdlustele, on selles ebainimlikku («Seosed»). Iga põlvkond harib küll oma Vargamäed, kuid inimkonna Vargamäel ei ole isegi põhiküsimumstes kuigi kaugele jõutud. Sellises mastaabis vaadates pisenevad indiviidi ja isegi põlvkonna püüded-saavutused määratult, seda enam, et ka tänase inimese inimlikud nõrkused võivad muutuda sotsiaalseteks pahe- deks niisama kergesti nagu muiste. Seega on luuletaja jõudnud millegi püsiva tunnetamiseni, ja olgugi see püsiv olemuselt negatiivne, kannatusi

valmistav ning kärpigu ta meie enese-kindluse tiibu, on selle esiletoomine vajalik.

Ent ka kitsamast aspektist, indiviidi sisemise olemise seisukohalt pakub Farve luuleraamat mõndagi uudset ta varasema loomingu taustal. Võrrelgem tema lüürilisi eneseväljendusi eri kümnenditel.

- I. Avar on olnud mu päevade ring läbi aastate lõpmatu pikkuse, — siit, nimelt siit on mu helisev hing pärinud kõik oma rikkuse.

(«Avatud värav», 1958)

- II. Hing on puitunud.

Sõnad saamatud.

Kõik on luitunud:

mõtted ja raamatud.

(«Tuulenoored», 1969;

II tr. «Õnnevalu»)

- III. OLED SÜGISEKS NÄRTSITAND

END

vingete iilide pahinas.

Piinav on tiibade kahinas

luhtunud lootuste minemalend.

(«Õnnevalu», 1979)

Pole põhjust kahelda neis värssides avalduva lüürilise mina siiruses, mis eri aegade enesetunnetust väljendades on nii halastamatult registreerinud inimhinge muundumised aja toimel. Igatahes vaatab neist ridadest (ja mitte ainult neist) inimelu võimaluste piiratus kõige otsesemalt vastu. Vahel on sedagi vajalik meelde tuletada. Analoo-gilisi võrdlusvõimalusi pakub Parve luule mitmel teiselgi alal. Kui näiteks nooruki kujutuses jääb sõjast («Sõduri südamest») paraku melodraama mulje, siis tihenenud elukogemuse varal, väl-tides edukalt kurbkoomilist veteranlust, tabatakse otse probleemi tuuma. Järeldub, et aeg selekteerib kõik juhusliku ja näiva, jääb ainult oluline. Väärtu-sedki asetuvad ümber, olgu siis ajendi-ks indiviidi enese või välise elu muu-tused. See on üks arengudialektika avaldusi, millele raske vastu vaielda.

Aga ikkagi. Kas kõike on nähtud ainult üldinimlikus plaanis? Kas mitte miski luulekogu reaalses ei osuta tä-nasele päevale? Vihjatakse ju näritud närvidel, arutule maailmale, linnade ahistusele, hukasele merele ja neist tekkivale tusale («Noor kunstnik»), ükskõiksusele kui sotsiaalsele paha-le («Indiferentsus», «MINUSSE SEE EI PUUTU»). Täenduslikuna tohib vist võtta ka luuletuse «Seosed» taasavalda-

mist (varem «Tuulenoortes»). Või mida üldse pidada tänapäevaseks, mida aja-tuks, kui linnade ahistavus oli probleem juba 20-ndail aastail (Barbarus, Under, Semper), aja närvesööv toime samuti (Barbarus, Tuglas) ning Parve ise on «Seostes» andnud sotsiaalsete suhete põimingu läbi aegade? Ühest vastust ei saa me ei sellele ega teistele kerkivatele küsimustele. Sellegi poolest erineb 70-ndate aastate Parve varase-mast. Näiteks ei või täie kindlusega väita, kas tähendab lüürilise kangelase olevikueitus minevikuihalust või väl-jendub selles kurtmine harmoonilise ja ohuähvarduseta elu puudumise üle või on need pelgalt oma muutunud olemise mee-leolud. Või kübe nii ühest kui ka teisest? Tähistus on jäänud siin eba-täpseks. Erinevaid assotsiatsioone kut-sub esile ka pealkiri. Raamatu filosoof-ist tagapõhja silmas pidades tuleb selles ilmselt näha inimelu metafoori, mee-leolulist värvingut arvesse võttes aga võiks pidada valuks igatsust üld-inimliku õnne järele, millel õnnevala-misega midagi ühist pole. Tõsi, vii-masel juhul ignoreeriksime küll konk-reetset luuletust, millest pealkiri päri-neb («Nääriõhtu eksprompt»), ent lausa mõeldamatu sellinegi suhe ju poleks. Või veel mõni kolmas.

Väljenduslikult on Parve muutunud lakoonilisemaks. Harva ulatub nüüd luuletuse pikkus üle 1—2 stroofi, kuna varem polnud 2—3-leheküljelisedki luuletused erandid. Niivõrd on lause muutunud tihedamaks, mõte saanud ökonoomsema väljenduse. Hea võrdlus-võimaluse pakub kodumaakujund luu-letustes «Kodumaa» («Tuulenoored») ja «Maateadus» (käesolev kogu). Esimene koosneb kuuest 6—7-realisest stroofist, milles loetletakse paarkümmend erinevat komponenti, millest poeedi jaoks koosneb kodumaa. Omal ajal, pärast suuresõnalist pateetikat, tundus see luuletus uudsenä, inimlikult läheda-sena, praeguse hetke jaoks aga liialt deskriptiivisena. Kuivõrd poeedi väljen-duse intensiivsus on tõusnud, näeme ühestroofilisest luuletusest «Maatea-dus». See salmike ei sisalda eestlasele mitte üksnes geograafiaid, vaid ka aja-lugu ja ühiskonnateadust, inimese ole-must ja tegevust, eelkõige aga on ta isamaaluule üks omapärasemaid näi-teid. Maksimaalselt on siin ära kasu-tatud meie kohanimede väljenduslik energia, saavutatud ulatuslik alltekst ja emotsionaalne kaal. Teisest küljest peab siiski märkima, et selline mitme-palgelisus pole Parvel üldine. Peamine

ei ole poeetiline kujundlikkus, vaid seesmine olek, mida luuletaja püüab edasi anda võimalikult nappide vahenditega.

Parve pole olnud uute võimaluste näitaja meie luules, vaid kaasasamumuja, toetaja, nagu talle loomuosasem. Ehkki ta elunägemise lüürilis-emotsionaalsesse laadi on aja jooksul lisandunud filosoofilis-intellektuaalset joont, jääb domineerima esimene, mis suuresti määrab ka raamatu tonaalsuse. Kuigi poet ütleb arved enesega pidanud olevat («Pikad pilved»), mis peaks tähendama selgusele jõudmist, on ta elukujutus varasemast rabeledam, närvi-

litem. Aja vibratsioon ei lase end siiski olematuks mõelda. Kõik isikusisene ei ole aga veel üldinimlikuks kristalliseerunud, mistõttu isegi haardumine sünnimaasse, lähedasse inimesse või loodusse ei peida kibedust kadunud illusioonide pärast. Luuletaja senise loomingu taustal on see raamat mõneti probleem, kuid mitte lõplik selgumine. 70-ndate aastate luule üldkontekstis «Õnnevalu» seetõttu tippude hulka ei küüni, aga eks paku seegi staadium ainet arupidamiseks inimese ja teda kujundavate tegurite üle.

Silvia Nagelmaa

SAATUSE JA FORTUNA KIUSTE

Leo Metsar: «Keiser Julianus».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 308 lk.

Mullu — ja peaaegu et üheaegselt — ilmus kaks raamatut, mille ainevald jääb eesti kirjanduse traditsionaalsetest pärusmaadest üsna kaugemale: Arvo Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa» ja Leo Metsari «Keiser Julianus». Nood suunitlusel erinevad ja seetõttu omavahel võrreldamatud romaanid on meie algupärandite editsioonipraktikas usutavasti pretsedenditud.

Ajaloolaseharidusega Leo Metsar on tuntud proosakirjanikuna ja tõlkijana (peamiselt tšehhi keelest), muu hulgas on ta eestindanud ka ajaloolast popularistikat. Seepärast ei võtagi me «Keiser Julianust» kui üllatust. Ent miks just Apostata? Kas poleks piisanud D. Merežkovski 1913. aasta tõlke uusredaktsioonist?

Paraku pole vist ühtki keskmisest suurema tuntuse-tähtsusega ajaloolist isikut või sündmust, mida maailmakirjandus poleks vähemalt otsapidigi puudutanud. Üksnes suhteliselt noorte rahvuste arengulugu kätkeb endas seni veel kaardistamata territooriume, veel selgitamata isikukontseptsioone, veel mõtestamata suhteid. Sellisest pinnast ammutatud värske, esmaavastuslik kvintessents iseloomustab näiteks Jaan Krossi loomingut. Seevastu korduvalt läbikirjutatud valdkondi on hakatud pikapeale travesteerima, üldtuntud süžeed on muudetud allegooritsevateks süldivormideks. Mittekonstruktivset pila on vist imelihtne produtseerida, vähemalt minu maitse jaoks on kohalike olmereaalide sulatamisel klassikalisse konteksti (Odüsseus õllesaalis,

Hamlet pesumajas vms.) lastud tihti-peale paista odavavõitu vaimusära. Seda rõõmustavam on L. Metsari tõsi-taotluslik ettevõtmine. Küllap ei ole tänapäeva keskmine haritlanegi Julianuse-aegsete sündmustega mitte just liiga hästi kursis.

«Keiser Julianus» pole karakteriromaan, olgugi et päris esimene mulje — pealkiri — lubaks algul sedagi eeldada. Väljeste joontega markeeritud, sügavalt karakteriseerimata tegelased esinevad peamiselt eri ideede ruuporeina. Nende omavahelistes väitlustes rulluvad lahti ajastu palgejooned, ka keisri kuju. Märkus romaanile tunnusliku poliifoonia puudumise kohta (vt. «Keel ja Kirjandus» 1979, nr. 2) on õige, kui võrd näiteks Dostojevskil on ideede kehastajad ühtaegu ka kirjanduslikus mõistes tugevad karakterid. Siiski ei maksaks L. Metsari teose sellelegi küljele lähenedes üles seada esteetilisuse primaati. Kui otsida väärtusi, siis on «Keiser Julianus» teatud mõttes koguni antiikväljendite antoloogia. (Tunnen ise kiusatust «asjakohastada» käesolevat kirjatükki ladina ütlustega, milleks viimased «Noorused» pakuvad liigagi tänapälvivat materjali.) Kahjuks kipub küll kujunema paradoksaalne olukord: antiigi vastu püsivat huvi ilmutanud äratundmisrõõm ei nakata, muinaslugu enda jaoks alles avastavat lugejat võib aga hirmutada raskepärusus — sententside häirivalt suur kontsentreerimine niihästi autoriteksti kui ka tege-laskõnesse. «Ikka need retoorikakooli tuntud võtted! Ikka need muistsed sangarid!» arvab 244. lk-l Ammianus Marcellinus, ajaloolane, niisugusest stiilist. Pealegi ei suuda selle teise ka-

tegooria lugeja alati eristada, kas konkreetne aforism vms. pärineb antiikautoritelt või L. Metsari sulest.

Ka ajaloolase teabe uudsus sõltub sellest, millised on retsiendi huvid ja lugemus. Informatsiooni raamat kahtlemata annab, hälbimused esitusele seatud vormikaanoneist ei vähenda selle osa tunnetuslikku tähtsust. Mõni üksik sisselipsanud *erratum* pole märkimist väärt.

Romaani sisupool pakub meile killukese ajast, mil maailmareligiooniks kujunenud kristlus on juba mõnevõrra kanda kinnitanud, kuid orjandusliku riigi lagunemise ideoloogilise peegeldusena toimivad ikka veel mitmesugused religioossed otsingud. Teatavasti toob ju formatsioonide muutumine endaga kaasa ka religioosete kujutluste muutumise. Ajaloolisest vajadusest rahvusvahelise usundi järele olid tingitud varasemad tagajärjetud katsed kehtestada Rooma impeeriumis mingisugune ametlik religioon, olgu see siis impeeriaatori geenius austamine, jumalanna Roma kultus või Kapitooliumi Jupiteri jumaldamine. Juhtus aga, et võidule pääses keerulise geneesiga kristlus, algusest n.-ö. orjade religioon. (Nõukogude ajaloolase ja etnograafi, maailma usundite eriteadlase S. Tokarevi arvates olid ka Isise kultusel avarad väljavaated saada maailmausundiks — oma erootilise värvingu tõttu. Viimase asjaolu vajakajäämine tinginudki hilisema Maarja-kultuse interpoleerimise kristluses.) Julianuse aegadeks oli ristiusk juba minetanud varakristluse demokraatliku iseloomu, oli muutunud *organisatsiooniks* ning kujundanud välja vaimulike võimurite *hierarhia*. Selge ja loogilise hellenlik-roomaliku maailmapildi — kõike valitsevad Saatuse ja Fortuna — vahetasid kristlased Patu ja Lunastuse ideega. See kristluse juhtimõte oli harjumuspärasel, ratsionaalsel moel mõistetamatu, ent tabatav ekstaasi ja müstika abil. Julianuse ajajärku iseloomustas *lunastusvõimaluste paljus*. Eri teid jutlustasid arvatud, omavahel vaenlevad sektid. Tähtsamate lahkude põhimõtted toob välja ka L. Metsar. Vähetuntud seisukohtadest on huvipakkuvaim kainistlik Juuda-käsitlus (lk. 78; vrd. ka J. L. Borgese «Kolm versiooni Juudast»).

Julianus, kelle nappidele ajaloolistele andmetele tuginevat arengulugu ja kristlusest lahtiütlemist mõtestab autor piisava argumenteeritusega, püüdis paganlikku usundit reformida, võttes ris-

tiusult üle hästi korrastatud kirikuorganisatsiooni ning isegi rea eetilisi juhtlauseid. Ajaloost on teada, et vastavalt «usutunnistusele» kuulus Julianusele linnaintelligentsi ja paganliku aristokraatia poolehoid, seevastu sõjaväes ja rahvahulkades ta populaarsust ei evinud. Julianuse apostasias polnud ilmselt süütu retro ega tagurlik romantika, pigem oli see illusoorne taotlus sünteesida uut ja edasiviivat võimondlikku ideoloogiat. Oma pürgimustes oli keiser aus — Saatuse ja Fortuna kiuste. Ent samaaegselt ei saanud eitada ka teise uue kvaliteedi — kristluse kui *rahvusvahelise* usundi — tolleaegset progressiivset osa.

Intelligentsi ja aristokraatia hulgas liigub ka «Keiser Julianuse» keskne faabula, mis vaatamata küllaltki väljapeetud liinidele jätab kaleidoskoopilise, kireva pildirea mulje. Nagu ajaloolistes romaanides ikka, peab hääbuv dekadents siingi maailmariigi varingut eelseid orgiaid (mudelsituatsioon «pidu katku ajal»). Need inimesed Julianuse taotlusi enamjaolt ei mõista, neile on paganlus tõepoolest retro ja romantika. On huvitavaid tüüpe: kunstnik Demetrios, filosoof Hermogenes, comes Prokopios, lõbus lesk Claudia, salateenituse ülem Barchalba, erudeeritud ettevõtja Silvanus, kes kasutab usukoikumisi rikastumise huvides, jne. Nii nagu muistsed meistrid maalisid pildinurka omaenese pale, nii poetab ka L. Metsar raamatusse vihje hetäär Phryne võimalikule läänemeresoome päritolule.

Kui jätta kõrvale mõnegi tegelase hiilgav haridus ja intelligents, nõndasamuti ka kuivad, traktaadipärased arutlused, ja vaadata kogu seda kirjuteltskonda *per se*, kujuneb ilming, mis autoril võib-olla et tahtmatultki esile tuleb. Jutt on *Juliaanluse* kui nähtuse tagamaadest. Teadupärast on võimsatel ajaloonähtustel tendents korduda, kusjuures taas tulles omandab kunagi nii tõsiselt võetud fenomen farsi kuju. Lapsiku jandina mõjuksid vist stoikust kõrvaltjägijale niihästi Nisibise sümposiaakide paganlusejoo vastus kui ka rõhutatult ühekülgsed tüübistikuga tegelaskonna muremeelsed sevimised.

Lääne-Rooma riigi lõpuni oli jäänud pisut üle saja aasta — *anno* 476 kukutas Odoaker viimse keisri Romulus Augustuluse. Vahepeal, aastal 392, püüdis üks «apostaat» — kõnekuunstiõpetaja tähtsaks ametnikuks ja hiljem keisriks tõusnud Eugenius — vana usku veel kord taastada. Ent see katse

on jäänud Julianuse tausta üpris tähtsusetuks.

Romaani lõpp tuleb kätte liiga jäsult (nagu ka käesoleva retsensiooni

lõpp), seepärast ühinen järjelootuse suhtes eelarvustajatega (H. Tiidus, J. Unt).

Jaakko Hallas

REET KRUSTENI NORMITRUUDUS JA KIUSATUSED

R. Krusten: «Raamatute keskel».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1979. 312 lk.

Reet Krusten on kriitikuna toiminud raamatute keskel juba enam kui kakskümmend aastat. Ta debüteeris 1958. a. maikuu «Loomingus» mõtteavaldusega V. Lācise «Tiivutute lindude» puhul ja jõudis samal aastal kirjutada veel mitu teistki arvustust. Siitpeale kohatame ta nime püsiva järjekindlusega. Oma missiooni alguse suhtes näib ta olevat kriitiline, sest esikraamatu neljakümne kolmest kirjutisest on ainult üks varasemast perioodist — «Jüri Parijõe elu ja loomingu teedel» (1960). Kogumik hõlmab valdavalt 1960. aastate teise poole ja 1970. aastate kriitikat. Nii osutub raamatu põhjal ta kriitikutee jälgimine peaaegu et võimatuks, küll aga pole võimatu portreerida kriitik Reet Krustenit.

Reet Krusten kuulub põlvkonda, kes viiekümnendate aastate lõpul arvustama hakates tegi seda «ilmses heas usus, et meil on midagi kirjanduse kohta öelda» (M. Kalda). Sotsiaalse analüüsi oskuse kõrval, mis end enne neid kõvasti kompromiteerinud oli, pääses määrama psühholoogia analüüs. Kirjandust käsitleti taas esteetilise tundlikkusega, üksikteost kirjandusprotsessis, endastmõistetavaks kujunes lugupidamine tekstist ja autorist. Oma põlvkonna normitruudust peegeldab kõnesolev kriitikaraamat üsna ilmekalt. Kahes artiklis tsüklist «Kirjandusloolase töölaualt» valitseb tööpoolest kirjandusloolase vaatepunkt, millelt eritletakse olnud nii oma aja kui ka tänasesse ulatuva seisukohast, üksikteoste arvustamisel ei unusta kriitik kirjaniku varasemat loomingu, ta olemus ja isikupära tuletatatakse biograafiast ja kujunemiskeskonnast. Nõnda on see Jüri Parijõe kirjanikuloomuse kujutamisel. Lilli Prometi stiili visuaalsuses ja pildilisuses nähakse isalt päritud kunstnikuloomust. Ilmar Sikemäe põlvnemine «teda huvitavast elu ja luule põimumise keskonnast» andvat häid eeldusi Vargamäele ja Tammsaarele lähedale jõuda (lk. 82). Harjulase Ellen Niidu luules elamustuvat samuti päritolukeskkond.

Veera Saare armastus looduse vastu lähtuvat tema lapsepõlve mängumaa-delt.

Reet Krusteni arvustuste dominandiks on karakterianalüüs — tema tugevus ja nõrkus. Tugevus avaldub siin seeläbi, et hinnanud ümber karakteri labastatud kujutamise ja interpreteerimise sõjajärgses eesti proosas ja kriitikas («Karakterist sõjajärgses proosas»), seab kriitik nagu ka ta põlvkonnakaaslased põhiliseks kriteeriumiks psühholoogilise usutavuse, kirjaniku võime oma tegelastesse sisse ja nendega kaasa elada. Nii kiidab ta Mats Traati kadestamisväärse sisseelamise pärast «Tants aurukatla ümber» tegelastesse (208), hindab kõrgelt «Pommeri aeda», et see meie kirjanduspilti väga vajaliku tavalise, kuid elu kandva ja edasiviiva inimese toonud (224), vaidleb aga Aimée Beekmaniga ta «Väikeste inimeste» peategelase Mirjami ebausutavuse üle (232—233) jne. Krusteni karakterikäsitus laseb üht-teist öelda ta endagi inimeseideaali kohta, ehkki otsesõnu pole sellest kõneldud. Keskkel kohal näivad siin asuvat lihtsus ja loomulikkus, emotsionaalne rikkus, kaasatundmisvõime, vastuvõtlikkus. Vaevalt et siis võidaks kirjanduseski väärtustada sellele ideaalile vastanduvat. Analüüs ning kõrvutamise lähtuvad eeskätt positiivsuse kandjatest. Kuid kriitik on kaugel lihtsustavast läheneemisest. «Inimene on nii suur väärtus, et tema üle otsustamisel ei tohi jätta arvestamata ainustki tegurit, ainustki momenti, rääkimata juba hoolimatusest, skeemil põhinevaist otsustest,» kirjutab ta Paul Kuusbergi «Südasuvel» arvustuses (264). Karakterianalüüsi nõrkus ilmneb siis, kui süüvitakse ennastunustavalt portreerimise ja tegelaste vaheliste seoste tõlgendamisse ning kulutatakse sellele kogu arvustus. Siis valgutakse laiali ja satutakse «ajahätta». Jaan Kruusvalli «Armastuse esimest poolt» arvustades on Krusten üsna põhjalik teose õhustiku ja inimeste avamisel, kuid selles pole keskendatust. Nii on, et teostuslik külg, mida kriitik ei pea sugugi mitte viimase järgu küsimuseks, tuleb vaatlusele ometi möödaminnes («lõpetuseks»),

sest tõepoolest, aeg on ümber ja ruum otsas (294). Muide, kalduvust sisu ja vormi lahus vaatlemiseks ning hindamiseks olen täheldanud teiselgi (näit. «Miks ja miks», «Ikka iseendale truu Mats Traat»). Tekstilähedus, milles kohati aga ümberjutustav alge liialt esile tõuseb, omapärane vestelisis (R. Krusteni kriitikat on lahe lugeda!), šabloonijärgimine (sissejuhatuseks üldised märkused autori kohta, arenduses teosesiseste seoste või luulemotiivide, -teemade interpretatsioon, hinnangud ja kokkuvõttes lootusrikas lõpp) sulanduvad ühemõõtmelise retsensiooni tüübiks, mida mitme arvustusega esindab ka vaadeldav valimik («Huumor võidab», «Jaan Rannapi «Jefreitor Jõmm» ja aastapreemia 1971», «Miks ja miks», «Londiste oma sugulaste ringis», «Arutlusi Mats Traadi noorest inimesest», «Mats Traat jätkab traditsiooniliselt»).

Maie Kalda on põlvkonnaomaseks pidanud ka kriitikute spetsialiseerumist («Kirjandusest ja kriitikast», lk. 232). Suur osa Reet Krusteni kriitikuamp-luast on seotud lastekirjandusega. Kriitikutest on ta minu teada ainus, kes imeteldava järjepidevusega on lastele kirjutatut analüüsinud ja vahendanud. Teda on aidanud seejuures teadmine, et «ei ole ju sugugi ükskõik, milline on esimene inimese ellu tulev raamat» (105). Hinnates loomulikkust täiskasvanute maailmas, on ootuspärane ka ta sooviv suhtumine ehtlapselikkusesse (110). Või vastupidi: Reet Krusten näib hindavat täiskasvanuid just selle järgi, mil määral on neis säilinud veel lapselikku loomulikkust. «Lapsed on loomulikud, ja kõik see, mis toimub nende sees ja nende ümber, on tõsine näkkuvaatamine elule enesele, ilma hinnaalanduseta, ilma lohutussõnade ja suhkruveeta,» väidab ta artiklis «Uuema lastekirjanduse kasutegurist» (178). Totutamist ja nämmutamist ta ei salli, lihtsat vormi, huumorit ja sisukust peab hea lasteraamatu vajalikeks eeldusteks (157). Lasteraamatuist kirjutamine ei nõua mitte ainult põhjalikke teadmisi lapsepüholoogiast, võimet sisse elada lapse maailma, siin kehtivasse loogikasse, ema-, õpetaja- ja kasvatajatunnet, mida ka Krustenil näikse jätkuvat. Alatiseks probleemiks jääb ka nn. adressaadiparadoks. Lastekirjanduskriitika ei saa ju olla suunatud põhilugejale. Kui oletame, et näiteks keskastme lapsed ka oma kirjanduse arvustusi loeksid, ei muudaks see veel nende suhtumist kirjandusse kui niisu-

gusesse. Kriitikal laste maitse kujundajana pole mingit tähendust. Jäävad kirjanikud ja lapsevanemad. Reet Krusteni lastekirjandusarvustused ongi nii teoorias teadliku kui ka oma kogemust usaldava lapsevanema esinemised kirjaniku ees ja nii omandab ta meetodiski tähtsa koha «lokaalse retseptiooni kontroll», mis on meie lastekirjanduskriitikas küllalt üldine. Ise lapsele raamatut ette lugedes või lapse lugemist jälgides paneb ta tähele, kuidas üks või teine asi mõjub, püüab siis põhjendust otsida, elab kaasa kirjaniku leidudele (106) ja ebaõnnestumistele (132). Aga ta tunneb ka pitsitust, et siiski ei saa lõpuni seletada, «mille poolest just üks või teine luuletus või jutt lastele meeldib, sest laps ei oska seda ise seletada, täiskasvanu aga ei suuda lapseks kehastuda» (107). Ühelt poolt kehastumispüüdlused, teiselt poolt distantseeritus — need ongi Krusteni lastekirjandusarvustustes avalduva omamoodi paratamatu dissonantsi põhjused.

Seni oleme valgustanud Reet Krusteni kriitikat normitruuduse aspektist. Peatugem nüüd ka talle eriomasel, n.-ö. normist väljumise katsetel, mida ma siin kiusatusteks kutsuksin. Kaasaja eesti kirjanduskriitikas näib ta olevat üks hinnangulisemaid kriitikuid. Ta kriitikaraamatus ei leidu vist ühtegi arvustust, kus ei määratletaks head ja halba. Ikka tahetakse midagi kas esile tõsta (38), rõhutada («väga värskena mõjus», 70), huvitavaks arvata (82), tänuväärseks lugeda (83), hindamatuks tähtsustada (95) või mingil muul moel kiita või jälle paljudes eri varjundeis kritiseerida. Krusteni hinnangud ei tulene tekstitervikust, nad pole analüüsi lõpp-punktiks, ei avaldu ka n.-ö. kontekstiliselt, ridade vahelt, vaid on otsesõnalised, ilmuvad sageli juba arvustuse algul või keskel ja on kraadi võrra resolootsemad meie üldiselt poleemikavabas kirjanduselus kohatust. Kui ta juba ülistab, võib ta autori loomingut täiuslikuks pidada (95), kui midagi jäägitult laidab, võib pruukida selleks ka päris raskekaalulisi väljendeid. Näiteks leheküljel 114: «Kuid samas korrutab ta kulunud, mittemidagiütlevaid jahilugusid» (minu sõrendus — R. V.). Üldjuhul on teine pool siiski sordiini all, milleks ta kasutab iseloomulikku eituskonstruktsiooni («On «Musta lamba matused» edasimineku, võrreldes «Salu Juhani ja ta sõpradega?» Päris silma pilgutamata ei vastaks, et on», 129).

Hindamisel näib Reet Krusten usal-

davat oma intuitsiooni, lugeja instinktiivset sisetunnet (247), mille aluseks äratundmis- või samastumisrõõm (296) või sellele vastanduv võõristus. Niisama ka kogemust (156, 230). Tema suhe teosesse on isikuline (*minu arvates, minu meelest, mulle tundub, usun*), kuid ta arvestab ka teiste kriitikute arvamust ja seoseid varasema loominguga. Mõnigi kord saab see lausa intiimse, pihimusliku varjundi («Hetki Lilli Prometi raamatute seltsis», «Iko Marani portreekatse»). Teda kiusab siis soov jätta oma kirjandusteadlase-kriitiku roll (273) ja võtta kaasinimese iseloomustamisel appi koguni horoskoop (59) ning grafoloogia (88). Sageli kohtame pöördumisi ja retoorikat. Reet Krusteni elab tugev kaasaloomistarve («Jüri Parijõe elu ja loominguteedel» algab nagu jutustus), mis sunnib teda lõpetatud teoseski nägema edasiarendamisvõimalusi (67) ja ebaõnnestunud kohti tahaks ta ümber teha. See alge ning arvamus, nagu eksisteeriks kirjan-

dusteose loomiseks omad põhinõuded (137), on aluseks ka ta suunavale, õpetavale, nõuandvale ja nõudlevale maneerile, mis ühe iseloomuliku joonena läbib kogu Krusteni kriitikat (117, 124—125, 145, 148, 151, 154, 169, 185—186, 191, 239, 270, 289). Kas ei ilmne selles omamoodi alateadvuses säilfnud reministsents ajatõest, mille järgi kirjandust käsitleti inimese kasvatajana (253) ja kriitikat kirjaniku kasvatajana? Viimast muide peab Krusten ka ise naiivseks (256). Igatahes on ta kriitikas äratuntav teatav kõikumine tavallise kirjanduse nautija ja distantseeritud uurija, alalhoidliku inimese ja võitlejanatuuri, kammerliku vestja ja resolutse väitleja vahel.

Reet Krusteni kriitika on ülemineku-kriitika — subjektiveerivast objektiveerivasse, muljet analüüsivast teaduslikku kriitikasse. Ta normitruudus pole jäik, aga kiusatusedki pole kõikevõitvad.

Rein Veidemann

KROONIKAT

23. aprillil toimus EKP Keskkomitees vabariigi loominguliste töötajate aktiivi seminarlektuurium. Ettekandega «NLKP Keskkomitee 1978. a. juulipleenumi otsuste elluviimise käigust ja eelseisvatest ülesannetest vabariigi põllumajanduses» esines Eesti NSV põllumajandusminister H. Männik. Mõningatest majanduselu küsimustest L. I. Brežnevi poolt Moskva Baumani valimisringkonna valijatele peetud kõnes ja NLKP Keskkomitee 1978. a. novembripleenumi materjalides ülestõstetud probleemidest rääkis EKP Keskkomitee lektor A. Sõrm.

24. ja 25. aprillil korraldati Moskvast kirjandusorganisatsioonide juhtide ja parteiorganisatsioonide sekretäride ning kirjandusväljaannete toimetajate üleliiduline nõupidamine, kus arutluse all olid nõukogude kirjanduse ülesanded NLKP XXV kongressi ja NLKP Keskkomitee 1978. a. juuli- ja novembripleenumi otsuste ning L. I. Brežnevi esinemistel tõstatatud probleemide valgusel. Meie vabariigi esindajatena võtsid nõupidamisest osa L. Rømmelgas ja A. Saar.

4. mail oli Kirjanike Majas 1978. a. proosaloomingu arutelu P. Liase ülevaate põhjal, mis ilmus «Loomingus» nr. 4. Sissejuhatava sõnavõtu tegigi ülevaate autor P. Lias. Sõna võtsid N. Andresen, J. Jõerüüt, H.-K. Hellat, O. Kruus, A. Langemets, A. Valton ja H. Runnel.

7. mail oli Kirjanike Majas kirjandusõhtu, kus kohtuti romaanivõistluse laureaatidega. Esinesid T. Kallas, H. Tominga, V. Lattik, K. Saaber, P. Elbing, E. Tegova. Sõna võttis žürii esimees K. Kurg.

12.—13. mail korraldas Eesti NSV Kirjanike Liidu Tartu osakonna kriitikasektsioon Tartus TA Fr. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis oma traditsioonilise, seekord juba XX kirjandusteoreetilise konverentsi.

15. mail oli EKP Keskkomitees järjekordne loominguliste töötajate aktiivi seminarlektuurium. Looduskaitse aktuaalsetest probleemidest rääkis Eesti NSV Looduskaitse Seltsi esimehe esimehe asetäitja J. Eilart. Loenguga inimkonna bioloogilise tuleviku küsimustest esines Eesti NSV TA Eksperimentaalioloogia Instituudi sektorijuhataja T. Orav.

Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretariaadi koosolekul 16. mail võeti Kirjanike Liidu liikmeteks Ene Mihkelson ja Leelo Tungal.

18. mail rääkis Kirjanike Liidus korraldatud seminaril P. Tulviste teemal «Looming ja psühholoogia».

18. mail toimus Moskvast Nõukogude ja Jugoslaavia kirjanduskriitikute kohtumine. Meie poolt osales kohtumisel A. Tamm.

Mai lõpul Bakuus korraldatud luulepäevadest võttis osa Ly Seppel.

4.—9. maini korraldas Gruusia NSV Kirjanike Liit gruusia nüüdisproosa arutelu. Meie kirjanduskriitikutest viibis arutelul A. Tamm.

21. mail tähistati kirjandusõhtuga Kirjanike Majas Juhan Peegli 60. sünnipäeva. Õhtu toimetas ja päevakohase sõnavõtu tegi Ülo Tuulik. Esitati katkendeid juubilariloomingust. (A. Üksküla, H. Kaldoja, G. Kilgas. Muusikalisel osal esines RAM I.)

Ühingu «Soome—Nõukogude Liit» initsiatiivil korraldati mai keskel Helsingis Nõukogude Kultuuri ja Teaduse Majas tõlkijate, kirjastuste esindajate ja Soome kirjanduskriitikute kohtumine, kus arutati Nõukogude Eesti kirjanduse soome keelde tõlkimise küsimusi. Ettekandega Nõukogude Eesti nüüdiskirjandusest esines TRÜ õppejõud fil. kand. T. Kuldsepp.

21.—25. maini viibis Tallinnas Saksa DV kirjanik Werner Legère koos abi-kaasaga.

Et ajakirja number alljärgneva kirjutisega ilmub kuu lõpul, olen sunnitud esimese lause moodustama lihtminevikus, ja nimelt nõnda: üks meie Kirjanike Liidu liikmeid, kriitika ja publitsistika viljelejaid Olaf Utt tähistas 3. juunil 1979. aastal oma 50. sünnipäeva.

Neid ridu märgin paberile siiski ajal, millal tähistamise fakt seisab alles ees. Enne kirjutamisele asumist püüdsin mõningaid seiku meenutada ning jõudsin nii nagu vist paljud teisedki inimesed niisugustes olukordades ikka selsama tuntuks kahetsuseni: miks ei pidanud ma nooruses korrapäraselt päevaraamatut! Sel juhul oleksin nüüd võinud kindlakäeliselt kirja panna oma esimese tähendusrikkama kokkupuute Olaf Utiga, tol korral «Rahva Hääle» Tartu korrespondendiga, millest täna, kakskümmend viis aastat hiljem, saan rääkida vaid vabas usaldusvahekorras mäluga.

Oli taas suve algus. Ühingu «Teadus» kitsastes ruumides toimus kirjanike kongress. Ajalehe kirjandus- ja kunstiosakonnale toodi appi Tartu korrespondent, kelle kõnemaneeeris polnud jälgegi ajakirjanikele omistatavast käbedusest ja tarmukusest. Pidasin teda just niisuguseks tartlase-tüübiks, kes oma põhjalikkuse juures ei pruugi aega märgata. Meil aga tuli olla päeval kongressil ja pärast juba öötundide arvel anda kokkuvõtted trükki. Mis siis sellest loost sai? Ma poleks hakanud meenutama, kui mul poleks võimalik lisada, et just sellest ajast jäigi meelde Olav Utti hämmastav töötamiskiirus, tema eriline võime kontsentreeruda.

Ta kuulub põlvkonda, kes puutus sõjatõsidusega kokku erksas lapseas, põlvkonda, keda A. Beekman kujutab oma tähendusriikka pealkirjaga romaanis «Vanad lapsed». Lõpetanud oma sünnilinnas Valgas keskkooli, tuli ta Tartusse õigusteadust õppima. Nende aastate ühiskond oli tulvil vastuolusid. Aksel Tamme sõnastuses — keerulised aastad. Varemte koristamine, ehitamine, küla kollektiviseerimine, julm klassivõitlus, suhkrusabad, äsjaste liitlaste metamorfoos — Koreani välja. Rahvavaenlast paljastati ja rahvavaenlaseks ka kuulutati — kui paljudel juhtumitel neidki, kelle aktiivne potents oled majanduse ja kultuuri ülesehituse käigus hädasti ära kulunud.

Elu oli pingetest laetud, isiksusi ja nende saatusi väga mitmeti kujundav. Olaf Utt ei saanud elukutselist juristi. Juba koolipoisina maakondliku ajalehe toimetuses töötades sai ta tunda oma käega kirjapandu trükiridadeks muundumise võlu. «Rahva Hääle» toimetuses pidas võimalikuks rakendada teda koosseisuliselt korrespondendina juba siis, kui ta oli alles üliõpilane. Sotsialistliku ühiskonna ees seisvate pakiliste ülesannete varajane mõistmine ja maailmavaateline kindlus kasvavasid tema puhul nii teooria kui ka elufaktide najal. Töö ajakirjanduses küpsetab inimest. Olaf Utt on NLKP liige kahekümne teisest eluaastast

peale, kahekümne kuueselt aga suutis ta olla juba toimetajanagi vastutav. Huvidering oli selleks ajaks ammugi selgunud: kultuurinähtused, marksistlik-leninlik esteetika ning kirjandus.

Kriitikuna vaatleb Olaf Utt objekti eeskätt ideoloogia seisukohast. Muidugi mitte lihtsustamisi. Analüüsivalt saab ta meelest teosena kõneõiguse ainult ideelis-kunstilise tervikuna. Tunnuslik on, kuidas kriitik on seletanud halluse mõistet, raamatu ebahuvitavuse põhjust. Näidete varal ta tõestab, et võitlus halluse vastu on kõigepealt võitlus kirjanduse sisurikkuse ja tugeva ning tänapäevase ideelise kõla eest. Konkreetset juhul on see mõte võetud 1965. aastal ilmunud artiklist «Rahvaga ühte sammu», ühel või teisel kujul esineb see aga nii kriitiku varasemais kui ka hilisemais kirjutistes. Ja vaevalt oleks põhjust pidada seda tema põhiseisukohta aegunuks tänapäevalgi, kuigi kaasaegses kriitikas enamasti hoidutakse nii selgetest formuleeringutest. Utt pole nähtavasti kunagi kartnud ka tuntuks sõnavara kasutamist, kui vaaeldava aine olemus on seda nõudnud.

Mitmel puhul on Olaf Utt võrrelnud kirjandust metsaga, kus kasvavad ka mastimännid. Samas pole säärane nägemus madaldanud kriitiku nõudlikkust ideelis-kunstilise terviku suhtes. Ta nõuab kirjanikult, et see oleks mitte üksnes kujutaja, vaid ka väsimatu juurdleja ja mõtleja. Ideelisis koos kunstiliste vahendite täpse valikuga, sotsiaalse ja psühholoogilise süntees — see kõik oma mitmekesisuses köidab kriitiku pilku. Ka klassikalist pärandit vaatleb ta aktiivselt, tänapäevale õppimisvõimalusi pakkuvalt seisukohalt.

Iseloomustav detail on seotud varem ilmunud teoste kohendamisega kordustrükkideks. Vaielda pole selles küsimuses eriti millegi üle, sest võib ju nii ja võib ka teisiti. Ümbertegemata kordustrükkis laseb autor ennast paista sellisena, nagu ta oli esmatrüki ilmumise ajal, ümbertehtu puhul aga sellisena või ligilähedalt sellisena, nagu ta oma arengus antud ajaks on kujunenud. Olaf Utt ei poolda säärast ümbertegemist, mil autori tollased vaated ja hinnangud asenduvad vahepeal omandatutega. See on mu meelest sümpaatset selge seisukoht segases loos. Ja muidugi seda sümpaatsem, et ta ka iseenda artiklitekogu suhtes on seda seisukohta maksvaks pidanud, kuigi on oma üsna mahukasse «Aja kutsesse» võtnud kirjutisi pika tagasihaardega. Raamatu järeldõnast leiamegi pihtimuse, milles peegeldub ilmne valikuvalu. Autor ütleb: «Igatahes leidub selles raamatus seisukohti, millega allakirjutanugi täna enam nõus pole: aeg ja arusaamade areng on neist juba üle astunud. Sääraseid lõike siiski uuesti trükki andes lähtusin soovist võimaldada tänasele lugejale sissevaadet meie kirjanduselu kaunistest vastuolurohkesse kujunemislukku, mida mu sõnavõttud mingil määral kajastavad.» Selles pöördumises näeme tasakaalukust ja asjalikku objektiivsust, millised jooned iseloomus-

tavad Olaf Utti nii kriitikuna kui ka kultuuriala juhtiva töötajana.

On mõistetav, et Olaf Utti põhitöö ei võimaldanud tal jääda aktiivselt esinevaks kirjanduskriitikuks. Siin aga tulebki märkida, et pikad aastad juhtival tööl pole teda muutnud hingelt administraatoriks. Seda on hea ära tunda kas või ironilistest sähvutustest, mis on ikka pigem elegantseid kui salvavad, või ka nukrast ohkest, kui tal tuleb kokku puutuda inimliku abitusega. Teda näivad endiselt kosutavat kordaminekud kirjanduse ja kunsti vallas, mille hoolikas jälgimine kuulub küll ta kohustuste hulka, ent mida ta ei tee paljalt kohusetundest.

Juubelijutu normatiivid näevad ette kõneluse aastatest, inimese vanusest ja seda ilmingimata tendentsiga ignoreerida kalendrit. Küllap lähtutakse seejuures rahvatarkusest, mille järgi inimene on nii vana, nagu ta ennast ise

tunneb. Kahjuks tuleb siiski tõdeda, et inimese enesetunne sõltub hämmastava täpsusega kalendrist. Siinkohal juhkisin ometi tähelepanu asjaolule, et minu silmis pole juubilar kunagi olnud päris noor mees. Olen teda näinud alati tegevana vastutavates ametites, hindamas ja otsustusi langetamas asjade ja probleemide kohta, mis iseendast eeldaksid otsustajalt... noh, vähemalt nende ridade kirjutaja vanust. Vist nõnda? Siit edasi tendentslikkuseni on vaid üks samm, mille astungi, meenu-tades pisut teist laadi rahvatarkust. On nimelt tähele pandud, et need inimesed, kes on pikendanud oma keskiga nooruse arvel, saavad kompensatsiooni kätte elu õhtupoolikul, mis kujuneb tavaliselt pikaks ja viljakaks. Loodus pole sugugi ja alati nii halastamatu, nagu teda maailitakse.

V. Gross

EDUARD ROOS

15. 02. 1903 — 28. 04. 1979

5. mail maeti Rahumäele Eduard Roos. Lahkus üks neist, kelle haridustee algas tsaariaegses venekeelses valla- ja kihelkonnakoolis, jätkus eestikeelses gümnaasiumis ja Tartu ülikoolis.

Eesti haritlaskond oli sel ajal veel väga väikesearvuline, tunti üksteist ja elati üksteise probleemidele ning kõigele uuele kaasa. Nii kasvasid mitmekülgset haritud, mõtlejad inimesed.

Kehvus sundis ja haritlaste vähesus nõudis, et E. Roos nagu enamik teisi hakkas juba üliõpilasena tegema seesuguseid töid, mis nüüd nõuaksid vähemasti kõrgemat haridust. Eesti Rahva Muuseumi Arhiivraamatukogu vanem-assistentina koostas ta Eesti filoloogia ja ajaloo bibliograafia aastate 1922, 1923, 1929 ja 1930 kohta. Järgnes töö keeleteoimetajana ja alles siis, töö kõrvalt, ülikooli lõpetamine 1936. Keeleteoimetaja töö saigi kauaks tema põhi-alaks. Pensionilegi läks ta 1965. a. Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Tehnilise Informatsiooni Keskbüroo vanem-inseneri-toimetaja kohalt. Keeleteoimeta mine oli loov töö, sest sel ajal toimus äge võitlus eri suundade vahel eesti kirjakeele arendamisel ja iga toimetaja pidi ise leidma oma tee.

Kirjakeele uurijat E. Roosist siiski ei saanud. Nimede eestistamise perioodil oli ta keeleeksperdiiks. Siit algas erihuvi eesti isikunimede vastu. Kogutud materjal läks küll vahepeal kaduma, aga kui olukord paranes, alustas ta uuesti. 1963 ilmus ajakirjas «Keel ja Kirjandus» nr. 8 artikkel «Kalevi-poja» Linda». Selles rehabiliteeris E. Roos Kreutzwaldi, keda on korduvalt peetud Linda nime väljamõtlejaks. Edasi järgnesid uued artiklid isiku- ja kohanimedest. Nimede uurimisel leidis E. Roos oma tee, kohanimede uurimisel kasutas rohkesti folkloorset materjali ja viis nende uurimise tihedasse seosesse isikunimede uurimisega. Isikunimede uurimisel ei võtnud ta lähtealuseks ris-

tiisu või saksa nime (nagu tegid teised uurijad), vaid lähtus eesti nimekujust. Ja siis selgus järk-järgult, et Mari, Mare, Marju ja Anu, Anu ei ole mitte Maria, Johanna, Hanna lühendused või mugandused, vaid eesti nime kohandamisest ristiusu-pärasele nimepruugile. Ta ei jõudnud sellega veel päris lõpuni, aga võib julgesti öelda, et Jaanus, Jaan, Johannes levisid eriti seetõttu, et oli vana lemmiknimi Ihanus, ja Willemi populaarsus tuleb Vililembist.

Pensionil olles töötas Eduard Roos ajutiselt E. Vilde ja A. H. Tammsaare muuseumis. Sellega seoses sai uut hoogu tema kirjanduslooline uurimishuvi. «Loomingus» 1977, nr. 1 ilmus tema uurimus «A. H. Tammsaare ja G. Suitsu suhtlemine Tartus 1900—1903». See tõi täiesti uusi andmeid Tammsaare kirjanikuks kujunemise kohta ja näitas, vastupidi senistele arvamustele, et Tammsaare juba noorelt oskas vene keelt ja tundis huvi vene kirjanduse vastu. Eriti sügavalt ja põhjalikult uuris E. Roos aga noort Suitsu. Kolm selle kohta ilmunud artiklit («Keel ja Kirjandus» 1973, nr. 1 ja 2; 1974, nr. 7 ja 8; «Looming» 1979, nr. 1) moodustavad sisu poolest mahuka monograafia. Ajajärgu olemuse tabamise tõttu on see ühtlasi uurimus kogu selleaegsest kultuurielust. Selgesti on välja toodud, et meie kultuur ei arenenud eraldatult, vaid seoses üldise ühiskondlik-poliitilise liikumisega Venemaal 1905.—1907. a. revolutsiooni eel.

1920.—1930-ndate aastate loovintelligents oli väikesearvuline ja E. Roos liikus selle keskel omainimesena. Ta oli tuttav peaaegu kõigiga, kes on jätnud jälje meie kultuuriloosse. Seetõttu on suur väärtus ka tema avaldatud ja veel avaldamata mälestustel J. V. Veskest, J. Aavikust, J. Sütistest jt. Mitmed kirjandus- ja keeleteadlased ning kirjanikud on tema teadmistes lehitse nud nagu elavas teatmeteoses. Rohkesti

on säilinud tema asjatundlikke sõnavõtte Tallinna Linnamuuseumi kodu-uurimise ringi ettekandekoosolekute protokollides. See on veel nähtamatu,

aga suur panus eesti kirjandus- ja kultuuriloo uurimisse, mille väärtus aastatega kasvab.

V. Miller

TALENTIDE KOOSTÖÖS

Nõnda nimetas oma uue raamatu Moskva kriitik ja kirjandusteadlane filoloogiakandidaat Valentin Oskotski. Teose avaldas hiljuti kohalik kirjastus «Prosvestšeniye». Sama autori sulest on ilmunud rida tõid, mis analüüsivad nõukogude proosat, tema rahvuslikku mitmekesidust ja internatsionaalset ühtsust. Raamatus «Aegade seos» (Moskva, 1974), artiklites ja retsensioonides on ta teravpilguliselt jälginud J. Smuuli, P. Kuusbergi, J. Krossi, L. Prometi ja teiste eesti kirjanike loomingut. Ajakiri «Voprossõ Literaturõ» on avaldanud tema pikema artikli Baltikumi romaani «Realismi rikkastamine».

Osaledes üleliidulisel proosanõupidamisel, mille korraldas ENSV Kirjanike Liit 1975. a. sügisel Tallinnas, märkis V. Oskotski, et eesti viimaste aastate kirjandusele on tunnuslik olevikuproblemaatika tihe põimumine minevikumälestustega.

«Talentide koostöös» järelesõnas ta kirjutab: «Tabada kujundites ja kirjanduses avaldatud mõtetes eposhi suundumisi, suhestada kirjanike loomingulist käekäiku rahva ajaloolise võitlusega — see on ülesanne, mida ei saa tõeliselt lahendada, ilma et hoolikalt jälgitaks neid suuri ja väikesi kunstilisi kogemusi, millest moodustub kirjanikutalendi iseärasus, tema loomingulise «käekirja», intonatsiooni, maneeeri, maailmamõistmise ja elujaatuse individuaalsed jooned.» Käesoleva raamatu autor püüdiski avada ideelis-kunstilise meisterlikkuse komponentide sisu, peatudes ukraina, valgevene, moldaavia, eesti, leedu,

kasahhi ja kirgiisi kaasaja kirjanduse väljapaistvamatel esindajatel.

Ümbrispaeri siseküljele paigutatud seitsme kirjaniku autograafid teadustavad raamatus leiduvat. Nimetatute seas on O. Gontšar, J. Brõl, I. Drutse, A. Beekman, J. Avyžius, A. Nurpeisov, T. Aitmatov. Peatükk, milles enam kui kolmekümnel leheküljel vaadeldakse eesti naiskirjaniku romaane, kannab pealkirja «Olmekirjeldest fantastikani. Aimée Beekmani loomingumaailm». Hakkamata üheksa romaani ja ühe fantaasiasugemetega jutustuse kriitilist analüüsi ümber jutustama, tahaks peatuda kriitiku lõppsõnadel: «Mitte tunnustades «saatuslikku nivelleerumisprotsessi» elus eneses, on ta niisama tuliselt loominguliste otsingute ühenäolisuse vastu. Nagu näeme, teda ennast ohustab see kõige vähem: ... Aga see tähendab, et eelseisev kohtumine «Sugupuu» (Tallinn, 1977) tõlkega saab olema jällegi ootamatu, et autori omanäolises talendis avanevad meile uued tahud, mis tema eelmistes teostes puudusid või jäid varju. Tõtt ütelda nii peakski olema. Kirjanik on alati teel. Seda enam, kui teed ei mõõdata kümnendite, vaid aastatega. Sest napilt viisteist aastat kirjanikutööd, isegi nõnda intensiivset kui A. Beekmanil — seda pole ju palju.»

Valentin Oskotski raamat on varustatud biograafiliste ja bibliograafiliste andmetega autorite kohta, samuti rohketel illustatsioonidega, millelt näeme Nõukogude Liidu vennalike vabariikide kirjanikke.

A. Sokolov

OFF-OFF

Kuuekümnendate aastate noortest raevukatest näitekirjanikest on USA-s jäänud tulipunkti Sam Shepard. Off-Broadway'l esitatakse momendil tema uutest töödest hiljuti surnud miljonäri Howard Hughesi ainetel kirjutatud «Seduced» («Võrgutatud») ning viljakusriitustega mänguvat «Buried Child» («Maetud laps»). Off-Off Broadway'l antakse mitmete tema varasemate tööde kordusetendusi. Shepard ise on hakanud vahepeal filminäitlejaks: tal on üks peaosadest Terrence Malicki imekaunis filmis «Days of Heaven» («Taevalikud päevad»). Ka «Bread & Puppet» töötab edukalt. Nende viimane lavastus, visuaalselt rabav nagu ikka, dramatiseeris motiive Orléans'i neitsi elust. R. Schehneri viimane lavastus «Cops», realismist nõretav melodraama võmmide (nagu pealkirigi viitab) eraelust, ei olnud liha ega kala. Kaks «Performance Group'i» näitlejat,

Elizabeth LeCompte ja Spalding Gray, seadsid aga kokku triloogia «3 Places in Rhode Island» («Kolm kohta Rhode Islandil»), mille keskmine osa «Rumstick Road» saavutas niisama kummitava intensiivsuse kui mõned varasemad tolle rühmituse lavastused. Ka Meredith Monk töötab edasi, korrates oma maagilist «ooperit» — tegelikult tantsudraamat — «Education of the Girlchild» («Lapstüdruku harimine»). Samuti töötavad regulaarselt Charles Ludlami «Ridiculous Theatrical Company» ja Richard Foremani «Ontological Hysterical Theatre». Viimase lavastused on ehk kõige raskepärased, kuid samas kõige teatraalsemad New Yorgis. Robert Wilsoni «Hyrd Hoffman School of Byrds» ei ole teinud eriti midagi 1976. a. saadik, mil tema «Einstein on the Beach» mängis täismajale Metropolitan Opera's. Kuuldavasti läks ta selle lavastuse juures

12 100 000 dollariga alt ja rabeleb nüüd majanduslikes raskustes. Vahepeal on aga head tööd teinud Lee Breueri «The Mabou Mines», esitades nii Beckett'i vähemtuntud tükke kui mitmesugust lavaliselt sillerdavat omaloomingut.

Näitejuhtidest on O'Horgan (varem menurid «Jesus Christ Superstar» ning «Hair») päris vaikselt jäänud — ta tegeles vahepeal ka ooperiga —, kuid Andrei Serban seevastu lööb ikka veel laineid. Tema viimane oopus, muusikal «Cherbourg'i vihmarajud», on Michel Legrand—Jacques Demy samanimelise filmi dramatiseering. Ka rumeenlane Liviu Ciulei töötab agaralt. Hiljuti tõi ta välja

Gogoli «Revidendi», nii nagu Meyerholdi kurikuulsat lavastust võib ette kujutada.

Eriti võimsaks on USA-s plahvatanud tants, Balanchine'i balletist kuni Merce Cunninghami ning John Cage'i uudsusteni ja Les Ballets Trockadero de Monte Carlo veidrusteni, kus karvaste rindadega mehed tantsivad varvastel «Luikede järve» ja muud möödunud sajandi raudvara. Noorematest koreograafidest, kellel on oma rühmad, paistavad eriti silma Louis Falco ja Twyla Tharp. Kuid nagu Off-Off Broadway teatreid, on moodsa tantsu truppegi mitmesaja ümber ja keegi ei jõua neid kõiki vaatama minna.

M. V.

KES AMEERIKAS RAAMATUID LOEB JA MIKS

Sellele küsimusele vastuse leidmiseks korraldas uurimisfirma Yankelovich, Skelly and White Ühendriikide raamatukirjastajate ning levitajate — täpsemalt *Book Industry Study Group*'i — ülesandel ulatusliku sotsioloogilise küsitluse. Mõõdunud aasta mais-juunis viidi 165 eri paigas läbi 1450 ühetunnist usutlust. Intervjueeritavate vanuse alamäär oli 16 aastat. Küsitlajaid ei huvitanud mitte ainult küsitletute lugemisharrastus või selle puudumine, vaid paljud muudki seigad, nagu töötamine, vaba aja veetmine, haridustase, sotsiaalne seisund jmt.

Uuritud jaotati kolme rühma: 1) raamatulugejad ehk need, kes olid viimase kuue kuu jooksul lugenud vähemalt ühe raamatu; 2) perioodikalugejad ehk need, kes olid viimase kuue kuu jooksul lugenud ajalehti ja/või ajakirju, kuid mitte raamatuid; 3) mittelugejad ehk need, kes ei olnud viimase kuue kuu jooksul lugenud ühtegi ajalehte, ajakirja ega raamatut. Kogu rahvastikust leiti olevat esimesi 55%, teisi 39% ja kolmandaid 6%. Märgiti erinevusi esimese rühma lugemuses. 18% raamatulugejaist väitis lugenud viimasel poolel aastal üle 25 raamatu, 27% 10—25 raamatut, 31% 4—9 raamatut ja 24% 1—3 raamatut.

Nimetagem mõnda avastust, mis uurijatele oli teatavaks üllatuseks:

● Raamatulugejad ei ole hoopiski mitte kodus nurgas istujad, vaid elanikkonna silmatorkavalt kõige aktiivsem osa, mis puutub vaba aja veetmisse. Just nemad käivad külas, harrastavad sporti, tegelevad hobidega, külastavad teatreid ning muuseume, võtavad osa seltskondlikust, poliitilisest, ametialasest ning usulisest tegevusest. Kuigi perioodikalugejate ühiskondlik aktiivsus jääb raamatulugejate omast maha, ületab see tunduvalt mittelugejate oma.

● Raamatulugejad kulutavad televiisori vaatamiseks umbes niisama palju aega (15 tundi nädalas) kui perioodikalugejad (16 tundi). See-eest veedavad mittelugejad iga nädal 24 tundi televiisoriga. Raamatulugejad

pühendavad lugemisele nädalas 14 tundi, perioodikalugejad 6 tundi.

● Huvi lugemise vastu langeb vanemas eas. Valdav enamik lugejaist kuulub 21. ja 49. eluaasta vahele; kõige innukamalt neelatakse raamatuid, kui ollakse vanusegrupis 30—39.

Raamatud meelitavad naisi (58%) rohkem kui mehi. Kuigi kõrgem haridus ilmselt soodustab raamatuhuvi, ei ole see siiski määrav: 57% ei olnud keskkoolist kaugemale jõudnud ja neist vähem kui pooled (35%) selle lõpetanud. Raamatulugejatest käis 42% täisajaga tööl, 14% osa päeva tööl, 21% oli koduseid, 10% õppis, 12% oli töötuid või pensionäre. 24%—l jäi perekonna aastasissetulek alla kümne tuhande dollari ja 31%—l ületas kaks-kümmend tuhat dollarit (13% keeldus sellele küsimusele vastamast). Huvitav on ehk sedagi märkida, et raamatulugejatel oli keskeltläbi rohkem lapsi kui perioodikalugejatel või mittelugejatel. Mis loetud raamatutesse puutub, siis bestsellerid ei moodustanud nendest mitte neljandikkuigi ja uudisteoste osa jäi tublisti alla poole. Eri liiki kirjanduse pingereas seisid kõige kõrgemal kohal elulood.

Lugemise peaaajendiks märkis 36% esimese rühma küsitletutest lugemisest saadavat naudingut, 25% üldteadmiste laiendamise soovi; kõik teised põhjused, nagu erialahuvid, õpivajadused, vaimsed ning usulised tarbed, lõõgastus, ajaviitmine, jäid tagaplaanile.

Teise rühma, s. o. ajalehtede-ajakirjade lugejate kokkupuuted raamatutega, kui kooliaastaid mitte arvestada, on olnud üsnagi piiratud: 68%—l oli viimase raamatu lugemisest möödunud viis või veelgi rohkem aastat. Raamatud «ei meeldi» või «ei paku huvi». Sageli nimetati ajanappust, kuigi selle rühma vaba aja aktiivsus oli väiksem ja tööhõive mitte suurem kui raamatulugejatel. Meeste arv (54%) ületas siin naiste oma ja lugemise ajendiks peeti eelkõige soovi oma teadmistepagasit suurendada (40%). Kui raamatulugejatest oli 43% jätkanud õpinguid pärast keskkooli, siis

perioodikalugejatel oli see protsent ainult 16. Ka aastasissetulek perekonniti jäi madalamaks: 30% alla kümne tuhande dollari, 19% üle kahekümne tuhande dollari (18% jättis vastuse võlgu).

Mittelugejad esindavad eesõigustest kõige rohkem ilmajaetud ameeriklasi. 22% oli mustanahalisi, 33% üksnes algharidusega, 43% -l jäi perekonna sissetulek aastas alla kümne tuhande dollari. Kuuskümmend protsenti kinnitasid, et nad ei ole kunagi lugenud vabatahtlikult ühtegi raamatut, ajakirja või ajalehte. Kuigi 23% tõi põhjuseks ajapuuduse, kuulus 35% töötute või pensionäride hulka.

Nii ulatuslikku ja mitmeaspektilist uurimist inimeste lugemusest ei olnud Ühendriikides varem tehtud. Seda enam on mõistetav, et nii mõnegi

selle esmakaardistuse tulemuse üle on avaldatud kahtlust. Kas lugejate suhteliselt kõrge ja mittelugejate suhteliselt madal protsent vastab ikka tegelikkusele? Uurimus põhineb küsitlusel ja inimesed pigem suurendavad kui vähendavad oma lugemishuvi. Ent üldpilt ja mitmed järeldused pakuvad kindlasti palju huvitavat, tunnustust väärivad ja üllatavatki ameeriklaste ning nende raamatulembuse või -ükskõiksuse kohta. Järgmiste uurimiste ülesandeks on teha täpsustusi ning edasiarendusi.

Ja veel üks tolle uurimistöö tähelepanek: kui inimesel ei teki keskkooli lõpetamise ajaks lugemisharjumust, jäävad raamatud talle kogu eluks võõraks.

E. Soosaar

INDEX LIBRORUM

Uuemate raamatute hulgast religiooni ja religiooni uurimise üle paistab kõigepealt silma dotsent Ivan Manžigejevi teatmesõnastik «Burjaadi šamanistlikud ja eelšamanistlikud terminid. Ateistliku interpretatsiooni katse» (*Nauka*), mille on välja andnud NSV Liidu TA Siberi Osakonna Burjaadi Filiaali Ühiskonnateaduste Instituut. Raamat sisaldab üle tuhande terminiseletuse, pakkudes head ainet religioonide võrdlevaks uurimiseks. Ühtlasi vaidlustab I. Manžigejev seisukohta, nagu oleks šamaanlus ürgse religiooni vorme. Mõneti liitub eelmisega ühisraamat «Kristlus ja lamaism Siberi põlisasukate man. XIX saj. II pool — XX saj. algus» (vast. toim. I. Vdovin; *Nauka* Leningradi osakond). «Välismaise afrikanistika biblioteeki» (*Nauka*) täiendas O. Biteki teos «Aafrika traditsioonilised religioonid. Aafrika religioon lääne ja aafrika õpetlaste käsitus» (vast. toim. B. Sarevskaja), mis lühendatud kujul tõlgitud inglise keelest. Usuma literatuuri seas nn. maailmareligioonide üle leidub enamat islama kohta. Näideteks võiksid olla T. Saidbajevi raamat «Islam ja ühiskond. Ajaloolis-sotsioloogilise uurimuse katse» (*Nauka*), L. Klimovitši brošüür «Ida kirjanikud islamist» (*Znanije*), samalaadne N. Aširovi sulest — «Muhamedi jutlus» (*Politizdat*), G. Kerimovi uurimus «Šariaat ja ta sotsiaalne olemus» (*Nauka*). I. Makatov vaatleb pealkirja all «Ateistid pealetungil» (*Sovetskaja Rossija*) «islami igandite ületamist rahvuslikus eneseteadvuses». Mõni raamat leidub ka kristluse kohta (ei maksa muidugi unustada, et sageli, kui kõneldakse usundist ülepea, peetakse tegelikult silmas ristiusku!). Katolitsismi puudutavad M. Seinmani «Pius IX-st Paul VI-ni» (*Nauka*), mis ümbertöötatult ja täiendatult (I. — 1966) tuli «Teadusliku ateismi seerias», siis Jossif Grigulevitši (vt. ta «Inkviziitsiooni ajalugu. XIII—XX saj.», 1970) — kes vahel esineb J. Lavretski nime all (näit. «Jumalad troopikas. Antilli saarte religioossed kultused»,

1967) — teos «Paavstlus. XX sajand» (*Politizdat*), samuti L. Hodorkovski monograafia «Katolitsism ja töölisklass Saksamaal» (*Nauka*). Õigeusk on kõne all M. Novikovi brošüüris «Kaasaegse õigeuskliku jumalasõna kriis» (*Znanije*). Novosibirskis ilmutati huvitav ülevaade, nimelt Mihhail Rižski «Piiblitõlgete ajalugu Venemaal» (*Nauka* Siberi osakond), milles viimasena vaatluse all 1956. aasta tõlge (Moskva). Ka piibli eesti keelde tõlkimise pikast ajaloost võiks tänapäeval juba raamat saada, eeltöid ja materjale selleks leidub. Üks raamat käib usulahkude ja lahkuskude kohta — A. Belovi «Sektid, sektantlus ja sektandid» (*Nauka*, «Teadusliku ateismi seeria»).

Filosoofia ajaloolist seotust usundiga, sageli küll ateistlikus plaanis, illustreerivad säärased teosed nagu V. Sokolovi «Keskaja filosoofia», mis kuulub *Võsšaja Škola* filosoofia ajaloo õpikute ühtse kujundusega seeriasse (seni kolm õpikut I. Narskilt XVII, XVIII ja XIX sajandi Lääne-Euroopa filosoofia kohta ning kaks kollektiivset kaasaegse filosoofia kohta), edasi M. Smirini «Rotterdam Erasmus ning reformatsiooniliikumine Saksamaal. Ülevaated humanistliku ja reformatsioonimõtte ajaloost» (*Nauka*), V. Kuznetsovi «Prantsuse materialistide ateistliku pärandi aktuaalsus» (*Znanije*), K. Jami «Jean Melies ja XVIII sajandi prantsuse ateism» (*Mõsl*, seeria «Vabamõtlemise ja ateismi ajaloo»), G. Livšitsi «Ludwig Feuerbachi ateism» (*Võsšaja Škola*, Minsk), ühismonograafia «Vabamõtlemise ja ateismi ajaloo valgvenemaal» (toim. J. Babossov ja G. Livšits; *Nauka i Tehnika*, Minsk), A. Suhhovi «Vene ateism ning vabastusliikumine», S. Nikišovi «Teadusliku ilmavaate ühendatus religiooniga. V. I. Lenini raamat «Materialism ja empiriokrititsism» ilmumise 70. aastapäevaks» (mõlemad *Znanije*). Marksistlikud õpetlased uurivad oma seisukohalt ka mitmesuguseid teoloogiat ja religioosset filosoofia probleeme, arvustades nende

lahendusi ning pakkudes omi. Tõendavad seda mitu uutki raamatut: A. Vassiljeva «Panteismi evolutsioon ning ta roll religioosse filosoofia kaas-aegsetes kontseptsioonides» (*Naukova Dumka*, Kiiev), G. Gabinski «Teoloogia ja ime. Teoloogiliste kontseptsioonide kriitika» (*Mõsl*), N. Korotkovi «Inimese probleemi sotsiaalne aspekt religiooses filosoofias» (*Naukova Dumka*, Kiiev). Mõnedele põhimõttele küsimustele leidub vastus J. Pištšiku arutluses «Religiooni ajalooliste juurte spetsiifikast» (*Znanije*), aga ka jätkväljaande «Teadusliku ateismi küsimusi» (*Mõsl*) 23. numbris, mis käsitleb ateismi ja religiooni kriitika filosoofilisi probleeme (vast. toim. P. Kurotškin). *Lenizdat* avaldas valimiku Aleksandr Ossipovi (1911—1967) töid pealkirja all «Ava-meelne kõnelus usklike ja uskmatutega. Endise teoloogi mõtisklusi». See Tallinnast pärit omal ajal Tartu üli-

kooli usuteaduskonnas õppinud Leningradi vaimuliku akadeemia professor lahkus 1959. aastal kiriku rüpest (kiri ajalehe «Pravda» toimetusele 6. detsembril 1959), pühendudes ateistlikule propagandale (eesti keeles 1961 «Tee vaimsele vabadusele»). Sai 1966 filosoofiakandidaadiks raamatu «Kainistamata katekismus» eest. Viimaks mõni teos ka religiooni ja kiriku rolli üle tänapäeva ühiskonnas: D. Ugrinovitši «Kapitalismi üldkriis ning religioon» (*Znanije*), NSV Liidu ja SDV koostöö näide «Religioon teaduse ja tehnika revolutsiooni ajastul» (*Politizdat*), N. Kovalski «Kiriku sotsiaalne roll vabanenud maades» (*Znanije*), I. Kantemirovi «Klerikaalne antikommunism» (*Nauka*, «Teadusliku ateismi seeria»). Senist kokkuvõtva teoseks osutub Igor Jablokovi (vt. ka ta «Religiooni sotsioloogia metodoloogilisi probleeme», 1972) «Religiooni sotsioloogia» (*Mõsl*).

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG (pea-
toimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju t. 1,
tel. 441-365, 440-780, 440-781.
Kirjastus «Perioodika»,
Tallinn, Pikk t. 73.
Ladumisele antud 4. 05. 79.
Trükkimisele antud 12. 06. 79.
Trükiarv 19 000.
Ofsetpaber, 60x70/8.
Trükipoognaid 19,5.
Tingtrükipoognaid 15,21.
Arvestuspoognaid 15,07.
MB-05904.
Tellimise nr. 1562.
EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükkkoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
Looming nr. 6,
juuni 1979.
Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР

«Лооминг» («Творчество»)
№ 6, июнь 1979.

Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Харью, 1,
тел. 441-365, 440-780, 440-781.
Издательство «Периодика»,
Таллин, ул. Пикк, 73.

- 755 N. BATURIN
Luuletused
- 759 J. KROSS
Kolme katku vahel
- 804 V. LUIK
Luuletused
- 806 M. MUTT
Minu veetlev slum
- 814 K. KAJAR
Luuletused
- 817 A. MUST
Misjonärid proovisõidul
- 822 K. KANGUR
Luuletused
- 824 J. UNDUSK
Õised rongid
- 831 K. OTSUS
Luuletused
- 833 E. NAABER
Muhu-Madli mänd
Võrkaiateel
Käänak
- 835 A. VANAPA
Luuletused
- 836 H. TRASS
Põhjavalgus
- 849 H. VEIPER
Sordi sünd
- 863 L. REMMELGAS
Kogemuste kuldne rikkus
- 869 R. VEIDEMANN
Maie Kalda kriitikutee algus
- 872 Ü. TONTS
Kriitiku küpsusest
- 874 L. UUSTALU
A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uue Vana-
pagana» folkloorsest taustast
- 880 E. SOOSAAR
Meie tõlkeilukirjanduse tänane päev
- 882 S. NAGELMAA
Desillusioneeritud olemine
- 884 J. HALLAS
Saatuse ja Fortuna kiuste
- 886 R. VEIDEMANN
Reet Krusteni normitruudus ja kiusatused
- 889 RINGVAADE
- 811 K. PUUSTAK. Kõrghoone I. Fragment
(Akvatinta) 1979
- 812 K. PUUSTAK. Kõrghoone II. Fragment
(Akvatinta) 1979

Esikaane siseküljel:

I. VIRVE. Uuve ja Ene Peetriga. Fragment
(Õli) 1979

Tagakaane siseküljel:

P. ALLIK. Otsimas. Fragment
(Õli) 1979

LOOMING

ESIMENE POOLAASTA

1979

Toimetuse kolleegium:

V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja), P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

LUULETUSED, POEEMID

ADAMS, V.:	Biose tund	nr. 1	37		
	Sinu sekundid	nr. 1	37		
	Linlane suvitab	nr. 1	38		
	Ladvad ja juured	nr. 1	38		
	On armastuse pale sügavasti kaetud	nr. 1	39		
	Katse sidesõnadega	nr. 1	39		
ALAVAINU, A.:	Pärast pikka päeva	nr. 3	329		
	BATURIN, N.:	Kodukuma	nr. 6	755	
		Nurgakambren	nr. 6	755	
		Lahkumiste kohtumised	nr. 6	756	
		Kevadhääbitsusi	nr. 6	756	
		Maa küljest lahti langesime	nr. 6	757	
		Kulupõletaja	nr. 6	757	
		Soojuseta	nr. 6	757	
		Tahass!	nr. 6	758	
		Luiteuited	nr. 6	758	
		Kolmas	nr. 5	595	
			(Tõlkinud L. Tungal)		
		EDA KAI:	Rändajale tänumeeles	nr. 2	236
EHIN, A.:	Endine park	nr. 4	512		
	Kevad tapamaja taga	nr. 4	512		
	Suitsuta õhtu. Liivatu rand	nr. 4	512		
	Minu sõbra vanaema	nr. 5	597		
	(Tõlkinud V. Villandi)				
GETREU, H.:	Võpatus	nr. 4	548		
	Tunne	nr. 4	548		
HAAVAOKS, P.:	* sinu elust mööda vaated	nr. 4	548		
	* Inimeseks saamine	nr. 4	504		
	* Armastus, armastus	nr. 4	504		
	* Ole ikka mõtlev ja lugev	nr. 4	505		
	Puunuiaga? Puunuiaga	nr. 4	505		
	IWASZKIEWICZ, J.:	Homme algab lõikus	nr. 1	68	
* Uued lapsed		nr. 1	68		
* Tundsin Iksi		nr. 1	69		
* Ärge matke mind hauda		nr. 1	69		
September (Palermo värssse)		nr. 1	70		
Vana luuletaja		nr. 1	72		
		(Tõlkinud M. Traat)			
KAJAR, K.:		* Üksainus maja üks põld	nr. 6	814	
	* mõni maastik salaja sööbib	nr. 6	814		
	* Siia tahaksin pikali heita	nr. 6	815		
	* Mis saladus järvedes kätkeb?	nr. 6	815		
	* Mis ajast ma mäletan merd	nr. 6	816		
	* see pleekinud taevas ei kõlba	nr. 6	816		
	Duell	nr. 6	822		
KANGUR, K.:	Vaselõige	nr. 6	822		
	Klaasveranda	nr. 6	823		
	Soneti loomine	nr. 6	823		
	Hinge tagasitulek	nr. 2	230		
		(Katkend poeemist)			
KAPLINSKI, J.:	Mured	nr. 4	549		
	Poeg	nr. 4	549		
KINGO, H.:	Võitja tee	nr. 4	549		
	Pealpool pilvi	nr. 4	546		
KIVISTIK, M.:	Kohviõhtu Carl Gustaviga	nr. 4	547		
	Sõjavarjud	nr. 4	547		
KULL, A.:	* Kes klassik on	nr. 5	603		
	* Piki jõeäärt ma kõndisin	nr. 5	603		
	* Ajad pole valimiseks	nr. 5	604		
	(Tõlkinud P.-E. Rummo)				
KUŠNER, A.:	Provintsi ooper	nr. 3	389		
	Klakööriateater	nr. 3	389		
	Taas täituvate soovide ehk ankeediteater	nr. 3	390		
	Eluaeg oma kodudest vaadata mööda	nr. 3	391		
	Äraminek	nr. 3	391		
	Arbuusikoputus	nr. 3	392		
	* tulevalgus	nr. 4	550		
	Jälle	nr. 6	804		
	Kell on ikka käe pääl kõigil inimestel	nr. 6	804		
LAHT, U.:	Sa igavene, hele märtsipäev	nr. 6	805		
	Mis läbi aja läigatab	nr. 6	805		
	* Taga mitme mäe ja raba	nr. 5	598		
	* Jõetagusel luhal	nr. 5	598		
		(Tõlkinud A. Süg)			
LINTROP, A.:	Talveuni	nr. 5	641		
	Vanemate mälestuseks	nr. 5	641		
	Vilepuhuja	nr. 5	642		
	* Meie nooruse sireliaiad	nr. 5	642		
LUIK, V.:					
MAKSIMOV, V.:					
MERILAAS, K.:					

	Diogenes	nr. 5	643
	Reisikiri	nr. 5	643
	Lugu	nr. 5	644
	Lihtne lauluke	nr. 5	645
	November	nr. 5	645
	Võilillemäng	nr. 5	646
MIHKELSON, E.:	* Tüüpiline valgus Nelinurgad	nr. 1	43
	* Valu väsib ja voolab ära	nr. 1	43
	* Teineteise kõrval öös ja päevas	nr. 1	44
	* Kannata minu eest pea sõda	nr. 1	44
	* Me selle rõõmsa luule	nr. 1	45
	* Siledanäolisel võõral on üksindus laekaga ühes	nr. 1	45
MÄND, H.:	Kevadine	nr. 4	527
	Ussilakk	nr. 4	527
	Meelepete	nr. 4	527
	Seened	nr. 4	528
	Lume-uni	nr. 4	528
NURME, M.:	Hommikulaul	nr. 4	491
	* Kes märke ronib	nr. 4	491
	Sillad	nr. 4	491
	* Olen külmavang	nr. 4	492
	* Tuisk kriibib akent	nr. 4	492
	Talvetuisk	nr. 4	492
	* Eluajal meis midagi sureb	nr. 4	492
	Haikud	nr. 4	492
OTSUS, K.:	Edvard Munch 1944	nr. 6	831
	John Constable 1825, Salisbury	nr. 6	831
PAAVLE, J.:	Põletusahjud	nr. 5	679
	Eestimaal	nr. 5	679
	Ära	nr. 5	679
REOLI, A.:	Ise isand	nr. 3	399
	* Olin jälle ma hoopis teine	nr. 3	399
	Esimene lumi	nr. 3	399
	* Ei ole asjatu mis tahes ettevõtte	nr. 3	400
SOSNORA, V.:	Sappho	nr. 5	599
	Minu elu	nr. 5	600
	Baudelaire'i ballaad	nr. 5	601
	(Tõlkinud A. Ehin)		
SUUMAN, A.:	Talvepoem	nr. 3	307
TOROPÕGIN, V.:	* Nõnda ilmsest	nr. 5	596
	(Tõlkinud V. Villandi)		
TRAAT, M.:	Sefid	nr. 2	147
	Sügis 1978	nr. 2	147
	Richmann	nr. 2	148
	Lõke Mustamäel	nr. 2	148
	Lehekuu	nr. 2	149
	Õhtused kõned	nr. 2	149
	Vaidlus	nr. 2	150
VALLISOO, M.:	Kojutulek	nr. 1	51
	Rutuga	nr. 1	51
	Hingeta	nr. 1	52
	Aken Toomemäe poole	nr. 1	52
	Õhtu	nr. 1	52
	Müüdid	nr. 1	53
	Kadunud	nr. 1	53
	Kaugel	nr. 1	53
	Sügisel hilja	nr. 1	54
	Sugulane	nr. 1	54
	Armas	nr. 1	55
VANAPA, A.:	Üks roosa laps	nr. 6	835
	Didaktiline	nr. 6	835
	Me oleme räitsakad	nr. 6	835
VIIDING, J.:	Kirjatöö	nr. 2	190
	Pühendus	nr. 2	191
	* Ja ikka valgusesse vaadata:	nr. 2	191
	* Arg agu	nr. 5	672
	* heledas päikesevalguses	nr. 5	672
	Ta kartis iga puhta mõtte puhul	nr. 5	672
	Näidend	nr. 5	673
	Õö	nr. 5	674
	* Kõrged, kummalised, sopilised majad	nr. 5	674
	* Kõrges rohus	nr. 5	674
VÄÄT, A.:	Kevadõhtu teisel pool metsa	nr. 4	546
	Kaardimäng	nr. 4	546
ÜRT, J.:	Hiline tund	nr. 5	693
	Sügis südamel	nr. 5	693
	Elutee vari veel parajalt pikk	nr. 5	693

ROMAANID, JUTUSTUSED, NÄIDENDID, NOVELLID, MINIATUURID

BEEKMAN, V.:	Eesli aasta	nr. nr. 2—151; 3—332; 4—451
JÕERÜÜT, J.:	Mr. Dikshit	nr. 4 506

KORZETS, V.:	Pühapäev äärelinnas	nr. 2	234
KROSS, J.:	Kolme katku vahel IV	nr. nr. 5—647; 6—759	
KRUUSVALL, J.:	Meierei elanikud	nr. 1	40
	Kevad külas	nr. 1	40
	Laul	nr. 1	41
MAASIK, E.:	Maa hingab	nr. 5	605
MATVE, H.:	Mammutid	nr. 4	494
MUST, A.:	Misjonärid proovisõidul	nr. 6	817
MUTT, M.:	Minu veetlev slum	nr. 6	806
NAABER, E.:	Muhu-Madli määnd	nr. 6	833
	Võrkaiateel	nr. 6	833
	Käänak	nr. 6	834
PAJU, A.:	Merkuuri tütar	nr. 1	3
REINLA, A.:	Inimestega	nr. 3	394
SINGER, I.:	Turu tänava Spinoza	nr. 5	681
	(Tõlkinud E. Soosaar)		
TUULIK, J.:	Kojusõit	nr. 2	192
UNDUSK, J.:	Õised rongid	nr. 6	824
VAHING, V.:	Kirjanik	nr. 3	311
VALTON, A.:	Aevastus	nr. 1	46
	Ülesmäge	nr. 5	675

MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, PUBLITSISTIKA

BATURIN, N.:	Metsast ja metsikusest	nr. 1	60
HINT, M.:	Faberist	nr. 1	130
KIIK, H.:	Tundekasvatusest	nr. 2	290
KROSS, J.:	Tammsaare ja Mefisto	nr. 2	244
SAABER, K.:	Kolhiida punased anemoonid	nr. nr. 4—516; 5—694	
SOOSAAR, E.:	Meie tõlkeilukirjanduse tänane päev	nr. 6	880
TART, I.:	Haritusest	nr. 4	579
TRASS, H.:	Fõhjavalgus (Kanada 1975)	nr. 6	836
TULVISTE, P.:	Professori missioonist	nr. 5	735
TUNGAL, L.:	Mida te teete, prints?	nr. 3	432
VEIPER, H.:	Sordi süünd	nr. 6	849

ARTIKLID

AARELAID, A.:	Kuidas portreeterida kultuuri	nr. 5	708
KIVI, J.:	Teadustöimelisest ahelprotsessist	nr. 2	238
KUUSBERG, P.:	Töömees	nr. 1	89
LANGEMETS, A.:	Üks aasta luuletajaid ja aastatuhanded luulet	nr. 2	265
LIAS, P.:	Proosakirjandus 1978. aastal	nr. 4	551
MALLENE, E.:	Lennart Mere reisid	nr. 3	428
MATJUS, Ü.:	Moraaliprobleemi spetsiifikast, eriti teaduse suhtes	nr. 1	76
MÁTYÁS, I.:	Tänapäeva Ungari proosast	nr. 3	412
METSAR, L.:	Slovaki proosa arengujooni 1972—1977	nr. 2	252
MIHKELSON, E.:	Tuglas ja Liiv	nr. 2	272
MUTT, M.:	Üks vanamoeline eesti kirjamees	nr. 5	719
NAAN, G.:	Progress ja eluiga	nr. 4	529
OJAMAA, O.:	Märkmeid 1978. aasta tõlkekirjandusest ja kriitikast	nr. 3	418
PUKK, H.:	Üht ja teist võõrsil loetust	nr. 5	726
PÖLDMÄE, J.:	Eesti nõukogude luule piirjooni 1970-ndail aastail	nr. 4	557
REMMELGAS, L.:	Kogemuste kuldne rikkus	nr. 6	863
ROOS, E.:	Gustav Suitsu murranguline õppeaasta	nr. 1	113
SIIRAK, E.:	Valmar Adamsi viis rolli	nr. 1	96
SÄÄRITS, E.:	Südame ja sulega kolme revolutsiooni rivis	nr. 1	107
TONTS, Ü.:	Kriitiku küpsusest	nr. 6	872
TULVISTE, P.:	Mõtlemise muutumisest ajaloos	nr. 3	401
UUSTALU, L.:	A. H. Tammsaare «Põrgupõhja uue Vanapaganaga» folkloorsest taustast	nr. 6	874
VEIDEMANN, R.:	Hando Runnel kriitikuna	nr. 4	567
	Maie Kalda kriitikutee algus	nr. 6	869

RETSENSIOONID

ANDRESEN, N.:	Eesti teatri ajalugu (L. Tormis: «Eesti teater 1920—1940»)	nr. 3	438
HALLAS, J.:	Saatuse ja Fortuna kiuste (L. Metsar: «Keiser Julianus»)	nr. 6	884
JÖERÜÜT, J.:	Sõna, jutt, raamat (J. Sarapuu: «Kollendavate väljade vahelt»)	nr. 2	297

KAALEP, A.:	Kahtlustades Andres Ehinit uuele arengurajale astumises (A. Ehin: «Vaimusõõrmed»)	nr. 1	132
KABUR, B.:	Ühest lastekirjanduse raamatust (A. Vallikivi: «Retk ooboluste riiki»)	nr. 4	586
KIIN, S.:	Kummalisest õitsemisest müüditu kaseni (L. Tungal: «Raamat ja kask»)	nr. 4	585
LAHT, U.:	«Kõige põhjapoolsemad pomerantsid Euroopas» — taustarvamus (J. Kross: «Keisri hull»)	nr. 4	581
LANGEMETS, A.:	Metroos ja kodus (A. Siig: «Kuuldekaugus»)	nr. 4	584
MURU, K.:	Kujutlusdialoog (K. Ligi: «Kõigest ei kõnni ära»)	nr. 2	293
MUTT, M.:	Mitu pantvangi saatusele (V. Lattik: «Pastoraal mummulisest kleidist»)	nr. 3	434
MÄLL, L.:	Sinoloogilisest vaatepunktist (A. Valton: «Tee lõpmatuse teise otsa»)	nr. 5	740
NAGELMAA, S.:	Desilluseeritud olemine (R. Parve: «Õnnevalu»)	nr. 6	882
PUHVEL, H.:	Kirjandusteaduslike üldistuste raamat (H. Peep: «Tähtraamat»)	nr. 3	435
RUMMO, P.-E.:	Runnelist, «Kodu-käija» puhul (H. Runnel: «Kodu-käija»)	nr. 5	737
RUNNEL, H.:	Võidujooks Valtoniga (A. Valton: «Tee lõpmatuse teise otsa»)	nr. 5	743
SANG, J.:	Omali kohal (H. Meriste: «Sõnamerel seilates»)	nr. 3	440
TONTS, Ü.:	Jälle Anne-Mai (E. Vetemaa: «Jälle püha Susanna ehk Armastuse kool»)	nr. 1	135
UNT, M.:	Okupatsioonija Nick (A. Vanapa: «Vale sadama jutud»)	nr. 2	296
VEIDEMANN, R.:	Reet Krusteni normitruudus ja kiusatused (R. Krusten: «Raamatute keskel»)	nr. 6	886
VIIDING, I.:	Uitamised elu(puu)laantes (M. Nurme: «Pilvede pisarad tärkamisse»)	nr. 1	134
VILLANDI, V.:	Inimene-olemine on kunst (E. Niit: «Maa ilma pidevus»)	nr. 2	292

RINGVAADE

August Annisti kunstiloomede olemusest	nr. 1	139
Draama arutelult	nr. 5	748
Eduard Roos — 15. 02. 1903 — 28. 04. 1979	nr. 6	891
Eesti lühiproosat arutati Moskvas	nr. 1	137
E. M. Forster 100	nr. 1	140
Fr. R. Kreutzwald — 175 ja «Kreutzwaldi päevad»	nr. 2	299
Index librorum nr. nr. 1—141; 2—302; 3—445; 4—590; 5—750; 6—894		
Itaalia tänapäeva romaan	nr. 4	588
Jaan Toomla 50	nr. 5	749
Juhan Smuuli nim. kirjanduspreemiad 1978	nr. 4	587
Kas mõistab järeltulev sugu, uus kauge seltsimees?	nr. 3	445
Kes Ameerikas raamatuid loeb ja miks	nr. 6	893
Kirjandusuudiseid Hispaaniast ja Ibero-Ameerikast	nr. 2	300
Kroonikat nr. nr. 1—137; 2—298; 3—442; 4—587; 5—747; 6—889		
Lahtine näidendite võistlus	nr. 2	298
Lastekirjanduse kaks aastat	nr. 3	442
«Loomingu» aastapreemiad	nr. 2	298
Mai Talvest	nr. 3	444
Marie Under soome keeles	nr. 4	588
Noorteseleksioon sügisticalvel	nr. 2	299
Off-Off	nr. 6	892
Olaf Utt 50	nr. 6	890
Paul Viidingut meenutades	nr. 5	750
Romaanivõistluse tulemused	nr. 5	747
Talentide koostöös	nr. 6	892
50 aastat käsikirjade varamut	nr. 5	749
Ühe kirjandusliku tähtpäeva puhul	nr. 3	444

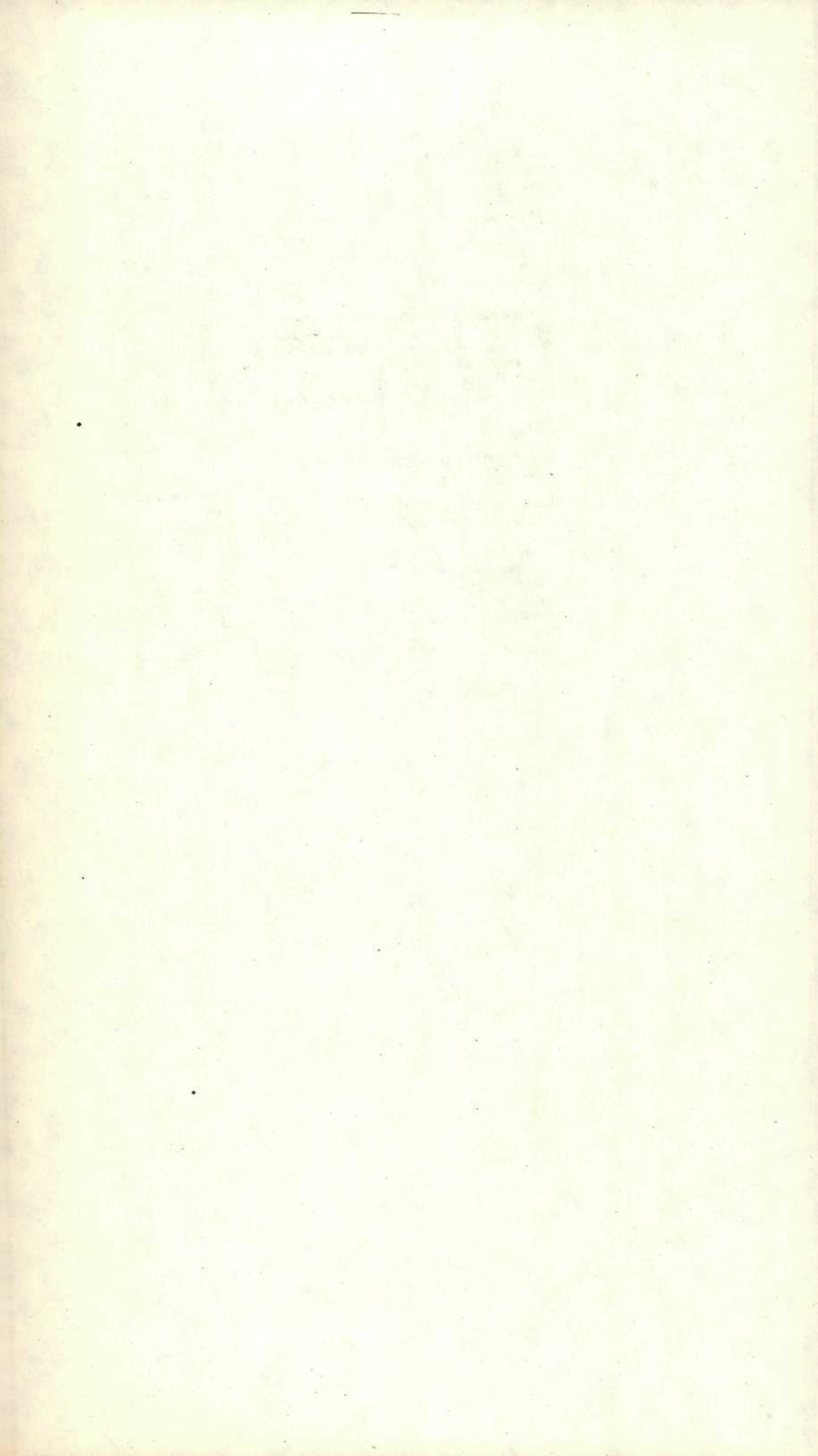
NEKROLOOG

Endel Tennov	nr. 1	143
------------------------	-------	-----

ILLUSTRATSIOONID

ALLIK, P.:	Otsimas. Fragment (Öli)	nr. 6	tagakaane sisekülj
KLAR, C.:	Põline I (Sügavtrükk)	nr. 2	228
	Põline II (Sügavtrükk)	nr. 2	229

LEIS, M.:	Näitlejanna Kersti Kreismanni portree. Fragment (Õli)	nr. 3	esikaane sisekülg
LIIVA, S.:	Helin (Lito)	nr. 4	tagakaane sisekülg
MALIN, I.:	Roosilised mõtted (Segatehnika)	nr. 2	288
	Laps (Segatehnika)	nr. 2	289
MIKKO, L.:	Natüürmort (Õli)	nr. 1	esikaane sisekülg
MIKOF, M.:	Mees (Kips)	nr. 5	tagakaane sisekülg
PALM, H.:	Hetk (Marmor)	nr. 3	tagakaane sisekülg
PALM, J.:	Rüselus öös (Õli)	nr. 2	tagakaane sisekülg
PUUSTAK, K.:	Kõrghoone I. Fragment (Akvatinta)	nr. 6	811
	Kõrghoone II. Fragment (Akvatinta)	nr. 6	812
PÖLLU, K.:	Kolm pildifragmenti sarjast «Kodalased»	nr. 3	425
REINDORFF, G.:	Õö saabudes (Grafiit)	nr. 1	56
	Palavad augustipäevad (Grafiit)	nr. 1	58
TAIGER, V.:	Möödunud suvel. Fragment (Serigraafia)	nr. 4	esikaane sisekülg
TAMMIK, R.:	Flora (Õli)	nr. 5	esikaane sisekülg
TEGOVA, E.:	Mahajäetud omnibuss (Õli)	nr. 5	704
TOLTS, A.:	Laud (Õli)	nr. 1	tagakaane sisekülg
VAHTRAPUU, A.:	Hobusega väljas II (Õli)	nr. 5	706
VIIES, E.:	Friedebert Tuglas (Pronks)	nr. 2	esikaane sisekülg
VINT, M.:	Külm talvepäev (Lito)	nr. 4	513
	Tuuline talvepäev (Tušš)	nr. 4	513
	Aed II (Lito)	nr. 4	514
	Telliskivimüür (Lito)	nr. 4	514
	Mere ääres II (Lito)	nr. 4	515
	Uks (Tušš)	nr. 4	515
VIRVE, I.:	Uuve ja Ene Peetriga. Fragment (Õli)	nr. 6	esikaane sisekülg

50 KOP.
78 174